

The Project Gutenberg eBook of Kurjat I: Fantine, by Victor Hugo

This ebook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this ebook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you'll have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

Title: Kurjat I: Fantine

Author: Victor Hugo

Translator: Vihtori Lehtonen

Release date: January 5, 2015 [EBook #47876]

Language: Finnish

*** START OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KURJAT I: FANTINE ***

Produced by Tapio Riikonen

KURJAT I

Fantine

Kirj.

VICTOR HUGO

Ranskasta (Les Misérables) suomensi Vihtori Lehtonen

Helsingissä 1908,
Suomalainen Kustannusosakeyhtiö Kansa.

Viipurissa 1908,
Viipurin Uusi Kirjapaino- ja Sanomalehti-Osakeyhtiö.

SISÄLLYS:

Victor Hugo

Ensimmäinen osa. Fantine I.

Ensimmäinen kirja: Eräs hurskas mies.

1. Herra Myriel.
2. Herra Myrielistä tulee hänen ylhäisyytensä Bienvenu.
3. Hyvällä piispalla hankala hiippakunta.
4. Teot ja sanat sopusoinnussa keskenään.
5. Miten hänen ylhäisyytensä Bienvenu sai pukunsa kestämään kauvan.
6. Ketä hän käytti talonsa vartijana.
7. Cravatte.
8. Viisaustiedettä viinilasin ääressä.
9. Sisar kertoo veljestään.
10. Piispa tapaa valoa siellä, missä ei odottanut sitä olevankaan.
11. Varjoa.
12. Hänen ylhäisyytensä Bienvenun yksinäisyys.
13. Mitä hän uskoi.
14. Mitä hän ajatteli. Viimeinen sana.

Toinen kirja. Lankeemus.

1. Matkapäivän ilta.
2. Varovaisuus neuvoo viisautta.
3. Ehdottoman tottelevaisuuden sankaruutta.
4. Tarkkoja tietoja Pontarlierin juustokeittiöistä.
5. Yön rauha.
6. Jean Valjean.
7. Epätoivo.
8. Öisellä ulapalla.
9. Uusia vääryyksiä.
10. Herännyt mies.
11. Mitä hän tekee.
12. Piispa toimii.
13. Pikku-Gervais.

Kolmas kirja. Vuonna 1817.

1. Vuosi 1817. 2. Neljä paria. 3. Neljä ja neljä. 4. Tholomyès on niin hyvällä tuulella, että laulaa espanjalaisen laulun. 5. Bombardan ravintolassa. 6. Luku, missä lempi lekkuu. 7. Tholomyèsin viisaus. 8. Hevosien kuolema. 9. Hauskan leikin hauska loppu.

Neljäs kirja. Kun uskoo, niin usein menettää.

1. Äiti tapaa äidin 2. Kahden luhun ihmisen alustava hahmottelu 3. Leivonen

Toinen Osa. Fantine II.

Viides kirja. Perikatoon kulkemassa.

1. Edistysaskeleita mustan lasiteollisuuden alalla.
2. Madeleine.
3. Laffitten pankkiin talletetut rahat.
4. Herra Madeleine surupuvussa.
5. Uhkaavia välähdyksiä taivaanrannalla.
6. Ukko Fauchelevant.
7. Fauchelevant pääsee puutarhuriksi Pariisiin.
8. Rouva Victurnien tuhlaa kolmekymmentäviisi frangia siveyttä edistääkseen.
9. Rouva Victurnienin menestys.
10. Menestyksen seurauksia.
11. Christus nos liberavit.
12. Herra Bamatabois tyhjää toimittamassa.
13. Eräitä kunnallispoliisia koskevia kysymyksiä ratkaistaan.

Kuudes kirja. Javert.

1. Lepo alkaa. 2. Miten Jeanista voi tulla Champ.

Seitsemäs kirja. Champmathieun juttu.

1. Sisar Simplice.
2. Mestari Scaufflairen terävänäköisyys.
3. Myrsky ihmissielussa.
4. Millaisiin muotoihin kärsimys voi pukeutua ihmisen nukkuessa.
5. Puolapuut.
6. Sisar Simpliceä koetellaan.
7. Perille saapunut matkustaja valmistele paluuretkeänsä.
8. Helppo pääsy istuntosaliin.
9. Paikka, missä varmat mielipiteet muodostuvat.
10. Kieltämis-järjestelmä.
11. Champmathieu hämmästy yhä enemmän.

Kahdeksas kirja. Jälkimainingit.

1. Missä kuvastimessa herra Madeleine katselee tukkaansa. 2. Fantine on onnellinen. 3. Javert on tyytyväinen. 4. Järjestysvalta tarttuu jälleen saaliseensa. 5. Sopiva hauta.

VICTOR HUGO.

Ainoastaan maanmiehensä Shakespearen asettaa englantilainen henkevä runoilija ja arvostelija Swinburne koko maailmankirjallisuudessa Hugon edelle, monien muitten tekemättä tätäkään poikkeusta. Vertauksiakin varoessa täytyy sanoa, että Hugo on Ranskan loistavin nero ja menneen vuosisadan kaikkein etumaisia miehiä mihin maahan nähden tahansa. Ei ole ainoankaan kirjailijan kuolonviestiä kuultu koko yhteiskunnassaan niin pohjattomalla maan surulla ja vainajan suuren elämäntyön kunnioituksella, kuin keväällä 1885 Ranskassa hänen. Ylväänä aatteen miehenä, isänmaan ja yhteiskunnan asian leimuavana ajajana, vääryyden vastustajana ja onnettomien lohduttajana hänestä oli kansalleen ylennyt profeetta moinen, että hän päättään korkeampana aikansa lukuisia suuruuksia vallitsi kuninkaana, jonka asema oli yksi ja ainoa, saavuttamaton, kaikkien piirien ja ryhmien tuntema. Loistavana runoilijana, näytelmäkirjailijana, suurten romaanien sepittäjänä, historioitsijana ja filosofina hän oli samalla sanan täydessä merkityksessä suuri ihminen ja kansalainen, ylhä personallisuus, jommoisia kansat eivät useasti saa mainehikkaiksi muistoiksensa.

Karkotetun kuningassuvun puoluelaiden noustessa vallankumouksen luomaa tasavaltaa vastaan tutustui hallituksen upseeri Hugo onnetonta Vendéen kapinaa kukistamassa ollessaan erääseen vastustajain riveihin lukeutuvaan neitoon, nantesilaisen laivanvarustajan tyttäreeseen Sophie Trébuchetiin. Molemmin puolin syttynyt rakkaus ei voinut onnelliseen liittoon johtaa. Miehen ura vei loppumattomiin sotaretkiin, tasavallan palveluksessa ja lopulta napoleonilaisena kenraalina, sellaisen asian edestä, jota vaimo sydämestään vihasi. Vuosien kuluessa oli vaimo kahdesti lyhyen aikaa miehensä luona ulkomailla, mies poikkesi harvoin kotona, ja nuoren Victorin 13-vuotiaana ollessa vanhemmat suorastaan erosivat.

Tämä parikunta ei ainoastaan kansalaisina ollut auttamattomassa ristiriidassa: Sophie Hugo ei muutoinkaan luonteeltaan soveltunut sotilaan puolisoiksi. Hän oli mitä uutterin kirjallisuuden harrastaja, lueskeli päivät päästään, syventyi järkeileviin mietiskelyihin, kaipasi suljetun seurapiirin hiljaisuutta, noudatti poikkeuksetonta järjestystä kaikessa, inhosi matkoja eikä ihailut luonnon muutorikkautta. Seurauksena hänen lujasta luonteestaan ja toisen ripeästä toimintahalusta koitui avioliitosta voimien mittely, kumpainen puolisoista saisi vallatuksi lapset, kolme poikaa, joista Victor oli syntynyt 26 p. helmik. 1802 Besançonissa, maan itäosassa. Äidin tarmo tietysti voitolle pääsi, isän niin harvoin saadessa edes nähdä poikiaan. Pojista piti tulla uskollisia kuningaspuoluelaisia, ollakseen turvatut isän yrityksiltä saattaa heidät sotilas-uralle, ja heidän alakseen tuli äidin henkisten

harrastusten koitua. He saivat mielinmäärin ahmia kirjallisuutta, ja äiti väsymättömästi opasteli heitä harjottamaan omaa kirjallista sepittelyä. Jo aikaisin ilmenivät Victorin runolliset lahjat, mutta verrattain hitaasti kehittyi niistä itsenäistä, omakohtaista luovaa voimaa. Tämä seikka saa selityksensä ympäristön laadusta: hän vietti haaveilevan nuoruus-ijän alkukauden erään entisen pariisilaisluostarin hiljaisessa piirissä, ja äidin kaikessa hellyydessään jäykkä sävy, järkähtämätön sääntöily sekä liiallinen järkeily ja luennoiminen kykeni siinä ohjaamaan nuorta mieltä tapaan, joka ei omintakeisuudelle sijaa suonut.

Mutta vaikka hän 19-vuotiaana, äitinsä kuollessa, olikin pysyväisesti runoilijaksi kehittynyt, ei Napoleonin suuri ilmiö ja isän loistavat teot nyt voineetkaan olla viehättämättä hänen mieltään. Ja niin kävi, että kun nuori Hugo Napoleonin aikana ihannoitsi bourboneja, hän bourbonien valtaan päästyä näki Ranskan suuruuden mainehikkaimman kauden tuossa menneessä, jota vastaan äiti oli hänen mieltään kaikin tavoin kasvattanut. Isä voitti poikansa mielen täydellisesti puolelleen, vaikka he tapasivat toisensa vasta Victorin mentyä naimisiin 1822 ja lopullisesti valittua oman elämän-uransa. Jättiläisromaaninsa "Kurjien" 'Marius'-nimisessä osassa Hugo kuvailee tätä vaihdosta. Helposti ymmärrettävistä syistä hän muuttaa isänsä ja äitinsä elämänvaiheet toisiksi; mutta äitinsä puolueesta isän puolueeseen siirtyvä Marius on tekijä itse ja Mariuksen äidin seurapiiri tekijän ensi nuoruuden tuttavina. Teoksessa lausutaan aivan oikein, että kuvaus Mariuksen kääntymisestä on kokonaisen sukupolven tunnustus — se ei ole ainoastaan Hugon itsensä.

Hugon aikaisimmalla tuotannolla on suuressa määrin poliittinen kuningasmielinen leima. Hän alkoi runoilla ihan lapsena; jo kolmentoista ikäisestä hän sepitteli tuotteliaasti ja osotti hämmästyttävää kypsyyttä. Aikaisimmat tuotteet ovat sen ajan suosimaa kuivaa opetusrunoutta ja isänmaallisia suurisanaista tilapäispurkauksia, joukossa hiukan lemменlyriikkaakin sen johdosta, että Hugo äitinsä kuollessa ei ollut saada morsiamensa vanhempain suostumusta aiotulle avioliitolleen — mutta jo kuuluisuutta saaneen nuoren runoilijan asema ei silti ollut sen utalampi, kuin että tämä kaihekkuus tuntuu jokseenkin teennäiseltä. Alaikäisenä hän jo sai valmiiksi jonkun draamankin sekä kaksi suurta romaania! Nämä suorasanaiset teokset ovat pelkkää toimintaa; kullakin henkilöllä on yksi ainoa luonnepiirre; tapaukset liikkuvat suurenmoisen kaameilla, jopa pöyristyttävilläkin näkymöillä; mielikuvitus kiittää vauhkona yli maitten ja mantereitten, jännityksen, vaaran ja hirmun parissa, romanttisissa ympäristöissä. Jälkimäisessä romaanissa (Han d'Islande) kohoaa hillitön luomistarmo ja kuumeellinen mielikuvitus huippuunsa, luoden kaiken mahdolloman ja teennäisen ohella mahtavan runollisia kuvauksia ja kyeten etenkin hirviöitä maalaamaan mitä tenhoavimmalla voimalla. Ellemme ota lukuun koko tämän aikaisemman tuotannon sittemmin toiseksi muuttunutta pohjasävyä — pursuavaa kuningasmielistä haaveilua ja marttyyriuden ihailua — on siinä havaittavissa Hugon kaikissa tuotteissa ilmenevä järjestelmällinen rakenne, joka estää hurjaa haaveen lentoa pääsemästä rajattomiin, ja taipumus dramaattisten kohtausten sovittamiseen mahdollisimman tehoaviin ulkonaisiin olosuhteisiin.

Suorasanaisiin sepityksiinsä sai Hugo vaikutusta Walter Scottin historiallisista romaaneista. Hänen mielipiteissään miehen-ijän alkuvuosina tapahtunut käänne johtui kait myös osaltaan siitä romanttisesta liikkeestä, jota Scott yhtenä Englannissa edusti ja joka etäisistä maista, ihmeellisistä oloista, tahi oman maan historiasta menneeltä ajalta etsi aiheita mielikuvituksen vapaasti loihdittavaksi tenhoisen salaperäisyyden tahi sankarillisen maine-elämän hohteeseen. Napoleon oli sellainen merkillinen suuruus, taistelun, miehuuden ja ritaruuden jälleensyntyneen edustaja, että romanttinen luonne häneen väkisin viedä. Hän ja keskiaika ovat nyt Hugon tärkeimpiä aloja, joilla hän saavuttaa itsenäisen ryhtinsä. Kahdennen- ja seitsemänkolmatta ikävuotensa välillä runoilemistaan oodeissa ja balladeissa Hugo vasta ilmeni omintakeisena ja suurena runoilijana, joka ihan ihmeellisellä voimalla valtaa sydämet. Sillä hän tajuaa nyt ihmisen sielussa aina väijyvän ristiriidan; kaikki on muuttuvaista, ihmisetkään eivät ole pysyväisiä eivätkä yhtenäisiä, heissä on hyvää ja pahaa, he taistelevat ja kärsivät alituisesti; kauneus ja rumuus, hyve ja pahe, rakkaus ja viha kulkevat elämän taistelussa vierekkäin. Lapsuuden ja nuoruuden vastakkainen ihanne selkisi hänelle nurjaltakin puoleltaan, näyttäen ettei mikään maallinen loiste ole varjojansa vailla — ei kuningasvallan eikä Napoleonin.

Tähän aikaan Hugo tutustui Shakespearaan, romanttisen näytelmän ainiaan saavuttamattomaan mestariin. Jos hän jo oli viehtynyt vastakohtien sovittamiseen vaikuttaviin olosuhteisiin — siihen suuntaan hän oli erityisesti täydentänyt molempia nuoruudenromaanejaan jälkeinpäin — niin sai hän Shakespearessa nähdä, että draama oli sopivin muoto tässä suhteessa, romanttisen teorian mukaan, jolloin siinä huvi- ja murhenäytelmä punoutuvat toisiinsa, sankarin syvintä sieluntuskaa seuraa narrin ilveily. Noustessaan Ranskan romanttisen liikkeen johtajaksi — tämä liike on kirjallisuudenhistoriassa ylen merkillinen kapina, vallankumous, piintyneitten käsitysten mullistus, jonka laatua emme tässä edes voi yrittää määrittellä — Hugo loi sarjan mitä huomattavimpia *draamoja*, joissa ennen kaikkea muuta esiintyy yksi romanttisuuden tunnus: täydellisen itsenäisyyden vaatiminen taiteilijalle vapautua sovinnaisista kaavoista. Ensimmäisenä ilmestyi "Cromwell", varustettuna suuremmoisella esipuheella, jolla Hugo 25-vuotiaana määritteli ne ohjeet, joiden pohjalla hän runoili ja eli koko kuusikymmenvuotisen toimintakautensa tämän perästä, ja jolla hän kukisti koko n.s. klassillisuuden

suunnan kirjallisuudessa. "Marion de Lorme" käänsi yhä enemmän huomiota puoleensa, kunnes heti perästäpäin "Hernani" aiheutti tavattoman myrskyn, joka muodostui käännekohtaksi ranskalaisessa runoudessa. Sen jälkeen hän oli toiselta puolen suoranaisella hurmiolla jumaloitu johtaja, toisaalta vanhan suunnan kannattajain katkerain hyökkäysten maalitaulu. "Kuningas huvitteleikse", "Lucretia Borgia", "Maria Tudor", "Angelo", Ruy Blas jatkoivat väsymättömän kynän loistavaa sarjaa. Nämä draamat ovat unohtumattomia; niistä jää ainiaaksi mieleen erikoinen kauneuden, jylhyyden, soinnukkuuden ja voiman tunnelma, joskin tekijä tätä luodakseen liiaksikin käyttää jokaista mahdollista seikkaa tehon lisäämiseen, joten näyttämösuhteet useasti ovat epätodellisia ja henkilöt ylimalkaan liian pingottuneeseen sävylajiin muovattuja. Rohkeita aatteita, suuremmoisista, järisyttäviä ilmiöitä niissä runoilija pitelee leimuavalla kiihkolla.

Ja samaan aikaan hän hoiteli muitakin tuotannon aloja. Kokoelma "itämaalaisia runoja", kreikkalaisten vapaustaistelun mailta, kiehtoi mieliä harvinaisen kauneilla kuvillaan; proosateos "Kuolemaantuomitun viimeinen päivä" kohdistuu kuolemanrangaistusta vastaan ja puhuu säkenöivää kieltä yhteiskunnan poloisinten puolesta; "Notre Dame-kirkko Pariisissa" on keski-ajan romanttisen mielenkiinnon merkillinen tuote, romaani, jossa Hugo vastakohtien vaikutukseen luottavan teoriansa mukaan esittää mitä merkillisimmän ryhmän yksilöitä, joitten kohtalot olojen pakosta yhtyvät yhteiseksi tuhoksi. Kaiken muun ohessa Hugo herkeämättä sepitteli lyrillisiä tunnelmarunoja — 1830-luvulla ilmestyi neljä eri kokoelmaa — joissa on tuo sama tenho kuin hänen kaikessa tuotannossaan: ihmeellinen suuruus, joka saa hänen sanansa merkitsemään jotakin syvällisempää kuin kenenkään muun, ja verraton muodon taituruus.

Valtio ja yhteiskunta saa Hugon teoksissa tärkeän sijan, ja niin onkin luonnollista, että hän kirjallisen maailman piiristä vähitellen siirtyy toimivaksi politikoksi, samoihin aikoihin kun hänet vihdoinkin v. 1841 valittiin Ranskan-akatemiaan kaikesta häiritsevästä omintakeisuudestaan ja kapinallisuudestaan huolimatta. Kolmessa vuodessa tuli hänestä pääri ja tämän ylimysarvonsa perusteella eduskunnan ylähuoneen jäsen. Hän ei tietysti voinut olla mikään käytännöllinen valtiomies; kuohuvan haaveellisuuden täyttämä kiihkomieli näki kaiken vain suurin piirtein eikä osannut ottaa lukuun luonnollisia rohkeitten unelmien esteitä. Mutta olosuhteet saivat hänet kerrassaan huomattuun asemaan. Vuoden 1848 vallankumous teki Ranskasta tasavallan. Miehenä, joka ainiaan menetteli mielensä mukaan, Hugo ei aluksi yhtynyt tämän vallankumouksen riemuun, ei antanut joukkojen matkaan, kun ei mielestään nähnyt ajan tulleen tälle keikaukselle. Hän liittyikin vanhoillisiin ja valittiin eduskuntaan oikeiston miehenä. Siitä hän siirtyi vasemmistoon ja kohosi tasavaltalaisten tulisimmaksi puoltajaksi, kun hänen ennen kannattamansa Louis Bonaparte valmisteli 1851 vuoden vallankumousta, jolla hän toimitti itsensä presidentistä keisariksi. Suunnattomalla uhmalla hän käytti kaiken tulisen puhelahjansa näitä suunnitelmia kaataakseen, vapauden ja edistyksen puolesta uutta virkavaltaisuuden, sarron ja pimeyden taantumuskautta vastaan. Lopputuloksena oli — kahdenkymmenen vuoden maanpako, ja se merkitsee todella ääretöntä muutosta kuumaveriselle isänmaanmiehelle, joka puoli vuosisataa on mitä likeisimmin liittynyt kansansa asioihin ja itsensä sen maaperään kiinnittänyt.

Kahdessa merkillisessä proosateoksessa Hugo värisyttävästi kuvailee tämän viimeisen vallankumouksen historialliset olosuhteet. Ei ole maailmassa ketään olentoa niin perinpohjaisella, armottomalla mestaruudella suomittu kuin keisari Napoleon Kolmatta näissä ja "Kuritus"-nimisessä runokokoelmassa, jota kaikista sensuurikeinoista huolimatta levisi kautta maan, tehden Hugon nimen tunnetuksi jokaisessa ranskalaisessa mökissä.

Hugo työskenteli nyt maailmasta erillään ollessaan ihan herkeämättömästi. Hänen vastanaidun tyttärensä kuolema, hänen koko elämäntyötään uhkaava vallankumous ja isänmaan menetys ovat lähtökohtana tälle uudelle tuotantokaudelle. Näiltä pitkiltä vuosilta on hänen kypsien tuotantonsa. Siihen kuuluu suuremmoisista runoteoksia, joissa surujen ja kärsimysten kirkastama tulisielu pohtii elämän arvotuksia, kaiken inhimillisen pienuutta, katoavaisuutta, ristiriitaisuutta, löytäen lohdutuksensa kaikkivallan tutkimattomista teistä, luottamuksesta siihen sisäiseen ääneen, että kerran koituu rauha, ja tulkiten sielunelämänsä tavalla sellaisella, joka hänestä on tehnyt suuren lohduttajan miljonille raskautetuille ja toivottomille. Näiltä ajoilta ovat myös hänen suurimmat romaaninsa lähtöisin.

"Kurjen" ensimmäinen osa on kirjoitettu jo v. 1848 ja seurasi tekijää käsikirjotuksena maanpakoon. Siellä se laajeni jättiläisteokseksi köyhälistöstä, jota yhteiskunnallinen säälimätön kaavamaisuus polkee kurjuuteen ja syöksee vankiloihin. Vankilain kaameus oli Hugon mieltä jo ammin järkytelty; onnettomien, maailmasta suljettujen puolesta oli hän jo useasti kirjottanut; mutta nyt hän nousee vaatimaan täyttä kumousta, luomaan uuden pohjan inhimilliselle elämälle. Verrattomalla voimalla asettuu hän selvittämään, että onnettomilla on *oikeus* kohota kurjuuttaan vastaan. "Kurjiin" on Hugo liittänyt paljon tosi-elämästä otettuja kohtia, ja teos kiinnittää mieliä suorastaan tenhoovasti sekä päähenkilöittensä että vaihtelevien näkymöittensä ja niinhyvin valtavan runollisten kuin liikuttavien ja jännittävien kohtaustensa kautta, puhumattakaan aatteellisesta suuruudesta ja mestarillisesta johdonmukaisuudesta. Muutamien draamojen lisäksi on se nyt ainoa suomalaisellekin yleisölle tarjolla oleva Hugon teos, ja ansaitsee sijansa käännöskirjallisuudessamme etumaisina.

Maanpaon yksinäisyys painoi yhä suuremmassa määrässä leimansa Hugon ehtymättömään tuotantoon. Siinä ilmenee katkeruutta ja tuskaa, ihmisen voimattomuuden masennusta, kuten "Meren työskentelijät"- ja "Hymyilevä mies"-nimisissä merkillisissä mielikuvitusromaaneissa ja inkvisiittori Torquemadaa käsittelevässä draamassa. Laaja uskonnollis-filosofinen, inhimillistä elämää suurin piirtein pohtiva moniosainen runoteos "Vuosisatojen legenda" sekä runoelmat "Saatanan tuho" ja "Jumala" sekä useat lyyrilliset kokoelmat ovat jatkona hänen työnsä maanpaossa ja saksalais-ranskalaisen sodan aikana sieltä palattua. Heikentymättömänä kuvastuu niissä suuriaatteinen runoilijasielu.

Koko elämänsä ajan otti Hugo innokkaasti osaa kansallisiin ja humanisiin kysymyksiin kautta koko maailman. Björnson, Tolstoi, Zola y.m. ovat nykyaikana seuranneet hänen esimerkkiään siinä. Hänen rohkeat, leimuavat sanansa kajahtelivat kaikkien vallanpitäjien korville, sytyttivät miljoonia sydämiä. Isänmaahan palattuansa hän tietysti heti joutui politiikan pyörteisiin, mutta vetäytyi kuitenkin vähitellen rauhaan, viettäen vanhuutensa ihailtuna ja jumaloituna kuolemaansa 22 p. toukok. 1885.

"Kaikkialla Ranskan kirjallisuushistoriassa 19:nneeltä vuosisadalta kohtaa Victor Hugon. Hän on kuin tuomiokirkko, joka vallitsee kaupunkia. Missä tahansa liikkeukin kaupungilla, näkee kirkon, kunnes se lopulta tuntuu olevan jokaisen kadun päässä", lausuu hänestä kirjallisuushistorioitsija Poul Levin, jonka esitystä olemme seuranneet ylläolevissa vajanaisissa piirteissä miehestä, jonka tuotantoa ja merkitystä käsittelevät teokset täyttäsivät kokonaisen kirjaston.

Suomentaja.

Niin kauvan kun on olemassa lakien ja tapojen luoma yhteiskunnallinen kirous, joka keskellä sivistyksen uhkeinta kukoistusta sytyttää ehdoin tahdoin loimuamaan helvetin liekit, ja joka muuttaa ihmiskunnalle tuhoa tuottaviksi jumalaisen salliman aivoitukset; niin kauvan kun ovat vielä ratkaisematta vuosisatamme kolme ongelmaa: miestä häväistään ryysyköyhälistön nimellä ja asemalla, nainen syöstään kadotukseen ja viheliäisyyteen nälän voimalla, lasta kidutetaan pimeyden ja yön kauhuilla; niin kauvan kun yhteiskunnallista tukehtumista eräissä ilmakerroksissa voidaan katsoa mahdolliseksi; toisin sanoen ja katsoen asiaa avarammalta: niin kauvan kun maan päällä löytyy tietämättömyyttä ja kurjuutta, niin kauvan eivät kirjat sellaiset kuin tämä voi olla hyödyttömiä.

Hauteville-House, 1862.

Victor Hugo.

ENSIMÄINEN OSA

FANTINE

ENSIMÄINEN KIRJA

ERÄS HURSKAS MIES

1.

Herra Myriel.

Vuonna 1815 oli herra Charles-François-Bienvenu Myriel Dignen piispana. Hän oli noin seitsemänkymmenenviiden vuotias vanhus; Dignen piispan virkaa hoiti hän vuodesta 1806.

Vaikk'ei tämä yksityiskohta millään tavoin koske kertomuksemme pääjuonta, ei se sentään liene vallan hyödytönkään, sen nojalla kun voimme esittää kaikki mahdollisimman tarkkaan, jopa kertoa tässä ne huhut ja juurutkin, joita hänestä kierteli hänen saapuessaan hiippakuntaansa. Osuttiinpa sitten oikeaan tai väärään, se mitä ihmisistä puhutaan, on usein yhtä tärkeää heidän elämässään ja etenkin heidän kohtalonsa muodostumisessa, kuin se, mitä he todellisuudessa tekevät. Herra Myriel oli erään Aixin oikeusneuvoksen poika: virka-aatelia siis. Kerrottiin, että hänen isänsä, joka toivoi pojastaan virkansa perijää, oli naittanut hänet sangen aikaisin, kahdeksantoista tai kahdenkymmenen vuoden iässä, seuraten siinä ylhäisissä virkamiesperheissä varsin yleistä tapaa. Tästä avioliitostaan huolimatta oli Charles Myriel — niin huhuttiin — antanut paljon puheen aihetta ihmisille. Hän oli melkoisen kaunis mies, vaikka varttansa lyhyenlainen, hieno, sulava, henkevä; koko hänen elämänsä ensimmäinen osa oli kulunut huvituksissa ja hurjasteluissa.

Iski vallankumouksen salama, tapaukset seurasivat nopeasti toisiaan, virkamiesperheet hajosivat sinne ja tänne, huvenneina, vainottuina, hätyytettyinä. Heti vallankumouksen alkaessa pakeni Charles Myriel Italiaan. Siellä kuoli hänen vaimonsa rintatautiin, joka oli häntä jo kauvemman aikaa vaivannut. Heillä ei ollut lapsia. Minkälaisen käänteeseen sai sitten herra Myrielin kohtalo? Saivatko Ranskan vanhan yhteiskunta-järjestyksen sortuminen, hänen oman perheensä häviö, 1773:n hirmutapahtumat, jotka etäämmältä asioita seuraavain maapakolaisten kauhu teki ehkä vieläkin hirvittävämmiksi, saiko kaikki tuo itämään hänen mielessään varjoon vetäytymisen ja yksinäisyyden ajatuksia? Sattuiko häneen äkkiä, keskellä iloja ja harrastuksia, jotka hänen elämänsä täyttivät, yksi noita salaperäisiä ja hirveitä kohtalon kolauksia, mitkä joskus suoraan sydämeen tähdätyllä iskulla musertavat miehen, jota eivät olisi vähääkään järkähtäneet yleiset tuhotapaukset, ne kun koskevat vain hänen toimeentuloaan ja omaisuuttaan? Kukaan ei olisi osannut sitä sanoa; kaikki, mitä tiedettiin, oli, että hän Italiasta palatessaan oli pappi.

Vuonna 1804 oli herra Myriel kirkkoherrana Brignollesissa. Hän oli jo ijakäs ja eleli hiljaisessa yksinäisyydessään.

Keisarin kruunauksen aikoihin vei joku seurakuntaa koskeva pikku-asia — mahdollon enää sanoa, mikä — hänet Pariisiin. Muiden mahtavain henkilöiden joukosta meni hän esittämään seurakuntalaistensa anomuksia myös kardinaali Feschille. Eräänä päivänä, kun keisari oli tullut käymään setänsä luo, joutui etuhuoneessa odottava arvoisa kirkkoherra tapaamaan Hänen Majesteettinsa. Napoleon, huomattessaan vanhuksen tarkastelevan häntä jonkunmoisella uteliaisuudella, käännähti ja tokaisi äkkiä:

"Kuka on tuo vanha mies, joka niin minua tirkistelee?"

"Armollisin herra", sanoi Myriel, "Te näette vanhan miehen, ja minä näen suuren miehen. Kummallakin voi olla asiasta etunsa".

Vielä samana iltana tiedusteli keisari kardinaalilta kirkkoherran nimeä, ja vähän aikaa jälkeenpäin hämmästytti herra Myriel aikalailta, kuullessaan olevansa nimitetty Dignen piispaksi.

Kuinka paljon oli sitten perää niissä jutuissa, joita kerrottiin herra Myrielin elämän ensimmäisiltä ajoilta? Kukaan ei sitä tiennyt. Vain muutamat perheet olivat tunteneet Myrielin perheen ennen vallankumousta.

Herra Myriel sai kestää kaikkien tulokkaiden kohtalon pikkukaupungissa, missä löytyy paljon suita, jotka lörpöttelevät, ja varsin vähän päitä, jotka ajattelevat. Hän sai sen kestää, niin piispa kuin olikin ja ehkäpä juuri siksi, että oli piispa. Mutta lopultakin olivat ne jutut, joihin hänen nimensä sekoitettiin, vain juttuja, huhuja, lauseparsia, sanoja, vähemmän kuin sanoja: *sanansaivarrusta*, niinkuin lausuu kansan ytimekäs kieli.

Olipa asian laita miten tahansa: kun hän oli ollut yhdeksän vuotta piispana Dignessä, olivat myös kaikki nämä juurut ja lörpöttelyt, jotka ensi hetkellä kiihottavat pikkukaupunkeja ja pikkuporvaristoa, vaipuneet syvään unohdukseen. Kukaan ei olisi uskaltanut niistä puhua, kukaan ei olisi uskaltanut niitä edes muistella.

Herra Myriel oli saapunut Digneen erään vanhan naisen, neiti Baptistinen seurassa; neiti oli hänen sisarensa ja kymmentä vuotta häntä nuorempi.

Palvelusväkenä oli heillä vain eräs neiti Baptistinen ikäinen palvelijatar, jonka nimi oli rouva Magloire ja joka nykyään, oltuaan ennen *herra kirkkoherran palvelijatar*, kantoi kaksinkertaista arvonimeä: neidin kamarirouvan ja hänen ylhäisyytensä emännöitsijän.

Neiti Baptistine oli pitkä, hinterä, kalpea, lempeäilmeinen nainen. Hänessä oli ruumillistuneena käsite, jota ilmaistaan sanalla "arvokas"; näyttää näet siltä, että naisen täytyy välttämättä olla äiti, jotta häntä voisi sanoa "kunnianarvoisaksi". Hän ei ollut koskaan ollut kaunis. Koko hänen elämänsä, joka oli ollut yhtämittäinen sarja pyhiä töitä, oli lopulta painanut häneen jonkunlaisen valkeuden ja kirkkauden leiman, ja vanhetessaan oli hän saanut olentoonsa jotakin, jota voisimme kutsua vaikka hyvyyden kauneudeksi. Mikä oli hänen nuoruudessaan ollut laihuutta, oli nyt kypsyneemmällä ijällä muuttunut läpikuultavuudeksi; ja tämä kuulakkuus muistutti enkeliä. Sielu, henki siinä tuli enemmän näkyviin kuin neitsyt. Hänen olemuksensa näytti varjomaiselta; ruumista oli tuskin tarpeeksi sukupuolen esiintymiseksi; vähän ainetta, joka sulki sisäänsä hohtavan valon; suuret, aina alas luodut silmät; vain veruke, joka esti kirkastuneen hengen liihottelemasta maan päältä.

Rouva Magloire oli pieni eukko, vaalea, pyylevä, paksu, hommaileva, aina hengästyksissään, ensimältä toimeliaisuutensa, sitten hengenahdistuksensa tähden.

Heti kun herra Myriel oli saapunut kaupunkiin, sijoitettiin hänet piispanpalatsiinsa kaikilla niillä kunnianosotuksilla, mitkä keisarilliset asetukset määräsivät, luokittaessaan piispan välittömästi sotamarsalkan jälkeen. Pormestari ja neuvoston puheenjohtaja kävivät häntä ensiksi tervehtimässä, ja hän taas puolestaan suoritti ensimmäisen vierailunsa kenraalin ja maaherran luona.

Kun kaikki muodollisuudet olivat ohi, odotti kaupunki piispansa ryhtymistä tositoimeen.

2.

Herra Myrielistä tulee hänen ylhäisyytensä Bienvenu.

Dignen piispanpalatsi oli aivan sairashuoneen vieressä.

Piispan palatsi oli avara ja kaunis talo, jonka oli viime vuosisadan alussa kivistä rakennuttanut hänen ylhäisyytensä Henri Puget, Pariisin jumaluusopillisen tiedekunnan tohtori, Simoren apotti, ollessaan Dignen piispana vuonna 1712. Tämä palatsi oli oikea valtaherran asunto. Kaikki oli ylhäistä ja komeaa, siinä piispan huoneet, vastaanottohuoneet, virkahuoneet, kaikki hyvin tilavia, siinä holvikaariset käytävät, vanhaan florensilaiseen malliin, siinä puutarhat uhkeine puineen. Suuressa, loistavassa ruokasalissa, joka oli alakerroksessa ja jonka akkunat avautuivat puutarhaan, oli hänen ylhäisyytensä Henri Puget 29 päivänä heinäkuuta 1714 antanut komeat juhlapäivälliset heidän ylhäisyyksilleen Charles Brulart de Genlisille, Embrunin arkkipiispa-ruhtinaalle, Antoine de Mesgrignylle, kapusinimunkille, Grassen piispalle, Philippe de Vendômelle, Ranskan suurpriorille, Saint-Honoré de Lérinsin apotille, François de Berton de Crillonille, Vencen piispalle ja vapaaherralle, César de Sabran de Forcalquierille, Glandèven piispalle ja herralle ja Jean Soanenille, rukous-isäin munkkikunnan papille, kuninkaan vakinaiselle saarnaajalle, Senezin piispalle ja herralle. Näiden seitsemän kunnianarvoisan herran muotokuvat koristivat tätä salia, ja tämä muistettava päivämäärä, heinäkuun 29 vuonna 1714, oli kaiverrettu kultakirjaimin valkoiseen marmoritauluun.

Sairashuone oli ahdas ja matala talo, kaksikerroksinen, pihalla pieni puutarha.

Kolme päivää kaupunkiin saapumisensa jälkeen kävi piispa katsomassa sairashuonetta. Kun hän oli lopettanut tarkastuksensa, pyysi hän johtajaa hyväntahtoisesti saapumaan luokseen.

"Herra sairaalan johtaja", kysyi hän, "kuinka monta sairasta on nykyään Teidän hoidettavananne?"

"Kaksikymmentäkuusi, Teidän Ylhäisyytenne".

"Sen minäkin sain", sanoi piispa.

"Vuoteet ovat kovin ahdetut toinen toisensa viereen", puuttui puheeseen johtaja.

"Sen minäkin huomasin".

"Sairassalit ovat vain pienenpuoleisia huoneita, ja ilmanvaihto käy vaivaloisesti".

"Niin minustakin näyttää".

"Ja kun aurinko paistaa, on puutarha taas kovin pieni toipuvain oleskella siellä".

"Samaa ajattelin minäkin".

"Kun kulkutaudit raivoavat, kuten esimerkiksi tänä vuonna lavantauti ja ankara hikotauti toissa

vuonna, on joskus satakin sairasta, ja silloin emme tiedä mitä tehdä".

"Samaa minäkin mietin".

"Ei auta, Teidän Ylhäisyytenne", sanoi johtaja, "täytyy tyytyä kohtaloonsa".

Tämä keskustelu tapahtui piispanpalatsin loistavassa ruokasalissa.

Piispa oli hetkisen vaiti, sitten käännähti hän äkkiä sairaalan johtajaan päin.

"Herraseni", sanoi hän, "kuinka monta vuotta luulisitte sopivan yksistään tähän saliin?"

"Teidän Ylhäisyytenne ruokasaliinko?" huudahti johtaja hämmästyneenä.

Piispa mitteli salia katseellaan ja näytti tekevän laskuja.

"Tähän sopisi ainakin kaksikymmentä vuotta!" virkkoi hän, ikäänkuin itsekseen puhellen, sitten jatkoi hän ääntänsä korottaen: "Katsokaahan, herra sairaalan johtaja, selitän Teille kohta asian. Tässä on ilmeisesti olemassa erehdys. Teitä on kaksikymmentäkuusi ihmistä viidessä tai kuudessa pienessä huoneessa. Meitä ei ole kuin kolme, ja meillä olisi tilaa kuudellekymmenelle. Siinä on erehdys olemassa, vakuutan Teille. Te saatte minun asuntoni ja minä Teidän. Antakaa minulle taloni. Tämä on Teidän kotinne".

Seuraavana aamuna sijoitettiin nuo kaksikymmentäkuusi sairasmauonkkoa piispan palatsiin, ja piispa itse muutti sairaalaan.

Herra Myrielillä ei ollut omaisuutta, hänen perheensä kun oli vallankumouksen myrskyissä menettänyt kaikkensa. Hänen sisarensa nosti viidensadan frangin elinkautis-eläkkeen, joka tavallisissa oloissa riitti hänen omiin menoihinsa. Herra Myriel sai valtiolta piispanpalkkaa viisitoista tuhatta frangia. Samana päivänä, jolloin hän asettui asumaan sairaalaan, määräsi herra Myriel kerta kaikkiaan tämän summan käyttämisen seuraavalla tavalla. Jäljennämme tähän hänen omakätisen muistiluetelonsa.

Muistiluetelo taloni kulunkien järjestämistä varten.

Seminaarille ... tuhannen viisisataa livreä.

Lähetysseuralle ... sata livreä.

Montdidierin lähetysseuralle ... sata livreä.

Ulkolähetys-seminaarille Pariisissa ... kaksisataa livreä.

Pyhän Hengen seuralle ... sataviisikymmentä livreä.

Pyhän Maan hengellisille laitoksille ... sata livreä.

Hyväntekeväisyysyhdistyksille ... kolmesataa livreä.

Arlesin hyväntekeväisyysyhdistykselle erittäin ... viisikymmentä livreä.

Vankilain parantamista varten ... neljäsataa livreä.

Vankien vapauttamista ja heidän oloilansa huojentamista varten ... viisisataa livreä.

Veloista vangittujen perheenisien vapauttamista varten ... tuhannen livreä.

Avustusta hiippakunnan köyhien koulunopettajien hoitamiseksi ... kaksituhatta livreä.

Ylä-Alppien yleiselle viljamakasiinille ... sata livreä.

Dignen, Manosquen ja Sisteronin naisyhdistyksille varattomien tyttöjen maksutonta opetusta varten ... tuhannen viisisataa livreä.

Köyhille ... kuusituhatta livreä.

Omiin menoihini ... tuhannen livreä.

Yhteensä ... viisitoistatuhatta livreä.

Koko sinä aikana, jolloin herra Myriel oli Dignen piispana, ei hän muuttanut rahtuakaan tässä jaossa. Hän nimitti sitä, kuten näemme, *talonsa kulunkien järjestämiseksi*.

Tämän järjestelyn hyväksyi neiti Baptistine ehdottomalla alistuvaisuudella. Tämän pyhän neitsyen mielestä oli herra Myriel samalla kertaa sekä hänen veljensä että hänen piispansa, hänen ystävänsä luonnon mukaan ja hänen esimiehensä kirkon järjestyksen mukaan. Hän rakasti ja kunnioitti häntä sydämen yksinkertaisuudessa. Kun veli puhui, kumarsi hän myöntymykseksi; kun veli toimi, oli hänkin aina yksistä puolin. Vain rouva Magloire murisi hiukan. Kuten olemme nähneet, oli piispa varannut itselleen vain tuhannen livreä, mikä yhdessä neiti Baptistinen eläkkeen kanssa teki tuhannen viisisataa

frangia vuotta kohti. Näillä tuhannella viidelläsadalla frangilla elivät nyt nämä kaksi ijästä naista ja tämä vanhus.

Ja kun joku maalaiskirkkoherra tuli Digneen, kykeni herra piispa rouva Magloiren ankaran säästeliäisyyden ja neiti Baptistinen nerokkaan johdon avulla häntä vielä kestitsemäänkin.

Kun he olivat olleet Dignessä jo noin kolme kuukautta, sanoi piispa eräänä päivänä:

"Eipä tämä kaikki tahdo oikein riittää!"

"Sen uskon hyvin!" huudahti rouva Magloire, "eihän Teidän Ylhäisyytenne ole edes vaatinut maksettavaksi summaa, joka lääninhallituksen tulee suorittaa Teille vaunujen hankkimiseksi ja tarkastusmatkojen tekemiseksi hiippakunnassa. Entis-ajan piispat saivat niistä korvauksen".

"Sepä se!" sanoi piispa, "olette oikeassa, rouva Magloire".

Hän esitti korvausvaatimuksensa.

Vähän aikaa jälkeenpäin määräsi läänin neuvosto, otettuaan anomuksen tarkastettavakseen, hänelle kolmen tuhannen livren suuruisen, vuotuisen summan; päätöksen päällekirjotus kuului näin: *Määräraha hänen ylhäisyydelleen piispalle vaunuja, postia ja tarkastusmatkoja varten.*

Tämän johdosta piti paikkakunnan porvaristo pahaa ääntä, ja eräs keisarikunnan senaattori, entinen viidensadan neuvoston jäsen, joka oli mielihyvällä nähnyt sumukuun [1] kahdeksannentoista päivän tapahtumat ja joka nyt omisti Dignen kaupungin lähellä komean senaattoritalan, kirjotti kirkollisasiain ministerille, herra Biget de Préameneulle, kiukustuneen, tutunomaisen kirjeen; sen sisällöstä otamme tähän seuraavat alkuperäiset rivit:

"— Vaunu-kulunkeja? Mihin niitä tarvitaan kaupungissa, jossa ei ole neljää tuhatta asukasta? Tarkastusmatka-kulunkeja? Mitä hyötyä luulette näistä tarkastusmatkoista olevan? Ja millä tavalla kuljetetaan sitten postia näissä vuorimaissa? Teitä ei ole. Matkustetaan vain rattain. Durancen siltakin kestää tuskin härkävaunujen kulkea. Kaikki papit ovat samanlaisia: ahneita ja saitoja. Tämäkin näytteli pyhää apostolia tullessaan. Nyt tekee hän niinkuin toisetkin. Hänelle pitää vaunut ja postikärryt. Hänellä pitää oleman komeutta kuin entis-ajan piispoilla. Ah! noita mustatakkeja! Herra kreivi, asiat eivät ole oikealla tolallaan, ennenkuin keisari vapauttaa meidät näistä patalakkierroista. Alas paavi! (välit Rooman kanssa kiristivät). Mitä minuun tulee, olen ja pysyn yksin Cesarille uskollisena", j.n.e., j.n.e.

Seikka ilahutti sitävastoin kovasti rouva Magloirea.

"Hyvä", sanoi hän neiti Baptistinelle, "hänen ylhäisyytensä alotti pitämällä huolta muista, täytyipä hänen toki lopulta huolehtia itsestäänkin. Hän on järjestänyt kaiken hyväntekeväisyystyönsä. Vihdoin saimme kolmetuhatta livreä itsellemekin!"

Samana iltana kirjotti piispa seuraavan muistiluettelon ja antoi sen sisarelleen:

Rahamääräys vaunuja ja tarkastusmatkoja varten:

Lihalientä sairaalan potilaille ... tuhatviisisataa livreä.

Aixin hyväntekeväisyisyhdistykselle ... kaksisataa viisikymmentä livreä.

Draguignanin hyväntekeväisyisyhdistykselle ... kaksisataa viisikymmentä livreä.

Löytölapsille ... viisisataa livreä.

Orpokodille ... viisisataa livreä.

Yhteensä ... kolmetuhatta livreä.

Sellainen oli herra Myrielin meno-arvio.

Mitä tulee piispan sivutuloihin, kuulutusmaksuihin, korvauksiin eri-vapautuksista, hätäkasteista, saarnaamisista, kirkkojen tai kappeliin siunaamisista, vihkimisistä j.m.s., kantoi piispa ne rikkailta sitäkin suuremmalla tarkkuudella, kun hän antoi kaiken jälleen köyhille.

Vähän ajan kuluttua alkoi rahalahjoja tulla tulvimalla. Ne, joilla jotakin oli, ja ne, joilta kaikki puuttui, kolkuttivat herra Myrielin ovelle, toiset anoakseen almuja, jonka toiset juuri olivat piispan haltuun uskoneet. Piispasta tuli vähemmässä kuin vuoden ajassa kaiken hyväntekeväisyyden varainhoitaja ja kaikkinaisen hädän lievittäjä. Suuria summia kulki hänen käsiensä kautta; mutta mikään ei saanut häntä muuttamaan elämäntapojansa tai lisäämään pienintäkään ylimääräistä ropoa välttämättömiin menoihinsa.

Kaukana siitä. Kun löytyy aina enemmän kurjuutta alahalla kuin hyväsydämisyyttä ylhäällä, oli jo kaikki niin sanoaksemme annettu pois ennenkuin se oli saatukaan, aivan kuin vesi kuivalla maalla; hän otti kyllä vastaan paljon rahaa, mutta koskaan ei sitä hänellä ollut. Silloin riisti hän itsensä puille paljaille.

Koska on tapana että piispat panevat ristimänimensä julistustensa ja paimenkirjeittensä alkuun, olivat seudun köyhät jonkunlaisen hellän vaiston johtamina valinneet piispan ristimä-nimistä sen, jossa heistä tuntui olevan aivan erikoinen mieli, ja niin kutsuivat he häntä yksinomaan hänen ylhäisyydekseen Bienvenuksi.[2] Me menettelemme heidän laillaan ja nimitämme häntä tästälähin myös sillä nimellä. Tämä nimi miellytti muuten häntä kovasti. — "Pidän tästä nimestä", tapasi hän sanoa. "Bienvenu lieventää 'hänen ylhäisyyttään'".

Emme väitä, että tässä piirtämämme muotokuva on todennäköinen; me tyydymme sanomaan, että se on näköinen.

3.

Hyvällä piispalla hankala hiippakunta.

Vaikka olikin muuttanut vaununsa almuiksi, teki herra piispa siitä huolimatta tarkastusmatkansa. Dignen hiippakunta on vaivaloinen hiippakunta. Siinä on sangen vähän tasankomaata ja paljon vuoria, tuskin ainuttakaan kunnollista tietä, senhän saimme kuulla aivan äskettäin. Kolmekymmentäkaksi kirkkoherrakuntaa, neljäkymmentäyksi apulaispappikuntaa ja kaksisataa kahdeksankymmentäviisi kappelia. Olipa aika työ käydä niitä kaikkia tarkastamassa. Herra piispa suoritti sen kuin suorittikin. Jalan kulki hän lähiseudulle, rattailla tasangolle, muulin seljässä vuoristoon. Molemmat vanhat naiset olivat mukana. Kun matka oli liian vaivaloinen heidän suorittaa, meni hän yksin.

Eräänä päivänä saapui hän aasin selässä Seneziin, vanhaan piispankaupunkiin. Hänen kukkaronsa, joka oli tällä hetkellä varsin surkeassa tilassa, ei sallinut hänen kustantaa muunlaisia kulkuneuvoja. Kaupungin pormestari tuli häntä vastaanottamaan piispantalon portille ja katseli loukatun näköisenä hänen laskeutumistaan aasinsa selästä. Jokunen porvari nauraa virnisteli hänen takanaan.

"Herra pormestari", sanoi piispa, "ja herrat porvarit, minä huomaan kyllä, mikä teitä loukkaa; teidän mielestänne osottaa tällainen pappipahainen aivan liian suurta ylpeyttä, ratsastaessaan samalla ratsulla, jolla Herramme Jesus Kristuskin ratsasti. Minä tein sen välttämättömyyden pakosta, vakuutan teille, enkä mistään turhamielisyydestä".

Näillä kiertomatkoillaan esiintyi hän suvaitsevaisesti ja lempeästi, eikä saarnannut niin paljon kuin puheli. Hän ei milloinkaan kaukaa etsinyt järkisyitään tai esikuviaan. Tämän seudun asukkaille suositteli hän tuon naapuriseudun esimerkkiä noudatettavaksi. Seurakunnissa, missä oltiin tylyjä puutteenalaisia kohtaan, sanoi hän: "Katsokaa Briançonin kansaa. He ovat antaneet köyhille, leskille ja orvoille oikeuden niitättää niittynsä kolmea päivää kaikkia muita aikaisemmin. He rakentavat maksutta heidän talonsa, kun ne ovat hajonneet. Niinpä seuraakin sitä seutua Jumalan siunaus. Kahdensadan vuoden kuluessa ei siellä ole ollut ainuttakaan murhamiestä".

Kylissä, joissa voittoa ja täysinäisiä elolatoja ahnehdittiin, jutteli hän:

"Katsokaa Embrunin asukkaita. Jos jonkun perheenisän pojat ovat elonkorjuun aikana sotapalveluksessa ja tyttäret kaupungissa ansiotöillä, tai jos hän on sairas ja kykenemätön, puhuu kirkkoherra saarnatuolista hänen puolestaan. Ja sunnuntaina messun jälkeen menee koko kylän väki, miehet, naiset, lapset, tuon miesparan pellolle, korjaa hänen elonsa ja tuo oljet ja jyvät hänen taloonsa".

Perheissä, joissa epäsopu vallitsi rahan tai perinnön tähden, haasteli hän näin: "Katsokaahan Devolnyn vuoristolaisia, Devolnyn, joka on niin karu seutu, ett'ei siellä kuulla satakieltä kertaakaan viidessäkymmenessä vuodessa. No, kun nyt isä kuolee jossakin perheessä, lähtevät pojat maailmalle onneaan etsimään ja jättävät maatilat tyttärille, jotta nämä helpommin pääsisivät naimisiin".

Piirikunnissa, missä halusta käydään käräjiä ja missä talonpojat joutuvat köyhyyteen karttapaperin takia puhui hän:

"Katsokaa noita Gueyrasin laakson hyviä ihmisiä. Heitä on kolmetuhatta henkeä. Jumalani! se on kuin pieni tasavalta. Ei siellä tarvita tuomareita eikä oikeudenpalvelijoita. Kunnanvanhin tekee kaiken. Hän jakaa verot, arvioi kunkin maksuerän omantunnon mukaan, ratkaisee riitajutut maksutta, jakaa perinnöt ilman korvausta, antaa lausuntoja ilmaiseksi. Ja häntä totellaan, koska hän on oikeamielinen mies rehellisten miesten joukossa".

Kylissä, missä hän ei nähnyt koulunopettajaa, otti hän jälleen Gueyrasin asukkaat esimerkiksi.

"Tiedättekö, miten he menettelevät?" sanoi hän. "Kun pieni kahdentoista tai viidentoista savun kulmakunta ei voi aina kustantaa koulumestaria, on heillä koko laakson yhteisesti palkkaamia opettajia, jotka kulkevat kylästä kylään, viiptyvät yhdessä viikon verran, toisessa kymmenisen päivää ja jakavat opetusta. Nämä koulumestarit käyvät markkinoillakin ja siellä minäkin olen heitä nähnyt. Heidät tuntee helposti kirjorassulista, joita he pitävät hattunsa nauhassa. Niillä, jotka opettavat ainoastaan sisälukua, on yksi sulka, niillä, jotka opettavat lukua ja laskentoa, on kaksi sulkaa; niillä, jotka opettavat sisälukua, laskentoa ja latinaa, on kolme sulkaa. Nämä ovat oppineita miehiä. Mutta mikä häpeä olla oppimaton! Tehkää niinkuin Gueyrasin asukkaat".

Näin haasteli hän vakavasti, isällisesti. Milloin ei suoranaisia esimerkkejä löytänyt, keksi hän vertauksia, pyrkien lyhyesti ja selvästi tekemään ajatuksensa ymmärrettäviksi, harvoin sanoin ja lukuisin kuvin, aivan niinkuin menetteli Kristus varmassa ja vakuuttavassa kaunopuheliaisuudessaan.

4.

Teot ja sanat sopusoinnussa keskenään.

Hänen haastelunsa oli ystävällistä ja iloista. Hän koki aina asettautua niiden kahden vanhan naisen kannalle, jotka viettivät elämänsä hänen vierellään; kun hän nauroi, helisi hänen naurunsa kuin koulupojan.

Rouva Magloire kutsui häntä mielellään *Hänen suuruudekseen*. Eräänä päivänä nousi hän nojatuolistaan ja ryhtyi etsimään muuatta kirjaa kirjakaapistaan. Kirja oli aivan ylihyllillä. Piispa kun oli varttansa lyhyenlainen, ei hän ulettunut sitä ottamaan. — "*Rouva Magloire*", sanoi hän, "*tuokaapas minulle tuoli. Minun Suuruuteni ei uletu tuonne hyllylle*".

Muuan hänen etäisiä naissukulaisiaan, kreivitär de Lô, ei jättänyt ainuttakaan tilaisuutta käyttämättä hänen läsnäollessaan luetellakseen kaikkea, mitä hän nimitti kolmen poikansa "toiveiksi". Hänellä oli useampiakin hyvin vanhoja, haudan partaalla hoippuvia heimolaisia, joiden perillisiksi hänen poikansa luonnollisesti joutuisivat. Nuorimmalla noista kolmesta oli odotettavissa erään tädin peruina sata tuhatta livreä korkoja; toinen saisi periä enonsa herttuan nimen; vanhimman piti seurata isoisäänsä päärin arvossa. Piispa kuunteli tavallisesti vaieten näitä äidin viattomia ja luvallisia kehuskeluja. Kerran näytti hän kuitenkin tavallista hajamielisemmältä, rouva de Lôn esitellessä yksityiskohtia myöten kaikki perintönsä ja kaikki "toiveensa". Hän keskeytti sanatulvansa hiukan kärsimättömästi: "Taivaan vallat, serkkuseni! mutta mitä Te oikeastaan mietitte?" — "Minä mietin", sanoi piispa, "eräitä sangen ihmeellisiä sanoja, jotka muistaakseni löytyvät Pyhässä Augustinossa: 'Pankaat toivonne sellaiseen, jota ei peritä'".

Toisen kerran huudahti hän, saadessaan erään paikkakunnan aatelismiehen kuolin-ilmotuksen, missä sangen laajasti lueteltiin, paitsi vainajan arvonimityksiä, myös kaikkien hänen sukulaistensa pienimmätkin läänitys- ja aatelis-arvot: "Onpa sillä miehellä selkää kuoltuaankin! Annas nyt ilomielin kantaa tuollaista arvonimi-taakkaa! Mitenkä on voinut ihmisten päähänsä pälkähtää näin käyttäen kuolemaakin turhamielisen ylpeytensä toittotajana!"

Tilaisuuden sattuen lausui hän jonkun lempeän ivasanankin, mutta melkein aina niin, että se kätki vakavan ajatuksen. Paaston aikana kerran tuli muuan nuori apulaispappi Digneen saarnaamaan tuomiokirkossa. Hän puhui erinomaisen kauniisti. Hänen saarnansa aiheena oli hyväntekeväisyys. Hän manasi rikkaita antamaan yltäkyläisyydestään puutteenalaisille, jotta voisivat välttää helvetin tuskia, jotka hän kuvasi niin hirveiksi kuin suinkin vain osasi, ja jotta saisivat periä paratiisin riemut, jotka hän esitti mahdollisimman houkutteleviksi. Kuulijain joukossa oli myös eräs liike-elämästä väistynyt rikas kauppias, Géborand nimeltä, jossa oli hiukan koronkiskurin vikaa ja joka oli ansainnut kaksi miljoonaa veran, sarsi-, villa- ja harsokankaiden valmistamisella. Herra Géborand ei ollut eläissään antanut almua onnettomuuteen joutuneelle. Tästä päivästä lähtien huomattiin hänen antavan joka sunnuntai viisi penniä vanhoille kerjäläis-akoille tuomiokirkon porraskäytävässä. Heitä oli kuusi jakamassa saalista. Eräänä päivänä näki piispakin hänet laupeudentyötään harjoittamassa ja sanoi silloin hymysuin sisarelleen: "Tuolla herra Géborand ostelee viisillä penneillä paratiisia".

Kun olivat kysymyksessä armeliaisuustyöt, ei hän säikähtänyt jyrkkää kieltoakaan, vaan tapasi silloin sanoja, jotka panivat miettimään. Kerrankin kokosi hän almuja köyhille eräissä iltakutsuissa. Olipa siellä vanha, rikas, saita markisi Champtercierkin, joka osasi yht'aikaa olla sekä äärimäinen kuningasmielinen että kiihkovoltarelainen, mikä ei nykyäänkään ole kovin harvinaista. Piispa meni

hänen luokseen ja kosketti häntä käsivarteen: "*Herra markisi, Teidänkin pitää antaa minulle jotain*". Markisi käännähti ja vastasi kuivasti: "*Teidän Ylhäisyytenne, minulla on köyhäni*". — "*Antakaa ne minulle*", iski piispa.

Erään kerran saarnasi hän tuomiokirkossa näin:

"Rakkaat veljeni, hyvät ystävät! Ranskassa on miljoona kolmesataa kaksikymmentä tuhatta talonpoikaistaloa, joissa ei ole kuin kolme aukkoa, miljoona kahdeksansataa seitsemäntoista tuhatta taloa, joissa on kaksi aukkoa: ovi ja akkuna, ja vihdoin kolmesataa neljäkymmentäkuusi tuhatta mökkiä, joissa on vain yksi aukko: ovi. Ja tämä niinkutsutun ovi- ja ikkunaveron takia! Kuvitelkaapa köyhien perheiden, vanhojen vaimoraukkojen, pikku-lasten elämää tällaisissa asunnoissa, ja ajatelkaa niitä tauteja ja sitä kurjuutta, mikä siitä on seurauksena! Mikä surkeus! Jumala antaa ihmisille vapaasti raitista ilmaa, laki myy sitä heille. En syytä lakia, mutta minä siunaan Jumalaa. Iseressä, Varin piirikunnassa, sekä ylä- että ala-Alpeilla ei talonpojalla ole edes käsikärryjä, miesten täytyy kantaa lantakin pellolle seljässään; heillä ei ole talikynttilöitä, he polttavat pihkapuikkoja tai piettyjä nuoran päitä. Niin on laita koko ylä-Dauphinen maakunnassa. He leipovat leipänsä kuudeksi kuukaudeksi, he paistavat sen kuivatulla lehmänlannalla. Talvella täytyy heidän palotella tätä leipää kirveellä ja liottaa sitä vedessä vuorokauden, saadakse siitä elää. — Veljeni, olkaa armeliaita! Kuulettehan miten kärsimys huokaa ympärillänne".

Syntyperältään provencelaisena, oli hän helposti perehtynyt kaikkiin etelän murteisiin. Hän sanoi: "*En bé! moussu, ses sage?*" kuten ala-Languedocissa. "*Onté anaras passa?*" kuten alisilla Alpeilla. "*Puerte un bouen moutou embe un bouen froumage grase*", kuten ylä-Dauphinéssa. Tämä miellytti kovasti kansaa ja oli kai osaltaan suurena syynä siihen, että hän niin helposti pääsi kaikkia sydämiä lähelle. Olkikattomajassa ja vuoristohökelissä oli hän kuin kotonaan. Hän osasi puhua ylevimmistäkin asioista kurjimmallakin murteella. Taitaessaan kaikkia kieliä, avasi hän myös kaikki sydämet.

Muuten oli hän samanlainen sekä ylhäisiä että alhaisia kohtaan.

Hän ei tuominnut ketään umpimähkään eikä ottamatta kaikkia asianhaaroja huomionsa. Hän tapasi sanoa: "Tarkastakaamme mitä tietä paha on kulkenut".

Koska hän oli itsekin, kuten hänen oli tapanaan hymyillen lausua, *entinen syntisäkki*, ei hänessä löytynyt jälkeäkään suvaitsemattoman kiivastelun itsehyväisyydestä, ja hän tunnusti julkisesti ja ankarain hurskastelijain uskaltamatta rypistää kulmakarvojaan, oppia, jonka saattaisimme lyhyesti esittää seuraavanlaisesti:

"Ihmistä vallitsee hänen lihansa, joka on samalla kertaa sekä hänen taakkansa että hänen koettelemuksensa. Hän vie sen mukanaan, minne meneekin, ja myöntyy usein sen tahtoon".

"Hänen tulee sitä vartioida, hillitä ja masentaa, eikä totella sitä ennenkuin äärimäisessä tapauksessa. Tässä tottelemuksessakin voi tosin vielä hairahdusta löytyä; mutta tällainen hairaus on heikkouden hairausta. Se on lankeemus, mutta lankeemus polvilleen, ja siitä voi kehittyä rukous".

"Pyhimykset ovat poikkeustapauksia; sääntönä on olla vilpitön. Hairahtukaa, langetkaa, tehkää syntiä; mutta olkaa vilpittömiä".

"Mahdollisimman vähän syntiä, siinä ihmisen pyrkimys. Ei yhtään syntiä, se on enkelin haave. Kaikki mikä on maallista, on synnin ala annettu. Synnillä on ainainen vetovoimansa".

Nähdessään ihmisten pitävän suurta suuta ja närkästyvän hyvin vähästä, sanoi hän hymyillen: "Oh! oh! näyttääpä tässä olevankin kyseessä suuri rikos, johonka kaikki nuo ihmiset ovat vikapää. Katsokaahan vaan noita säikähtyneitä tekopyhiä, miten he rientävät pitämään melua, päästäkseen itse piiloon".

Hän oli suvaitsevainen naisia ja köyhää kansaa kohtaan, joiden harteita painaa inhimillisen yhteiskunnan kirous. Hän sanoi: "Naisten, lasten, palvelijain, heikkojen, vaivaisten ja tietämättömäin synnit ovat miesten, isien, isäntien, voimakkaiden, rikkaiden ja oppineiden syntejä".

Hän puheli näinkin: "Opettakaa tietämättömiä, niin paljon kuin suinkin voitte; yhteiskunta tekee rikoksen siinä, että se ei anna oppia ilmaiseksi; sen on vastattava siitä pimeydestä, minkä se siten saa aikaan. Tuossa on sydän, se on täynnä pimeyttä, synti itää siellä helposti. Syyllinen ei ole se, joka synnin tekee, vaan se, joka tekee pimeyden".

Kuten huomaamme, oli hänellä kummallinen ja erikoinen tapansa katsella asioita. Epäilenpä pahoin hänen saaneen oppinsa evankelioista.

Hän kuuli kerran muutamassa seurassa keskusteltavan eräästä rikosjutusta, jota parhaillaan tutkittiin

ja josta piakkoin piti annettaman tuomio. Eräs mies-kurja oli rakkaudessaan erääseen naiseen ja heidän molempain lapseen tehnyt väärää rahaa, kun ei köyhyydessään enään mitään muuta voinut. Väärän rahan tekijöitä rangaistiin vielä siihen aikaan kuolemalla. Nainen oli vangittu, kun hän oli juuri kauppaamassa ensimmäistä miehen tekemää väärän rahan kappaletta. Asia oli hänen suhteensa selvä, mutta todisteita ei ollut muita kuin häntä vastaan. Hän yksin voi syyttää rakastajaansa ja syöstä hänet perikatoon tunnustuksillaan. Hän kieltäytyi sitä tekemästä. Hänet pantiin ahtaalle. Hän pysyi itsepintaisesti vaiti. Silloin keksi yleinen syyttäjä osavan keinon. Hän väitti rakastajan olevan uskottoman ja saikin tuon onnettoman taitavasti laadituilla kirjeenkakelmilla vakuutetuksi siitä, että hänellä oli kilpailijatar ja että mies petti häntä. Mustasukkaisuuden raatelemana antoi hän nyt rakastajansa ilmi, tunnusti kaikki, todisti kaikki. Mies oli mennyttä. Piakkoin oli hän saava tuomionsa Aixissa, yhdessä rikostoveriensä kanssa. Tapauksesta juteltiin, ja kaikki ylistelivät lakimiehen taitavuutta. Ottamalla mustasukkaisuuden avukseen, oli hän pusertanut totuuden ilmi raivoisan vihan voimalla, hän oli saanut kostonhimon avulla oikeuden pääsemään valtaansa. Piispa kuunteli vaieten. Kun hän vihdoin sai sananvuoroa, kysyi hän:

"Missä tuomitaan tämä mies ja tämä nainen?"

"Rikos-asiain oikeustossa".

Hän lisäsi: "Ja missä tuomitaan herra yleinen syyttäjä?"

Sattuipa Dignessä surullinen tapaus. Muuan mies oli tuomittu murhasta kuolemaan. Miesparka ei ollut kovin oppinut, mutta ei aivan sivistymätönkään: hän oli ollut markkina-ilveilijänä ja yleisenä kirjuriina. Juttu herätti kaupungissa suurta huomiota. Mestauspäivän aattona sairastui vankilan saarnaaja äkkiä. Pappia tarvittiin välttämättömästi valmistamaan kuolemaan tuomittua hänen viimeiselle matkalleen. Kysyttiin kirkkoherraa. Hän kuului kieltäytyneen, sanoen: "Asia ei kuulu minuun. Minulla ei ole mitään tekemistä tämän silmäkääntäjän kanssa; minäkin olen sairas; ja muutenkaan ei minun paikkani ole siellä". Kun tämä vastaus ilmoitettiin piispalle, sanoi hän: "*Kirkkoherra on oikeassa. Se ei todellakaan ole hänen paikkansa, vaan minun*".

Hän lähti heti paikalla vankilaan, hän meni "silmäkääntäjän" koppiin; hän kutsui häntä nimeltä, tarttui hänen käteensä ja puhui hänelle. Hän vietti koko päivän hänen luonaan, unohtaen ruuan ja levon, rukoillen Jumalaa kuolemaantuomitun miehen sielun puolesta ja kehottaen vankia muistamaan sielunsa tilaa. Hän julisti hänelle yksinkertaisia iki-totuuksia. Hän oli tuolle onnettomalle isä, veli, ystävä; piispa vain häntä siunatakseen. Hän puheli miehelle kaikista asioista, rohkaisten ja lohduttaen. Tämä mies oli astumaisillaan kuolemaan epätoivon vallassa. Kuolema näytti hänestä hirvittävältä kuilulta. Seisoessa vavisten kuoleman kynnyksellä, valtasi kauhistus hänet. Hän ei ollut niin tietämätön, että olisi voinut pysyä täysin välinpitämättömänä. Hänen tuomionsa oli valtavan sysäyksen lailla rikkonut siellä ja täällä hänen ympäriltään väliseinää, joka erottaa meidät kaiken olevaisen perussalaisuuksista ja jota me kutsumme elämäksi. Hän katseli herkeämättä näiden kauhistuttavien aukkojen kautta tämän ilmiömaailman ulkopuolelle, mutta näki vain varjoja ja pimeyttä. Piispa sai hänet näkemään valoakin.

Kun seuraavana päivänä tultiin hakemaan onnetonta, oli piispa vielä siellä. Hän seurasi tuomittua ja näyttäytyi kansanjoukolle sinipunervassa viitassaan ja piispanristi kaulassaan, tämän köysillä sidotun raukan vieressä.

Hän nousi miehen kanssa vaunuihin, hän nousi hänen kanssaan mestauslavallekin. Kuolemaan tuomittu, joka eilen illalla oli ollut niin synkkä ja murtunut, säteili nyt varmuutta. Hän tunsu sielunsa sovitetuksi ja hän toivoi Jumalaa. Piispa syleili häntä ja sanoi hänelle vähää ennen mestauskirveen surman-iskua: "Kenen ihminen tappaa, hänet herättää Jumala uuteen eloon; hänet, jonka veljet työntävät luotaan, ottaa isä hoivaansa. Rukoilkaa, uskokaa, astukaa sisään elämään! Isä odottaa teitä". Kun hän laskeutui alas mestauslavalta, oli hänen katseessaan loiste, joka sai ihmiset väistymään. Ei tiedetty, mitä enemmän ihmetellä: hänen kalpeuttaan vaiko hänen tyyntä juhlallisuuttaan. Palatessaan yksinkertaiseen asuntoonsa, jota hän hymyillen kutsui *palatsikseen*, sanoi hän sisarelleen: *Olen toimittanut jumalanpalveluksen piispana ja ylimäisenä pappina*.

Koska ylevimpiä asioita usein kaikkein vähimmin käsitetään, löytyi kaupungissakin ihmisiä, jotka piispan käytöstä selvitellessään sanoivat: *Se on teeskenneltyä huomion haku*. Näin arveltiin sentään vain hienoston piireissä. Rahvas, joka ei ilku hyvälle töille, tuli liikutetuksi ja sen ihailu piispaa kohtaan kasvoi kasvamistaan.

Mitä piispaan itseensä tulee, oli mestauskoneen näkeminen siinä määrin täriseyttänyt hänen mieltään, että hän toipui siitä vasta pitkän ajan kuluttua.

Synkkänä kohoava, korkea mestauslava on tosiaankin järiseyttävä näky. Tavallisesti ollaan jokseenkin välinpitämättömiä kuolemanrangaistuksen suhteen, ei lausuta varmaa mielipidettä sen poistamisesta

tai säilyttämisestä, niinkauvan kun ei olla omin silmin nähty mestauskonetta, guillotinia. Mutta joka kerran sellaisen näkee, saa niin voimakkaan täräyksen, että hänen täytyy ottaa ratkaiseva askel ja olla myötä tai vastaan. Toiset sitä ihailevat, kuten de Maistre; toiset sitä inhoavat, kuten Beccaria. Mestauskone on lain sovellutuksen huippukohta; se kutsuu itseään *kostajaksi*; se ei ole puolueeton, eikä se salli meidänkään pysyä puolueettomina. Ken sen näkee, häntä väräyttää kaikkein salaperäisin väristys. Kaikki yhteiskunnalliset kysymykset panevat kysymysmerkkinsä tämän surmanterän ympärille. Mestauslava on ilmestys. Mestauslava ei ole pelkkä hirsilaitos, mestauslava ei ole kone, mestauslava ei ole mikään puusta, raudasta ja köysistä kyhätty tahdoton kone. Se näyttää olevan jonkunlainen olento, jolla on ties mikä kamala voima; tuo hirsijalusta tuntuu näkevän, tuo kone kuulevan, nuo liikkuvat osat ymmärtävän, tuo puu, tuo rauta ja nuo köydet tahtovan. Siinä hirvittävässä hourailussa, johon sen näkeminen syöksee ihmissielun, astuu mestauslava esiin kauhistuttavana, tekojensa tietoisena täyttäjänä. Mestauslava on pyövelin rikostoveri; se raatelee; se syö lihaa, se juo verta. Mestauslava on jonkunlainen tuomarin ja kirvesmiehen yhteisesti ihmisten ilmoille loihtima kummitus, hirviö, joka näyttää elävän inhottavaa elämäänsä kaiken sen kuoleman avulla, jota se on ympärilleen levittänyt.

Niinpä olikin tapauksen vaikutus hirvittävän syvä; seuraavana päivänä ja pitkät ajat vielä jälkeenkäpäin näytti piispa ylen alakuloiselta. Kauhunhetkien milt'ei väkivaltainen tyyneys oli kadonnut; yhteiskunnallisen oikeuden aave vaivasi häntä. Hän, joka tavallisesti palasi kaikilta toimiltaan niin säteilevän tyytyväisenä, näytti nyt soimaavan itseään jostakin. Joskus puheli hän itsekseen ja hymisi puoli-ääneen synkkiä lauseita. Hänen sisarensa muisti hänen eräänäkin iltana puhelleen itsekseen seuraavaan tapaan:

"En uskonut sen olevan niin hirvittävää. On väärin siinä määrässä syventyä jumalallisen lain salaisuuksiin, ett'ei enää huomaakaan inhimillistä lakia. Kuolema kuuluu yksin Jumalalle. Millä oikeudella uskaltavat ihmiset koskea tähän salaisuuteen?"

Vähitellen vaimenivat nämä vaikutelmat, ehkäpä häipyivät jäljettömiinkin. Piispan huomattiin kuitenkin jälkeenkäpäin aina välttävän mestauspaikkaa, jott'ei tarvitsisi kulkea sen poikki.

Herra Myrieliä voitiin kutsua milloin tahansa sairaiden ja kuolevain vuoteen ääreen. Hän tiesi sen olevan tärkeimmän velvollisuutensa ja tärkeimmän työnsä. Perheiden, joissa oli leskiä tai orpoja, ei tarvinnut edes häntä kutsua: hän tuli itse. Hän osasi istua vaieten monet pitkät tunnit miehen luona, joka oli kadottanut rakkaan vaimonsa, tai äidin luona, joka oli lapsensa menettänyt. Niinkuin hän tapasi oikean hetken vaietakseen, niin tapasi hän myös oikean hetken puhuakseen. Oi ihmeellistä lohduttajaa! ei hän yrittänyt haihduttaa surua unohduksen avulla, mutta hän koki kohottaa ja jalostaa sitä toivon voimalla. Hän sanoi: "Huolehtikaa tarkoin tavasta, millä ajattelette kuolleita. Älkää pysähtykö siihen, minkä on määrä mädätä. Katsokaa tarkkaan, ja te olette näkevä rakkaan vainajanne kirkkaana loistavan taivaan ihanuudessa". Hän tiesi, että usko tekee hyvää murheissa. Hän pyrki neuvomaan ja tyynnyttämään epätoivoista ihmistä, osottamalla hänelle osaansa tyytyväistä ihmistä, hän pyrki jalostamaan hänen hautaan tuijottavaa suruansa, osottamalla hänelle surun, joka kohottaa katseensa taivaan tähtiin.

5.

Miten hänen ylhäisyytensä Bienvenu sai pukunsa kestämään kauvan.

Herra Myrielin yksityiselämää ohjasivat samat periaatteet kuin hänen julkistakin toimintaansa. Joka olisi nähnyt hänet lähempää, olisi varmaankin sekä hämmästynyt että ihmetellyt sitä vapaaehtoista köyhyyttä, jossa Dignen piispa eli.

Kuten kaikki vanhat ihmiset ja enimmäkseen ajattelijat nukkui hän vähän. Hänen lyhyt unensa oli syvä. Aamuisin viihdytti hän mielensä hartauteen hetkiseksi tai pariksi ja luki sitten messunsa joko tuomiokirkossa tai kotonaan. Messunsa luettuaan söi hän aamiaisekseen palan ruisleipää omien lehmänsä lypsämän maidon keralla. Sitten ryhtyi hän hommiinsa.

Piispalla on paljon tehtävää; hänen täytyy joka päivä ottaa vastaan sihteerinsä, jona on tavallisesti joku tuomiokapitulilin jäsen, ja melkein joka päivä etevimmät apulaisensa. Hänellä on seurojen ja yhdistysten toiminta tarkastettavanaan, etu-oikeuksien jakaminen huolenaan, kokonainen hengellinen kirjakauppa valvottavanaan, virsikirjat, katekismot, rukouskirjat y.m. hyväksyttävänä, julistukset kirjoitettavanaan, saarnat määrättävinään, kirkkoherrat ja kunnanvanhimmat sovitettavanaan, hengellinen kirjevaihto, hallinnollinen kirjevaihto, yhtäältä valtion, toisaalta paavin istuimen kanssa, ja tuhannet muut asiat hoidettavanaan.

Ajan, mikä hänelle jäi näiltä lukemattomilta toimilta, jumalanpalveluksilta ja rukouskirjalta, käytti hän

etusijassa kärsiväin, sairaiden ja murheellisten hyväksi; näiltä murheellisilta, sairailta ja kärsiviltä liikenevän ajan uhrasi hän työhön. Milloin muokkasi hän puutarhaansa, milloin luki tai kirjotteli hän. Hän käytti vain yhtä sanaa näistä molemmista työskentelytavoista: hän kutsui sitä *puutarhan hoitamiseksi*. "Ihmishenkikin on puutarha", tapasi hän sanoa.

Puolipäivän tienoissa läksi hän — jos ilma oli kaunis — pienelle kävelymatkalle maaseudulle tai kaupunkiin ja pistäytyi usein kurjain hökkeliin vieraaksi. Hänen nähtiin astelevan yksinään, tykkänään ajatuksiinsa vaipuneena, silmät maassa, nojautuen pitkään keppiinsä, puettuna sinipunervaon, silkkiiseen, pumpulisistustaiseen, lämpimään päällysvaatteeseensa, jalassa sinipunervat sukat ja suuret solkikengät, päässä matala hattunsa, jonka kolmesta kolkasta riippui kolme paksua terhonmuotoista kultalankatupsua.

Juhla oli kaikkialla, minne hän ilmestyi. Hänen läheisyydessään tuntui jotakin lämmittävää, valoisaa. Lapset ja vanhuksat tulivat kynnykselle ottamaan piispaa vastaan kuin päivän sädetä. Hän siunasi ja häntä siunattiin. Hänen taloonsa opastettiin kaikki jotka jotakin tarvitsivat.

Joskus pysähtyi hän puhelemaan pikkupojille ja pikkutyttöille, tai hymyili lempeästi äideille. Hän kävi köyhien luona niin usein kun hänellä vaan oli rahaa; kun hänellä ei enää ollut, kävi hän rikkaiden taloissa.

Kun hän aina piti kauvan samaa pukua, ei hän milloinkaan lähtenyt ulos ilman sinipunervaa päällysvaatettaan, jott'ei kuluneisuutta huomattaisi. Kesällä tuo häntä vähän vaivasi.

Kotiin palatessaan hän söi päivällisensä. Päivällinen oli samanlainen kuin aamiainenkin.

Kello puoli kahdeksan istuutui hän illallispöytänsä sisarensa kanssa, takanaseisovan rouva Magloiren tarjoillessa. Ateria oli hyvin yksinkertainen. Jos sattui joku kirkkoherra olemaan piispan illallisvieraana, käytti rouva Magloire tilaisuutta saadakseen tarjota hänen ylhäisyydelleenkin mainiota järvi-kalaa tai vuoristojen verratonta metsänriistaa. Kirkkoherra oli näin hyvän aterian tekosyynä; piispa ei pannut vastaan. Mutta tavallisesti olivat hänen ruokanaan vain vedessä keitetyt vihannekset ja öljyliemi. Niinpä sanottiinkin yleensä kaupungilla: *Kun ei piispa aterioi kirkkoherramaisesti, on hänen ruokansa kerjäläismunkin.*

Illastettuaan jutteli hän hetkisen neiti Baptistinen ja rouva Magloiren kanssa. Sitten hän vetäytyi huoneeseensa ja ryhtyi jälleen kirjottelemaan, milloin irtonaisille paperiliuskoille, milloin jonkun kirjan reunoihin. Hän oli sivistynyt ja hiukan oppinutkin. Häneltä on säilynyt viisi tai kuusi sangen merkillistä käsikirjotusta. Eräskin selvittelee seuraavaa Moseksen ensimmäisen kirjan lausetta: *Alussa liikkui Jumalan henki vetten päällä*. Hän vertaa tätä värsyä kolmeen tekstiin: arapialaiseen, joka kuuluu: *Jumalan tuulet puhalsivat*, Flavius Josephukseen, joka sanoo: *Tuulenpuuska syöksyi ylhäältä maan päälle*, ja vihdoin onkelon kaldealaiseen toisintoon: *Jumalasta lähtevä tuuli puhalsi vetten pinnalla*. Eräässä toisessa kirjoitelmassa tutkii hän Ptolemain piispan Hugon, tämän kirjan tekijän sedän iso-isän, jumaluusopillisia teoksia, ja todistaa, että täytyy asettaa tämän piispan kirjottamiksi ne monet pikkuteokset, jotka julastiin viime vuosisadalla Barleycourtin salanimellä.

Joskus vaipui hän kesken lukemistaan, olipa hänen käsissään mikä kirja tahansa, syvään mietiskelyyn, josta vihdoin havahtui kirjottamaan muutamia rivejä tuon samaisen kirjan lehdille. Näillä riveillä ei ole usein mitään tekemistä sen kirjan kanssa, johon ne ovat joutuneet. Meillä on tässä edessämme muuan mietelmä, jonka hän on kirjottanut erään nelitaiteteoksen reunoihin; teoksen nimi oli: *Lordi Germainin kirjevaihto kenraalien Clintonin, Cornwallisin ja Amerikan laivastonamiralien kanssa. Versaillesissa, kirjakauppias Poinçoi, ja Pariisissa, kirjakauppias Pissot, Augustinein rantakadulla.*

Mietelmä oli tällainen:

"Oo Sinä kaiken olevaisen alku!"

"Vanhan Testamentin Saarnaaja kutsuu Sinua kaikkivaltiaaksi, Makkabealais-kirjat nimittävät Sinua Luojaksi, Efesolaiskirje Vapaudeksi, Baruk kutsuu Sinua Äärettömyydeksi, Psalmi Viisaudeksi ja Totuudeksi, Johannes nimittää Sinua Valkeudeksi, kuningasten kirjat Valtiaaksi, Toinen Moseksen kirja nimittää Sinua Kaitselmukseksi, kolmas Moseksen kirja sanoo Sinua Pyhyydeksi, Esra oikeudeksi, koko luomakunta kutsuu Sinua Jumalaksi, ihminen Isäksi; mutta Salomo sanoo Sinua Laupeudeksi, ja se on kaikista nimistäsi kaunein".

Yhdeksän maissa nousivat naiset huoneisiinsa toiseen kerrokseen ja jättivät hänet alas yksikseen aamuun asti.

Vaan onpa jo aika yksityiskohdittain kuvata hänen ylhäisyytensä Dignen piispan asunto.

Ketä hän käytti talonsa vartijana.

Olemme jo sanoneet, että se talo, jossa piispa asui, oli kaksikerroksinen; kolme huonetta alakerrassa, kolme huonetta yläkerrassa, ylinä ullakko. Talon takana neljännestynnyrinala puutarhaa. Naiset asuivat yläkerrassa. Piispa majaili alhaalla. Ensimmäinen huone, jonka ovi oli kadulle, oli ruokasalina, toinen makuuhuoneena ja kolmas hartaushuoneena. Ei voinut poistua tästä rukoushuoneesta, käymättä makuuhuoneen läpi, eikä taas makuuhuoneesta, kulkematta ruokasalin kautta. Hartaushuoneen perällä oli suljettu vuodekammio sijoineen vieraiden varalta. Piispa tarjosi tämän vuoteen maalaispapeille, joita asiat tai seurakunnan tarpeet pakottivat Digneen tulemaan.

Sairaalan lääkehuone, taloon liitetty pahanpäiväinen rakennus puutarhan puolella, oli muutettu keittiöksi ja varastohuoneeksi.

Puutarhassa oli sitäpaitsi navetta, joka oli entinen sairaalan keittiö ja jossa piispa piti kahta lehmäänsä. — Miten paljon maitoa ne hänelle antoivatkaan, aina lähetti hän joka aamu muuttumattomasti puolet siitä sairaalan potilaille. *Maksan kymmenyksiäni*, sanoi hän.

Hänen huoneensa oli melkoisen suuri ja vaikea oli pitää sitä lämpimänä kylmään vuodenaikaan. Koska halot olivat sangen kalliita Dignessä, oli hän keksinyt laitattaa lehminavettaan lautaseinällä eristetyn pienen huonehaisen. Siellä vietti hän ankarat pakkais-illat. Hän kutsui sitä *talvisalongikseen*.

Tässä talvisalongissa ei ollut, enempää kuin ruokasalissakaan, muita huonekaluja kuin neliskulmainen maalaamaton pöytä ja neljä olkituolia. Ruokasalia koristi sentään vanha vesimaalilla punertavaksi sivelty astiakaappi. Toisesta samanlaisesta kaapista oli piispa, pukemalla sen asianmukaisesti valkein liinoin ja nypläyskoristein, tehnyt rukoushuoneeseensa alttarin.

Hänen rikkaat rippilapsensa ja Dignen uskovaiset vaimot olivat useammankin kerran koonneet keskuudessaan varoja uuden kauniimman alttarin hankkimiseksi hänen ylhäisyytensä rukoushuoneeseen; hän oli joka kerta ottanut rahat ja antanut ne köyhille. "Ihanin alttari", sanoi hän, "on lohdutetun onnettoman sielu, joka kiittää Jumalaa".

Hartaushuoneessa oli kaksi olkikuteista rukoustuolia, sekä makuuhuoneessa samaten olkikuteisilla käsinojilla varustettu nojatuoli. Kun joskus hänen vieraikseen osui seitsemän tai kahdeksan henkilöä yht'aikaa, maaherra, komentava kenraali, linnotusväen upseereja tai pappisseminaarin oppilaita, oli pakko hakea navetasta talvisalongin tuolit, hartaushuoneesta rukoustuolit ja makuuhuoneen nojatuoli; näin voitiin saada istuimia aina yhdelletoista henkilöille. Jokaisen vierailun sattuessa täytyi tyhjentää ainakin yksi huone.

Joskus sattui seurassa olemaan kaksitoista henkeä; silloin salasi piispa aseman tukaluuden seisomalla itse talvisin takan ääressä tai käyskennellen puutarhassa, jos oli kesä.

Suljetussa vuodekammiossa oli vielä yksi tuoli, mutta siitä oli jo olkikudos puoliksi varissut, eikä siinä ollut enää kuin kolme jalkaakaan, niin että sitä saattoi käyttää vain seinää vastaan nojallaan. Neiti Baptistinella oli tosin myös huoneessaan suuren suuri täytetty nojatuoli, jonka puuosat olivat muinoin olleet kullatut ja jonka verhona oli kukallista kiinalaista silkkikangasta; mutta tämä nojatuoli oli pitänyt nostaa ikkunan kautta yläkertaan, koska rappukäytävä oli sille liian ahdas. Sitä ei siis voitu ottaa lukuun tilapäis-huonekalujen järjestelyssä.

Neiti Baptistinen mielihaaveita oli ollut ostaa keltaisella ruusukoristeisella Hollannin sametilla verhottu mustapuinen salin kalusto sekä leposohva. Mutta se olisi tullut maksamaan ainakin viisisataa frangia, ja kun hän huomasi viidessä vuodessa voineensa säästää sitä varten vain neljäkymmentäkaksi frangia viisikymmentä penniä, oli hän lopulta luopunut koko unelmasta. Kukahan muuten pääseekään aina toiveittensa perille?

Piispan makuuhuone oli mahdollisimman yksinkertainen. Akkuna-aukolla varustettu ovi aukeni puutarhaan; sitä vastapäätä oli rautasänky vihreine sarsikankaisine uutimineen, sairaalan peruja; sängyn vierellä, esiripun takana olivat tavalliset siistimistarpeet, mikä ilmaisi maailmanmiehen entisiä hienostuneita tottumuksia. Huoneesta johti takaa viereinen ovi hartaushuoneeseen ja toinen kirjakaapin viereinen ruokasaliin. Kirjakaappi oli suuri, lasilla varustettu, täynnä kirjoja. Takka, marmorin värisiksi maalattuine puukehyksineen, oli tavallisesti ilman tulta. Tulisijan halkoalusta oli tehty rautaristikoista ja sitä koristi kaksi kukkaköynnös-maljakkoa ja joskus ristiviivoin hopeoidut uurteet, mikä oli jäännöstä entisestä piispallisesta komeudesta. Takan päällä oli hopeakiilloituksensa kadottanut kuparinen ristiinnaulitunkuva, joka oli kiinnitetty kuluneelle mustalle sametille, kullattuun puukehykseen; mutta kehyksestäkin oli kultaus rapissut. Ovi-akkunan ääressä oli suuri pöytä, jolla oli kirjoitusneuvot, paperikasoja ja raskaita kirjoja. Pöydän edessä, olkikuteinen nojatuoli. Vuoteen ääressä

hartaashuoneesta lainattu rukoustuoli.

Seinäissä, molemmin puolin vuodetta, riippui kaksi soikeakehyksistä muotokuvaa. Pienet kultakirjaimet taulujen värittömällä kankaalla, kuvien vieressä, ilmottivat niiden esittävän apotti de Chaliota, Saint-Clauden piispaa sekä Tourteauta, Agden rovastia, Chartresin hiippakuntaan kuuluvan Grand-Champin cistersiläisluostarin apottia. Tullessaan tämän huoneen asukkaaksi sairaalan potilaiden jälkeen, oli piispa löytänyt nämä kuvat seinällä ja antanut niiden olla paikallaan. Ne esittivät pappeja ehkäpä lahjottajiakin, siinä kaksi syytä hänen kohdella niitä kunnioituksella. Kaikki mitä hän tiesi näistä kahdesta henkilöstä, oli, että kuningas oli nimittänyt toisen hiippakuntaansa, toisen rovastikuntaansa samana päivänä, 27 p. huhtikuuta 1785. Kun rouva Magloire oli kerran ottanut taulut nauloistaan pudistaakseen niistä pölyn, oli piispa löytänyt tämän yksityistiedon kirjoitettuna vaalenneella musteella pienelle kellastuneelle paperipalaselle, joka oli neljällä lakkasulauksella kiinnitetty Grand-Champin apotin kuvan taakse.

Akkunaa suojustivat vanhanaikuiset paksusta villakankaasta valmistetut uutimet, jotka lopulta kävivät niin kuluneiksi, että rouva Magloiren täytyi neuloa aivan keskelle suuri paikka, jott'ei tarvitsisi kustantaa uusia. Tämä paikka oli ristin muotoinen. Piispa huomautti siitä usein.

"Se sopii niin hyvin!" sanoi hän.

Kaikki talon huoneet niin ala- kuin yläkerrassa olivat järjestään valkaistut kalkkivedellä, aivan kuin jossain kasarmissa tai sairaalassa.

Kuten edempänä saamme nähdä, löysi rouva Magloire myöhemmin kalkkivedellä silattujen paperien alta maalauksia, jotka olivat koristaneet neiti Baptistinen huonetta. Ennenkuin tästä talosta tehtiin sairashuone oli se ollut kaupungin asukkaiden seuratalona. Siitä nämä koristukset. Huoneiden lattiat olivat punatiilestä ja niitä pestiin kerran viikossa; vuoteiden edessä oli olkimatto. Muuten oli talo, kaksi naista kun siitä piti huolta, ylhäältä alas asti erinomaisen siisti ja puhdas. Tämä oli ainoa ylellisyys, jota piispa suvaitsi. Hän sanoi: "*Se ei ryöstä köyhiltäni mitään*".

Täytyy kuitenkin myöntää, että hänellä oli vielä entisen omaisuutensa jäännöksinä kuusi hopeaista pöytäkalua sekä yksi liemikauha, joiden rouva Magloire riemuissaan näki joka päivä loistavan ja hohtavan suurella valkealla pöytälinalla. Ja koska meidän on tässä pyrkimys esittää Dignen piispa aivan sellaisena kuin hän oli, täytyy meidän lisätä, että hän tuli usein sanoneeksi: "Minun olisi varsin vaikea luopua hopeaisista pöytäkaluistani".

Tähän hopeakalustoon tulee lisätä kaksi suurta jykevätekoista kynttilänjalkaa, jotka hän oli perinyt eräältä vanhalta tädiltään. Näihin jalkoihin oli pantu kaksi vahakynttilää ja ne seisoivat tavallisesti piispan makuuhuoneen takan otsalla. Kun talossa oli joku päivällisvieraana, sytytti rouva Magloire kynttilät ja asetti ne jalkoiheen ruokapöydälle.

Piispan huoneessa oli sängyn pääpuolella pieni seinäkaappi, johon rouva Magloire korjasi joka ilta nuo kuusi hopeista pöytäkalua ja suuren kauhan. Tarvinneeko sanoa ett'ei sen suulta koskaan otettu avainta pois.

Puutarhassa, jota hiukan rumensivat edellämaitut muodottomat rakennukset, oli neljä käytävää, jotka läksivät säteenomaisesti keskikohdalle tehdystä likakaivosta; viides käytävä kiersi koko puutarhan, kulkien pitkin valkoisen muurin viertä. Näiden käytävien välissä oli neljä puksipuiden reunustamaa multapenkkiä. Kolmessa niistä viljeli rouva Magloire vihanneksia; neljännessä kasvatti piispa kukkia. Siellä ja täällä seisoi hedelmäpuita. Kerran sanoi rouva Magloire piispalle lempeän ivallisesti: "Teidän Ylhäisyytenne, Tehän tahdotte saada tosihyötyä kaikesta, ja tuossa on kuitenkin multapenkki, jolla ei ole iki mitään virkaa. Olisi parempi istuttaa siihenkin salaattia kuin kukkia". — "Rouva Magloire", vastasi piispa, "Te erehdytte. Kaunis on yhtä hyödyllistä kuin hyödyllinenkin". — Hetkisen vaiettuuan lisäsi hän: "Ehkäpä hyödyllisempääkin".

Tämä multapenkki, joka oli jaettu kolmeen, neljään pengermään, antoi piispalle melkein yhtä paljon puuhaa kuin hänen kirjansakin. Hän vietti sen ääressä mielellään tunnin, kaksikin, leikellen, kitkien ja pistellen multa sinne tänne reikiä, joihin pudotti siemeniä. Hän ei vaan asettunut hyönteisiä vastaan niin kiivaile sotakannalle kuin oikea puutarhuri olisi tahtonut. Muuten ei hän noudattanut mitään kasvitieteellistä järjestelmää; hän ei tuntenut heimoja eikä luokkia; hän ei vähimmässäkään määrässä pyrkinyt asettumaan Tournefortin[3] tai luonnollisen järjestelmän puolelle; hän ei suosinut hituistakaan enemmän sammalkasveja sirkkalehtisten vahingoksi eikä Jussieutä[4] Linnén kustannuksella. Hän ei tutkinut kasveja; hän vaan rakasti kukkia. Hän piti oppineita suuressa arvossa, hän kunnioitti oppimattomia vieläkin enemmän, ja tekemättä vääryyttä kumpaisellekaan ihmislajille, kasteli hän kesäilloin kukkapenkereitään viheriäksi maalatulla ruiskukannullaan.

Koko talossa ei ollut ainuttakaan lukollista ovea. Ruokasalin ovea, jonka jo tiedämme avautuneen

vallan maantasalla tuomiokirkon torille, koristivat muinoin lukot ja salparaudat kuten vankilan ovea. Piispa oli poistattanut kaikki nämä lukkojeet, ja niin oli tämän oven ainoana sulkeena päivällä ja yöllä vain säppi. Kuka ohikulkija tahansa voi millä hetkellä hyvänsä avata sen. Alkuaikoina vaivasi naisia kovasti tämä aina avonainen ovi, mutta Dignen piispa sanoi heille: "Laittakaa lukot ja salvat huoneisiin, jos tahdotte". Lopulta olivat hekin tulleet yhtä luottavaisiksi kuin hänkin, taikka ainakin näyttivät siltä. Rouva Magloirea vain hirvitti joskus. Mitä piispaan tulee, löydämme hänen ajatuksensa selitettynä tai ainakin hahmostettuna seuraavissa kolmessa rivissä, jotka hän oli kirjottanut raamatun reunaan: "Tällainen on erotus: lääkärin ovi ei saa koskaan olla suljettu, papin oven tulee aina olla auki".

Eräaseen toiseen kirjaan, jonka nimi oli: *Lääketieteen peri-aatteet*, oli hän kirjottanut jälleen seuraavan mietelmän: "Enkö minä ole lääkäri samoin kuin hekin? Minullakin on potilaani; ensiksi on minulla heidän potilaansa, joita he nimittävät sairaiksi; ja sitten on minulla omat potilaani, joita minä kutsun onnettomiksi".

Kerran kirjotti hän taas näin: "Älkää koskaan kysykö henkilön nimeä, joka teiltä pyytää yösiijaa. Etupäässä juuri sellaista ihmistä hänen nimensä vaivaa, joka on suojan tarpeessa".

Sattuipa kerran, että eräs arvoisa kirkkoherra, en muista enää oliko se Couloubrouxin tai Pompierryn, sai päähänsä kysäistä, luultavasti rouva Magloiren vihjauksesta, oliko hänen ylhäisyytensä todellakin varma siitä, ett'ei hän menetellyt jotenkuten varomattomasti jättäessään näin ovensa auki päiviksi ja öiksi kenen hyvänsä tunkeutua sisään, ja eikö hän edes peljännyt minkään onnettomuuden voivan tapahtua niin huonosti huolehditussa talossa. Piispa laski lempeän vakavana kätensä hänen olkapäälleen ja sanoi: "*Nisi Dominus custodierit domum, in vanum vigilant qui custodiunt eam*".[5] Sitten käänsi hän puheen toisaalle.

Mielellään tapasi hän myös sanoa: "Sitä on papin urheutta niinkuin on rakuunaeverstin urheutta. — Mutta", lisäsi hän, "meidän urheutemme täytyy olla rauhallista laatua".

7.

Cravatte.

Tässä yhteydessä sopii meidän luontevasti esittää eräs tapaus, jota meidän ei tule jättää mainitsematta, koska se näyttää erinomaisen selvästi, millainen mies Dignen piispa oikeastaan oli.

Gaspard Bèsin rosvojoukon hävittämisen jälkeen, rosvojoukon, joka oli hätyyttänyt ja ryövännyt ihmisiä Ollioulesin solissa, pakeni yksi hänen alapäälliköitään, Cravatte, vuoriseltuuhin. Hän piileskeli kauvat aikoja ryöväritovereinsa, Gaspard Bèsin joukkion jäännösten kanssa Nizzan kreivikunnassa, meni sittemmin Piemontiin ja ilmestyi jälleen yht'äkkiä Ranskassa, Barcelonnetten tienoilla. Ensimmäin nähtiin hänet Jauziersissä, sitten Tuilesissä. Hän kätkeytyi Joug-de-l'Aiglen luoliin ja sieltä laskeutui kyliin ja ihmisasunnoille Ubayen ja Ubayetten rotkoteitä myöten. Hän eteni aina Embruniin asti, tunkeutui eräänä yönä tuomiokirkkoon ja ryösti sakariston. Hänen ryöstöretkensä saivat seudun kauhun valtaan. Pantiin santarit hänen kintereilleen, mutta siitä ei lähtenyt apua. Hän pääsi aina livahtamaan pakoon; joskus ryhtyi hän vimmattuun vastarintaan. Hän oli rohkea roisto. Kesken hurjinta kauhua saapui piispa paikkakunnalle. Hän läksi tarkastusmatkalleen Chastelariin. Kunnanvanhin tuli hänen puheilleen ja neuvoi häntä kaikin mokomin kääntymään takaisin. Cravattella oli koko vuoristo hallussaan aina Archeen asti ja siitäkin edemmäs. Saattojoukonkaan suojaamana ei olisi vaara voitettu. Oli turhaa näin syyttä suotta panna alttiiksi kolmen tai neljän santarmiparan henki.

"Niinpä onkin aikomukseni", sanoi piispa, "mennä ilman saattojoukkoa".

"Älkää ajatelkokaan, Teidän Ylhäisyytenne!" huudahti kunnanvanhin.

"Ajattelen minä vaan niin, että en huoli millään ehdolla santarmeja ja että lähden matkaan tunnin kuluttua".

"Matkaan?"

"Matkaan".

"Yksin?"

"Yksin".

"Teidän Ylhäisyytenne, ettehän toki tehne sitä".

"Siellä on, siellä vuoristossa", puheli piispa, "eräs vaatimaton, pikkuruinen seurakunta, jota en ole käynyt katsomassa kolmeen vuoteen. He ovat hyviä ystäviäni, sävyisiä kunniallisia paimenia. Kolmestakymmenestä paimentamastaan vuohesta on yksi heidän omansa. He valmistavat sangen sieviä erivärisiä villanauhoja ja soittelevat vuoristosävelmiä pienillä kuusiläpi-huiluilla. On tarpeen puhua heille tuolloin tällöin hyvästä Jumalastakin. Mitä ajattelisivatkaan he piispasta, joka pelkää? Mitä sanoisivatkaan, ell'en menisi sinne?"

"Mutta rosvot, Teidän Ylhäisyytenne?"

"Sepä se", sanoi piispa, "nythän muistankin. Olette oikeassa. Minä voin tosiaankin tavata heidät. Lieneepä tarpeellista puhua heillekin Herrasta Jumalasta".

"Mutta, Teidän Ylhäisyytenne, sehän on ryövärijoukkio! Hehän ovat lauma susia!"

"Herra kunnanvanhin, ehkäpä Jeesus on pannut minut juuri tämän lauman paimeneksi. Kuka voi arvata kaitselmuksen tiet?"

"Teidän Ylhäisyytenne, he ryöstävät Teidät putipuhtaaksi".

"Minullahan ei ole mitään otettavaa".

"He tappavat Teidät".

"Vanhan papinkähnyksen, joka kulkea köntystä rukouksiaan mutisten? Kaikkia vielä! Mitäpä hänestä?"

"Oi Jumalani! jos Te sittenkin kohtaisitte heidät!"

"Pyytäisin heiltä almua köyhilleeni".

"Teidän Ylhäisyytenne, älkää menkö sinne, älkää taivaan nimessä! panette henkenne vaaraan".

"Herra kunnanvanhin", sanoi piispa, "eikö todellakaan ole muusta kysymys? Minä en ole maailmassa kaitakseni henkeäni, vaan kaitakseni sieluja".

Täytyi antaa hänen mennä. Hän läksi matkaan, vain erään lapsen seuraamana, joka tarjoutui hänelle oppaaksi. Huhu hänen itsepäisyydestään kulki kulovalkeana ja saattoi kaikki kauhuihinsa.

Hän ei tahtonut ottaa mukaansa sisartaan eikä rouva Magloirea. Hän kulki vuoriston halki muulin seljässä, ei kohdannut ketään ja saapui niin täysin vahingoittumattomana "hyvien ystäviensä" paimenten luokse. Hän viipyi siellä viikkoa pari, saarnasi, opetti, neuvoi, varotti. Lähtöpäivän lähetessä päätti hän laulaa *Te Deum*in täydessä piispallisessa pukimessa. Hän mainitsi asiasta kirkkoherralle. Mutta mitä tehdä: ei ollut piispan juhlatamineita. Hänelle voitiin hankkia huonosti varustetusta kylä-sakaristosta vain vanhoja kuluneita silkkipapuja ala-arvoisine nauhakoristeineen.

"Välipä sillä!" sanoi piispa. "Ilmottakaa joka tapauksessa saarnassanne *Te Deumista*. Kyllä me siitä selviämme".

Pengottiin kaikki ympäristön kirkot. Kaikki näiden köyhien seurakuntain kootut komeudet eivät olisi kenneet säädyllyisesti vaatettamaan edes tuomiokirkon lukkaria.

Juuri kun pula oli pahimmillaan, toi kaksi tuntematonta ratsumiestä suuren laatikon pappilaan herra piispalle; asiansa toimitettuaan suorivat ratsumiehet kiireesti tiehensä. Laatikko avattiin, se sisälsi kulta-ompeleisen kuoriviitan, jalokiviä säihkyvän hiipan, arkkipiispan ristin, komean sauvan, kaikki piispan vaatteet, jotka kuukausi sitten oli varastettu Embrunin Pyhän Neitsyen kirkon aarrekkammiosta. Laatikosta löytyi myös paperi, jolle oli kirjoitettu nämä sanat: *Cravattelta hänen ylhäisyydelleen Bienvenulle*.

"Sanoinhan minä, että kyllä me siitä selviäisimme!" huudahti piispa. Sitten lisäsi hän hymyillen: "Joka tyytyy kappalaisen messupaitaan, hänelle lähettää Jumala arkkipiispan kuoriviitan".

"Teidän Ylhäisyytenne", mutisi kirkkoherra hymysuin päätään pudistaen, "Jumala — tai paholainen".

Piispa katsahti tuikeasti kirkkoherraan ja toisti arvokkaan painavasti: "Jumala!"

Hänen saapuessaan Chastelariin ja pitkin tietä jo tulvasi uteliasta kansaa häntä katsomaan. Chastelarin pappilassa tapasi hän neiti Baptistinen ja rouva Magloiren odottamassa, ja hän sanoi sisarelleen: "No, enkö ollut oikeassa? Köyhä pappi meni köyhien vuoristolaistensa luo tyhjin käsin ja

hän palaa sieltä täysin käsin. Läksin matkaan mukana vain luottamukseni Jumalaan; palatessani on minulla muassani kokonaisen tuomiokirkon kalleudet".

Illalla ennen maata-menoa puheli hän vielä: "Älkäämme milloinkaan peljätkö varkaita tai murhamiehiä. Ne ovat vain ulkonaisia vaaroja, pieniä vaaroja. Itseämme tulee meidän peljätä. Ennakkoluulot, siinä vaaralliset varkaat; paheet, siinä vaaralliset murhamiehet. Suurimmat vaarat väijyvät meidän omassa sydämessämme. Mitä huolisimme vaarasta, joka uhkaa päätämme tai kukkaroamme! Ajatelkaamme vain vaaroja, jotka uhkaavat sieluumme".

Sitten jatkoi hän sisarensa puoleen kääntyen: "Sisareni! Papin ei tule milloinkaan ryhtyä varokeinoihin lähimmäistään vastaan. Mitä tuo lähimäinen tekeekään, sen on Jumala sallinut. Tyytykäämme vain rukoilemaan Jumalaa, kun kuulemme jonkun vaaran meitä uhkaavan. Häntä rukoilkaamme, ei itsemme hyväksi, vaan veljemme puolesta, jott'ei hän lankeaisi syntiin meidän tähtemme".

Muuten ei hänen elämässään juuri erikoisempia tapauksia sattunut. Kerromme ne, jotka olemme saaneet tietoomme; tavallisesti vietti hän päivänsä tekemällä aina samat työt samoilla hetkillä. Yksi kuukausi hänen vuodessaan oli kuin yksi tunti hänen päivästänsä.

Mitä sitten tulee Embrunin tuomiokirkon "kalleuksien" myöhempiin kohtaloihin, joutuisimme tukalaan asemaan, jos niitä meiltä udeltaisiin. Ne olivat kaikki, nuo kalleudet, sangen kauneita kaluja, viekottelevia, soveliaita vaikka varastettaviksi köyhien ja kurjuutta kärsiväin hyväksi. Nehän oli sitäpaitsi jo kerran varastettu. Puolet tekosesta oli tehty; tarvitsi enää vain muuttaa varkauden suuntaa ja viedä sitä pienen, pienen matkan köyhien puoleen. Muuten emme voi sanoa tästä seikasta mitään ehdottoman varmaa. Piispan papereista on kuitenkin löydetty eräs hämäränpuoleinen muistiinpano, joka ehkä on jossain tekemisissä tämän asian kanssa ja joka kuuluu näin: *Kysymys on, tuleeko antaa ne tuomiokirkolle vai sairashuoneelle.*

8.

Viisaustiedettä viinilasin ääressä.

Senaattori, josta on ylempänä ollut puhe, oli sangen taitava mies; hän oli kulkenut tietänsä eteenpäin uskomattoman suoraan, vähääkään välittämättä esteistä, jotka etenemistä hidastuttavat ja joiden nimet ovat omatunto, vannottu vala, oikeus, velvollisuus. Hän oli käynyt suoraan päämääräänsä päin, kertaakaan kompastumatta polullaan nousemistaan ja omaa etuaan kohti. Hän oli entinen asianajaja, jonka menestys oli tehnyt melkein helläsydämiseksi: hän ei ollut lainkaan ilkeä, teki päinvastoin mitä voi poikainsa, vävyjensä, sukulaistensa, vieläpä ystäväinsäkin hyväksi. Elämästä oli hän osannut taitavasti valita vain hyvät puolet, paraat tilaisuudet ja lihvimmat palat. Kaikki muu oli hänestä jonninjoutavaa. Hän oli älykäs ja juuri tarpeeksi oppinut, jotta luuli olevansa Epikuron opetuslapsi, vaikk'ei ehkä ollut muuta kuin Pigault-Lebrunin[6] tuotetta. Hän naureskeli mielellään ja herttaisesti kaikille ijäisyys-asioille sekä "piisparahjuksen turhanpäiväisille houreille". Rakastettavalla arvokkaisuudellaan naureskeli hän niille joskus itsensä herra Myrielinkin läsnäollessa.

Eräässä puolivirallisessa juhlatilaisuudessa joutuivat kerran kreivi ——— (tämä senaattori) ja herra Myriel yht'aikaa päivällisille maaherran luo. Aterian lopulla huudahti senaattori hiukan hilpeänä, vaikka yhä vielä arvokkaana:

"Lempo vieköön! Jutellaanpas jotakin, herra piispa. Senaattorin ja piispan on vaikea katsella toisiaan silmää iskemättä. Me olemme molemmat merkkien selittäjiä. Tunnustanpa teille jotakin. Minullakin on viisaustieteeni".

"Siinä olette oikeassa", vastasi piispa. "Niinkuin viisaustieteensä laittaa, niin saa maatakin. Te olette päässeet purppuravuoteelle, herra senaattori".

Senaattori jatkoi rohkaistuneena:

"Olkaamme iloisia poikia taas".

"Vaikkapa iloisia miehiäkin", sanoi piispa.

"Minä julistan Teille", jatkoi senaattori, "ett'eivät Argensin markiisi,[7] Pyrrho,[8] Hobbes[9] eikä Naigeon ole mitään kukonpoikia hekään. Minulla on kirjastossani kaikki viisaustieteilijäni kultakoristeisissa kansissa".

"Aivan kuten Te itsekin, herra kreivi", keskeytti piispa.

Senaattori jatkoi:

"Diderota minä vihaan. Hän on vain tuollainen aate-repostelija, suurisuinen vallankumous-kiivailija, joka pohjimmalta sittenkin uskoo Jumalaan ja joka on vielä Voltaireakin ulkokullatumpi. Voltaire on pilkannut Needhamia,[10] mutta siinä hän teki väärin; sillä Needhamin ankeriaat näyttävät toteen, että Jumala on tarpeeton. Tippa etikkaa lusikalliseen jauhosekotusta vastaa *fiat luxia*.^[11] Ajatelkaa tippa suuremmaksi ja lusikka avarammaksi ja siinä on maailma valmis. Ihminen on ankerias. Mihin tarvitaan siis sitä Ijankaikkista Isää? Herra piispa, minä olen jo perin väsynyt tuohon Jehovah-taruun. Siitä ei ole muuta hyötyä, kuin että se tuottaa kuivakiskoisia ihmisiä, jotka miettivät mielettömiä. Alas tämä suuri Kaikkivoipa, joka minua suututtaa! Eläköön Nolla, joka antaa minun olla rauhassa! Tullaksemme Teistä minuun ja puhuakseni suuni puhtaaksi ja ripittääkseni itseni sielunpaimenelleni, niinkuin tulee ja sopii, tunnustan Teille, että minulla on terve järkeni tallella. En ole tullut hulluksi tuon teidän Jeesuksenne takia, joka kaikissa kujen käännteissä huutaa kieltäytymistä ja uhrautumista. Oikea saiturin neuvo kerjäläisille! Kieltäymistä! miksi? Uhrautumista! minkä hyväksi? En luule suden antavan repiä itseensä kappaleiksi toisen suden onnen takia. Pysykäämme siis luonnon kannalla. Me seisomme huipulla; olkoon siis viisaustieteemme korkeata. Miksi sitten ylimmillä asteilla olisimme, ell'emme näkisi kauvemmaksi kuin muutkaan, jotka eivät erota omaa nenänpäätänsä edemmäs? Eläkäämme iloisesti. Tämä elämä on kaikki. Että ihmisellä olisi toinenkin tulevainen elämä, jossain muualla, ylhäällä, alhaalla, ties' missä, siitä minä en usko halaistua sanaa. Ah! minulle suositellaan kieltäytymistä ja uhrautumista, minun käsketään varoa kaikkia tekojani, minun pitää paneman pääni pyörälle hyvän ja pahan, oikean ja väärän, luvallisen ja kielletyn takia. Miksi? koska minun pitää tekemän tiliä kaikista teoistani. Milloin? kuolemani jälkeen. Mikä hassu haave! Saisipa olla koko ovela, joka minusta kuolemani jälkeen selvän ottaisi. Pankaapa nyt haamun käsi kahmaisemaan kourallinen tuhkaa. Puhukaamme totta, me, jotka olemme saaneet salaisuuksista selvän ja jotka olemme päässeet kohottamaan Isiksen hametta: ei ole hyvää eikä pahaa; on vain kasvuvoimaa. Etsikäämme todellisuutta. Mieltikäämme tyystin. Menkäämme pohjaan saakka, lempo soikoon! Totuutta täytyy vainuta, täytyy kaivaa maata ja siepata se lopulta kiinni. Silloin tuottaa se ihmiselle verratonta riemua. Silloin tulee hänestä voimakas ja hän nauraa. Herra piispa, puhe ihmisen kuolemattomuudesta on hassutusta. Oh! mikä ihana lupaus! Luota vaan siihen. Hyvät on Adamilla toiveet! Nyt on ihminen henki, sitten tulee hänestä enkeli, sitten saa hän sirot siivet lapaluihinsa. Auttakaahan, eikö juuri Tertullianus sano, että autuaat siirtyvät taivaankappaleesta toiseen? Sepä se. Niin tulee ihmisestä tähtien hyppysirkkoja. Ja sitten saadaan nähdä Jumala. Ohoi! Typeryyttä kaikki nuo paratiisit. Jumala on pelkkää kummitusjuttua. En menisi sanomaan tätä *Moniteurin*^[12] palstoilla, en hitto soikoon menisikään! mutta voipa siitä kuiskutella näin ystäväysten kesken. *Inter pocula*.^[13] Uhrata tämä maailma paratiisin takia, se on varman saaliin päästämistä käsistään unikuvaan takia. Enpä ole niin tyhmä, että uskoisin ijankaikkisuusvaleyta! Minä olen tyhjä. Nimeni on kreivi Tyhjä, senaattori. Olinko olemassa ennen syntymistäni? En. Entäs kuolemani jälkeen? En. Mitä minä olen? Hiukan tomua, jota elimistö pitää kasassa. Mitä minun on tehtävä täällä maan päällä? Sen voin itse määrätä. Kärsiä tai nauttia. Mihin vie minut kärsimys? Tyhjyyteen. Mutta minä olisin kärsinyt. Mihin vie minut nautinto? Tyhjyyteen. Mutta minä olisin nauttinut. Minä olen valinnut. Täytyy syödä tai olla syötävänä. Minä syön. Parempi on hampaan kuin heinän. Siinä minun viisauteni. Loppujen lopuksi, mene minne menetkin, haudankaivaja odottaa; on meillä edes Panthéon; kaikki kaatuu ahmivaan kuiluun. Loppu. *Finis*. Lasku on kuitattu. Tiedottomuuden, tyhjyyden paikka. Kuolema on kuollut, uskokaa pois. Nauran jo pelkkää ajatusta, että olisi olemassa joku, jolla olisi minulle vielä jotain sanomista. Imettäjäin keksintöä. Kummitukset lapsille, Jehovah ihmisille. Ei; huomina päivämme on yön verhossa. Haudan tuolla puolen on vain tasa-arvoista tyhjyyttä, mitättömyyttä. Olet ollut Sardanapalus, olet ollut Vincentius Paulus,^[14] samaan tyhjyyteen vaivut. Kas siinä on totuus. Siis: eläkää ennen kaikkea. Kuluttakaa ja käyttäkää minäänne, niin kauvan kun se on vallassanne. Totta tosiaan, sanonpa Teille herra piispa, minulla on viisaustieteeni ja minulla on viisaustieteilijäni. En anna kietoa itseäni loruilla. Niillä sentään täytyy olla jotain — kaikesta huolimatta — jotka ovat alhaalla, ryysyläisillä, maankiertäjillä, kurjimuksilla. Heille syötettäköön pyhimystaruja, satukummituksia, sielua, kuolemattomuutta, paratiisia, tähtiä. Kyllä he sen nielevät. He sivelevät kaiken tuon kuivalle leivälleen. Kenellä ei mitään ole, hänellä on hyvä Jumala. Ja hyvähän se on sekin. En pane vastaan, mutta pidänpä herra Naigeonin omina hyvinäni. Jumala on varsin tarpeellinen rahvaalle".

Piispa taputti käsiään.

"Sepä oli puhe!" huudahti hän. "Erinomaista, tosiaan ihmeellistä tuo materialismi! Niin pitkälle ei pääsekään kuka tahansa. Mutta ken pääsee, hänestä on tyhmyys kaukana. Ei hän typeryyksissään toimita itseään maanpakoon kuten Cato, ei hän anna kivittää itseään kuten Stephanus, eikä polttaa itseään elävältä kuten Jeanne d'Arc. Niillä, joiden on onnistunut hankkia itselleen tämä ihmeellinen materialismi, niillä on ilo tuntea itsensä edesvastuuttomiksi, niillä on tyydytys ajatella, että he voivat ahmia kaikki vallan levollisesti: ylhäiset asemat, virkapaikat, arvonimet, hyvällä tai pahalla hankitun vallan, tuottavat sanan syömiset, hyödykkäät petokset, makealta maistuvat omantunnon suostuttelut; ja

sitten kun ruoka on sulanut, astuvat he hautaansa. Se on sangen miellyttävää! En sano tätä erittäin Teille, herra senaattori. Kuitenkin on minun kerrassaan mahdoton Teitä onnitella. Teillä on, teillä suurilla herroilla, oma viisaustieteenne, sanotte te, teitä varten ja teidän hyväksenne, hienostunut, erinomainen, jonka vain rikkaat saattavat omaksua, joka sopii kaikkiin tapauksiin ja joka maustaa ihmeellisiksi kaikki elämän nautinnot ja hekuman. Tämä viisaustiede on syvyyksistä noudettu ja erikoisetsijät ovat sen maasta kaivaneet. Mutta te olette hyväluontoisia hallitsijoita, ettekä te pidä sitä pahana, että usko Jumalaan on rahvaan viisaustieteenä, melkein samoin kuin hanhenreisi kastanjoiden kanssa on köyhälle kalkkunapaistia multasienineen".

9.

Sisar kertoo veljestään.

Luodaksemme havainnollisen kuvan Dignen piispan koti-elämästä sekä tavasta, millä nuo kaksi hurskasta naista alistivat tekonsa, ajatuksensa, vieläpä herkästi naiselliset tunteensakin piispan tapojen ja tarkotusten ohjattaviksi, hänen aina tarvitsemattansa edes niitä sanoiksi pukea, on meidän paras jäljentää tähän eräs neiti Baptistinen kirje lapsuudenystävälleen kreivitär de Boischevronille. Tämä kirje on meidän hallussamme.

Digne, 16 päivä joulukuuta 18...

Hyvä ystäväni! Ei kulu päivääkään, jolloin emme puhelisi Teistä. Se on tullut jo meille melkein tavaksi, mutta on siihen toinenkin syy. Ajatelkaahan, että rouva Magloire on pestessään ja tomuuttaessaan seiiniä ja kattoja tehnyt erinomaisia löytöjä; nyt eivät meidän huoneemme vanhoine kalkkivedellä valkaistuine seinäpapereineen rumentaisi edes linnaa sellaista kuin Teidän. Rouva Magloire repi seiniltä kaikki paperit. Ja sieltäpä vasta kummia löytyi. Minun vierashuoneeni, jossa ei ole huonekaluja ja jonne levitämme liinavaatteet kuivamaan pesun jäljeltä, on viisitoista jalkaa korkea, sen lattian pinta-ala on kahdeksantoista neliöjalkaa, sen katto oli entisiin aikoihin koristettu kultamaalauksin ja niskahirret siinä on myös niinkuin teilläkin. Kun talo oli sairaalana, oli tämäkin huone kauttaaltaan kankaalla verhottu. Seinälaudoitus on jäännöstä iso-äitiemme ajoilta. Mutta minun asuinhuonettani sopii katsella. Rouva Magloire keksi kymmenin kerroin toisen päälle liimattujen paperien alta maalauksia, jotka tosin eivät ole kovin erinomaisia, mutta joita sentään sietää. Siinä on Telemakos, jonka Minerva vihkii ritariksi. Siinä esiintyy jälleen tämä nuori sankari puutarhassa, jonka nimeä en tällä hetkellä muista, ehkäpä se lienee sama, jonne roomalaiset eräänä yönä menivät. Mitäpä Teille esittäisinkään? Siinä on roomalaisia miehiä ja naisia (tässä on eräs sana epäselvä), koko joukko. Rouva Magloire puhdisti kaikki huolellisesti; tänä kesänä korjaa hän vielä muutamia pahimmin vioittuneita kohtia, sivelee vernissalla kaikki uudestaan ja niin tulee minun huoneestani oikea museo. Sitäpaitsi löysi hän ullakon nurkasta kaksi vanhanaikuista peilipöytää. Jos olisi laittanut niihin uudet kultaukset, olisi se tullut maksamaan kaksi kruunutaalaria, joten on parasta lahjottaa ne köyhille; eivätkä ne ole yhtään sieviäkään ja minä ottaisin mieluummin mustapuisen pyöröpöydän.

Olen yhäti erinomaisen onnellinen. Veljeni on niin hyvä. Hän antaa kaikki, mitä hänellä on, vaivaisille ja sairaille. Meidän asemamme on sangen tukala. Talvi on ankara näillä seuduilla, ja täytyyhän toki auttaa puutteenalaisia. Me tulemme kutakuinkin toimeen lämmön ja valaistuksen puolesta. Siinä on meidän osaksemme hyvyttä erinomaisesti, kuten huomaatte.

Veljelläni on omat tapansa. Haastellessaan meidän kanssamme selittää hän, että piispan tulee juuri niin menetellä. Ajatelkaahan, ett'ei talomme ovi ole milloinkaan lukossa. Kuka tahansa voi astua sisään ja päästä veljeni asuntoon. Hän ei pelkää koskaan, ei edes yölläkään. Se on hänen urheuttaan se, kuten hän sanoo.

Hän ei tahdo, että minä pelkäisin hänen puolestaan, tai että rouva Magloire pelkäisi. Hän antautuu kaikkiin vaaroihin, eikä hän tahdo, että me näyttäisimme sitä edes huomaavan. Täytyy osata ymmärtää häntä.

Hän menee ulos sade-ilmallakin, hän kävelee märätkin paikat, hän matkustelee talvisinkin. Hän ei pelkää pimeätä, ei vaarallisia teitä, ei pahoja ihmisiä.

Viime vuonna meni hän aivan yksinään eräälle ryöväriseudulle. Hän ei tahtonut ottaa meitä mukaansa. Hän oli poissa pari viikkoa. Palatessaan kotiin ei hänelle ollut tapahtunut mitään pahaa, häntä luultiin kuolleeksi ja hän voi vallan hyvin ja hän sanoi: 'Katsokaa nyt, miten

minut on ryöstetty!' Ja hän avasi matkalaukun ja siinä olivat kaikki Embrunin tuomiokirkon kalleudet, ja rosvot olivat antaneet ne hänelle.

Tällä kertaa en voinut olla häntä hiukan torumatta paluumatkalla, mutta varoin puhumasta muulloin kun vaunujen kolistessa, jott'ei kukaan kuulisi.

Ensi aikoina ajattelin itsekseni: Ei ole vaaraa, joka hänet pysäyttäisi, hän on vallan kauhea. Lopulta olen tottunut siihen. Olen antanut rouva Magloirellekin vihjauksen olla häntä vastustamatta. Hän kuitenkin aina seuraa omaa päätänsä. Vien rouva Magloiren mukaani huoneeseeni, rukoilen hänen edestään ja vaivun uneen. Olen rauhallinen, koska tiedän niin hyvin, että jos hänelle onnettomuus sattuisi, olisi se minunkin loppuni. Minä menisin hyvän Jumalan luo veljeni ja piispani kanssa. Rouva Magloiren on ollut vaikeampi kuin minun tottua hänen varomattomuksiinsa, niinkuin hän sanoo. Mutta nykyään on hänkin tavastunut. Me rukoilemme molemmin, me pelkäämme yhdessä ja nukahdamme vihdoin. Itse paholainen voisi kenenkään estämättä astua taloon. Mutta mitäpä sentään pelkäisimmekään tässä talossa? Onhan kanssamme Hän, joka on kaikista voimakkain. Paholainen voi sinne tunkeutua joskus, mutta hyvä Jumala asuu siellä aina.

Se riittää minulle. Veljeni ei edes tarvitse sanoa minulle sanaakaan enää. Minä ymmärrän häntä hänen puhumattansakaan ja me antaudumme Kaitselmuksen huomaan.

Tällaiselle kannalle täytyykin asettua mieheen nähden, jolla on suuri henki.

Olen kysellyt veljeltäni tietoja, joita haluatte Fauxin perheestä. Tehän tiedätte, miten hän tietää kaikki ja minkälaisia muistoja hänellä on, sillä hän on yhäti kelpo kuningasmielinen. Kyseessä-oleva perhe on todellakin sangen vanhaa normandilaista perua Caennen tienoilta. Viisisataa vuotta takaperin elivät Raoul de Faux, Jean de Faux ja Thomas de Faux, kaikki aatelismiehiä; yksi heistä oli Rochefortin herra. Viimeinen oli Guy Etienne Alexandre, ja hän oli eversti tai jotain sellaista Bretagnen husaari-rykmentissä. Hänen tyttärensä Marie Louise joutui naimisiin Ranskan päärin, Ranskan kaartin everstin ja sotajoukkojen ylipäällikön herttua Louis de Gramontin pojan Adrien Charles de Gramontin kanssa.

Hyvä rouva, pyydämme sulkeutua Teidän hurskaan sukulaiseen Hänen Ylhäisyytensä kardinaalin esirukouksiin. Mitä taas Teidän rakkaaseen Sylvania-tyttöönne tulee, on hän tehnyt varsin oikein siinä, ett'ei ole hukannut niitä lyhyitä hetkiä, jotka hän saa Teidän luonanne viettää, minulle kirjoittaakseen. Hän jaksaa hyvin, tekee työnsä Teidän mieliksenne, rakastaa yhäti minua. Siinä kaikki, mitä toivonkin. Hän on lähettänyt minulle terveisensä Teidän kauttanne, siitä olen onnellinen. Terveytteni on ollut jotensakin hyvä, mutta siitä huolimatta käyn päivä päivältä yhä laihemmaksi. Hyvästi, paperikin loppuu ja minun on pakko jättää Teidät. Tuhannet lämpimät tervehdykseni!

Baptistine.

J. K. — Teidän veljenpoikanne on ihastuttava. Tietäkääpäs, että hän tulee piakkoin viiden vanhaksi! Eilen näki hän hevosen, jolle oli pantu polvisuojatimet ja hän huudahti: Mikähän tuon hevosen polvissa on? — Hän on niin soma, tämä lapsi! Hänen pikku-veljensä raastaa vanhaa luuta-pahaa perässään pitkin huoneita kuin mitäkin vankkureita, hoilaten: Hei vaan!

Niinkuin tästä kirjeestä käy selville, osasivat nämä kaksi naista mukautua piispan elämäntapoihin sillä naisen omituisella kyvyllä, joka ymmärtää miehen paremmin kuin hän itse. Dignen piispa, tuo niin rehellisesti lempeän ja vakaisen näköinen mies, suoritti joskus suuria tekoja, rohkeita ja loistavia, melkein kuin itse tietämättään. Naiset vapisivat, mutta antoivat hänen pitää päänsä. Joskus yritti rouva Magloire huomauttaa ennakolta; mutta sitä hän ei tehnyt milloinkaan jälkeinpäin eikä yrityksen kestäessä. Koskaan ei häntä edes pienimmälläkään viittauksella häiritetty alotetussa työssä. Muutamin hetkin tunsivat he hämärästi, että hän toimi piispallisen arvonsa ja asemansa mukaisesti, hänen tarvitsemattansa siitä huomauttaa, hänellä kun ei ehkä itsellään siitä ollut aavistustakaan, niin täydellinen oli hänen vilpittömyytensä ja vaatimattomuutensa. Silloin liikkuivat he vain kahden varjon lailla talossa. He palvelivat häntä kuin jonkun välimatkan päästä, ja jos heistä tuntui paraalta kadota kokonaan näkyvistä, niin he katosivat. He tajusivat ihmeteltävän herkällä vaistollaan, että eräät huolehtimiset saattavat joskus olla kiusaksi. Niinpä ymmärsivät he, vaikka tiesivät hänen vaaraankin antautuvan, ehkeikään hänen mieltään, niin kuitenkin hänen luontonsa, eivätkä lopulta enää vartioineet häntä. He jättivät hänet Jumalan huomaan.

Muuten toisti Baptistine usein, kuten edelläkin olemme nähneet, että hänen veljensä loppu olisi myös hänen loppunsa. Rouva Magloire ei sitä sanonut, mutta hän tiesi sen.

Piispa tapaa valoa siellä, missä ei odottanut sitä olevankaan.

Vähän jälkeen edellisillä sivuilla esitetyn kirjeen päivämäärän suoritti hän taas teon, jota koko kaupunki piti vieläkin uhkarohkeampana kuin hänen kävelyretkensä ryöväri-vuoriston läpi.

Maaseudulla Dignen lähistössä eleli eräs mies erakon elämää. Tämä mies, sanokaamme heti kohta kamala totuus, oli entinen konventin jäsen. Hänen nimensä oli G.

Entisestä konventin jäsenestä puhuttiin Dignen porvarillisissa piireissä jonkunlaisella kauhulla. Konventin jäsen, käsitätkö, mitä se tietää? Hän oli niiltä ajoilta, jolloin ihmiset sinuttelivat toisiaan ja sanoivat: kansalainen. Tämä mies oli melkein hirviö. Tosin ei hän ollut äänestänyt kuninkaan kuolemaa, mutta eipä paljoa puuttunutkaan. Hän oli tavallaan kuninkaan murhaaja hänkin. Hän oli ollut aikoinaan vallan kauhea. Mistä syystä ei oltu tätä miestä laillisen hallitsijan palatessa vedetty oikeuden eteen? Ei häneltä juuri sentään olisi tarvinnut kaulaa katkaista, sillä täytyyhän olla armahtavaisuutta, sanotte; mutta sellainen sopiva elinaikainen maanpako! Täytyyhän sitä edes esimerkin vuoksi! j.n.e. j.n.e. Hän oli vielä jumalankieltäjäkin, kuten kaikki hänenlaisensa. — Hanhien juoruja korppikotkasta!

Oliko hän sitten tosiaankin korppikotka, tämä G.? Kyllä, mikäli sitä kävi päättäminen hänen ihmisarasta, yksinäisestä elämästään. Koska hän ei ollut äänestänyt kuninkaan kuolemaa, ei häntä oltu kirjoitettu maanpakoon tuomittujen luetteloihin, ja niin oli hän saanut jäädä Ranskaan.

Hän asusti kolmen neljänneksen matkan päässä kaupungista, kaukana syrjäkylistäkin, kaukana kaikista teistä, eräässä tietymättömässä vuorenonkalossa, aution laakson pohjalla. Sanottiin hänellä olevan siellä jonkunlaisen pellonpalasenkin sekä luolan piilopaikakseen. Ei ainuttakaan naapuria; ei edes ohikulkijaa. Senjälkeen kun hän oli asettunut tähän laaksoon oli ruoho peittänyt sinne johtavan polun. Tästä tienoosta puhuttiin kuin pyövelin majapaikasta.

Mutta piispalla oli omat ajatuksensa, ja silloin tällöin silmäili hän taivaanrantaa siltä kohdalta, missä pieni puuryhmä osotti entisen konventin jäsenen asuma-laakson sijaitsevan, ja hän puheli: Siellä ikävöi yksinäinen sielu.

Ja ajatuksissaan lisäsi hän: Minun täytyy käydä häntä katsomassa.

Mutta tunnustaa tulee, että tämä ensi katsaukselta niin luonnolliselta tuntuva ajatus näytti hänestä lyhyen miettimisen jälkeen oudolta, mahdottomalta, melkein pä vastenmieliseltä. Sillä pohjimmiltaan oli hän yleisen vaikutelman alainen, ja konventin jäsen herätti hänessä, hänen itsensääkään sitä selvästi tajumatta, tuon tunteen, joka on ikäänkuin vihan rajamailta ja jota niin sattuvasti ilmaisee sana inho.

Mutta saako kapineinkaan lammas peljästyttää paimenta lähestymästä? Ei. Mutta on lampailakin eroa!

Hyväsydäminen piispa oli kahden vaiheella. Joskus suuntasi hän jo askeleensa tuonne laaksoon päin, mutta kääntyi takaisin taas.

Eräänä päivänä vihdoinkin levisi kaupungissa huhu, että muuan paimenpoika, joka teki entiselle konventin jäsenelle pieniä palveluksia hänen lymy-luolassaan, oli tullut lääkäriä hakemaan; että tuo vanha hirtehin oli kuoleman kielissä, että hän oli saanut halvauskohtauksen ja ett'ei hän luultavasti eläisi enää aamuunkaan asti. — Jumalan kiitos! huokasivat muutamat.

Piispa tarttui keppiinsä, heitti hartioilleen päällystakin osaksi kovin kuluneen pappisviittansa takia — kuten olemme sanoneet — osaksi myös iltatuulen tähden, joka varmaankin kohta alkaisi puhalttaa, ja läksi matkaan.

Aurinko oli mailleen menossa ja kosketti melkein taivaanrantaa, kun piispa saapui kirouksen paikalle. Hän huomasi sydämensä omituisesti pamppaillessa olevansa lähellä luolaa. Hän hyppäsi erään kuopan yli, tunkeusi läpi pensaston, siirsi syrjään risu-aidan telkeet, astui poikki ruohottuneen peltopahasen, eteni rohkeasti muutamia askeleita ja keksi akkia kedon perällä, korkean pensaston takana luolan.

Siinä näkyi aivan matala koju, puutteellinen, pieni, mutta siisti; viiniköynnös kierteli sen julkipuolta pitkin. Oven edessä istui vanhassa pyöräjalkaisessa maalaisnojatuolissa valkohapsinen vanhus, hymyillen auringolle.

Vanhuksen vieressä seisoj nuori poika, pikku paimen. Hän ojensi vanhukselle maito-kulhon.

Piispa katseli syrjästä, ja vanhus korotti äänensä:

"Kiitos", sanoi hän, "en tarvitse enää mitään". Ja hänen hymynsä siirtyi auringosta lapseen.

Piispa astui esiin. Kuullessaan hänen askeltensa äänen, käänsi vanhus päätään, ja hänen kasvonsa ilmaisivat kaikkea sitä hämmästyttä, joka voi olla mahdollista pitkän elämän jälkeen.

"Niin kauvan kuin olenkin täällä ollut", sanoi hän, "tapahtuu nyt ensi kerran, että joku vieras tulee luokseni. Kuka Te olette, herra?"

Piispa vastasi:

"Nimeni on Bienvenu Myriel".

"Bienvenu Myriel! Olen kuullut mainittavan sitä nimeä. Teitkö kansa kutsuu hänen ylhäisyydekseen Bienvenuksi?"

"Minua".

Vanhus virkkoi vienosti hymyillen:

"Siinä tapauksessa olette Te minun piispani?"

"Kyllä sitäkin".

"Käykää sisään, herra".

Entinen konventin jäsen ojensi kätensä piispalle, mutta piispa ei tarttunut siihen. Piispa sanoi vain:

"Ilokseni huomaa, että minut on johdettu harhaan. Te ette totta-tosiaan näytä sairaalta".

"Herra", vastasi vanhus, "kyllä minä kohta paranen".

Hän oli hetkisen vaiti ja jatkoi:

"Minä kuolen kolmen tunnin kuluessa".

Sitten puheli hän:

"Minä ymmärrän hiukan lääkärintaitoa; tiedän tarkalleen, millä tavalla kuolema tekee tuloaan. Eilen olivat vain jalkani kylmät; tänään on kylmyys kohonnut polviin; nyt tunnen sen nousevan aina vyötäisiin asti; kun se ehtii sydämeen, on minun lauluni lopussa. Aurinko on ihana, eikö totta? Olen antanut hyryyttää itseni ulos, luodakseni viimeisen katseen maailmaan. Te voitte kyllä puhua minulle; se ei rasita minua lainkaan. Teette kauniisti tullessanne katsomaan kuolevaa miestä. On hyvä, että löytyy todistajia silloin, kun hetkeni on lyönyt. Mielitekonsa kullakin: olisin tahtonut kestää aamunkoittoon asti. Mutta minä tiedän, että minulla on aikaa tuskin kolmea tuntia. Siksi tulee jo yö. Mutta itse asiassa on se yhdentekevää! Kuoleminen on sangen yksinkertainen temppu. Ei siihen aamua tarvita. Olkoon menneeksi! Kuolen siis tähtien tuikkiessa".

Vanhus kääntyi paimenpojan puoleen:

"Mene sinä nukkumaan. Viime yönkin valvoit kokonaan. Olet väsyksissä".

Lapsi vetäytyi kojuun.

Vanhus seurasi häntä silmillään ja mutisi ikäänkuin itsekseen puhellen:

"Hänen nukkuessaan noutaa kuolema minut. Näin kaksi uinuvaa sopisi hyvin toistensa seuraan".

Piispa ei ollut niin liikutettu kuin tilaisuuteen katsoen olisi odottanut. Hänen mielestään ei tässä kuolemantavassa tunnutta kovinkaan paljoa välitettävän Jumalasta. Ja sanokaamme kaikki — sillä suurten sydänten pienet ristiriitaisuudet tulee mainita yhtä hyvin kuin kaikki muukin — häntä, joka niin mielellään tilaisuuden tullen nauroi Hänen suuruudelleen, häntä loukkasi hieman se, ett'ei häntä kutsuttu "hänen ylhäisyydekseen", ja hän oli vähällä vastata sanalla "kansalainen". Häntä halutti jo heittäytyä tylyn tuttavalliseksi, mikä on sangen yleistä lääkäreissä ja papeissa, mutta mihin hän ei ollut tavastunut. Tuo mies, tuo entinen konventin jäsen, tuo kansanedustaja oli kaikesta huolimatta ollut maan mahtavia; ehkäpä ensi kerran eläissään tunsu piispa kääntyvänsä ankaran juhlalliselle mielelle.

Mutta konventin jäsen katseli häntä sävyisällä sydämellisyydellä, jossa olisi ehkä saattanut erottaa nöyryyttäkkin — mikä sopiikin vallan hyvin silloin, kun ihminen on juuri mullaksi muuttumaisillaan.

Piispa puolestaan — vaikka hän tavallisesti ei ollutkaan utelias, koska tuo ominaisuus hänen mielestään saattoi hyvin helposti muuttua synnilliseksi — ei voinut kuitenkaan olla silmäilemättä entistä konventin jäsentä tarkkaavaisuudella, josta omatunto olisi epäilemättä soimannut, jos kysymyksessä

olisi ollut kuka muu ihminen tahansa, sillä tuo tarkkaavaisuushan ei ollut lähtenyt myötätuntoisuudesta. Mutta entinen konventin jäsen tuntui hänestä olevan lakien ulkopuolella, jopa armeliaisuudenkin lakien.

G., tyyni, vartalo melkein vielä suora, värähtelevä ääni, oli noita kahdeksankymmenvuotiaita, jotka hämmästyttävät ihmisruumiin tutkijoita. Vallankumous on luonut paljon tällaisia miehiä, suuren ajan suuria poikia. Tässä vanhuksessa tuntui piilevän mies, joka kykeni kestämään mitkä koettelemukset tahansa. Vaikka hän oli niin lähellä loppuansa, oli hän säilyttänyt vielä kaikki terveen ihmisen eleet. Hänen kirkkaissa silmäluomissaan, hänen pontevassa puhetavassaan, hänen hartioittensa voimakkaissa liikkeissä oli jotakin, joka olisi voinut saattaa itse kuolemankin hämilleen. Azraël, muhamettilaisten kuoleman-enkeli, olisi varmaankin kääntynyt takaisin ja luullut kolkuttaneensa väärälle ovelle. Näytti aivan siltä, kuin kuolisi G., koska hän suvaitsi niin tahtoa. Hänen kuolonkamppailussaan oli jonkunlainen vapaaehtoisuuden leima. Vain jalat olivat liikkumattomat. Tuonen vallat hyökkäsivät sieltäpäin hänen kimppuunsa. Jalat olivat kuolleet ja kylmät, mutta pää eli täysin elämänvoimin ja näytti olevan täydessä valossaan. G. oli tällä ankaralla hetkellä itämaalaisen taru-kuninkaan kaltainen, joka oli lihaa ylhäältä, marmoria alhaalta.

Piispa istahti kivelle. Johdanto suoritettiin *ex abrupto*.^[15]

"Onnittelen Teitä", sanoi hän nuhtelevalla äänellä. "Tehän ette ole ainakaan äänestänyt kuninkaan kuolemaa".

Entinen konventin jäsen ei näyttänyt huomaavankaan sitä katkeraa salavihjausta, jonka kätki sana: ainakaan. Hän vastasi. Pieninkin hymyn häive oli kadonnut hänen kasvoiltaan.

"Älkäähän liikoja onnitelko, herra; minä olen kuin olenkin äänestänyt hirmuhaltijan kuolemaa".

Siinä oli siinä äänenpainossa sekä tyylyttä että vakavuutta.

"Mitä tarkoitate?" yritti piispa.

"Tarkotan, että ihmisellä on vain yksi hirmuhaltija: tietämättömyys. Tämän hirmuhaltijan kuolemaa olen äänestänyt. Tämä hirmuhaltija on synnyttänyt kuningasvallan, joka on väärydellä anastettua virkamahtia, kun sitä vastoin tieto on oikeudella saavutettua valtaa. Ihmistä ei saa hallita muu kuin tieto".

"Ja omatunto", lisäsi piispa.

"Se on sama asia. Omatunto on kaiken meissä löytyvän synnynnäisen tietämisen summa".

Hänen ylhäisyytensä Bienvenu kuunteli hiukan hämmästyneenä tätä hänelle varsin outoa puhetta.

Entinen konventin jäsen jatkoi:

"Mitä tule Ludvig XVI:n surmaamiseen, niin siihen en ole antanut suostumustani. Enpä luule itselläni olevan oikeutta tappaa ketään ihmistä; mutta minä tunnen olevani velvollinen hävittämään pahaa, olen äänestänyt hirmuhaltijan kuolemaa. Se merkitsee: olen tahtonut poistaa naiselta häpeän ja kurjuuden taakan, mieheltä orjuuden, lapselta pimeyden. Äänestäessäni tasavaltaa, olen tuota äänestänyt. Olen äänestänyt veljeyttä, sopua, parempia aikoja! Olen ollut osaltani kumoamassa ennakkoluuloja ja erhetyksiä. Erhetysten ja ennakkoluulojen sortuminen tietää valon koittamista. Me olemme hävittäneet vanhan maailman, ja vanha maailma, tuo kaikenlaisen kurjuuden malja on nyt, vuodatettuaan kaiken sisältönsä ihmissuvun päälle, muuttunut riemun runsaaksi lähteeksi".

"Sekalaisen riemun", ennätti piispa.

"Voisittepa sanoa rikotunkin riemun, ja tänään, tuon turmiollisen 1814:n entisten olojen palaamisen jälkeen, voisitte sanoa kadonneen riemun. Surkeata kyllä, mutta työ on ollut epätäydellistä, myönnän sen; me olemme musertaneet vanhan hallituksen ulkonaisesti, mutta emme ole kyenneet hävittämään sitä täydellisesti ihmisten ajatuksista. Ei riitä yksin, että harhaluulot ovat poistetut; täytyy myöskin uudistaa siveelliset käsitteet. Myllyä ei tosin enään ole olemassa, mutta tuuli puhaltaa yhä".

"Te olette hävittäneet, raunioiksi raastaneet. Hävittäminen voi olla hyödyllistäkin; mutta minä katselen epäilevin silmin hävittämistä, joka tapahtuu vihan hengessä".

"Oikeudella, on silläkin vihansa, herra piispa, ja oikeuden viha on edistyksen ehto. Olkoon asia miten tahansa ja sanottakoon siitä mitä tahansa, Ranskan vallankumous on kuitenkin valtavin askel, minkä ihmissuku on astunut sitten Kristuksen aikojen. Epätäydellinen, sanotte; mutta suurenmoinen. Se on selvittänyt kaikki yhteiskunnalliset kysymykset. Se on luonut lempeyttä ihmismieleen; se on tyyntänyt, rauhoittanut, valaissut; se on pannut maan päällä virtaamaan sivistyksen vuot. Se on tehnyt hyvää. Ranskan vallankumous oli ihmisyiden pyhitysjuhla".

Piispa ei voinut olla mutisematta:

"Niinkö? Entäs vuosi 1793!"

Entinen konventin jäsen kohousi tuolissaan synkeään juhlallisena ja huudahti, mikäli voi puhua kuolevan huudahduksesta:

"Kas niin! Siihenkö sitä nyt tultiin! 1793! Odotin tuota sanaa. Ukkospilvi oli paisunut tuhannenviidensadan vuoden kestäessä. Viidentoista vuosisadan kuluttua oli sen aika puhjeta raivoomaan. Te moititte salaman iskun tuhoja".

Piispa tunsu ehkä itse sitä myöntämättään, että jokin hänessä oli saanut kolauksen. Mutta hän pysyi tyynenä. Hän vastasi:

"Tuomari puhuu oikeuden nimessä; pappi puhuu armon nimessä, joka ei ole muuta kuin jalompaa oikeutta. Ukkosen isku ei saa erehtyä".

Ja hän lisäsi, silmäten tiukasti entiseen konventin jäseneen:

"Entä Ludvig XVII?"

Konventin jäsen kurotti kätensä ja tarttui piispan olkavarteen:

"Ludvig XVII! Malttakaahan. Ketä Te hänessä itkette? Viatonta lastako? Siinä tapauksessa olette oikeassa. Minä itken kanssanne. Kuninkaallista lastako? pyydän Teitä hiukan miettimään. Minun ymmärtääkseni on Cartouchen[16] veli viaton lapsi, joka sai Grève-torilla niin kauvan roikkua kainaloihin vyötetyssä köydessä, että heitti henkensä, vain sen rikoksen takia, että oli Cartouchen veli, aivan yhtä sääliävä kuin Ludvig XV:n pojanpoika, viaton lapsi, jota rääkättiin Tempelitorinissa yksinomaan sen rikoksen tähden, että hän oli Ludvig XV:n pojanpoika".

"Herra", sanoi piispa, "minä en pidä tällaisista nimien vertailemisista".

"Cartouche! Ludvig XV! Kummanko asianajajana Te tässä esiinnytte?"

Syntyi hetken hiljaisuus. Piispa melkein katui ensinkään tulleensakaan, mutta kuitenkin tunsu hän jonkunlaista hämää ja kummallista epävarmuutta.

Entinen konventin jäsen puuttui jälleen puheeseen:

"Ah! herra pappi, Te ette pidä räikeistä totuuksista. Kristus niistä piti, hän. Hän tarttui ruoskaan ja puhdisti temppelin. Hänen salamoiva ruoskansa osasi puhua ankaroita totuuksia. Kun hän huudahti: *Sinite parvulos*[17] ... ei hän tehnyt erotusta noiden lasten välillä. Hänestä ei olisi ollut vastenmielisiä asettaa Barrabaan perintöruhtinasta ja Herodeksen perintöruhtinasta toistensa rinnalle. Herra, viattomuus kruunaa kyllä itsensä. Viattomuus ei tarvitse ruhtinaallisia arvonimiä. Se on yhtä ylevä ryysyihin puettuna kuin valtakunnanliljoilla koristettuna".

"Se on totta", myönsi piispa matalalla äänellä.

"Pysyn yhä väitteessäni", jatkoi konventin jäsen G. "Te mainitsitte Ludvig XVII:n. Kokekaamme ymmärtää toisiamme. Itkemmekö me kaikkia viattomia uhreja, kaikkia marttyreja, kaikkia lapsia, kaikkia alhaisia yhtä paljon kuin kaikkia ylhäisiä? Siinäpä sitä ollaan. Mutta meidän tulee, olen sen jo sanonutkin, mennä paljoa kauvemaksi kuin vuoteen 1793, ja meidän täytyy alkaa itkumme jo ennen Ludvig XVII:tä. Minä itken kyllä kanssanne kuninkaiden lapsia, kunhan Te vaan itkette minun kanssani kansan pienimpiä".

"Minä itken kaikkia", sanoi piispa.

"Aivan yhtäläisesti!" huudahti G., "ja jos vaa'an täytyy kallistua johonkin suuntaan, niin antakaa sen sitten kallistua kansan puoleen. Se on kärsinyt kauvemmin".

Syntyi jälleen hiljaisuus. Entinen konventin jäsen sen taaskin keskeytti. Hän kohousi toisen kyynänpäänsä varaan, tarttui peukalollaan ja taivutetulla etusormellaan kevyesti leukapieleensä, kuten tehdään koneenomaisesti tutkittaessa ja kuulustellessa, ja loi piispaan kysyvän katseen, joka liekehti kaikkea lähenevän kuoleman voimaa. Hänen sanansa tulvivat melkein kuin räjähtäen.

"Niin, herra, kansa on jo kärsinyt kauan. Ja sitten, katsokaas, siinä ei ole vielä kaikki. Mitä tulette Te tänne utelemaan ja puhumaan Ludvig XVII:stä? Enhän edes Teitä tunne. Koko sinä aikana, jolloin olen asunut tällä seudulla, olen elänyt tässä hiirenloukussa, yksinäni, Poistumatta askeleenkaan vertaa, näkemättä ketään muita ihmisiä kuin tämän lapsen, joka minua auttaa. Teidän nimenne kaiku on tosin

hämäränä saapunut aina tänne asti, ja minun täytyy myöntää, sen kaiku ei ole ollut varsin huono. Mutta sehän ei merkitse mitään. Taitavilla ihmisillä on niin monen monta keinoa uskotella itsestään yksinkertaiselle kansanmiehelle vaikka mitä tahansa. Sivumennen sanoen: en kuullut vaunujen ratinaa; Te olette varmaankin jättänyt ne tuonne metsänreunaan maantien risteykseen. Minä en Teitä tunne, toistan vieläkin. Sanotte olevanne piispa, mutta tuo ei anna minulle hämärintäkään aavistusta Teidän siveellisestä olemuksestanne. Toistan siis äskeisen kysymykseni. Kuka Te olette? Te olette piispa, se tietää: Te olette kirkkoruhtinas, yksi noita kullassa kimaltelevia, koristeltuja, runsastuluisia miehiä, joilla on lihavat palkat — Dignen hiippakunnassa viisitoista tuhatta frangia vakinaista palkkaa, kymmenen tuhatta frangia ylimääräistä, yhteensä kaksikymmentäviisi tuhatta frangia — joilla on ylelliset keittiöt, joilla on korupukuiset palvelijat, jotka elävät komeasti, jotka syövät lintupaistia perjantaisin, jotka pöyhkeilevät hovipalvelija edessä, hovipalvelija takana loistovaunuissaan, joilla on ylpeät palatsit ja jotka ajaa jyräyttävät nelivaljakolla Jeesuksen Kristuksen nimeen. Hänen joka kulki paljain jaloin! Te olette ylhäinen kirkon palvelija: runsaat tulot, palatsit, hevoset, kamaripalvelijat, ylellinen ruoka, kaikki elämän nautinnot, Teillä on kaikki tuo kuten muillakin kaltaisillanne, ja kuten muut, pidätte Te sen hyvänä. Kyllähän on hyvä niinkin, mutta siinä on liiaksi tai siinä ei ole tarpeeksi. Se ei luo minulle selvää käsitystä Teidän todellisesta sisäisestä arvostanne, Teidän, joka tullette ehkä tänne siinä korskeassa mielessä, että Te tuotte minulle itse viisauden aarteet. Kenelle minä puhun? Kuka Te olette?"

Piispan pää vaipui rinnoille ja hän vastasi: — *Vermis sum*. [18]

"Maan matonen kuomuvaunuissa!" murisi entinen konventin jäsen.

Nyt oli konventin jäsenen vuoro olla korskea ja piispan vuoro nöyrtyä.

Piispa tarttui lempeästi puheeseen:

"Herra, ehkä olette oikeassa. Mutta selittäkäähän minulle, mitenkä vaununi, jotka odottavat tuolla parin askeleen päässä puiden takana, miten runsas pöytäni ja lintupaisti, jota syön perjantaisin, mitenkä minun kahdenkymmenenviiden tuhannen frangin tuloni, miten minun palatsini ja palvelijani todistavat, ett'ei sääli ole hyve, ett'ei lempeys ole velvollisuus sekä ett'ei vuosi 1793 ole ollut kauhistuttavan julma".

Entinen konventin jäsen pyyhkäisi kädellä otsaansa, aivan kuin puistaakseen siitä pilven.

"Ennen kuin Teille vastaan", sanoi hän, "pyydän Teiltä anteeksi muuatta seikkaa. Tein äsken väärin, herra. Te olette luonani, Te olette vieraani. Minun tulee olla huomaavainen Teitä kohtaan. Te väitätte ajatuksiani vastaan, minun tulee tyytyä ahdistamaan Teidän mielteitänne. Teidän rikkautenne ja nautintonne ovat etuja, joita minä voisin käyttää Teitä vastaan väittelyssämme, mutta hyvään tapaan kuuluu olla sitä tekemättä. Lupaam olla enää niihin vetoomatta".

"Kiitän", sanoi piispa.

G. jatkoi:

"Palatkaamme siis selitykseen, jota minulta vaaditte. Ettäkö vuosi 1793 on ollut kauhistuttavan julma?"

"Niin, kauhistuttavan, säälimättömän julma!" sanoi piispa. "Mitä ajattelette Te Maratista, joka paukutti käsiään mestauskoneen kunnioiksi?"

"Mitä ajattelette sitten Te Bossuetista, [19] joka lauloi *Te Deumia* [20] hurjain husaarien hirmutöistä protestanttien taloissa"? [21]

Vastaus oli järeä, mutta se iski maaliinsa pistämällä kuin terotettu tutkain. Piispa säpsähti eikä löytänyt sanaakaan vastineeksi; mutta häntä loukkasi tapa, millä Bossuetin nimeä mainittiin. Paraimmillakin ihmisillä on omat pienet epäjumalansa, ja heitä joskus hieman kiusaavat johdonmukaisen ajattelun armottomat lyönnit.

Entinen konventin jäsen alkoi huohottaa. Rinnansalpautuminen, joka kuoleman tullen yhtyy viimeisiin hengenvetoihin, katkaisi tuontuostakin hänen äänensä. Mutta hänen silmistään säteili vielä täydellinen sielun selkeys. Hän jatkoi:

"Sanokaamme vielä sananen yhdestä ja toisesta seikasta; se on minun mielikseni. Ulkopuolella vallankumouksen, joka kokonaisuudessaan katsottuna on äärettömän suuri myönnitys ihmisyydelle, muodostaa vuosi 1793, surkeata kyllä, pahan sora-äänien. Teistä se tuntuu säälimättömän julmalta, mutta mitenkähän oli koko yksinvaltiuden laita, herra? Carrier on rosvo; mutta minkä nimen annatte Montrevelille? Fouquier-Tinville on konna; mutta mikä on mielipiteenne Lamoignon-Bavillestä? Maillard

on inhottava, mutta katsokaahan Saulx-Tavannesiakkin, olkaa hyvä! Isä Duchêne on verenhimoinen, mutta minkä mainesanan suotte isä Letellierille? Jourdan-Miehentappaja on hirviö, mutta pienempi hirviö sentään kuin markiisi de Louvois. Herra, herra, minä valitan kyllä arkkiherttuatar ja kuningatar Marie-Antoinetten kohtaloa, mutta minä valitan myös sen kurjan hugenottivaimon kohtaloa, joka vuonna 1685 Ludvig Suuren hallitessa, herra, sidottiin — hänellä oli juuri silloin lapsi imetettävänä — yläruumis vyötäisiin asti paljastettuna paaluun, vähän matkan päähän lapsestaan; rinnat olivat pakahtua maidosta ja sydän tuskasta; tuo nälistynyt kalpea pienokainen näki rinnat, kärsi yhä enemmän ja huusi; ja pyöveli sanoi vaimolle, äidille ja imettäjälle: Kiroa uskosi! pakottaen hänet näin valitsemaan joko lapsensa kuoleman tai omantuntonsa kuoleman. Mitä sanotte tällaisista äidin kannettaviksi sälytetyistä Tantalon tuskista? Herra, painakaa tarkoin mieleenne tämä: Ranskan vallankumouksella on ollut omat syynsä. Sen raivoovan vihan on tulevaisuus sovittava. Sen tuloksena on ollut parempi maailma. Sen kauhistuttavimmatkin iskut sukeutuvat helläksi hyväilyksi ihmissuvulle. En puhu enää pitemmältä. Lopetan; olenkin liian hyvällä puolella. Muuten alkaa nyt minun kuolinkamppailuni".

Ja herjeten tähystelemästä piispaa, täydensi entinen konventin jäsen ajatuksensa seuraavin tyynin sanoin:

"Niinpä niin: edistyksen murtavia hyökkäyksiä kutsutaan vallankumouksiksi. Kun ne ovat päättyneet, tunnustetaan, että ihmiskuntaa on tosin rutosti ruoskittu, mutta että se sitten on kulkenutkin aika vauhtia".

Entinen konventin jäsen ei aavistanutkaan vallottaneensa kaikki piispan sisäiset linnotukset, toisen toisensa jälkeen. Yksi oli kuitenkin vielä pystyssä, ja tästä varustuksesta, tästä hänen ylhäisyytensä Bienvenun puolustautumisen viimeisestä tukikohdasta lähtivät seuraavat sanat, joissa ilmeni jälleen melkein entinen ankaruus:

"Edistyksen täytyy uskoa Jumalaan. Hyvä ei voi käyttää pahoja palvelijoita. Huono on jumalankieltäjä ihmiskunnan ohjaajaksi".

Vanha kansanedustaja ei vastannut. Hän vavahti. Hän katsahti kohti taivasta, ja kyynel kihosi hiljalleen tähän katseeseen. Kun silmäripset täytyivät, vierähti kyynelpisara hänen kuolonkalpealle poskelleen, ja hän sanoi melkein änkyttäen, hiljaa ja ikäänkuin itsekseen puhuen, katse kadonneena avaruuden syvyyksiin:

"Oi Sinua kaiken perikuva! Sinä yksin olet olemassa!"

Piispan valtasi selittämätön, väkevä mielenliikutus.

Hetkisen hiljaisuuden jälkeen kohotti vanhus sormensa taivaaseen päin ja jatkoi:

"Äärettömyys on olemassa. Se on tuolla. Ell'ei äärettömyydellä olisi minuutta, olisi 'minä' sen rajapylväs; se ei olisikaan ääretön; toisin sanoen: sitä ei olisi olemassa. Mutta se on olemassa. Siis sillä on minuus. Tämä äärettömyyden minuus on Jumala".

Kuoleva lausui nämä sanat kaikuvalla äänellä ja korkean innostuksen värisyttämänä, aivan kuin näkisi hän jonkun. Kun hän oli puhunut, sulkeutuivat hänen silmänsä. Ponnistus oli hänet peräti uuvuttanut. Hän näytti tosiaankin eläneen yhdessä minuutissa ne muutamat tunnit, jotka hänellä olivat vielä elettävänä. Se, mitä hän oli juuri sanonut, näytti vieneen häntä lähemmäksi kuoleman salaperäistä valtijasta. Viimeinen hetki oli käsillä.

Piispa ymmärsi sen, aika kiiruhti: pappinahan hän oli tänne tullut. Äärimäisestä kylmyydestä oli hän asteittain kulkenut äärimäisen liikutuksen valtaan. Hän tarkasti noita sulkeutuneita silmiä, hän tarttui tähän vanhaan, rypyyseen, jääkylmään käteen ja kumartui kuolevan puoleen:

"Tämä hetki kuuluu Jumalalle. Eikö Teistäkin tuntuisi ikävältä, jos me olisimme tavanneet toisemme turhaan?"

Entinen konventin jäsen aukaisi silmänsä. Juhlaisa vakavuus, jossa jo liitelivät kuoleman varjot, jäykistyi hänen kasvoilleen.

"Herra piispa", sanoi hän hitaalla äänellä, joka ehkä johtui pikemminkin sielun arvokkaasta yleveydestä kuin voimien raukeamisesta, "minä olen viettänyt elämäni mietiskelyssä, tutkimisessä ja ajattelemisessa. Olin jo kuudenkymmenen vanha, kun isänmaani minua kutsui ja käski minua käymään käsiksi oloihinsa. Minä tottelin. Oli harhaluuloja ja väärinkäytöksiä: minä taistelin niitä vastaan. Oli vallassa hirmuhallitus: minä olin sitä hävittämässä. Oli olemassa oikeuksia ja totuuksia ja periaatteita: minä julistin niitä ja minä tunnustin ne omikseni. Isänmaamme alueelle hyökättiin: minä puolustin sitä. Uhattiin turmiolla Ranskaa: minä tarjosin rintani lävistettäväksi. En ollut silloin rikas ja köyhä olen nytkin. Minä olin yhtenä valtion hallitsijana muiden joukossa, ja valtion aarreaittojen holvit olivat

täpösen täynnä rahaa, niin että oli pakko tukea seiniä, jotka olivat halkeamaisillaan kullaa ja hopeaa painosta. Minä söin Arbe-Sec-kadun varrella kahdestakymmenestä kahdesta sousta[22] päivän. Minä autoin hädänalaisia, minä koetin lieventää kärsiväin kohtaloa. Minä revin tosin alttariliinan, sitä en kiellä; mutta se tapahtui isänmaan haavojen parantamiseksi. Minä olen aina kokenut avustaa ihmiskunnan kulkua kohti valkeutta, ja joskus olen minä asettunut armotta edistyksenkin tielle. Tilaisuuden sattuen suojelin omia vastustajiani, teikäläisiä. Ja Peteghemissä Flanderissa, samaisella seudulla, missä merovinki-kuninkailla oli kesäpalatsinsa, on eräs urbanistain veljeskunnan luostari, Pyhän Klaaran apottiluostari Beaulieuissa, jonka pelastin vuonna 1793. Minä olen tehnyt velvollisuuteni voimieni mukaan, ja minä olen voittanut sen hyvän, mihin olen kyennyt. Kuitenkin on minua ajettu, ahdistettu, hätyytetty, vainottu, mustattu, parjattu, pilkattu, kirottu, tuomittu. Jo monia vuosia, nytkin kun jo hapseni ovat harmaantuneet, tiedän minä monen ihmisen uskonan itsellään olevan oikeuden halveksia minua; minä olen tietämättömän rahvas-raukan silmissä ikuisesti tuomittu, ja minä suostun ketään vihaamatta elämään tässä vihan synnyttämässä yksinäisyydessä. Nyt olen minä kahdeksankymmenen vuoden vanha; minä kuolen kohta. Mitä Te minulta enää pyydätte?"

"Teidän siunaustanne", sanoi piispa.

Ja hän lankesi polvilleen.

Kun piispa kohotti päätään, oli entisen konventin jäsenen kasvoille levinnyt ylevä rauha. Hän oli kuollut.

Piispa palasi kotiinsa erinomaisiin ajatuksiin vaipuneena. Hän vietti koko yön rukouksissa. Seuraavana päivänä yrittivät muutamat rohkeat uteliaat puhua hänelle entisestä konventin jäsenestä G:stä. Mutta hän vain viittasi taivaaseen päin. Tästä hetkestä lähtien kohteli hän pieniä ja kärsiviä kaksinkertaisella hellyydellä ja veljeydellä. Pienimmätkin viittaukset tähän "vanhaan konnaan" saivat hänet vajoamaan kummallisiin mietiskelyihin. Kukaan ei voisi sanoa, ett'ei tämän hengen ilmestyminen hänen henkensä tielle ja tämän jalon omantunnon heijastuminen hänen omaantuntoonsa olisi merkinnyt ehkäpä suuriakin hänen pyrkimyksessään täydellisyyttä kohti.

Tämä "paimenkäynti" synnytti luonnollisesti aikamoisen kielenpieksännän paikallisissa pikkupiireissä:

"Onko piispan paikka tuollaisen kuolevan vuoteen ääressä? Käntymistähän oli mahdoton odottaakaan. Kaikki nämä vallankumoukselliset ovat auttamattomia luopioita. Miksi siis sinne mennä? Mitä hän siellä luuli näkevänsä? Pitipä hänen olla kovin uteliaan pyrkiäkseen katsomaan, miten paholainen korjaa saaliinsa".

Eräänä päivänä lasketti hänelle muuan vallassäätynen leskirouva tuolla hävyttömällä oikullisuudella, joka luulee olevansa henkevä, seuraavan sukkeluuden: "Teidän Ylhäisyytenne! Yleisesti halutaan tietää, milloin Teidän korkeutenne panee päähänsä punaisen lakin".[23] — "Ohho! jopa nyt värin löysittekin!" vastasi piispa. "Onpa onni, että ne, jotka sitä väriä lakissa halveksivat, kunnioittavat sitä hatussa".[24]

11.

Varjoa.

Erehtyisipä suuresti se, joka kaikesta tästä päättäisi että hänen ylhäisyytensä Bienvenu oli jonkunlainen "filosofi-piispa" tai "isänmaallinen sielunpaimen". Hänen kohtauksensa tai paremminkin sanoen hänen yhtymyksensä entisen konventin jäsenen G:n kanssa jätti häneen voimakkaan hämmästyksen tunteen, joka teki vaan hänet entistäänkin helläsydämisemmäksi. Siinä kaikki.

Vaikka hänen ylhäisyytensä Bienvenu olikin kaikkea muuta kuin politikoija, niin lienee kuitenkin tässä paikallaan selvittää kaikessa lyhykäisyydessä hänen suhdettaan sen ajan tapahtumiin, mikäli hänen ylhäisyytensä Bienvenun päähän milloinkaan pisti asettua niihin johonkin suhteeseen.

Palatkaamme siis joitakuuta vuosia taaksepäin.

Jonkun aikaa herra Myrielin piispaksi ylentämisen jälkeen oli keisari tehnyt hänestä myös valtakunnan vapaaherran yhdessä useiden muiden piispojen kanssa. Paavin vangitseminen tapahtui, kuten tiedämme, yöllä heinäkuun 5:n ja 6:n päivän välillä v. 1809. Tämän johdosta kutsui Napoleon herra Myrielin ranskalaisten ja italialaisten piispojen kokoukseen Pariisiin. Tämä kokous istui Notre-Dame-kirkossa ja kokoontui ensi kerran 15 p. kesäkuuta 1811, kardinaali Feschin toimiessa puheenjohtajana. Herra Myriel oli niiden yhdeksänkymmenenviiden piispan joukossa, jotka olivat saapuneet. Mutta hän otti osaa vain yhteen ainoaan kokoukseen ja kolmeen, neljään pienempään istuntoon. Vuoristo-hiippakunnan piispana, eläen niin lähellä luontoa keskellä maalaisoloja ja puutteita,

näyttää hän tuoneen näiden ylhäisten seuraan aatteita, jotka eivät olleet sopusoinnussa kokouksen yleisen sävyn kanssa. Pian palasikin hän Digneen takaisin. Kun häneltä udeltiin syytä niin pikaiseen kotiutumiseen, vastasi hän: *"Minusta oli heille vain kiusaa. Minä toin heidän keskelleen ulko-ilmaa. Minä olin heidän mielestään kuin mikäkin avoin ovi"*.

Toisen kerran sanoi hän: *"Minkä sille mahtoi? Nuo heidän ylhäisyytensä ovat ruhtinaita. Minä taas en ole muuta kuin köyhä talonpoikais-piispa"*.

Seikka on todellakin se, ett'ei hän suinkaan ollut niin kovin suuressa suosiossa. Muiden kummallisuuksien ohella piti häneltä kerran päässeen eräänä iltana, kun hän oli erään hyvin huomatun virkaveljensä luona, seuraavatkin sanat: "Kas vaan noita komeita kelloja! noita komeita mattoja! noita korupukuisia palvelijoita! Kyllä se mahtaa olla hyvin rasittavaa! Enpä minä vaan tahtoisi pitää kaikkea tätä ylellisyyttä alati huutamassa korviini: niitä on ihmisiä, joiden on nälkä! niitä on ihmisiä, joiden on kylmä! on paljon köyhiä! on paljon köyhiä!"

Ohimennen sanoen: komeuden viha ei olisi mikään niin ylen älykäs viha. Tämä viha toisi näet mukanaan myös taiteiden vihan. Mutta kirkon palvelijain suhteen on ylellisyys ja komeus ulkopuolella virallisen esiintymisen ja juhlamenojen sula vääräys. Se näyttää paljastavan tapoja ja tottumuksia, joilla todellisesti on hyvin vähän tekemistä armeliaisuuden ja kristillisen rakkauden kanssa. Ylellisesti elävä pappi on vastoin kaikkea järkeä. Papin tulee pysytellä lähellä köyhiä. Vai voidaanko kajota alituisesti öin ja päivin kaikkiin kärsimyksiin, kaikkiin onnettomuuksiin, kaikkiin puutteisiin saamatta itsekkin hiukan tätä kurjuutta kannettavakseen, ikäänkuin työpajan tomuna? Voidaanko ajatella ihmistä, joka istuu loimuavan tulen ääressä, eikä hänen tule kuuma? Voidaanko ajatella työmiestä, joka herkeämättä ahertaa sulatus-ahjon ääressä, eivätkä hänen hiuksensa kärvenny, eivätkä hänen kyntensä mustu, eikä hänen tule hiukkaistakaan hiki, eikä hänen kasvoilleen keräänny tomun hiventäkään? Armeliaisuuden ja kristillisen rakkauden ensimmäinen todiste papissa ja etenkin piispassa on köyhyys.

Näin ajatteli varmaankin Dignen piispa. Muuten ei pidä suinkaan luulla hänen omaksuneen muutamista arkaluontoisista kysymyksistä mielipiteitä, joita kutsuisimme "vuosisadan aatteiksi". Hän sekaantui hyvin vähän hetken jumaluusopillisiin kiistoihin ja hän vaikenen kirkon ja valtion suhdetta koskevista riita-kysymyksistä. Mutta jos hänet olisi pantu oikein ahtalle, olisi hän otaksuttavasti osottautunut paremmin paavin-puoluelaiseksi kuin ranskalaisen kansalliskirkon kannattajaksi. Koska me tässä piirrämme luonnekuvaa ja kun tarkotuksemme ei ole mitään salata, täytyy meidän lisätä, että hän katseli jääkylmänä Napoleonin kukistumista. Vuodesta 1813 lähtien oli hän mielissään ja innoissaan kaikista turman sanomista. Hän kieltäytyi menemästä tervehtämään Napoleonia tämän palatessa Elban saarelta, eikä suostunut määräämään yleisiä esirukouksia keisarin puolesta Sadan Päivän aikana.

Paitsi sisartaan neiti Baptistinea oli hänellä vielä kaksi veljeä, toinen kenraali, toinen maaherra. Hän kirjotti usein kummallekin. Hän luki edelliselle hyvän aikaa ankaroita sanoja sen johdosta, että kenraali ollessaan Provencessa ylikomentajana Cannesin maihinnousun aikoihin oli asettunut tuhannenkahdensadan miehen etunensä ja ajanut keisaria takaa aivan niinkuin otusta, joka tahdotaan päästää pakenemaan. Kirjevaihto pysyi sydämellisempänä toisen veljen, entisen maaherran, kunnollisen ja kelpo miehen kanssa, joka eleli Pariisissa yksinäisyyteen vetäytyneenä Cassette-kadun varrella.

Hänen ylhäisyydellään Bienvenulla oli siis hänelläkin puoluehengen hetkensä, katkeruuden hetkensä, synkkä pilvensä. Hetken intohimojen varjo kulki kautta tämänkin lempeän ja jalon hengen, joka oli kiintyneenä vain ijankaikkisuuden asioihin. Totta tosiaan: olisipa hänenlaisensa mies ansainnut olla ilman valtiollisia mielipiteitäkin. Älköön suinkaan ymmärrettäkö väärin meidän ajatustamme: me emme suinkaan sekoita sitä, mitä kutsutaan "valtiollisiksi mielipiteiksi", edistyksen jaloihin pyrkimyksiin, ylevään isänmaalliseen, kansanvaltaiseen ja ihmis-oikeuksia puoltavaan innostukseen, jonka meidän päivinämme täytyy muodostaa jokaisen jalon sydämen pohjasävel. Syventymättä sen enempää kysymyksiin, jotka vain välillisesti koskevat tämän kirjan pää-aihetta, sanomme yksinkertaisesti vain tämän: Olisi ollut kaunista, jos ei hänen ylhäisyytensä Bienvenu olisi ollut kuningasmielinen ja joll'ei hänen katseensa olisi hetkeksikään häivähtänyt siitä viihdyttävästä mietiskelystä, jossa kyetään selvästi yli kaiken inhimillisen, reuhtovan hyörinän ja pyörinän näkemään näiden kolmen ihanan valon säteilevän: totuuden, oikeuden ja lempeyden.

Vaikka kernaasti myönnämmekin, ett'ei Jumala ollut suinkaan luonut hänen ylhäisyyttään Bienvenutä mitään valtiollista tehtävää suorittamaan, olisimme kuitenkin ymmärtäneet ja ihailleet hänen vastarintaansa oikeuden ja vapauden nimessä, hänen ylpeätä hangottelemistaan, hänen vaarallista, mutta oikeata uppiniskaisuuttaan kaikkivaltiasta Napoleonia kohtaan. Mutta sama seikka, joka meitä miellyttää niiden suhteen, jotka kohoavat, ei miellytä meitä yhtä paljon niihin nähden, jotka kaatuvat. Me pidämme taistelusta vain niin kauvan kuin siinä on vaaraa; ja kaikissa tapauksissa on vain taistelun alkajilla yksinään oikeus myöskin se lopettaa. Joka ei ole järkähtämättä pannut vastaan myötäkäymisen päivinä, hänen tulee pitää suunsa kiinni kukistumisenkin hetkellä. Menestyksen aikojen lahjomaton

vastustaja on ainoa laillinen oikeudenkäyttelijä kaatumisen tapahtuessa. Mitä meihin tulee, niin silloin kun kaitselmus sekaantuu asiaan ja iskee, annamme me sen tehdä tehtävänsä. Vuosi 1812 alkaa riisua meiltä aseita. Vuonna 1813 ei tuon tähän asti vaienneen, suurten murrostapausten rohkaiseman lainsäätäjäkunnan raukkamaisessa äänettömyyden katkaisemisessa olisi pitänyt olla aihetta muuhun kuin suuttumukseen, ja kerrassaan väärin oli osottaa sille suosiotaan. Vuonna 1814, kun näki nuo petturuutta harjottavat marsalkat, senaatin, joka kulki häpeäteosta toiseen, joka nyt herjasi sitä, minkä ennen oli jumalaksi korottanut, kun näki tuon epäjumalanpalveluksen, joka nyt peräytyi ja sylki epäjumalansa päälle, silloin oli velvollisuus kääntää päänsä pois päin. Vuonna 1815, kun äärimäisten onnettomuuksien uhka värjyi ilmassa, kun Ranska väristen tunsi niiden kauhistuttavan lähenemisen, kun voitiin jo hämäästi aavistaa Waterloon aukenevan Napoleonin eteen, ei sotajoukon ja kansan surevassa osanotossa sallimuksen tuomitsemaa kohtaan ollut mitään naurettavaa, ja vaikka kuinka olisi yksinvaltiasta vihannut, ei sellaisen sydämen kuin Dignen piispan olisi kuitenkaan pitänyt olla huomaamatta, kuinka ylevä ja liikuttava oli suuren kansan ja suuren miehen hellä syleily kuilun partaalla.

Näitä seikkoja lukuunottamatta oli piispa ja pysyi kaikissa suhteissa rehellisenä, oikeamielisenä, säyseänä, älykkäänä, nöyränä ja arvokkaana; hän oli hyväntekeväinen ja hyväntahtoinen, mikä on hyväteko sekin. Hän oli sanan palvelija, viisas mies ja ihminen. Mutta yksinpä tuon valtiollisen kantansa ohellakin, josta häntä edellä moitimme ja jota olemme taipuvaiset tuomitsemaan jotensakin ankarasti, oli hän — se on tunnustettava — suvaitsevainen ja säveä, ehkäpä suuremmassakin määrässä kuin me. — Kaupungintalon ovenvartijan oli keisari toimeensa asettanut. Hän oli vanha aliupseeri entisestä henkivartioväestä, Austerlitzin sotija, kiivas bonapartelainen kuin tuli ja leimaus. Tämän miesparan suusta pääsi silloin tällöin ajattelemtomia sanoja, joiden silloinen laki määritteli olevan *kapinallisia lausumia*. Senjälkeen kun keisari oli poistettu kunnialegioonan luettelosta, ei hän enää milloinkaan pukeutunut *virkapukuun*, kuten hän sanoi, jott'ei hänen olisi pakko kantaa rintaristiänsä. Hän oli itse hartaalla kunnioituksella irrottanut keisarin muotokuvan rististä, jonka Napoleon oli hänelle antanut; sille kohtaa jäi reikä ja hän ei ollut tahtonut sitä täyttää. "*Ennen vaikka kuolen*", sanoi hän, "*kuin kannan sydämelläni kolmea rupikonaa*". Hän ivaili mielellään aivan julkisesti Ludvig XVIII:ttä. "Vanha leinin syömä ukkorähjä englantilaisissa sääryksissä!" lasketteli hän, "menköön hitossa Preussiin pukinpartoineen!" Ja hän oli sangen onnellinen, saadessaan näin yhteen herjauslauseeseen koota ne kaksi, joita hän inhosi eniten: Preussin ja Englannin. Lopulta menetti hän virkansa. Näin oli hän joutunut puille paljaille vaimoineen, lapsineen. Piispa kutsui hänet luokseen, nuhteli häntä lempeästi ja nimitti hänet tuomiokirkon vahtimieheksi.

Yhdeksän vuoden kuluessa oli hänen ylhäisyytensä Bienvenu hurskailla teoillaan ja lempeällä olemuksellaan voittanut koko Dignen kaupungin hellän ja lapsellisen kunnioituksen. Vieläpä hänen käytöksensä Napoleonin kohtaan hyväksyi ja ikäänkuin hiljaisesta suostumuksesta antoi anteeksi kansa, tuo säyseän heikko lauma, joka jumaloi keisariaan, mutta rakasti piispaansa.

12.

Hänen ylhäisyytensä Bienvenun yksinäisyys.

Melkein aina hyörii piispan ympärillä lauma pikkupappeja aivan niinkuin kenraalin ympärillä parveilee joukko nuoria upseereja. Juuri näitä tarkoittaa tuo miellyttävä pyhimys Fransiskus de Sales puhuessaan eräässä kohti "keltanokka-papeista". Kaikilla elämän aloilla löytyy ylemmäksi yrittäjiä, jotka pyrkivät perille saapuneiden saattueeseen. Ei löydy ainuttakaan maanmahtavaa, jolla ei olisi omaa "kunniakehäänsä". Ei ainuttakaan onnensuosikkia, jolla ei olisi hoviansa. Tulevaisuuden tavoittelijat risteilevät loistavan nykyisyyden ympärillä. Jokaisella arkkipiispalla on esikuntansa. Jokaisella vähänkin huomattavalla piispalla on läheisyydessään kulkuvartiosto pappisseminaarin kerubimejä, jotka liikkuvat tarkastusretkillä ja ylläpitävät hyvää järjestystä piispan palatsissa ja jotka vahtivat hänen ylhäisyytensä hymyilyä. Päästä piispan seuraan, sehän merkitsee samaa kuin pistää jalkansa jalustimeen ali-diakoonin paikan valloittamiseksi. Jokaisen täytyy tuki päästä eteenpäin; apostolin virkaan sopivat mainiosti tuomioherran tulot.

Niinkuin muualla erilaiset päähineet ovat mahtavuuden ja arvon tunnusmerkkeinä, samoin ovat kirkon helmassa hiipat kaiken vallan esikuvia. Niitä kantavat loisteliaat, rikkaat, hyvätuloiset, ovelat piispat, jotka tulevat hyvin toimeen maailman kanssa, jotka epäilemättä osaavat rukoilla, mutta myöskin vaatia, jotka vähääkään välittämättä voivat antaa kokonaisen hiippakunnan odottaa etuhuoneessaan, jotka ovat ikäänkuin yhdistysviivoja kirkollisten ja valtiollisten pyrkimysten välillä, jotka ovat pikemmin virkamiehiä kuin pappeja, kirkkoruhtinaita pikemmin kuin piispoja. Onnellinen se, joka saa heitä lähestyä! Valtaherroja kun ovat, antavat he ympärillään hyöriville suosikeille ja onnenetsijöille ja kaikelle tuolle nuorelle välle joka osaa olla mieliksi, sataa lihavia seurakuntia, kaniikin,

tuomiorovastin, hovisaarnaajan ja tuomiokirkon palvelijan virkoja, kunnes piispan paikkoja joutuu avoimiksi. Itse noustessaan kohottavat he myös kiertotähtiään korkeuksiin, siinä on kokonainen aurinkokunta pyörimässä. Heidän säteilynsä luo ruusunhohdetta heidän seuralaisiinsakin. Heidän menestyksestään murenee näyttämön takana monia pieniä maukkaita virkaylennyksiä. Jota suurempi hiippakunta suojelusherralla, sitä lihavampi seurakunta suosikille. Ja sitten on olemassa Rooma. Piispa, joka osaa kohota arkkipiispaksi, arkkipiispa, joka älyää yletä kardinaaliksi, voi myös laittautua paavin valitsijakunnan apulaiseksi; sitten pääsee hän korkeimpaan kirkko-oikeustoon, hän saa komean viitan ja hänestä tulee neuvoston jäsen, hänet korotetaan paavin ylimmäksi kamariherraksi, hän saa monsignor-arvonimen, ja Teidän Korkeudestanne Teidän Jalouteenne ei ole kuin yksi askel, ja Teidän Jaloutenne ja hänen Pyhyytensä välillä on vain yksi äänestysavu. Jokainen patalakin kantaja voi uneksia paavin hiippaa. Pappi on meidän päivinäme ainoa ihminen, joka saattaa säännöllisesti tulla kuninkaaksi. Ja minkälaiseksi kuninkaaksi? Ylhäisimmäksi! Mikä kunnianhimoisten toiveiden taimitarha onkaan sentähden pappisseminaari! Kuinka moni punastuva kuoripoika, kuinka moni nuori apulaispappi kantaakaan päälaellaan Perretten maitoastiaa![25] Ja miten helposti annetaankaan kunnianhimolle sisäisen kutsumuksen nimi! Kenties tapahtuu se hyvässä uskossa, itsepetoksen suojassa, sillä kunnianhimohan on ulkokullattu.

Hänen ylhäisyyttään Bienvenutä, tuota nöyrää, köyhää, yksinäisyyttä rakastavaa miestä ei laskettu kirkon mahtihenkilöiden joukkoon. Sen saattoi selvästi huomata siitäkin, että hänen ympäriltään puuttui täydellisesti tuo nuorten sananpalvelijain lauma. Olemmehan jo nähneet, kuinka hänelle Pariisissa "oli käynyt nolosti". Ei kukaan onnenetsijä halunnut istuttaa tulevaisuutensa ymppioksa tähän vanhaan runkoon. Ei mikään itävä kunnianhimo ollut tarpeeksi tyhmä puhjetakseen taimelle hänen varjossaan. Hänen tuomiokapitulinsa jäsenet ja hänen apulaispappinsa olivat hyvänsävyisiä vanhuksia, hiukan rahvaanomaisia kuten hänkin, jotka olivat hänen laillaan sulkeutuneet tähän hiippakuntaan, mistä ei pääsyä kardinaalin arvoon ollut ajateltavissakaan; he olivat muutenkin hyvin piispansa kaltaisia, sillä erotuksella vain, että he lähenivät loppua, hän täydellisyyttä. Niin selvästi tunnettiin mahdottomaksi kohota hänen ylhäisyytensä Bienvenun suojissa, että hänen vihkimänsä, juuri seminaarista päässeet nuoret papit pyrkivät kaikin keinoin Aixin ja Auchin arkkipiispojen suosioon ja lähtivät matkoihinsa niin pian kuin voivat. Sillä — toistamme sen vieläkin — jokainenhan tahtoo mennä eteenpäin. Pyhimys, joka elää ylenpalttisissa kieltämyksissä, on vaarallinen tuttavuus. Hänhän voisi tartuttaa teihin parantumattoman köyhyyden, kielijänteiden auttamattoman kankeuden kohoamiseen tarpeellisten sanojen lausumisessa, lyhyesti: enemmän kieltäytymystä kuin te oikeastaan haluattekaan. Ja silloin on parasta paeta tätä ruttotautista hyvettä! Siitä johtui hänen ylhäisyytensä Bienvenun eristetty asema. Me elämme kurjassa yhteiskunnassa. Pitää päästä eteenpäin! pitää nousta kukkuloille! siinä oppi, joka aste asteelta vie mädännuksesta täydelliseen häviöön.

Sanottakoon sivumennen, että menestys on sangen turmiollinen seikka. Sen petollinen yhdennäköisyys ansion kanssa johtaa ihmiset harhaan. Suuren yleisön silmissä näyttää onnistuminen jotensakin samanlaiselta kuin etevämyys. Menestys, tuo nerokkuuden erehdyttävän yhdennäköinen kaksoisveli, pitää etenkin historiaa pilkkanaan. Vain Juvenalis ja Tacitus ovat tähän asiaintilaan tyytymättömiä. Meidän aikoinamme on muuan viisaustieteellinen ajatustapa melkein julkisesti astunut sen palvelukseen, kantaa menestyksen korupukua ja toimittaa askareet sen vastaanottohuoneessa. Kokekaa menestyä, siinä opinjärjestelmä! Onnistuminen välttää kykyä auttajakseen. Jos voitatte arpajaisissa, niin on se todistavinaan teidän taitoanne. Joka onnistuu, häntä kunnioitetaan. Syntykää sirot hiukset päässä, siinä kaikki! Tehkää vain voitollisia vetoja, muu seuraa itsestään; menestykää, ja teitä luullaan suuriksi miehiksi. Lukuunottamatta viittä tai kuutta suunnatonta poikkeusta, jotka loistollaan häikäisevät koko vuosisataa, on oman ajan ihailu tuskin muuta kuin likinäköisyyttä. Kultaus käy kullasta. Oli mies minkälainen tahansa, se ei haittaa mitään, kunhan vaan pääsee perille. Alhainen kansa on kuin entisajan Narcissus, joka jumaloi itseään ja joka taputtaa käsiään omille alhaisille taipumuksilleen. Tuon suunnattoman kyvyn, joka on tehnyt miehestä Moseksen, Aiskyloon, Danten, Michel-Angelon tai Napoleonin, sen omistaa suuri yleisö tuota pikaa yleisellä riemulla jokaiselle, joka vaan saavuttaa päämääränsä, tapahtukoonpa se sitten miten ja missä tahansa. Kun muuan asioitsija kohoaa kansaneduskunnan jäseneksi, kun eräs vale-Corneille tekee *Tiridaten*, kun erään kuohilaan onnistuu päästä haaremin omistajaksi, kun muuan sotaisa poroporvari voittaa sattumalta koko aikakauden kohtaloita ratkaisevan taistelun, kun eräs apteekkari keksii laittaa Sambre-et-Meusen armeijalle kengänpohjat pahvista ja luo näin tämän nahkana myydyin pahvin avulla itselleen neljänsadantuhannen livren korot, kun muuan kulkukauppias laillistuttaa koronkiskomisen ja pakottaa sen synnyttämään seitsemän, kahdeksan miljoonaa, joiden isä hän on ja joiden äiti on koronkiskominen, kun muuan saarnamies pääsee piispaksi pelkän honottavan puhetapansa takia, kun erään tunnetun kauppahuoneen toimitusjohtaja on niin rikas palveluksesta poistuessaan, että hänestä tehdään raha-asiaain ministeri, niin kutsuvat ihmiset sitä Neroksi, samalla lailla kun he nimittävät kauniiksi Mousquetonin naamaa ja majesteetilliseksi Klaudian kaulaa. He eivät osaa erottaa mittaamattoman avaruuden tähtisikermiä niistä merkeistä, joita ankkain räpyläljalat painavat lätäkön pehmeään liejuun.

Mitä hän uskoi.

Oikeaoppisuuden asiassa ei meidän ole lähteminen tutkistelemaan Dignen piispaa. Sellaisen hengen edessä täyttää mieleemme vain kunnioitus. Rehellisen miehen omaatuntoa on uskottava pelkästä sanastakin. Muuten luulemme erinäisten luonteiden kykenevän kehittämään itsessään inhimillisen hyveen kaiken kauneuden uskokunnissa, joiden opit eroavat meidän tunnustamistamme.

Mitä ajatteli hän tästä opinlauselmasta tai tuosta järjelle käsittämättömästä asiasta? Nämä sisäiset tunnon salaisuudet paljastaa vasta hauta, minne sielut astuvat alastomina. Ainoa, josta olemme varmat, on se, ett'eivät uskon vaikeudet johtaneet häntä milloinkaan ulkokultaisuuteen. Minkäänlainen mädännäisyys ei voi pystyä timanttiin. Hän uskoi kaiken sen, minkä voi. *Credo in Patrem*, [26] huudahti hän usein. Ja hyvistä töistä ammensi hän sen tyydytyksen joka riittää omalletunnolle ja joka kuiskaa ihmiselle: "Jumala on kanssasi!"

Mutta siitä pidämme velvollisuutenamme huomauttaa, että ulkopuolella uskoansa niin sanoaksemme, tai uskonsa ohessa, ei piispan ihmisrakkaudella ollut rajaa. Juuri tältä kohdalta, *quia multum amavit*, [27] katsoivat "vakavat ihmiset", "arvokkaat henkilöt" ja "ajattelevat kansalaiset" voivansa hyökätä hänen kimppuunsa; tällaisia lauseparsia: "vakavat ihmiset", "arvokkaat henkilöt" ja "ajattelevat kansalaiset" suosii erikoisesti tämä meidän katala maailmamme, missä itsekkäisyys saa tunnussanansa jäykältä kaavamaisuudelta. Millainen sitten oli tämä ylenpalttinen rakkaus? Se oli tyyntä hyväntahtoisuutta, jota hän tuhlaten osotti ihmisille, kuten olemme jo maininneet, ja joka tilaisuuden tullen saattoi ulottua elottomiin esineihinkin. Hän ei ketään halveksinut. Hän oli suvaitsevainen Jumalan luomakuntaa kohtaan. Jokaisessa ihmisessä, parhaimmassakin, on jonkunlainen itsetiedoton kovasydämys eläimiä kohtaan. Dignen piispassa ei löytynyt tätä kovasydämyyttä, niin yleinen kuin se muutoin onkin etenkin pappein keskuudessa. Hän ei tosin mennyt yhtä pitkälle kuin intialainen bramiini, mutta hän näytti miettineen seuraavaa Salomonin Saarnaajan lausetta: "Tiedetäänkö, minne päätyy eläinten sielu?" Ulkomuodon rumuus, vaiston erilaisuus eivät häntä häirinneet eivätkä tuskastuttaneet. Hän oli siitä liikutettu, milt'ei heltynyt. Näytti kuin olisi hän ajatuksissaan etsinyt sille syytä, selitystä tai puolustusta ulkopuolelta tämän näkyväisen elämän. Näytti, kuin olisi hän joskus pyytänyt Jumalalta rangaistuksen lievennystä juuri näiden seikkojen nojalla. Ilman vihamielisyyttä ja silmällä kielimiehen, joka kokee ottaa selkoa vanhasta käsikirjoituksesta, tutkisteli hän sitä luomisaineen paljoutta, mikä luonnossa on. Tämä mietiskeleminen sai joskus hänen lausumaan sangen kummia sanoja. Eräänä aamuna hommaili hän puutarhassaan ja luuli olevansa yksin, vaikka hänen sisarensa kävelikin lähistössä hänen huomaamattaan. Äkkiä hän pysähtyi ja katseli jotakin maassa, siinä oli suuri hämähäkki, musta, karvainen, inhottava. Hänen sisarensa kuuli hänen sanovan: "Elävä-parka! se ei ole hänen vikansa".

Miksi ei voisi kertoa näitä melkein jumalaisen hyvyyden lapsellisia lausumia? Lapsellisuuksia, sanotte. Mutta tällaisia yleviä lapsellisuuksia ovat olleet myös pyhän Fransiskus Assisilaisen ja Markus Aurelion ajatukset. Eräänä päivänä niukahutti hän jalkansa, kun ei tahtonut polkea muurahaista kuoliaaksi.

Näin eli tämä hurskas mies. Joskus nukahti hän puutarhaansa, ja se oli kunnioitusta herättävä näky.

Hänen ylhäisyytensä Bienvenu oli kertomusten mukaan ollut intohimoinen, ehkäpä hurjakin nuoruutensa ja vielä miehuusaikansakin aikoina. Hänen kaikkea syleilevä lempeytensä ei ollut niin paljon luonnon vaisto kuin valtavan vakaumuksen tulos, vakaumuksen, joka oli kautta elämän vaiheiden hiljaa ajatus ajatukselta vuotanut hänen sydämeensä. Sillä luonteessa niinkuin kalliossakin voi löytyä vesipisarain kaivamia reikiä. Nämä kovennukset ovat lähtemättömiä; nämä muodostukset ovat häviämättömiä.

Vuonna 1815 oli hän, kuten luullaksemme olemme jo maininneetkin, seitsemänkymmenenviiden vanha, vaikkei hän näyttänyt edes kuudenkymmenen ikäiseltä. Hän ei ollut pitkä; hänessä oli alkua lihavuuteen ja sitä poistaakseen teki hän mielellään pitkiä kävelyretkiä. Hän astui varmasti ja vakavasti, vain hyvin vähän kumarassa — seikka, josta emme mene tekemään mitään johtopäätöksiä. Gregorius XVI kävi vielä kahdeksankymmenen vanhana suorassa ja näytti hymyilevää naamaa, mikä ei estänyt häntä olemasta huono piispa. Hänen ylhäisyydellään Bienvenulla oli se, mitä kansa kutsuu "jaloksi muodoksi", mutta se muoto oli niin rakastettava, että unohdettiin, että se oli myös jalo.

Kun hän haasteli tuolla lapsellisella iloisuudella, joka oli yksi hänen viehättäviä ominaisuuksiaan ja josta jo olemme puhuneet, tuntui niin hyvältä hänen läheisyydessään, koko hänen olemuksestaan tuntui säteilevän iloa. Hänen verevä ja raikas ihonsa, hänen valkoiset, hyvin säilyneet hampaansa, jotka hänen nauraessaan tulivat näkyviin, antoivat hänelle tuon avonaisen ja säyseän muodon, joka saa sanomaan miehestä: Siinä on hyväluontoinen mies, ja vanhuksesta: Siinä on kunnon ihminen. Juuri tällaisen vaikutuksen oli hän — kuten tiedämme — tehnyt Napoleoniinkin. Ensi hetkellä ja ensi näkemältä oli hän

vain tavallinen kelpo ukko. Mutta jos viipyi hänen seurassaan jonkun aikaa ja näki hänet ajatuksiin syventyneenä, muutti tuo kelpo ukko suuresti muotoonsa ja herätti erikoista kunnioitusta. Hänen leveä ja vakava otsansa, jonka valkeat hapsset tekivät yleväksi, tuli yleväksi myös mietiskelyn kautta. Ylevä jalous ikäänkuin erottautui hyvyydestä, hyvyyden lakkaamatta siltä säteilemästä; tuntui aivan siltä kuin olisi hymyilevä enkeli hitaasti levittänyt siipensä lakkaamatta hymyilemästä. Kunnioituksen tunne, sanoin selittämätön kunnioituksen tunne tunki silloin aste asteelta olentoosi ja vallotti sydämesi, ja silloin tunsit edessäsi yhden noita sieluja, lujia, koeteltuja, lempeitä. Sieluja, joissa ajatukset ovat niin suuria, ett'eivät ne voi enää muuta olla kuin sopusointuisia.

Me olemme jo nähneet, miten rukous, uskonnollisten menojen suorittaminen, almujen jakaminen, murheen alaisten lohduttaminen, pienen maapalan hoitaminen, veljeyden, kohtuullisuuden, vierasvaraisuuden ja kieltäymisen harjottaminen, uskallus, tutkistelemineen, työ täytti jokaisen päivän hänen elämästään. 'Täytti', sanomme, ja se on juuri oikea sana, sillä tosiaankin oli jokainen piispan päivä täpösen täynnä hyviä ajatuksia, hyviä sanoja ja hyviä tekoja. Kuitenkaan ei se hänen mielestään ollut oikein täyteläinen, jos kylmä tai sateinen sää esti häntä viettämästä vielä iltasin, kun molemmat naiset olivat poistuneet huoneisiinsa, tuntia, paria puutarhassaan ennen levolle menoa. Saada näin valmistautua makuulle menemään vaipumalla hiljaiseen mietiskelyyn öisen taivaan suuria näkyjä katsellessa, näytti kuuluvan myös hänen uskonnollisiin menoihinsa. Joskus hyvin myöhäänkin vielä kuulivat nuo kaksi vanhaa naista, ell'eivät sattuneet nukkumaan, hänen astuskelevan hitaasti käytäviä pitkin. Hän oli silloin yksin oman itsensä kanssa, hiljaisiin, rauhallisiin, hurskaksiin ajatuksiin vaipuneena, vertaillen oman rintansa ylevää rauhaa avaruuden ylevään rauhaan; häntä liikutti yön synkeydessä tähtisarjojen loistoisia välkyntä ja Jumalan näkymätön kirkkaus, ja hän avasi sielunsa mittaamattoman avaruuden ajatuksille. Näinä hetkinä, jolloin hän uhrasi sydämensä niinkuin yökukat tuoksunsa uhraavat, jolloin hän oli kuin sytytetty lamppu keskellä tähti-loistavan yön, jolloin hän kiiti kaukomaille koko luomakunnan salaperäisen säteilyn kantamana, ei hän ehkä olisi voinut itsekään sanoa, mitä silloin tapahtui hänen sielussaan. Hän tunsu jotakin lentävän hänestä kauvas ja jotakin taas häneen laskeutuvan. Mitä käsittämättömiä vaihtumuksia tapahtuukaan sielun syvyyksien ja maailman kaikkeuden syvyyksien välillä! Hän ajatteli Jumalan suuruutta ja läsnä-oloa; tulevaa ijankaikkisuutta, käsittämätöntä uskonnon salaisuutta; kulunutta ijankaikkisuutta, vieläkin suurempaa salaisuutta; kaikkia niitä äärettömyyden maailmoita, jotka hänen silmiensä edessä kaikilla tahoilla syöksyivät avaruuden kuiluun; ja hän katseli kokematta käsittää käsittämätöntä. Hän ei tutkinut Jumalaa; hän vain nautti Hänen häikäisevästä loistostaan. Hän tarkasteli noita atoomien ihmeellisiä yhtymisiä, jotka antavat aineelle muodon, jotka paljastavat voimia niitä osottamalla, jotka luovat yksilöitä kaikkeuteen, määrättyjä suhteita avaruuteen, lukemattomia oleita äärettömyyteen ja jotka valon avulla synnyttävät kauneutta. Näitä yhtymisiä tapahtuu ja niitä purkaantuu lakkaamatta, ja siitä johtuvat elämä ja kuolema.

Hän istuutui puupenkille, jonka takana yleni vanha viiniköynnös, ja hän katseli tähtiä hedelmäpuittensa hentojen, koukeroisten hahmopiirteiden läpi. Tämä muutaman kapanalan maa, jossa oli niin vähän kasvullisuutta, jota joka haaralta ahdistivat vajat ja kivimuurit, oli hänestä rakas ja se riitti hänelle.

Mitä kaipasikaan enempää tämä vanhus, joka jakoi elämänsä harvat vapaat hetket puutarhansa hoitamiseksi päivin ja sisäiselle mietiskelylle öin? Eikö tämä ahdas ala, jonka kattona taivaan sinikupu kaareutui, antanut kylliksi aihetta ihailuun Jumalan käsi-aloja kaikissa Hänen teoissaan? Eikö siinä todellakin ole kaikki, ja mitä vielä toivoa? Pieni puutarha kävellä ja ääretön avaruus haaveilla. Jalkainsa juuressa se, mitä voi kasvattaa ja poimia; päänsä päällä se, jota voi tutkia ja mietiskellä; pari kukkaa maassa ja kaikki tähdet taivaanlaella.

14.

Mitä hän ajatteli.

Viimeinen sana.

Koska tämänlaatuisten yksityisseikkain kertominen saattaisi etenkin nykyaikana heittää Dignen piispan maailmankäsitykseen "panteistisen" värityksen — käyttäkäsemme nykyään muotiin tullutta lausepartta — ja johtaa uskomaan — olipa se sitten hänen moittimisekseen tai kiittämisekseen — hänen omanneen jonkunlaisen personallisen filosofian, jonkalaiset ovat ominaisia meidän vuosisadallemme ja jotka itävät yksinäisissä sieluissa, rakentuvat ja kehittyvät lopulta korvaamaan varsinaista uskontoa, niin tahdomme tässä erittäin korostaa sitä seikkaa, ettei kukaan, joka tunsu hänen ylhäisyytensä Bienvenun, voinut väittää huomanneensa mitään sen tapaista. Sydän loi valoa tämän miehen koko olemukseen. Tästä valosta lähti myös hänen viisautensa.

Ei mitään opinjärjestelmiä, vaan paljon tekoja. Haihattelevissa mietiskelyissä on jotain pyöräyttävää; mikään ei osota hänen rohjenneen lähteä järjellään tutkimaan ilmestyskirjan ihmeitä. Apostoli voi kyllä olla rohkea, mutta piispan täytyy olla varovaisen. Hän olisi varmaankin tuntenut omantunnon epäilyksiä, jos hän olisi koettanut liian syvältä tutkia muutamia ongelmia, joiden on määrä jäädä erinäisten voimakkaiden suurhenkien selvitettäväksi. Pyhä kauhu täyttää ihmismielen suuren salaisuuden edessä; synkeät oviaukot ovat tosin aivan ammollaan, mutta joku ääni sanoo sinulle, että siitä ei ole lupa astua sisään, jos tahtoo henkensä säilyttää. Turma sille, joka rohkenee tunkeutua sisään! Puhtaan ajattelun ja mietiskelyn mittaamattomissa syvyyksissä liikkuvat, niin sanoaksemme opinkaavojen yläpuolelle asettuneet nerot ikäänkuin esittävät aatteensa suoraan Jumalalle. Heidän rukouksensa on täynnä rohkeita väitteitä. Heidän jumalanpalveluksensa on tutkistelemusta. Tuo on välitöntä uskontoa, täynnä levottomuutta ja vastuunalaisuutta sille, joka rohkenee astua sen jyrkille poluille. —

Inhimillisellä mietiskelyllä ei ole rajoja. Omalla uhallaan tutkii ja kaivelee se sitäkin, joka sitä häikäisee. Saattaisipa melkein sanoa, että jonkunlaisen hämmästyttävän vastavaikutuksen voimasta hän myös siten häikäisee luontoa; meitä ympäröivä salaperäinen maailma antaa takaisin sen, mitä se saakin, ja onpa näin ollen luultavaa että tutkistelijoina myös tutkitaan. Miten asian laita lieneekään, on niitä maan päällä ihmisiä — ovatko he ihmisiä? — jotka huomaavat selvästi haaveilun näköpiirin rajalla suunnattomia korkeuksia, ja jotka saavat nauttia loppumattomien vuorten hirmunäystä. Hänen ylhäisyytensä Bienvenu ei ollut näitä ihmisiä; hänen ylhäisyytensä Bienvenu ei ollut mikään nero. Häntä olisivat kauhistuttaneet nämä rajattomat korkeudet, joiden huipuilta muutamia suuretkin henget, kuten Swedenborg ja Pascal, ovat syöksyneet mielipuolisuuden kuiluun. Näillä mahtavilla unelmilla on kyllä siveellinen arvonsa, ja näitä vaikeakulkuisia teitä voi kyllä lähettä ihannetäydellisyyttä. Mutta hän kävi evankeliumin oikopolkua.

Hän ei yrittänyt lainkaan saada messuhakaansa syntymään Eliaan viitan laskoksia, hänen ei tehnyt mieli valaista millään tulevaisuuden tiedolla tapausten käsittämättömää kulkua, hän ei kokenut puhaltavaa loimuavaan liekkiin kappalten säteilemää hohdetta, hänessä ei ollut jälkeäkään profeetasta eikä tietäjistä. Tämä nöyrä sielu rakasti, siinä kaikki.

On mahdollista, että hänen rukouksensa lähenee joskus yli-inhimillisen innostuksen rajoja; mutta liiaksi ei voi rukoilla, yhtä vähän kuin voi liiaksi rakastaa. Ja jos on kerettiläisyyttä rukoilla käsikirjan kaavoista välittämättä, niin olivat pyhä Teresia ja pyhä Hieronymus kerettiläisiä.

Hän kumartui niiden puoleen, jotka vaikeroivat ja niiden, jotka etsivät sovitusta. Koko maailma näytti hänestä äärettömältä sairashuoneelta; hän tunsu kuumetta kaikkialla, hän kuuli kaikkialla kärsimystä, ja yrittämättä ratkaista arvotusta, koki hän parantaa vammoja. Luotujen kappalten kauhistuttava näky kehitti hänessä hellyyttä. Hän ei muuta ajatellut kuin löytää itse ja opettaa muille paras tapa sääliä ja lohduttaa. Kaikki olevainen näytti tästä hyväsydämisestä kummallisesta papista alituksen murheen murtamalta, joka kaipasi lohdutusta.

Niitä on ihmisiä, joiden työnä on kullan etsiminen; hänen työnään oli laupeuden etsiminen. Maailman kurjuus oli hänen kaivoksensa. Kaikkialla vaikeroiva kärsimys oli hänelle vaan tilaisuus saada osottaa aina altista hyvyttään. *Rakastakaat toinen toistanne*; sen selitti hän riittäväksi, muuta hän ei toivonut ja se oli hänen koko oppinsa. Eräänä päivänä sanoi piispalle samainen senaattori, jonka jo olemme maininneet ja joka piti itseään "viisaustieteilijänä": "Mutta tarkatkaahan toki maailman näkymöä; kaikkien sota kaikkia vastaan; voimakkain on aina älykkäin. Teidän käskynne *Rakastakaat toinen toistanne* on suuri tyhmyys". "*Sepä se*", vastasi hänen ylhäisyytensä Bienvenu levollisesti, "*Jos se on tyhmyys, niin tulee sielun sulkeutua tuohon tyhmyyteensä niinkuin helmen simpukkaan*". Hän siihen sulkeutui, hän eli siinä, hän tyytyi siihen täydellisesti; hän jätti syrjään käsittämättömät kysymykset, jotka viehättävät ja jotka kauhistuttavat, mietiskelyn mittaamattomat alueet, kaiken olevaisen alkusyytä tutkistelevan järjen ammottavat kuilut, kaikki nuo samanne päin pudottavat syvyydet: apostolin Jumalaan, jumalankieltäjän tyhjyyteen: kohtalon, hyvän ja pahan, olion sodan toista oliota vastaan, ihmisen omantunnon, eläimen unenkaltaisen ajattelun, kuoleman muutoksen, elämän muotojen toistumisen haudan tuolla puolen, perättäisten kiintymysten käsittämättömän vaikutuksen samana pysyvään minuuteen, kaikkien olioiden synnyn ja alku-aineen, Niilin ja Emsin, sielun, luonnon, vapauden, pakon; kaikki nuo syvät ongelmat, nuo kamalat, tutkimattomat asiat, joiden edessä ihmishengen jättiläis- enkelitkin taivuttavat päänsä; nuo kauhistuttavat kuilut, joita Lukretius, Manu, [28] pyhä Paavali ja Dante tarkastelevat tuolla leimahtavalla näkemyksellä, joka katsoessaan äärettömyyttä herkeämättä, värähtämättä silmiin, ikäänkuin syyttää siihen uusia tähtiä palamaan.

Hänen ylhäisyytensä Bienvenu oli aivan yksinkertaisesti ihminen, joka ulkoapäin todensi nuo salaperäiset ongelmat, ryhtymättä niitä tutkimaan ja penkomaan ja antamatta niiden häiritä henkensä rauhaa. Hänen sielussaan asui syvä kunnioitus yötä kohtaan.

TOINEN KIRJA

LANKEEMUS

1.

Matka-päivän ilta.

Lokakuun alkupäivinä v. 1815, noin tuntia ennen auringon laskua, astui muuan jalkamies pienen Dignen kaupungin portista sisään. Ne harvat asukkaat, jotka tähän aikaan katselivat akkunoistaan tai oleskelivat talojensa edustalla, silmäilivät tätä matkamiestä hiukan levottomina. Vaikeata olisi ollutkin tavata kurjemmannäköistä kulkijaa. Hän oli keskikokoinen, jätterä ja tanakka, parhaissa miehuutensa voimissa. Hän oli ehkä neljäkymmenenkuuden tai neljäkymmenenkahdeksan ikäinen. Syväälle painettu nahkalippuinen lakki peitti osaksi hänen päivän paahtamat, ahavoittuneet, hikeä valuvat kasvonsa. Karkean, kellertävästä palttinasta tehdyn paidan lomasta, jota kaulan kohdalta kiinnitti hopeinen ankuri, paistoi karvainen rinta. Pukuun kuului sitäpaitsi köydeksi kierretty kaulaliina, vanhat, kuluneet, sinisestä säkkikankaasta tekaistut housut, joiden toinen polvi oli valkeaksi hankaantunut ja toisessa vilkkui reikä, vanha harmaa risainen mekko, jonka toiseen kyynärpäähän oli purjelangalla neulottu viheriä paikka; selässään kantoi mies täyteen ahdettua, huolellisesti nyöritettyä ja aivan uutta sotilaslaukkua, ja kädessään heilutteli hän suunnatonta pahkasauvaa; jalat oli pistetty ilman sukkia rautakorkoiisiin kenkiin, pää oli keritty ja parta rehotti.

Hiki, kuumuus, jalkaisin patikoiminen, tomu lisäsivät vielä jonkunlaisen ilettävän sävyn tähän ränsistyneeseen kokonaiskuvaan.

Hiukset oli ajeltu, mutta kuitenkin töröttivät ne huomattavasti; sillä ne olivat jo alkaneet kasvaa ja niitä ei nähtävästi oltu leikattu vähään aikaan.

Kukaan ei häntä tuntenut; hän oli ilmeisesti vain joku ohi-kulkija. Mistä hän tuli? Etelästäkö? Meren rannoilta ehkä. Sillä hän astui Dignen kaupunkiin samaa katua, joka oli seitsemän kuukautta aikaisemmin nähnyt keisari Napoleonin kulkevan ohi, matkalla Cannesista Pariisiin. Tämä mies oli varmaankin kävellyt koko päivän. Hän näytti hyvin väsyneeltä. Kaupungin toisessa päässä sijaitsevassa entisessä kauppalassa olivat muutamat vaimoihmiset nähneet hänen levähtävän Gassendin puistokadun lehmusten siimeksessä ja juovan suihkulähteestä, joka on lehtokujan äärimäisessä päässä. Hänen oli ilmeisesti hyvin jano, koska lapset, jotka juoksentelivat hänen perässään, olivat nähneet hänen pysähtyvän vielä toisenkin kerran parin sadan askeleen päässä juomaan kauppatorin suihkulähteestä.

Saavuttuaan Poichevert-kadun kulmaukseen kääntyi hän vasemmalle ja suuntasi askeleensa kaupungintaloa kohti. Sinne hän hävisi, mutta tuli neljännestunnin kuluttua jälleen näkyviin. Muuan santarmi istui lähellä porttia samalla kivipenkillä, jolle kenraali Drouot nousi 4 päivä maaliskuuta lukemaan kauhistuneelle kansanjoukolle, Dignen asukkaille julistuksiansa. Mies otti lakin päästään ja tervehti nöyrästi santarmia.

Vastaamatta hänen tervehdykseensä tähysteli santarmi häntä tarkkaavasti, seurasi häntä jonkun aikaa silmillään ja pujahti sitten kaupungintaloon.

Siihen aikaan oli Dignessä mainio majatalo, jonka kilvessä komeili: "*Colbaan Risti*". Tämän majatalon isäntä oli muuan Jacquin Labarre, mies, jota pidettiin kaupungissa suuressa arvossa, koska hän oli erään toisen Labarren sukulainen, joka taas piti Grenoblessa "*Kolmen Perintöruhtinaan*" majataloa ja oli palvellut henkivartioväessä. Keisarin maihinnousun aikoihin kierteli seudulla paljon huhuja tästä "*Kolmen Perintöruhtinaan*" majatalosta. Kerrottiin, että kenraali Bertrand oli kuormankuljettajaksi pukeuneena usein tammikuussa tullut sinne ja että hän oli jaellut sotilaille kunniaristejä ja kylvänyt porvarein keskeen kourallisittain kultarahoja. Totta onkin, että keisari saavuttuaan Grenobleen oli kieltäytynyt asettumasta maaherran palatsiin; hän oli vain kiittänyt pormestaria ja sanonut: *Minä menen erään kelpo miehen luo, jonka tunnen*, ja hän oli mennyt *Kolmeen Perintöruhtinaaseen*. Tämä *Kolmen Perintöruhtinaan* Labarrea kohdannut kunnia sädehti hohdettaan vielä kahdenkymmenenviiden lieuen päässä asuvaan *Colbaan Ristin* Labarreinkin. Hänestä sanottiin kaupungissa: *Se on sen Grenoblen Labarren serkku*.

Mies ohjasi askeleensa tätä majataloa kohti, joka oli paras koko paikkakunnalla. Hän astui sisään keittiöön, joka oli aivan kadun tasalla. Kaikissa uuneissa humisi tuli; suuri pystyvalkea loimusi hauskesti takassa. Isäntä, joka oli samalla kertaa myös kyökkimestari, hyöri lieden ääressä kastrullien ja patojen kimpussa, ja valmisteli kovin toimeensa mainiota ateriala muutamille kuorma-ajureille, joiden kovaääninen nauru ja puheensorina kuului viereisestä huoneesta. Jokainen matkustajahan tietää, ett'eivät

kutkaan pidä parempia päiviä kuin kuorma-ajurit. Lihava murmeli, valkeita peltopyitä ja pari metsoa käräsi pitkässä paistinvaraassa tulen hohteessa; uunissa kypsyi pari aimo toutainta Laureten järvestä ja Allozen järvestä pyydystetty rautu.

Kuullessaan oven avautuvan ja uuden tulokkaan astuvan sisään, kysäsi isäntä kohottamatta silmiään paisteistaan:

"Mitä herra tahtoo?"

"Tahdon saada ruokaa ja yösjän", sanoi mies.

"Mikään ei käy sen helpommin päinsä", vastasi isäntä. Siinä hetkessä käänsi hän päätään, huomasi yhdellä silmäyksellä matkamiehen koko ulkonaisen muodon ja lisäsi: "Kunhan vaan maksatte".

Mies veti mekkonsa taskusta suuren nahkakukkaron ja vastasi:

"Kyllä minulla on rahaa".

"Siinä tapauksessa: nöyrin palvelijanne", sanoi isäntä.

Mies pani kukkaron takaisin taskuunsa, heitti matkalaukun seljästään ja laski sen maahan oven pieleen, piti kepin yhä kädessään ja istuutui matalalle jakkaralle tulen ääreen. Digne sijaitsee vuoristossa. Lokakuun illat ovat jo aika kylmiä.

Siinä liikkueensa edestakaisin tarkasteli isäntä matkamiestä useaan toviin.

"Jokohan kohta saa ruokaa?" kysyi mies.

"Aivan heti", vastasi isäntä.

Sillävälin kun vieras lämmitteli selkä huoneeseen päin käännettynä, veti arvoisa ravintoloitsija Jacquin Labarre lyijykynän taskustaan ja repäisi sitten kulman jostain vanhasta sanomalehdestä, joka lojui siinä pienellä pöydällä akkunaa ääressä. Valkeaan reunustaan kirjotti hän pari riviä, kääri lapun kokoon sitä sen paremmin sulkematta ja antoi paperipalan eräälle poikaviikarille, joka näytti samalla kertaa olevan sekä hänen kyökkipoikansa että palvelijansa. Ravintoloitsija kuiskasi sanasen pojan korvaan ja lapsi lähti juosta vilkkasemaan kaupungintalolle päin.

Matkamies ei ollut tästä kaikesta huomannut mitään.

Hän kysyi vieläkin kerran: "Jokohan kohta saa ruokaa?"

"Aivan heti", vastasi isäntä.

Poikanen palasi. Hän toi paperilapun takaisin. Isäntä avasi sen hätäisesti, aivan niinkuin se, joka odottaa vastausta. Hän näytti lukevan tarkkaavasti, sitten pudisti hän päätänsä ja jäi hetkiseksi miettimään. Vihdoin astui hän askeleen matkamiestä kohti, joka näytti vaipuneen raskaisiin mietiskelyihin.

"Herra", sanoi hän, "en voi ottaa Teitä huoneisiini".

Mies kohousi puoleksi istualtaan.

"Mitä! Pelkäätkö, ett'en maksa? Tahdotteko, että maksan etukäteen? Minulla on rahaa, johan sen sanoin".

"Ei vika ole siinä".

"Missä sitten?"

"Teillä on rahaa..."

"On kyllä", sanoi mies.

"Mutta minulla", sanoi isäntä, "minulla ei ole huonetta".

Mies vastasi tynesti: "Pankkaa minut sitten vaikka talliin".

"En voi".

"Miksi ette?"

"Hevoset anastavat kaiken alan".

"No", jatkoi mies, "on kai joku nurkkanen ullakolla ja kupo olkia. Vaan senhän näemme aterian jälkeen".

"En voi antaa teille ruokaa".

Tämä sävyisällä, mutta jäykällä äänellä annettu selitys näytti vieraasta sangen vakavalta. Hän nousi seisoalleen.

"Mitä joutavia! Minähän kuolen nälkään. Olen kävellyt aamunkoitosta asti, kaksitoista lieutä. Minä maksan. Minun täytyy saada syödäkseni".

"Ei minulla ole antaa", sanoi isäntä.

Mies purskahti nauruun ja kääntyi lieteen ja uuneihin päin.

"Eikö todellakaan! Entäs nämä?"

"Ne on jo tilattu".

"Kuka ne on tilannut".

"Nuo kuorma-ajurit tuolla".

"Kuinka monta heitä on?"

"Kaksitoista".

"Mutta tuossahan on ruokaa kahdellekymmenelle".

"He ovat tilanneet kaiken ja maksaneet kaiken etukäteen".

Mies istuutui jälleen ja sanoi ääntään korottamatta:

"Minä olen majatalossa, minun on nälkä ja minä en täältä lähde".

Silloin kumartui isäntä hänen korvaansa ja sanoi äänenpainolla, joka sai miehen säpsähtämään:

"Menkää nyt tiehenne".

Matkamies oli juuri kumartunut korjaamaan keppinsä rautaisella päällä muutamia kekäleitä tuleen; hän käännähti akka päin, ja kun hän oli avaamaisillaan suunsa vastatakseen, silmäsi isäntä häntä tuikeasti ja lisäsi hiljaa:

"Kas niin! Mitäpä pitkistä puheista. Tahdotteko, niin sanon nimenne? Teidän nimenne on Jean Valjean. Tahdotteko, niin sanon vielä, mikä Te olettekin? Nähdessäni Teidän astuvan sisään, epäilin jo jotakin. Lähetin tuon pojan kaupungintalolle ja tässä on vastaus. Osaatteko lukea?"

Näin puhuen ojensi hän vieraille avatun paperilapun, joka oli juuri tehnyt matkan majatalosta kaupungintaloon ja kaupungintalosta majataloon. Mies silmäsi sitä. Ravintoloitsija jatkoi pienen äänettömyyden jälkeen:

"Minun on tapana olla kohtelias kaikille. Suorikaa tiehenne".

Mies painoi päänsä alas, otti laukun, jonka oli laskenut maahan, ja lähti ulos.

Hän kulki pääkatua. Hän käveli umpimähkään, hiipien aivan talojen vieritse, niinkuin tekee nöyrytetty, murheellinen mies. Hän ei katsonut kertaakaan taakseen. Jos hän olisi kääntynyt, olisi hän nähnyt *Colbaan Ristin* ravintoloitsijan talonsa kynnyksellä, kaikkien majatalonsa matkustavaisten ja kaikkien ohikulkijain ympäröimänä kiihkeästi puhumassa ja häneen päin viittomassa, ja kuuntelijain epäluuloisista ja säikähtyneistä katseista olisi hän saattanut päättää, että kohdakkoin tulisi hänen saapumisensa herättämään suurta huomiota koko kaupungissa.

Hän ei kaikesta tuosta huomannut mitään. Surun sortamat ihmiset eivät katsahda taakseen. He tuntevat liiaksikin, että kova kohtalo heitä seuraa.

Hän kulki näin hetkisen, käyden yhä umpimähkään eteenpäin läpi tuntemattomien katujen, unohtaen väsymyksen, niinkuin usein murheiselle tapahtuu. Akkia tunsu hän kiihkeätä nälkää. Yö oli tulossa. Hän tähysteli ympärilleen, keksiäkseen jonkun suojapaikan.

Komea majatalo oli kääntänyt ovensa lukkoon hänen jälkeensä; hän etsi jotain yksinkertaista kapakkaa, jotain kurjaa kojua.

Silloin syttyi äkkiä valo kadun toisessa päässä; rautatankoon kiinnitetty männynoksa kuvastui selvästi iltaruskon kelmeätä kajastusta vasten. Hän meni sitä kohti.

Se oli todellakin kapakka, sama, joka on vieläkin Chaffautin kadulla.

Matkamies pysähtyi hetkeksi ja katsahti läpi akkunan kapakan matalaan saliin, jota valaisi pöydällä tuikkiva pieni lamppu ja loimuava pystyvalkea pesässä. Muutamia miehiä istui ryyppäämässä. Isäntä lämmittelihe. Haahlasta riippuva rautapata porisi tulella.

Tähän kapakkaan, joka on myös jonkunlainen majatalo, päästään kahta tietä. Yksi ovi aukeaa kadulle ja toinen pienelle lantapihalle.

Matkamies ei uskaltanut käydä sisään kadunpuoleisesta ovesta. Hän hiipi pihaan, pysähtyi vieläkin, nosti sitten arkaillen säppiä ja raotti ovea.

"Kuka siellä?" kysyi isäntä.

"Muuan, joka haluaisi illallista ja yösijan".

"Hyvä on. Täältä saa illallista ja täältä saa yösijaa".

Hän astui sisään. Kaikki miehet, jotka olivat juomisen touhussa, käännähtivät katsomaan. Häntä tirkisteltiin kotvan aikaa hänen irrottaessaan laukkuun.

Isäntä sanoi hänelle: "Tuossa loimuaa tuli. Illallinen kiehuu padassa. Tulkaahan lämmittelemään, kuomaseni".

Hän istahti lieden ääreen. Hän ojensi väsymyksestä kangistuneet jalkansa tuleen päin. Padasta levisi miellyttävä tuoksu. Kaikki, mitä hänen kasvoistaan saattoi erottaa syvänpainetun lakin alta, osotti jonkunlaista hämää hyvän olon tunnetta, johon sekottui alituisten kärsimysten sydäntäsärkevä sävy.

Hänen kasvojensa ääriviivat näyttivät sivulta päin katsottuina lujilta, voimakkailla ja murheellisilla. Muutenkin olivat hänen piirteensä kummanlaiset: ensi alussa näyttivät ne nöyriltä mutta lopulta saivat ne ankaran juhlallisen ilmeen. Silmä tuikki kulmakarvojen alta kuin tuli risukasasta.

Mutta pöydän ääressä istuvain miesten joukossa oli muuan kalakauppias, joka oli ennen Chauffaut-kadun kapakkaan päätymistään käynyt viemässä hevosensa Labarren talliin. Salliman oikku satutti niinkin, että hän oli aamulla jo kohdannut tämän samaisen epäilyttävän näköisen muukalaisen Bras d'Assen ja ... (nimen olen unohtanut; luulen kuitenkin sen olleen Escoublon) välillä. Tämä mies oli vielä hänet kohdatessaan, ylen väsyneeltä kun näytti, pyytänyt päästä tarakkaan, mihin kalakauppias oli vastannut hoputtamalla hevosensa nopeampaan hölkkään. Tämä kalakauppias oli puoli tuntia aikaisemmin ollut siinä joukossa, joka ympäröi Jacquin Labarrea, ja oli itsekin kertonut aamuisen vastenmielisen kohtauksensa *Colbaan Ristin* väelle. Hän antoi paikaltaan salaisen merkin kapakan isännälle. Isäntä tuli hänen luokseen. He vaihtoivat muutamia sanoja matalalla äänellä. Mies oli taas vaipunut mietteihinsä.

Kapakan isäntä meni lieden luo, löi äkkiä kätensä miehen olkapäälle ja sanoi:

"Mene heti tiehesi täältä".

Vieras käännähti ja vastasi lempeästi:

"Vai niin! Tekin siis tiedätte?"

"Tiedän".

"Ne ajoivat minut pois tuolta toisesta majatalosta".

"Täältä on sinun myös pakko poistua".

"Minne pitää minun sitten menemän?"

"Muualle".

Mies otti keppinsä ja laukkunsa ja painui ulos.

Kun hän ilmestyi kadulle, oli siellä vastassa joukko lapsia, jotka olivat seuranneet häntä *Colbaan Rististä* lähtien ja jotka näyttivät häntä odottaneen; nämä alkoivat viskellä häntä kivillä. Hän kääntyi vihaisesti ympäri ja uhkasi heitä kepillään; lapset pyrähtivät pakoon kuin lintuparvi.

Hän joutui kulkeneeksi vankilan sivu. Portin pielessä roikkui rautaketju merkki-kellosta. Hän soitti.

Aukeni luukku.

"Herra portinvartija", sanoi hän, ottaen lakin kunnioittavasti päästään, "ettekö tahtois olla hyvä ja majottaa minut tänne yöksi?"

Ääni vastasi:

"Vankila ei ole mikään majatalo. Toimittakaa itsenne vangituksi. Kyllä silloin ovet aukeavat".

Luukku sulkeutui.

Hän poikkesi muutamalle syrjäkadulle, jonka varrella on paljon puutarhoja. Toisia ympäröivät vain pensasaidat, mikä tekee kadun paljon hauskemman näköiseksi. Näiden puutarhojen ja pensasaitojen keskellä äkkäsi hän erään pienen, yksikerroksisen talon, jonka yhdestä akkunasta pilkotti valoa. Hän tirkisti tästäkin akkunasta sisään, niinkuin oli kapakassakin tehnyt. Hän näki suuren kalkkiseoksella valkaistun huoneen, kukallisella pumpulikankaalla verhotun vuoteen ja kehdon nurkassa, muutamia puutuoleja ja kaksipiippuisen pyssyn seinällä riippumassa. Keskellä huonetta oli katettu ruokapöytä. Kuparilamppu valaisi karkeasta palttinasta valmistettua pöytäliinaa, tinainen haarikka loisti kuin hopea, viiniä täynnä, ja ruskea liemi-astia höyräsi. Pöydän ääressä istui noin neljänkymmenen vuotias, iloisen ja avomielisen näköinen mies, ja hypitteli pientä lasta polvellaan. Hänen lähellään imetti vielä aivan nuori vaimo toista lasta. Isä nauroi, lapsi nauroi, äiti hymyili.

Muukalainen jäi hetkeksi miettien katselemaan tätä tynnyttävää, suloista näkyä. Mitä liikkui hänen mielessään? Hän yksin olisi siihen osannut vastata. Mahdollisesti ajatteli hän, että tämä iloa uhkuva talo olisi myös vieraanvarainen, ja että hän varmaankin täältä, missä hän näki niin paljon onnea, löytäisi myös hiukan sääliä.

Hän kopahutti ruutuun hyvin hiljaa.

Ei kuulu.

Hän kopahutti toistamiseen.

Hän kuuli vaimon sanovan: "Ukkoseni, luulin kuulleen koputusta".

"Eikös mitä!" vastasi mies.

Hän kopahutti kolmannen kerran.

Mies nousi seisaalleen, otti lampun ja avasi oven.

Hän oli isokasvuinen mies, puoleksi talonpoika, puoleksi käsityöläinen. Hänellä oli vyöllään suuri nahkainen esivaate, joka kohosi aina vasemmalle olkapäälle asti ja jonka vyössä pullotti kuin taskussa ikään vasara, punainen nenäliina, ruutisarvi ja kaikenlaisia muita esineitä. Hän heilahutti päätään taaksepäin; väljä, alaskäännetty paidan kaulus päästi näkyviin hänen valkean, paljaan kaulansa, vahvan kuin härällä. Hänellä oli tuuheat kulmakarvat, suunnaton musta poskiparta, pienet silmät, kasvojen alaosa ulkoneva, ja jokaisessa piirteessä tuo sävy, jota on mahdoton sanoin kuvata, että hän on herra talossaan.

"Herra, sanoi matkamies, pyydän anteeksi. Tahtoisitteko Te antaa minulle maksua vastaan lautasellisen lientä ja nukkuakseni nurkan tuossa vajassa, joka näkyy tuolla puutarhassa? Sanokaa, tahtoisitteko? Maksua vastaan".

"Kuka Te olette?" kysyi talon haltija.

Mies vastasi: "Tulen Puy-Moissonista. Olen kävellyt koko päivän, kaksitoista lieutä. Voisitteko Te? Maksua vastaan".

"Enpä minä kieltäytyisi", sanoi talonpoika, "ottamasta luokseni kunnan ihmistä, joka maksaa kulunkinsa. Mutta miksi ette mene majataloon?"

"Siellä ei ollut tilaa".

"Kerrassaan mahdotonta! Eihän tänään ole markkina- eikä edes toripäivä. Oletteko käynyt Labarrella?"

"Olen".

"Entä sitten?"

Matkamies vastasi hämillään: "En oikein tiedä. Hän ei vaan ottanut minua vastaan".

"Oletteko käynyt Chaffaut-kadun kapakassa?"

Vieraan hämminki kasvoi. Hän sopersi:

"Ei sielläkään otettu minua vastaan".

Talonpojan kasvoille lennähti epäluuloinen ilme. Hän tarkasti vierasta kiireestä kantapäähän ja äkkiä huudahti hän ikäänkuin vavahtaen:

"Ehkä Te olettekin se mies? — — —"

Hän silmäsi uudelleen vierasta, peräytyi kolme askelta, pani lampun pöydälle ja otti pyssyn seinältä.

Sillävälin oli vaimo, kuullessaan talonpojan sanat: *Ehkä Te olettekin se mies? — — —* noussut paikaltaan, ottanut molemmat lapset syliinsä ja paennut kiireen vilkkaa miehensä taakse, mistä hän nyt katseli vierasta kauhistuneena, kaula paljaana, silmät pyöreinä säikähdyksestä, mutisten hiljaa: *Tso-maraude*.^[29]

Kaikki tämä tapahtui lyhyemmässä ajassa kuin on mennyt sen kertomiseen.

Silmäiltyään vielä muutaman hetken vierasta, niinkuin silmäillään myrkyllistä kyykäärmettä, palasi talon isäntä ovelle ja sanoi:

"Tiehesi!"

Mies yritti: "Armosta! Lasi vettä!"

"Kuula kalloosi!" vastasi talonpoika.

Sitten sulki hän räiskien oven ja matkamies kuuli kaksi vahvaa salpaa työnnettävän eteen. Hetkistä myöhemmin sulkeutuivat ikkunanluukutkin, ja ulos kuului paikalleen painettavan rautakangen kolina.

Ilta yhä pimeni. Alppien kolea tuuli puhalsi. Yhä heikkenevässä päivän valossa huomasi vieras matkalainen eräässä katuun asti ulottuvassa puutarhassa jonkunlaisen kojuntapaisen, joka hänestä näytti turve-möhkäleistä rakennetulta. Hän hyppäsi päättävästi puu-aidan yli ja pääsi puutarhaan. Hän läheni kojua. Siinä oli ovena ahdas, matala aukko, ja koko laitos muistutti niitä kojua, joita teiden korjaajat rakentavat suojakseen maanteiden varsille. Hän ajatteli ehkä todella tavanneensa jonkun tientekijän asumuksen. Vilu häntä värisytti ja nälkä ahdisti. Hänen oli täytynyt olla nälkäänsä sammuttamatta, mutta tarjosihan tuo edes suojaa kylmyyttä vastaan. Tämänlaisissa asumuksissa ei öisin ole tavallisesti ketään. Hän paneutui mahalleen ja ryömi kojuun. Siellä oli lämmin, ja hän tapasi sieltä sitäpaitsi mainion olkivuoteenkin. Tälle vuoteelle jäi hän hetkiseksi pitkäkseen, voimatta jäsentäkään liikahuttaa, niin lopen väsynyt hän oli. Vihdoin, kun hän tunsu laukkunsa vaivaavan selässä ja kun siitä saisi mainion päänaluksen, ryhtyi hän irrottamaan sen hihnoja. Silloin räjähti raivoisa murina. Hän kohotti katseensa. Suunnattoman suuren verikoiran pää kuvastui selvästi kojun suulla.

Tämä oli siis koirakoppi.

Mies oli itse pelottavan voimakas; hän käytti keppiä lyömä-aseenaan ja laukkuja kilpenään ja pääsi niin miten kuten kopista ulos; mutta hänen repaleisen pukunsa reijät olivat tuntuvasti suureneet.

Hän meni samoin ulos koko puutarhastakin, mutta takaperin päin astuen, koska hänen oli pakko, pitääkseen koiraa kurissa, turvautua erääseen kepin käyttelytapaan, jota moisen miekkailutaidon mestarit kutsuvat *peitetyksi ruusuksi*.

Vaivoin kiivettyään jälleen aidan yli ja taas seisoessaan kadulla, yksinään, ilman majapaikkaa, ilman kattoa päänsä päällä, ilman suojaa, kun hänet oli ajettu pois tältä olkivuoteelta ja tästäkin kurjasta kopista, vaipui hän melkein vaipumalla eräälle kivelle, ja muuan ohikulkija oli kuullut hänen huudahtavan: "Minä en ole edes koiran arvoinen!"

Pian hän kuitenkin kohosi seisaalleen taas ja alkoi kävellä. Hän meni kaupungista ulos, toivoen löytävänsä kedoilla jonkun puun tai vilja-aman suojakseen.

Hän kulki näin kotvan, pää riipuksissa rinnalla. Kun hän tunsu olevansa kaukana kaikista ihmisasunnoista, kohotti hän silmänsä ja tähysteli ympärilleen. Hän oli keskellä peltoa. Hänen edessään kohosi tuollainen matala kumpu, jota peitti lyhyeksi leikattu sänki, niin että se näin elonkorjuun jälkeen näytti aivan ajeltulta päältä.

Taivaanranta oli sysimusta. Se ei ollut yksistään yön pimeyttä. Matalalla laahustavat pilvet näyttivät melkein ottavan kumpuun kiinni, ja kohotessaan täyttivät ne vähitellen koko taivaan. Mutta kun kuu oli juuri nousemassa ja ilmassa väreili vielä iltaruskon viimeinen hohde, muodostivat nuo pilvet

taivaanlaelle jonkunlaisen vaalean kupukaaren, josta lankesi maille ja mantereille heikkoa loistetta.

Maa asui siis kirkkaammassa valaistuksessa kuin taivas, mikä saa aikaan erinomaisen synkeään vaikutuksen. Ja kukkula kuvastui epäselvine, heikkoine hahmopiirteineen hämäränä ja kalpeana tummalle taivaanrannalle. Kokonaisuus oli kauhean ahdas, synkkä ja painostava. Ei mitään näkynyt pellolla eikä kukkulalla, paitsi muuatta puupahaista, joka siinä vääränä värjötteli parin askeleen päässä matkalaisesta.

Silminnähtävästi ei tämä mies suinkaan omannut niitä mielen ja sielun hienostuneita taipumuksia, jotka saattavat ihmisen herkkänä tajuamaan kappalten salaperäisiä muotoja. Kuitenkin oli tässä taivaassa, tässä kummussa, tässä tasangossa ja tässä puussa jotakin niin syvän lohdutonta, että hän lyhyen pysähtymisen ja mietinnän jälkeen äkkiä kääntyi takaisin. Niitä on hetkiä, jolloin luonto näyttää suorastaan vihamieliseltä.

Hän palasi samaa tietä takaisin. Dignen portit olivat suljetut. Digneä, joka uskonsodissa kesti useita piirityksiä, ympäröivät vielä v. 1815 vanhat nelikulmaisten tornien reunustamat, nykyään hävitetyt muurit. Hän etsi aukon ja astui jälleen kaupunkiin.

Oli ehkä noin kahdeksan aika illalla. Kun hän ei tuntenut katuja, alkoi hän taas käyskennellä umpimähkään.

Näin osui hän maaherran palatsille, sitten seminaarille. Kulkiessaan tuomiokirkon torin poikki heristi häh nyrkkiään Herran huoneelle.

Tämän samaisen torin kulmauksessa on kirjapaino. Siellä painettiin ensiksi keisarin ja keisarillisen henkivartioväen julistukset armeijalle, jotka oli tuotu Elban saarelta ja jotka Napoleon itse oli sanellut.

Väsymyksestä nääntyneenä ja kaiken toivonsa kadottaneena sortui hän kivipenkille, joka oli tämän kirjapainon oven ääressä.

Muuan ijäkäs nainen astui juuri silloin ulos kirkosta. Hän näki miehen pimeässä pitkänään värjöttävän. "Mitä te siinä teette, ystäväiseni?" sanoi hän.

Mies vastasi tylästi ja vihan kaiku äänessä: "Ettekö näe, hyvä ihminen, että minä makaan!"

'Hyvä ihminen' — hän ansaitsi todellakin tämän nimen — oli rouva markiisitar de R.

"Tällä penkillä?" jatkoi nainen.

"Yhdeksäntoista vuotta on minulla ollut patjana puu", sanoi mies; "tänään on minulla patjana kivi".

"Oletteko ollut sotamiehenä?"

"Niinpä niin, hyvä ihminen. Sotamiehenä".

"Miksi ette mene majataloon?"

"Kosk'ei minulla ole rahaa".

"Surkeata", sanoi rouva de R., "eikä minullakaan ole kukkarossani enempää kuin kaksikymmentä penniä".

"Antakaa nekin".

Mies sai nuo kaksikymmentä penniä. Rouva de R. jatkoi:

"Te ette voi niin vähillä rahoilla saada yösjää majatalosta. Oletteko edes koettanutkaan? Mahdotonta on Teidän viettää yötänne tässä. Teidän on varmaankin vilu ja nälkä. Ihmisten olisi pitänyt edes armeliaisuudesta suoda Teille suojaa".

"Minä olen kolkuttanut kaikille oville".

"Ja miten kävi?"

"Kaikkialta on minut ajettu pois".

'Hyvä ihminen' kosketti miehen käsivarteen ja näytti hänelle torin toisella puolella erästä pientä taloa piispanpalatsin vieressä.

"Te sanotte kolkuttaneenne kaikille oville?" jatkoi hän.

"Niin".

"Oletteko kolkuttanut tuolle?"

"En".

"Kolkuttakaapas sille".

2.

Varovaisuus neuvoo viisautta.

Tultuaan kaupungilta oli Dignen piispa tänä iltana sulkeutunut jotensakin myöhään huoneeseensa. Hän oli puuhassa kirjottaa suurta teosta *Velvollisuuksista*, mutta pahaksi onneksi jäi se keskeneräiseksi. Siinä hän esitti kaiken sen, mitä pyhät isät ja kirkon opettajat ovat tästä tärkeästä aineesta sanoneet. Hänen kirjansa oli jaettu kahteen osaan: ensimmäinen osa käsitti kaikkien velvollisuudet yhteisesti, toinen osa itse kunkin velvollisuudet sen luokan ja aseman mukaan, mihin hän kuuluu. Kaikkien yhteiset velvollisuudet ovat tärkeimmät velvollisuudet. Niitä on neljä. Pyhä Mateus mainitsee velvollisuudet Jumalaa kohtaan (Mat. VI), velvollisuudet itseään kohtaan (Mat. V, 29, 30), velvollisuudet lähimäistä kohtaan (Mat. VII, 12), velvollisuudet luontokappaleita kohtaan, (Mat. VI, 20, 25). Muut velvollisuudet oli piispa löytänyt mainittuina ja määrättyinä toisista lähteistä. Roomalaiskirjeestä hallitsijain ja alamaisten velvollisuudet. Pyhän Pietarin kirjasta virkamiesten, vaimojen, äitien ja nuorukaisten velvollisuudet; aviomiesten, isien, lasten ja palvelijain velvollisuudet Efesiläiskirjeestä; uskovaisten velvollisuudet Hebrealaiskirjeestä; naimattomien naisten velvollisuudet Korinttilaiskirjeestä. Suurella vaivalla kokosi hän nämä eri määräykset sopuisuudeksi kokonaisuudeksi, jonka hän aikoi julkaista kristittyjen luettavaksi.

Hän työskenteli vielä kahdeksan aikaan illalla, kirjotellen pienille neliskulmaisille paperiliuskoille, suuri kirja avattuna polvillaan, kun rouva Magloire tapansa mukaan tuli huoneeseen hakemaan hopeaista pöytäkalustoa vuoteen läheisestä kaapista. Hetkisen jälkeenpäin tunsu piispa, että pöytä oli katettu ja että hänen sisarensa jo odotti, sulki kirjansa, nousi työpöytänsä äärestä ja astui ruokasaliin.

Ruokasali oli pitkulainen, takalla varustettu huone, jonka ovi aukeni kadulle, kuten olemme jo maininneet, ja akkuna puutarhaan.

Rouva Magloire viimeisteli todellakin pöydän kattamista.

Siinä puuhatessaan ja askarrellessaan puheli hän herkeämättä neiti Baptistinen kanssa.

Lamppu paloi pöydällä; pöytä oli lähellä takkaa, missä loimusi iloinen tuli.

On sängen helppoa muodostaa itselleen kuva näistä kahdesta naisesta, jotka olivat molemmat ehtineet jo ohi kuudenkymmenen: rouva Magloire lyhytkasvuinen, lihava vilkas; neiti Baptistine hiljainen, hoikka, hento, veljeänsä hiukan pitempi, päällään tummanruskea silkkipuku, jonka väri oli 1806 muotia, jonka hän siihen aikaan oli ostanut Pariisista ja joka kesti yhä. Käyttääksemme yleisiä puheenparsia, joilla on se ansio, että ne yhdellä sanalla ilmaisevat käsitteen, mitä tuskin kokonainen sivu riittäisi kuvaamaan, näytti rouva Magloire *talonpoikaisvaimolta* ja neiti Baptistine *säätyläisnaiselta*. Rouva Magloirella oli valkea, torville röyhelletty myssy päässä, kaulassa samettinauhainen kultakoriste, ainoa naisellinen koriste, mitä ylimalkaan löytyi talossa, hohtavan valkea kaulavaate ruskeasta villakankaasta valmistetun, leveillä, lyhyillä hihoilla varustetun puvun päällä, vihreällä nauhalla vyötäisille sidottu esiliina punaisen ja vihreän ruudullisesta pumpulikankaasta, jonka rintalappu oli yläkulmistaan kahdella neulalla kiinnitetty pukuun, jalassa tukevat puolikengät ja keltaiset sukat, aivan niinkuin Marseillen naisilla. Neiti Baptistinen puku oli leikattu 1806 mallin mukaan, lyhyine uumineen, ahtaine liiveineen, olkapussihihoineen, kaistoineen ja nappeineen. Harmaat hiuksensa kätki hän käherretyn tekotukan alle. Rouva Magloire näytti älykkäältä, vilkkaalta ja hyväsydämiseltä; hänen erilaisiksi lasehtineet suupielenensä ja hänen ylähuulensa, joka oli alahuulta koko joukon paksumpi, loi hänen kasvoilleen jonkunlaisen äkeän, käskävän ilmeen. Kun hänen ylhäisyytensä oli vaiti, puheli hän hänelle rivakasti, puolittain kunnioittaen, puolittain vapaasti; mutta heti kun hänen ylhäisyytensä oli sanonut sanansa, totteli hän kuten olemme nähneet ehdottomasti, kuten neiti Baptistinekin. Neiti Baptistine ei edes puhunut. Hän tyytyi vain tottelemaan ja myöntämään. Nuorenaakaan ei hän ollut kaunis; hänellä oli suuret, siniset, ulkonevat silmät, nenä pitkä ja kaareva. Mutta hänen kasvonsa, koko hänen olemuksensa henki — sen olemme jo alussa maininneet — sanomatonta hyvyttä. Hän oli ainakin ollut tavattoman lempeä ja hyväsydäminen; mutta usko, toivo ja rakkaus, nämä kolme hyvettä, jotka suloisesti sydäntä lämmittävät, olivat vähitellen kohottaneet tämän lempeyden aina pyhyiden rajoille

asti. Luonto oli tehnyt hänestä viattoman karitsan, uskonto teki hänestä enkelin. Hurskas neitsyt-parka! Hiljainen, haihtunut muisto!

Neiti Baptistine kertoi myöhemmin niin usein, mitä tuona iltana tapahtui piispan asunnossa, että monet vielä elävät henkilöt muistavat pienimmätkin yksityisyydet.

Piispan astuessa huoneeseen jutteli rouva Magloire jotenkin innokkaasti. Hän selitti neidille erästä asiaa, joka oli piispallekin hyvin tuttu ja johon hän oli tottunut. Oli kysymys pääoven säpistä.

Selvisi, että rouva Magloire oli illallisostoksilla käydessään kuullut kaikkialla kummia kerrottavan. Puhuttiin jostain epäilyttävän näköisestä maankiertäjästä; tiedettiin, että muuan suuresti epäiltävä kulkuri oli saapunut kaupunkiin, missä hän varmasti vielä nytkin oleskeli, ja myönnettiin mahdolliseksi, että niillä ihmisillä, jotka rohkenevat myöhään liikusella ulkona tänä yönä, tulisi olemaan sangen vastenmielisiä kohtauksia. Rouva Magloire selvitti myöskin, että poliisilaitos oli kovin kurjassa kunnossa, koska maaherra ja pormestari eivät olleet paraita ystäviä, vaan kokivat vahingoittaa toinen toistaan kaikenlaisilla tapahtumilla. Niin muodoin oli viisasten ihmisten itsensä toimitettava poliisin virkaa ja suojeltava itseään hyvin, sekä huolellisesti lukottava, varustettava ja vahvistettava talonsa ja *etenkin oli tarkasti suljettava kaikki ovet.*

Rouva Magloire pani painoa tälle viimeiselle lauseelle. Mutta piispa oli tullut kylmänpuoleisesta huoneestaan, istunut takan ääreen lämmittelemään, ja nyt ajatteli hän jo muita asioita. Hän ei tarttunut siihen voima-sanaan, jonka rouva Magloire oli juuri singahuttanut. Rouva Magloire toisti huomautuksensa. Tahtoen tyydyttää rouva Magloirea veljeään loukkaamatta, rohkeni neiti Baptistine silloin arastellen sanoa:

"Veljeni, kuuletko, mitä rouva Magloire sanoo?"

"Kuulin jotain hämärästi", vastasi piispa. Siirtäen hiukan tuoliaan, laskien molemmat kätensä polvilleen ja kohottaen vanhaa palvelijaansa kohti sydämelliset, lempeän leikilliset kasvonsa, joita tuli alhaalta päin valaisi, sanoi piispa sitte: "No mikä hätänä? Mitä sitten on tapahtunut? Uhkaako meitä sitten joku suuri vaara?"

Silloin alotti rouva Magloire juttunsa aivan alusta, lisäillen oheen yhtä ja toista, sitä itsekään huomaamatta. Näytti tosiaankin hyvin luultavalta, että muuan mustalainen, muuan maankulkija, jonkunlainen hirveä kerjäläinen oleskeli tätä nykyä kaupungissa. Hän oli käynyt pyytämässä asuntoa Jacquin Labarrelta, mutta tämä ei ollut ottanut häntä vastaan. Hänen oli nähty tulevan kaupunkiin Gassendin puistokatua pitkin ja maleksivan kaduilla illan hämärtyessä. Se oli sellainen pussiselkäinen, hirveän näköinen emäroisto.

"Oikeinko totta!" sanoi piispa. Tämä kysyvä huudahdus rohkaisi rouva Magloirea. Se näytti osottavan, että piispa joutuisi kohta hänkin kiihkoihinsa. Hän jatkoi voitonvarmana:

"Niin, niin, Teidän Ylhäisyytenne! Niin se on. Kyllä nyt tänä yönä kaupungilta hirveitä kuuluu. Kaikki sanovat niin. Ja kun se poliisilaitoskin on niin kurjassa kunnossa (tarpeellinen toistaminen). Eletään tällaisessa vuoristoseudussa, eikä ole yöllä edes lyhtyjä kaduilla! Pitäähän sitä uloskin mennä. Eihän sitä voi aina sisässäkään olla kuin hiiri loukossaan! Ja sen minä sanon, Teidän Ylhäisyytenne, ja neiti sanoo samoin — — —"

"Minä en sano mitään", keskeytti sisar. "Mitä veljeni tekee, on hyvin tehty".

Rouva Magloire jatkoi, aivan niinkuin ei häntä olisi kukaan vastustanutkaan:

"Me sanomme vain, ett'ei tämä talo ole ensinkään turvattu. Jos Teidän Ylhäisyytenne sallisi, menisin minä sanomaan lukkoseppä Paulin Museboisille, että hän tulisi korjaamaan nuo ränsistyneet ovitelkeet: siihen menee vain pari minuuttia, ja minä sanon, että lukkoja tarvitaan, Teidän Ylhäisyytenne, vaikk'ei sitten pitemmäksi aikaa kuin täksi yöksi. Sillä sanon minä senkin, että ovi, jonka kuka tahansa ohikulkija voi ulkoapäin avata säpistä, on kaikista kamalin kapine! Ja sitten kun Teidän Ylhäisyytenne aina vain sanoo: astukaa sisään, ja sitten vaikka ihan keskellä yötä tulisi, niin ei tarvitse Jumala nähköön edes lupaa pyytää..."

Siinä silmänräpäyksessä putosi ovelle voimakas isku.

"Astukaa sisään!" sanoi piispa.

3.

Ehdottoman tottelevaisuuden sankaruutta.

Ovi aukeni.

Se aukeni äkkiä, selko seljälleen, aivan niinkuin joku olisi sitä kiukuissaan ja voimainsa tiestä työntänyt.

Muuan mies astui sisään.

Tämän miehen tunnemme me jo. Se oli sama matkalainen, jonka äsken näimme harhailevan suojan haussa.

Hän astui yli kynnyksen, eteni askeleen, jättäen oven jälkeensä auki. Laukku hartioilla, keppi kädessä, silmissä yrmy, rohkea, uhmaileva, väsynyt ilme. Takan tuli heitti häneen valoa. Hän oli inhottavan näköinen. Se oli synkeä ilmestys.

Rouva Magloire ei kyennyt edes kirkaisemaan. Hän vain säpsähti kerran ja jäi sitten suu auki tuijottamaan.

Neiti Baptistine käännähti ympäri, huomasi huoneeseen tunkeutuvan miehen ja kohosi kauhistuneena puoliksi istualtaan, ja kääntäen päätään hitaasti takkaan päin jälleen, katseli hän sitten veljeänsä, ja hänen kasvoilleen palasi taas entinen tyyneys ja levollisuus.

Piispa kiinnitti mieheen rauhallisen katseensa.

Juuri kun hän oli avaamaisillaan suunsa, otaksuttavasti kysyäkseen vieraalta, mitä tämä halusi, nojasi mies molemmin käsin keppinsä päähän, katseli vuoroin vanhusta, vuoroin naisia, ja odottamatta piispan sanoja alkoi hän kovalla äänellä:

"Seikka on seuraava. Nimeni on Jean Valjean. Olen ollut kaleeriorjana. Olen viettänyt yhdeksäntoista vuotta kaleeriorjain vankilassa. Neljä päivää sitten pääsin vapaaksi, ja nyt olen matkalla määränpäähäni, Pontarlieriin. Olen kävellyt neljä päivää Toulonista lähtien. Tänään olen kulkenut jalkaisin kaksitoista lieutä. Saapuessani tänä iltana näille seuduille, menin erääseen majataloon, mutta sieltä ajoivat ne minut pois keltaisen passini takia, jota olin käynyt näyttämässä kaupungintalolla. Niin piti. Menin toiseen majataloon. Minulle sanottiin: Mene tiehesi! niin yhden luona kuin toisenkin. Kukaan ei ole tahtonut antaa minulle suojaa. Kolkutin vankilankin ovelle, portinvartija ei päästänyt minua sisään. Yritin koiran koppiin. Koira puri minua ja ajoi minut pois, aivan niinkuin olisi sekin ollut ihminen. Melkein luulisi sen tietäneen, kuka olin. Menin kedoille, nukkuakseni paljaan taivaan alla. Siellä ei taivasta näkynyt. Ajattelin, että siitä rupeaa pian satamaan ja ett'ei ole armollista Jumalaa, joka sateen estäisi, ja niin palasin kaupunkiin takaisin, löytääkseni edes jonkun porttikäytävän. Tuolla torin laidassa heittäysin kivelle maata, muuan hyvä ihminen näytti minulle Teidän taloanne ja sanoi: Kolkuta tuolle ovelle. Ja minä kolkutin. Mikä se on tämä paikka? Onko tämä majatalo? Minulla on rahaa. Koko omaisuuteni. Satayhdeksän frangia viisitoista souta, jotka olen työlläni kaleeriorjain vankilassa yhdeksänatoista vuotena ansainnut. Minä maksan kulunkini. Mitä se minun varoissani tuntuu? Minullahan on rahaa. Olen lopen uupunut, kaksitoista lieutä jalkaisin, minun on kovin nälkä. Sallitteko minun jäävän?"

"Rouva Magloire", sanoi piispa. "Te katatte yhdelle hengelle lisää".

Mies eteni kolmen askeleen verran ja lähenei lamppua, joka oli pöydällä. — "Ajatelkaahan", jatkoi hän, aivan niinkuin hän ei olisi oikein ymmärtänyt. "Ajatelkaahan ensin. Kuulitteko, mitä sanoin? Minä olen entinen kaleeriorja. Entinen rangaistusvanki. Tulen suoraan kaleereilta." — Hän veti taskustaan suuren keltaisen paperin ja kiersi sen auki. — "Tuossa passini. Keltainen kuten näette. Sillä on voima ajaa minut kaikkialta pois, mihin päädynkin. Haluatteko lukea? Kyllä minäkin osaan lukea. Opin vankilassa. Siellä on koulu niille, jotka oppia haluavat. Katsokaahan mitä on passiini kirjoitettu: Jean Valjean, vapautettu rangaistusvanki, kotoisin ... siitä ette huoli välittää ... ollut yhdeksäntoista vuotta kaleeriorjain vankilassa. Viisi vuotta murtovarkaudesta. Neljätoista vuotta neljä kertaa uudistetusta pako-yrityksestä. Tämä mies on 'hyvin vaarallinen'. — Kas siinä! Kaikki ovat heittäneet minut pellolle. Tahdotteko Te ottaa minut vastaan, Te? Onko tämä majatalo? Tahdotteko antaa minulle ruokaa ja yösijan? Onko Teillä tallia?"

"Rouva Magloire", sanoi piispa. "Te panette puhtaat lakanat vuodekammion sänkyyn".

Me olemme jo selittäneet, mitä laatua oli molempain naisten tottelevaisuus.

Rouva Magloire lähti täyttämään näitä määräyksiä.

Piispa kääntyi miehen puoleen.

"Herra, tulkaahan istumaan ja lämmittelemään. Käymme heti kohta illalliselle, ja vuoteenne valmistetaan sillä välin kun Te syötte".

Silloin käsitti mies kaikki. Hänen kasvojensa tähän asti niin synkeä ja kova ilme osotti nyt hämmästyttä, epäilystä, iloa ja muuttui kummallisesti. Hän sopersi kuin mielenvikainen:

"Tottako? Mitä? Te pidätte minut? Te ette aja minua pois? Rangaistusvankia! Te sanotte minua *herraksi*! Te ette sinuttele minua? Ette sano: 'Mene tiehesi, koira!' Kuten mulle aina sanotaan. Luulin niin varmasti, että Tekin ajaisitte minut pois. Siksi sanoinkin heti, kuka olen. Oi tuota kunnan naista, joka minut tänne neuvoi! Saan syödä illallista! Saan vuoteen patjoineen ja lakanoineen! Kuten muutkin ihmiset! Vuoteen! Yhdeksäntoista ajastaikaan en ole vuoteessa nukkunut! Te sallitte siis tosiaankin minun jäävän! Te olette hyviä ihmisiä! Muuten, onhan minulla rahaa. Kyllä minä maksan. Suokaa anteeksi, herra majatalon isäntä, mikä on nimenne? Maksan, mitä vaan vaaditte. Te olette kunnan mies. Tehän olette majatalon isäntä, eikö niin?"

"Minä olen pappi", sanoi piispa, "ja asun tässä".

"Pappi", jatkoi mies. "Kunnan ihminen papiksi! Siis ette Te pyydä minulta rahaa? Kirkkoherrako, vai? Tuon suuren kirkon rovastiko? Tosiaankin, miten olenkaan tyhmä! kun en huomannut patalakkianne".

Yhä puhuessaan oli hän laskenut laukkunsa ja keppinsä nurkkaan, pistänyt passin takaisin taskuunsa ja istuutunut. Neiti Baptistine katseli häntä lempein silmin. Hän jatkoi:

"Te olette ihmisellinen, herra rovasti, Te ette halveksi ketään. Te olette oikein pappien pappi. Siis ette välitä siitä, että maksan?"

"En", sanoi piispa, "pitäkää rahanne. Kuinka paljon Teillä on? Sanoitteko, että satayhdeksän frangia?"

"Ja viisitoista souta", lisäsi mies.

"Satayhdeksän frangia viisitoista souta. Ja kuinka kauvan Teiltä on mennyt aikaa tuon summan ansaitsemiseen?"

"Yhdeksäntoista vuotta".

"Yhdeksäntoista vuotta!"

Piispa huokasi raskaasti.

Mies jatkoi: "Minulla on vielä kaikki rahani jäljellä. Neljässä päivässä en ole kuluttanut muuta kuin ne kaksikymmentäviisi souta, jotka ansaitsin kuormavaunuja tyhjentämällä Grassessa. Koska Te olette kirkon miehiä, niin ilmotan Teille, että meillä oli saarnaaja myös siellä vankilassa. Ja sitten erään kerran näin piispankin, Hänen Ylhäisyytensä, niinkuin ne sitä nimittävät. Se oli Majoren piispa ja Marseillessa minä hänet näin. Hän on kaikkien rovastienkin rovasti. Suokaa anteeksi, jos sanoin tämän pahasti, minulle ne ovat näet niin kaukaisia asioita! Ymmärrättehän, että mitä ne minunlaiseni! — Hän toimitti messua keskellä vankilaa, alttarilla, hänellä oli jokin sellainen suipokas kultakapine päässään. Auringon paisteessa se kimalteli. Me olimme riveissä, kolmella puolella, kanuunat, sytyttimet valmiina, vastapäätä meitä. Emme nähneet kunnolla. Hän puhuikin jotain, mutta hän oli liian alhaalla siellä, emme me oikein kuulleetkaan. Sellainen se on piispa".

Hänen puhuessaan oli piispa mennyt sulkemaan oven, joka oli jäänyt selko seljälleen.

Rouva Magloire palasi. Hän toi yhden pöytäkalut lisää tullessaan ja pani ne pöydälle.

"Rouva Magloire", sanoi piispa, "asettakaa vieraamme paikka mahdollisimman lähelle tulta". — Ja kääntyen miehen puoleen: "Yötuuli puhaltaa koleasti Alpeilla. Teidän on kai vilu, herra?"

Joka kerta kun hän lausui tuon sanan *herra* lempeän vakavalla ja ystävällisellä äänellään, levisi miehen kasvoille kirkas ilme. Nimittää entistä rangaistusvankia *herraksi* on samaa kuin ojentaa lasi vettä *Medusan* haaksirikkoiselle. Häpeän sortama janoaa arvonantoa.

"Tuo lamppupa nyt vasta huonosti valaisee", sanoi piispa.

Rouva Magloire ymmärsi ja lähti heti hakemaan hänen ylhäisyytensä makuukamarin takaosalta kaksi hopeaista kynttilänjalkaa ja asetti ne sytytettyinä pöydälle.

"Herra rovasti", sanoi mies, "Te olette hyvä. Te ette halveksi ketään. Te otatte minut taloonne. Te sytytätte vahakynttilänne minun tähteni. Enkä minä ole kuitenkaan salannut Teiltä, mistä tulen, ja että olen

onneton ihminen".

Piispa, istuessaan siinä hänen vieressään, tarttui kevyesti hänen käteensä. "Ei Teidän olisi tarvinnut sanoa minulle, kuka olette. Tämä talo ei ole minun: tämä on Jeesuksen Kristuksen talo. Tämä ovi ei kysy siltä, joka sisään astuu, onko hänellä nimeä vai onko hänellä kärsimystä. Te kärsitte. Teidän on nälkä ja vilu. Olkaa tervetullut. Ja minua älkää kiittäkö, älkää sanoko, että minä Teidät otan kotiini. Kukaan ei ole täällä kotonaan, paitsi se, joka turvapaikkaa tarvitsee. Tämän sanon minä Teille, ohikulkijalle. Te olette täällä enemmän kotonanne kuin minä. Kaikki mitä täällä on, se on Teidän. Miksi olisi minun tarvis tietää Teidän nimenne? Sillä ennenkuin Te sen minulle sanoittekaan, oli Teillä jo yksi nimi, jonka minä tiesin".

Miehen silmät kuvastivat suurta hämmästyä.

"Tottako? Te tiesitte siis nimeni?"

"Niin", vastasi piispa, "Teidän nimenne on minun veljeni".

"Kuulkaahan, herra rovasti!" huudahti mies. "Minun oli kovin nälkä, kun tulin tänne. Mutta Te olette niin hyvä, että nyt se on hävinnyt, en tiedä itsekään miten".

Piispa katseli häntä ja sanoi:

"Oletteko Te paljon kärsinyt?"

"Ah! Punainen mekko, rautapuntit jaloissa, puulava nukkua, kuumuutta, kylmyyttä, työtä, kaleerin soutua, kepin iskuja! Kaksinkertaiset kahleet vähimmästäkin syystä. Pimeätä koppia vähimmästäkin sanasta. Kahleissa vaan, vaikka kuolonkipeänä makaisit. Koirat, koirat ovat paljon onnellisempia! Yhdeksäntoista vuotta! Olen neljäkymmenenkuuden vanha. Nyt on minulla keltainen passi. Siinä se".

"Niin, niin" puuttui puheeseen piispa. "Te tulette murheen paikasta. Kuulkaahan. Taivaassa on oleva suurempi ilo yhden katuvaaisen syntisen kyyneleisistä kasvoista kuin sadan vanhurskaan valkoisesta puvusta. Jos Te palaatte siitä kärsimyksen paikasta ihmisiä vihaavin, katkerin ajatuksin, niin ansaitsette Te sääliä. Jos Te palaatte sieltä sydän täynnä lempeitä rauhan ja hyvänsuonnin ajatuksia, olette Te meitä kaikkia parempi".

Sillä välin oli rouva Magloire tuonut illallisruuat pöydälle. Vedestä, öljystä, leivästä ja suolasta valmistettua lientä, hiukan silavaa, palanen lampaanlihaa, viikunoita, tuoretta juustoa ja suuri rukihinen leipä. Rouva Magloire oli tähän piispan jokapäiväiseen ateriaan omasta ehdostaan lisännyt pullon vanhaa Mauves-viiniä.

Piispan kasvot saivat äkkiä tuon vierasvaraisille ihmisille ominaisen iloisen ilmeen ja hän sanoi reippaasti: "Pöytään!" — Niinkuin hänen oli tapana silloin, kun joku vieras aterioi hänen kanssaan, istutti hän nytkin miehen oikealle puolelleen. Täysin tyynenä ja aivan kuin tavallisissa oloissa asettui neiti Baptistine hänen vasemmalleen.

Piispa lausui ruokasiunauksen ja jakoi sitten itse liemen tapansa mukaan. Mies alkoi syödä ahneesti.

Äkkiä sanoi piispa:

"Mutta minusta tuntuu tältä pöydältä jotain puuttuvan".

Rouva Magloire ei tosiaankaan ollut ottanut esille muuta kuin nuo välttämättömät kolme pöytäkalustoa. Mutta talon tapoihinhan kuului, että silloin kun piispalla oli vieraita aterialla, asetettiin esille kuudet hopeaiset pöytäkalut. Viaton huvitus! Tämä vieno ylellisyyden varjo oli jonkunlaista viehättävää lapsellisuutta tässä hiljaisessa, vakavassa talossa, jossa köyhyys oli kohotettu kunniasijalle.

Rouva Magloire ymmärsi huomautuksen ja lähti sanaakaan sanomatta; hetkistä myöhemmin loisti nuo piispan kaipaamat kolme pöytäkalustoa valkealla liinalla, kauniisti järjestettyinä kunkin aterioijan kohdalle.

4.

Tarkkoja tietoja Pontarlierin juustokeittiöistä.

Antaaksemme nyt selvän käsityksen siitä, mitä tuossa pöydässä tapahtui, on meidän parasta jäljentää tähän kohtia neiti Baptistinen kirjeestä rouva de Boischevronille, missä rangaistusvangin ja piispan keskustelu esitetään teeskentelemättömällä tarkkuudella:

"— — — Tämä mies ei kiinnittänyt huomiota keneenkään. Hän söi nälkää nähneen ahneudella. Mutta illallisen jälkeen sanoi hän:

"Herra hyvän Jumalan sielunpaimen, kaikki tämä on aivan liiankin hyvää minulle, mutta täytyy sanoakseni, että nuo kuormankuljettajat, jotka eivät sallineet minun syövän seurassaan, pitävät lihavampia päiviä kuin Te'.

"Meidän kesken sanoen: tuo huomautus loukkasi minua hiukan. Veljeni vastasi:

"'Onpa heillä raskaampi työkin'.

"'Eipä niinkään', väitti mies, 'heillä on vaan enemmän rahaa. Te olette köyhä, näen sen kyllä. Ettekä Te ehkä ole rovastikaan. Oletteko todellakin rovasti? Sepä se! Jos laupias Jumala vähänkään harrastaisi oikeutta, pitäisi Teidän oleman rovastin'.

"Laupias Jumala ei ole vain oikeutta harrastava, Hän on muutakin', sanoi veljeni.

"Hetkistä myöhemmin lisäsi hän:

"'Herra Jean Valjean, Pontarlieriinkö Te menette?'

"'On pakko mennä'.

"Jotenkin näin luulen miehen sanoneen. Sitten hän jatkoi:

"'Minun täytyy olla matkalla huomenna päivän koittaessa. On aika rasittavaa kävellä. Jos yöt ovat kylmät, niin ovat päivät sitä kuumemmat'.

"'Te olette matkalla hyvälle seudulle, sanoi veljeni. 'Vallankumouksen tapahtuessa suistui meidän perheemme perikatoon, minä pakenin Franche-Comtéhen ja elin siellä muutamia aikoja kätteni työllä. Minulla oli halua ja tahtoa. Löysin sopivaa tointa. Ja valitsemisen varaakin oli. Siellä on näet paperitehtaita, nahkatehtaita, viinapolttimoita, suuria kellotehtaita, terästehtaita, kuparitehtaita, ainakin kaksikymmentä rautasulattoa, joista neljä erikoisen huomattavaa Lodsissa, Châtillonissa, Audincourtissa ja Beuressä...'

"En luule erehtyvänä; juuri nämä nimet kai veljeni mainitsi. Sitten hän keskeytti puheensa ja kääntyi minun puoleeni:

"'Rakas sisar, eikö meillä ole sukulaisia niillä seuduin?'

"Minä vastasin:

"'Kyllä meillä siellä oli muutamia, esim. herra de Lucenet, joka oli Pontarlierin teiden ja siltojen ylitarkastajana vanhan hallituksen aikoina'.

"'Niinpä niin', puuttui jälleen puhumaan veljeni, 'mutta v. 1793 ei ollut enää sukulaisia; silloin sai turvautua käsiinsä. Minä tein työtä. Siellä on siellä Pontarlierin seuduilla, minne Te, herra Valjean, nyt menette, muuan ijänikuinen, viehättävä teollisuuden haara, juustonvalmistus niin kutsutuissa juustokeittiöissä'.

"Ja nyt ryhtyi veljeni, aina vain houkuttellen miestä syömään, selittämään hänelle perinpohjaisesti Pontarlierin juustokeittiöitä; että niitä on kahta lajia: *suurkeittiöt* rikkailla, niillä, joilla on neljäkymmentä, viisikymmentä lehmää ja jotka valmistavat seitsemän, kahdeksan tuhatta juustoa kesässä; *osuuskeittiöt* köyhillä, s.t.s. keskivuoriston talonpojilla, jotka liittyvät lehmiseen yhtiöön ja tasaavat tuotteet. He palkkaavat juustonvalmistajan, jota he nimittävät *gruriniksi*, juustomestariksi. Tämä juustomestari ottaa osakkaiden maidon kolmasti päivässä vastaan ja merkitsee määrät kaksiosaiseen pykäläpuuhun. Huhtikuun loppupuolella alkaa juustokeittiössä työ; kesäkuun keskipaikkeilla ajavat juustonvalmistajat lehmänsä vuoristoon'.

"Mies virkistyi aterioidessaan. Veljeni houkutteli häntä ahkerasti juomaan hyvää Mauves-viiniä, jota hän itse ei juo, koska se hänen sanojensa mukaan on liian kallista viiniä. Veljeni selitteli miehelle kaikkia näitä yksityiskohtia tuolla kepeällä iloisuudella, jonka tunnette, sirottaen sinne tänne puheeseensa huomaavia lauseita minullekin. Hän innostui usein kuvaamaan juustomestarin hyvää asemaa, aivan niinkuin olisi toivonut miehen ymmärtävän viittauksen ilman suoranaisia, kiusauksellisia neuvoja, että hänelle siellä olisi mainio turvapaikka. Eräs seikka minua liikutti. Tämä mies oli sellainen kuin olen Teille kertonut. Mutta ei aterian aikana eikä koko iltanakaan veljeni lausunut ainoatakaan sanaa — paitsi niitä paria sanaa Jeesuksesta miehen sisään tullessa, joka olisi voinut muistuttaa miehelle, kuka hän oli, tai ilmaista hänelle, kuka oli veljeni. Ja kuitenkin näytti tilaisuus niin mainiolta pitää pieni saarna ja koettaa piispan vaikutusvaltaa entiseen kaleeriorjaan, jotta käynnistä jäisi jotakin

jälkeä. Jostakin toisesta olisi varmaankin hetki näyttänyt varsin sopivalta, nyt kun tällainen kurja oli siinä vallan käsillä, ravita hänen sieluaan samalla kertaa kuin hänen ruumistaankin, nuhdella ja neuvoa häntä kaiken pyhän nimessä, tai myöskin hiukan säälitellä häntä ja kehottaa käyttäytymään paremmin tulevaisuudessa. Mutta veljeni ei edes kysynyt häneltä, mistä hän on kotoisin tai millainen oli hänen elämäntarinansa. Sillä hänen elämäntarinansa sisältää myös hänen rikoksensa, ja minun veljeni näytti välttävän kaikkea, joka voisi hänelle sitä muistuttaa. Niinpä puhuessaan Pontarlieren vuoristolaisista, jotka *työskentelevät rauhaisasti niin lähellä taivasta ja jotka ovat onnellisia, koska ovat viattomia*, pysähtyi hän äkkiä, ikäänkuin peljäten, että tässä hänen varomattomasti lausumassaan sanassa oli jotakin, joka olisi voinut loukata miestä. Kotvan mietittyäni luulen ymmärtäneeni, mitä liikkui veljeni sydämessä. Hän ajatteli varmaankin, että tämän miehen, tämän Jean Valjeenin mielessä asuu liiankin selvänä koko hänen kurjuutensa, että olisi parasta koettaa sitä hänen ajatuksistaan haihduttaa ja kohtelemalla häntä niinkuin muitakin saada häntä uskomaan, vaikkapa vain hetkiseksi, että hän oli kunniallinen ihminen kuten muutkin. Eikö tässä kuvastu ihana käsitys kristillisestä rakkaudesta? Eikö ole, hyvä rouva, jotakin todella ylevää ja jaloa tässä hienotunteisuudessa, joka ei ryhdy jyriseviin nuhdepuheisiin, siveysaarnoihin ja viittauksiin? Ja jos ihmisellä on joku kipeä kohta, eikö ole paras laupeuden osotus olla kokonaan siihen kajoamatta? Tämä näytti minusta olleen veljeni sisäisin ajatus. Olipa asian laita miten tahansa, sen voin kuitenkin sanoa, että mitkä hänen ajatuksensa lienevätkään olleet, ei hän niitä mitenkään ilmaissut, ei edes minulle. Hän oli kiireestä kantapäähän sama mies kuin joka ilta ennen ja hän aterioi tämän Jean Valjeenin seurassa samanlaisena ja samalla tapaa kuin olisi hän aterioinut Gédéon-rovastin tai seurakunnan sielunpaimenen kanssa.

"Illallisen lopulla, kun jo olimme viikunoissa, koputettiin ovelle. Sieltä tuli Gerbaudin vaimo pikku palleroinen sylissänsä. Veljeni suuteli lasta otsalle, lainasi minulta 15 sousta, jotka sattuvat olemaan taskussani, ja antoi ne Gerbaudin vaimolle. Mies ei tällä välin näyttänyt suuria välittävän mistään. Hän ei enää puhunut ja oli kovin väsyneen näköinen. Kun vanha Gerbaud-raukka oli poistunut, lausui veljeni siunauksen, kääntyi sitten miehen puoleen ja sanoi: 'Te kaipaatte jo varmaankin kovasti vuodettanne'. Rouva Magloire korjasi kiireesti pöydän. Ymmärsin, että meidän tuli poistua, jotta matkamies pääsisi nukkumaan, ja niin nousimme molemmat kerrokseemme. Hiukkaista myöhemmin lähetin kuitenkin rouva Magloiren viemään vieraamme peitteeksi vielä Foret-Noiren vuohentaljan, joka oli huoneessani. Yöt ovat jäätävän kylmiä ja se lämmittää mainiosti. On tosiaankin vahinko, että talja on niin vanha; vallan kaikki karvat lähtevät. Veljeni osti sen ollessaan Saksassa, Tottlingenissa, lähellä Tonavan lähteitä, samoin kuin sen norsunluupäisen veitsenkin, jota käytän syödessäni.

"Rouva Magloire tuli ylös taas melkein heti, me rukoilimme Jumalaa siinä entisessä vierashuoneessa, missä nyt vaatteita kuivataan, ja sitten me menimme kammioihimme kumpainenkin sanaakaan virkkamatta toisillemme".

5.

Yön rauha.

Toivotettuaan sisarelleen hyvää yötä, otti hänen ylhäisyytensä Bienvenu pöydältä hopeaiset kynttilänjalat, antoi toisen niistä vieraalleen ja sanoi:

"Herra, opastan Teidät huoneeseen".

Mies seurasi häntä.

Kuten olemme jo edellä huomauttaneet, oli huoneusto jaettu sillä tavoin, että voidakseen päästä rukoushuoneeseen, missä vuodekammio oli, tai tullakseen sieltä pois, täytyi kulkea piispan makuukamarin läpi.

Samassa hetkessä kun he kulkivat tämän huoneen läpi, asetteli rouva Magloire paraillaan hopeakaluja vuoteen lähellä olevaan kaappiin. Se oli hänen viimeinen tehtävänsä joka ilta ennen maata menoa.

Piispa majotti vieraansa kammioon. Valkea, puhdas vuode oli sinne laitettu. Mies laski kynttilänsä pienelle pöydälle.

"Kas niin", sanoi piispa, "nukkukaa makeasti ennen lähtöänne. Huomen aamulla juotte Te kupin lehmiamme maitoa, aivan vastalypsettyä".

"Kiitos, herra rovasti", sanoi mies.

Tuskin oli hän lausunut nämä rauhalliset, sävyisät sanat, kun hänessä äkkiä, ilman väli-asteita

tapahtui kummallinen muutos, muutos, joka olisi jäätävällä kauhulla täyttänyt molemmat hurskaat naiset, jos he olisivat sen nähneet. Tänä päivänäkään emme vielä osaa ymmärtää, mikä häneen iski tuona hetkenä. Tahtoiko hän varottaa tai tahtoiko hän uhata? Totteliko hän vain jonkunlaista hämärää, vaistomaista mielenliikuntaa, jota hän ei itsekään ymmärtänyt? Hän käännähti äkkiä vanhukseen päin, pani käsivartensa ristiin rinnalle ja huudahti käheällä äänellä, tuijottaen isäntäänsä villein katsein:

"Vai niin! Oikeinko todella! Te laitatte minut tänne, niin lähelle itseänne!"

Hän vaikeni ja lisäsi sitten taas, nauraen hirviömäistä nauruaan:

"Oletteko miettinyt tarkkaan? Kuka Teille takaa, ett'en ole ennenkin murhia tehnyt?"

Piispa vastasi:

"Se on hyvän Jumalan asia".

Juhlallisesti ja liikuttaen huuliaan niin kuin se, joka rukoilee tai joka puhuu itsekseen, kohotti hän sitten oikean kätensä kaksi sormea ja siunasi miestä, joka ei notkistanut polviensa, ja meni sitten päätään kääntämättä, taakseen katsahtamatta omaan huoneeseensa.

Kun vuodekammiossa oli asukkaita, peitti suuri, poikki huoneen pingotettu sarsikankainen uudin alttarin. Kulkiessaan tämän uutimen ohi polvistui piispa ja rukoili hetken.

Vähää myöhemmin oli hän jo puutarhassaan, kävellen, haaveksien, mietiskellen, sielu ja ajatus kokonaan vajonneina niihin suuriin, salaperäisiin asioihin, joita Jumala öisin näyttää avoimille silmille.

Mies puolestaan oli todellakin niin väsyksissä, ett'ei hän käyttänyt edes hyviä valkeita lakanoitaan. Hän sammutti kynttilän sieraimellaan vankien tapaan ja vaipui vaatteissaan vuoteelle, mihin hän heti sikeästi nukahti.

Kello löi keski-yötä, kun piispa vihdoin palasi puutarhasta huoneeseensa.

Hetkistä myöhemmin oli pieni talo kokonaan vaipunut unen helmoihin.

6.

Jean Valjean.

Keskellä yötä heräsi Jean Valjean.

Jean Valjean oli köyhästä talonpoikaisperheestä Brien tienoilta. Lapsuudessaan ei hän ollut oppinut lukemaan. Miehen ikään päästyään joutui hän metsätöihin Faverollesiin. Hänen äitinsä nimi oli Jeanne Mathieu; hänen isänsä nimi oli Jean Valjean tai Vlajean, kaiketi pilkkanimi alkuaan ja lyhennys sanoista *Voilà Jean*.^[30]

Jean Valjean oli luonteeltaan mietiskelevä, olematta kuitenkaan synkkämielinen, mikä on ominaista tuntehikkaille luonteille. Mutta ylimalkaan näytti Jean Valjean ainakin ulkomuodoltaan jotenkin nukkuvalta ja vähäpätöiseltä. Hän oli jo hyvin nuorella iällä kadottanut isänsä ja äitinsä. Hänen äitinsä kuoli huonosti hoidettuun maitokuumeeseen. Isä, puiden karsija kuten hänkin, oli pudonnut puusta ja kuollut. Jean Valjeanille ei ollut jäänyt muita omaisia kuin muuan häntä vanhempi sisar, leski, seitsemän lapsen, poikain ja tyttärien äiti. Tämä sisar kasvatti Jean Valjeania, niin kauvan kun hänen miehensä eli, toimitti hän nuorelle veljelleen asunnon ja ruuan. Mies kuoli. Vanhin noista seitsemästä lapsesta oli kahdeksan vuotias, nuorin vuoden vanha. Jean Valjean oli juuri täyttänyt kahdennenkymmenennenviidennen ikävuotensa. Hän astui perheenisän tilalle ja auttoi nyt vuorostaan sisartaan, joka oli hänet kasvattanut. Kaikki tämä tapahtui vallon luonnollisesti, ikäänkuin velvollisuutena, jonkunlaisella yrmypäisyydelläkin Jean Valjeanin puolelta. Näin kuluivat hänen nuoruutensa päivät ankarassa ja huonopalkkaisessa työssä. Milloinkaan ei hänen mainittu "mielitettyä" etsiskelevän. Hänellä ei ollut aikaa rakastua.

Illalla palasi hän väsyneenä kotiin ja söi liemensä sanomatta sanaakaan. Hänen sisarensa, äiti Jeanne, otti usein hänen vielä syödessään vadista parhaat palat, naudanlihamöykyt, silava-viipaleet, kaalinsydämet, ja antoi ne lapsilleen. Hän söi vaan, kumarassa pöydän päällä, pää melkein liemessä kiinni, pitkäin hiustensa valuessa vadin ympärille ja peittäessä hänen silmänsä, ei ollut näkevinään mitään eikä pannut vastaan. Faverollesissa asui lähellä Valjeanin mökkiä raitin toisella puolen muuan vuokraajavaimo, nimeltä Marie Claude. Tavallisesti aina nälkäiset Valjeanin lapset menivät joskus lainaamaan kannun maitoa Marie Claudelta muka äitinsä käskystä; maidon joiivat he sitten riidellen ja

tapellen jonkun pensasaidan takana tai jossain kujan kulmauksessa, ja niin ahneesti, että pikkutyöt valuttivat sitä esiliinoilleen ja vaatteilleen. Jos äiti olisi saanut tietää tämän ilkitempun, olisi hän aika lailla kurittanut pikku vintiöitä. Tyly ja murjottava Jean Valjean maksoi äidin tietämättä Marie Clauden maitokannut, ja lapset jäivät rankaisematta.

Hän ansaitsi puiden karsimis-aikaan kahdeksantoista souta päivässä, sitten palkkautui hän elonkorjaajaksi, päiväläiseksi, talojen härkärengiksi, tavalliseksi työmieheksi. Hän teki kaikki, mitä vain voi. Hänen sisarensa uurasti myös puolestaan, mutta mikä siinä auttoi, kun oli seitsemän lasta niskoilla? Se oli surkeata joukkoa se, ja kurjuus kietoi ja puseri sen vähitellen syleilyynsä. Sattuipa ankara talvi. Jeanilla ei ollut työnansiota. Perheellä ei ollut leipää. Ei ollut leipää. Kirjaimellisesti. Seitsemän lasta.

Eräänä sunnuntai-iltana hankkiutui Maubert Isabeau, leipuri Faverollesissa, kirkkotorin varrella, nukkumaan, kun hän kuuli ankaran iskun kolahtavan myymälänsä rautaristikolla ja lasilla varustettuun akkunaan. Hän saapui juuri parahiksi paikalle, nähdäkseen käsivarren työntyvän ristikkoon ja lasiin nyrkillä isketystä reijästä sisään. Käsivarsi sieppasi leivän ja vei sen mennessään. Isabeau kiireen vilkkaa kadulle; varas pakeni täyttä karkua; Isabeau juoksi hänen perässään ja sai hänet kiinni. Varas oli heittänyt leivän luotaan, mutta käsi oli vieläkin veressä. Se oli Jean Valjean.

Tämä tapahtui v. 1795. Jean Valjean joutui tuomioistuimen eteen "murtovarkaudesta yöllä asutussa talossa". Hänellä oli pyssy, jota hän käytteli erinomaisen taitavasti; hänessä oli hiukan salametsästäjän vikaa. Se pahensi hänen asiaansa. Salametsästäjiä vastaan vallitsee laillinen ennakkoluulo. Salametsästäjä samoin kuin salakuljettajakaan ei ole rosvosta kovinkaan kaukana. Mutta sanokaamme tässä ohimennen, että pitkä on sentään vielä matka tämänlaisista ihmisistä kaupunkien inhottaviin murhamiehiin. Riistanvaras elelee metsissä, salakuljettaja elää vuoristossa tai merellä. Kaupungit synnyttävät raatelevia verenhimoisia ihmisiä, koska ne synnyttävät siveellisesti rappeutuneita ihmisiä. Vuoristo, meri, metsä, ne synnyttävät viljejä ihmisiä. Ne kehittävät kurjaa puolta, mutta useinkaan hävittämättä ihmisellistä puolta.

Jean Valjean havaittiin syylliseksi. Lakikirjan sanat olivat selvät. Niitä on meidän sivistyneessä yhteiskunnassamme kauheita hetkiä; ne ovat hetkiä, jolloin voimassa oleva rangaistusjärjestelmä julistaa ihmisen perikatoon tuomitukseksi. Mikä kamala hetki tuo, jolloin yhteiskunta pakenee kauvas ja hylkää auttamattoman turmion omaksi ajattelevan olennon! Jean Valjean tuomittiin viideksi vuodeksi kaleereihin.

22 päivä huhtikuuta 1796 juhlittiin Pariisissa Montenotten voittoa, jonka Italian armeijan johtava kenraali oli saavuttanut; tätä kenraalia kutsutaan Hallituskunnan tiedonannossa Viiden sadan neuvostolle 2 päivältä floreal-kuuta[31] vuonna IV Buona-Parteksi. Samana päivänä taottiin pitkä rautakahle Bicetressä. Jean Valjean kiinnitettiin yhtenä tähän kahleeseen. Muuan vanha vankilan ovenvartija, jolla nykyään on jo ikää lähes yhdeksänkymmentä vuotta, muistaa vielä vallan hyvin tuon onnettoman, joka raudotettiin neljännen ketjun päähän pihan pohjoisessa kulmassa. Hän istui maassa kuten muutkin. Hän ei näyttänyt oikein käsittävän tilaansa, ellei sen verran, että se oli kauhea. Mahdollisesti selvisi tämän tuiki tietämättömän miesraukan hämärissä ajatuksissa sekin seikka, että jotain tavatonta oli nyt tekeillä. Kun hänen päänsä takana ripein vasaraniskuun niitattiin hänen kaulakahleensa sokkanaulaa, itki hän, kyyneleet olivat hänet tukahuttaa, ne estivät häntä puhumasta, hän kykeni vain silloin tällöin kertomaan: *Minä olin puiden karsijana Faverollesissa*. Sitten kohotti hän yhä nyhkyttäen oikean kätensä ja antoi sen seitsemässä asteessa vaipua alemmaksi, aivan kuin koskettaisi hän seitsemää erikorkuista päätä, toista toisensa jälkeen, ja tästä liikkeestä saattoi arvata, että mitä hän oli tehnyt, sen oli hän tehnyt hankkiakseen ruokaa ja vaatteita seitsemälle pienelle lapselle.

Tuli lähtö Touloniin. Hän saapui sinne kahdenkymmenenseitsemän päivän matkustuksen jälkeen, vankivaunuissa, kahle kaulassa. Toulonissa puettiin hänet punaiseen mekkoon. Kaikki poistettiin, mikä oli ennen kuulunut hänen elämäänsä, yksin nimikin. Hän ei ollut enää Jean Valjean. Hän oli numero 24601. Miten kävi sisaren? Miten kävi niiden seitsemän lapsen? Kuka siitä huoli! Miten käy jaloin tallatun viheriän vesan lehtien? Aina sama juttu. Nämä elävät olento-raukat, nämä Jumalan luomat hajosivat teille tietymättömille, ilman tukea ja turvaa, ilman ohjaajaa, kukin ehkä omalle taholleen; ja sitten vaipuivat he vähitellen tuohon jäätävään usvaan, minne turvatonten kohtalot häipyvät, pimeyden synkkiin kuiluihin, joihin niin moni onneton elämä katoaa ihmissuvun kurjan kulun jatkuessa. He poistuivat seudulta. Heidän kylänsä kirkontorni unohti heidät; heidän peltonsa rajakivi unohti heidät; ja oltuaan muutamia vuosia vankilassa unohti Jean Valjeankin heidät. Tässä sydämessä, jossa oli ollut haava, oli nyt arpi. Siinä kaikki. Tuskin kertaakaan koko sinä aikana, jonka hän vietti Toulonissa, kuuli hän puhuttavan sisarestaan. Se tapahtui luullakseni hänen vankeutensa neljännen vuoden lopulla. En tiedä enää, mitä tietä tuo tieto hänelle saapui. Muuan mies, joka oli tuntenut heidät kotikylässä, oli nähnyt hänen sisarensa. Hän oleskeli Pariisissa. Hän asui kurjan Geindre-kadun varrella, Saint-Sulpicen kirkon lähetyvillä. Hänellä oli enää luonaan vain yksi lapsi, pieni poika, nuorin sarjassa. Missä olivat

nuo kuusi muuta? Hän ei ehkä tiennyt sitä itsekään. Joka aamu meni hän työhön erääseen kirjapainoon Sabot-kadun 3:ssa, missä hän oli taittajana ja nitojana. Paikalla täytyi olla kello kuudelta aamulla, talvisin siis jo paljoa ennen auringonnousua. Kirjapainon talossa oli koulu; tähän kouluun vei hän pienen, seitsenvuotisen poikansa. Mutta kun hänen piti mennä kirjapainoon jo kuudelta ja koulu avattiin vasta seitsemältä, täytyi lapsen odottaa tunnin verran pihalla ovien aukenemista; talvella siis tunti yön pimeydessä, paljaan taivaan alla. Lapsen ei sallittu tulla kirjapainoon, koska hän on siellä vaan vastuksina, kuten sanottiin. Työmiehet näkivät aamuisin ohikulkeissaan tuon pikku raukan kyyhöttävän katukivityksellä, unenpöpperössä ja joskus nukahtaneenakin johonkin nurkkaan korinsa päälle kyyristyneenä. Kun sade valui virtoina, kävi erään vanhan portinvahti-vaimon lopulta sääliksi. Hän toi pienokaisen kurjaan koppiinsa, jossa ei löytynyt muuta kuin viheliäinen vuode, rukki ja pari puutuolia, ja lapsi nukkui nurkkaan, pusertuen kissaa vastaan, jotta tulisi lämpimämpi. Kello seitsemältä aukeni koulu ja hän astui sisään. Näin kerrottiin Jean Valjeanille. Vain kerta hänelle asiasta puhuttiin; se oli silmänräpäys, välähdys, kuin äkkiä avattu akkuna näkemään niiden olentojen kohtaloa, joita hän oli rakastanut. Sitten kaikki sulkeutui jälleen. Hän ei enää kuullut mitään, eikä hän enää koskaan saanut heistä mitään tietää. Ei enää hiiskaustakaan kuulunut, hän ei nähnyt heitä enää koskaan, hän ei milloinkaan tavannut heitä, eivätkä he tämän surullisen tarinan varrella meidänkään näkyviimme palaja.

Tämän neljännen vuoden lopulla tuli Jean Valjeanin vuoro karata. Toverit auttoivat häntä, kuten on tapana tässä kurjuuden paikassa. Hän karkasi. Hän harhaili kaksi päivää vapaudessa pitkin maita, mikäli voimme vapaudesta puhua silloin kun on vainolainen kintereillä, kun täytyy pälyillä ympärilleen joka hetki, kun täytyy säpsähtää pienimmästäkin ryskeestä, kun täytyy peljätä kaikkea: taloa, josta savu nousee, ihmistä, joka osuu kulkemaan ohi, koiraa, joka haukkuu, hevosta, joka nelistää, tornikelloa, joka lyö tunnit, päivää, koska silloin näkee, yötä, koska silloin ei näe, tietä, polkua, pensasta, unta. Toisen päivän iltana saatiin hänet kiinni. Kolmeenkymmeneenkuuteen tuntiin ei hän ollut syönyt eikä silmäänsä ummistanut. Merioikeus tuomitsi hänelle tästä rikoksesta kolme vuotta pitennystä; siis kahdeksan vuotta yhteensä. Kuudentena vuotena tuli jälleen hänen vuoronsa karata. Hän käytti tilaisuutta, mutta ei ehtinyt oikein valmistaa pakoaan. Hän oli kuitenkin jo myöhästynyt nimenhuudosta. Kanuuna laukaistiin ja yöllä löysivät vartiomiehet hänet piilostaan rakenteilla olevan laivan emäpuun alta. Hän teki vastarintaa vahtisotilaille, jotka yrittivät häntä vangita. Karkausyritys ja vastarinta. Tämä asianomaisen lakikirjan jo ennalta aavistama yhteys rangaistiin viidellä vuodella pitennettyä vankeusaikaa, joista kaksi vuotta kaksinkertaisissa kahleissa. Kolmetoista vuotta. Kymmenentenä vuotena tuli hänen vuoronsa taas; hän yritti jälleen. Hän ei onnistunut nytkään paremmin. Kolme vuotta tästä uudesta yrityksestä. Kuusitoista vuotta. Vihdoin taas, luullakseni kolmantenatoista vuotena, yritti hän viimeisen kerran ja joutui koreasti kiinni, nautittuaan neljä tuntia vapauden riemua. Kolme vuotta näistä neljästä tunnista. Yhdeksäntoista vuotta. Lokakuussa v. 1815 pääsi hän lopultakin kaleeri-orjain vankilasta, minne hän oli tullut v. 1796 siitä syystä, että oli särkenyt yhden ruudun ja ottanut omin lupinsa yhden leivän.

Sopiva paikka pienelle välihuomautukselle. Tutkiessaan rangaistus-kysymystä ja lain tuomioita, tapahtuu jo toisen kerran, että tämän kirjan tekijä huomaa leivän varastamisen siksi lähtökohdaksi, mistä ihmiselämä alkaa suistua perikatoonsa. Claude Kerjäläinen varasti leivän; Jean Valjean varasti leivän. Englannin tilasto todistaa, että neljään varkauteen viidestä on Lontoon kaupungissa välittömänä syynä ollut nälkä.

Jean Valjean oli tullut rangaistusvankilaan nyyhkyttäen, vapisten; hän poistui sieltä turtuneena, tunteettomana. Hän oli tullut sinne epätoivoon vaipuneena; hän poistui sieltä yön synkeys sydämessä.

Mitä oli tapahtunut tässä sielussa?

7.

Epätoivo.

Koettakaamme selvittää sitä.

Yhteiskunnan täytyy tällaisia seikkoja tarkastella, koska juuri se on niiden synnyttäjä.

Hän oli, kuten olemme sanoneet, tietämätön, oppimaton mies; mutta hän ei ollut lainkaan tyhmä. Luonnollisen, terveen järjen valo loisti hänen mielessään. Onnettomuus, jolla on oma kirkkautensa silläkin, hehkutti lisää sitä valonkipinää, joka jo entuudestaan liekehti tässä sielussa. Kepin iskujen mäikyessä, kahleen painaessa, pimeään kopin syvyyksissä, väsymyksen näännyttämänä, vankilan hehkuvan auringon alla, kovaosaisten kurjalla puuvoteella pakeni hän omaantuntoonsa ja mietti.

Hän laati itselleen tuomioistuimen.

Hän alkoi ensinnä tuomita itseänsä.

Hän tunnusti, ett'ei hän ollut mikään vääryydellä rangaistu viaton. Hän myönsi tehneensä kauhean, moitittavan teon; hän huomasi, ett'ei häneltä ehkä olisi tuota leipää kielletty, jos hän olisi sitä pyytänyt; kaikissa tapauksissa olisi ollut parasta odottaa apua joko armeliaisuudelta tai työstä; hän myönsi, ett'ei aina olla niin eittämättömän oikeassa, kun sanotaan: voiko odottaa kun on nälkä? ja että hyvin harvoin sentään tapahtuu, että joku kuolee sananmukaisesti nälkään; hän huomasi vielä, että hän voi henkisesti ja ruumiillisesti kärsiä kauvan ja kovasti, kuolematta; kärsivällisyyttä siis vaan; parasta olisi ollut lapsiraukkojenkin takia toisin menetellä; hän tunnusti, että hullun työtä oli hänen poloisen, heikon miehen mennä kouraisemaan koko yhteiskuntaa kauluksesta ja luulla pääsevänsä kurjuudesta varkauden avulla; hän myönsi, että huono oli kurjuuden pakotie se, joka johti suoraan häpeän ja rikoksen syliin; hän tunnusti siis, että hän oli tehnyt väärin.

Sitten kysyi hän itseltään:

Oliko hän ollut ainoa väärintekijä tässä onnettomassa jutussa? Eikö ensiksikin ollut painava seikka se, että häneltä, työntoiselta, puuttui työtä, ja että häneltä, uurastavalta, ahkeroivalta puuttui leipää? Ja eikö lopulta, kun rikos oli tehty ja tunnustettu, rangaistus ollut julma ja suhdaton? Eikö löytynyt lain puolelta enemmän oikeuden sortoa rangaistuksessa kuin oli ollut oikeuden sortoa syyllisen rikoksessa? Eikö ollut sattunut liaksi painoa toiseen vaakakuppiin, nimittäin rikoksen sovituksen? Eikö tämä rangaistuksen ylenmääräisyys ollut todellakaan pyyhkinyt pois pahaatekoa ja eikö se lopulta muuttanut asemaa kokonaan toiseksi, eikö se pannut rikollisen syyn sijaan pakon syytä, eikö se tehnyt syyllisestä uhria ja velallisesta velkojaa ja eikö se ratkaisevasti asettanut oikeutta juuri sen puolelle, joka oli oikeutta loukannut? Eikö tämä rangaistus, joka yhä paisumistaan paisui pakoyrityksistä tuomituilla lisärangaistuksilla, lopulta näyttänyt ikäänkuin voimakkaamman hyökkäykseltä heikomman kimppuun, yhteiskunnan harjottamalta rikokselta yksilöä kohtaan, rikokselta, joka uudistui joka päivä, rikokselta, jota harjotettiin yhdeksäntoista vuotta?

Hän kysyi itseltään, voiko inhimillisellä yhteiskunnalla olla oikeus yhtäläisesti laskea jäsenensä väliin järjettömän varomattomuutensa, väliin säälimättömän oveluutensa alaisiksi ja nytistää ihmisraukka puutteen ja ylenmääräisyyden väliin: työn puutteen, rangaistuksen ylenmääräisyyden.

Hän kysyi itseltään, eikö ollut huutavaa vääryyttä se, että yhteiskunta tällä tavoin kohtelee juuri niitä jäseniään, jotka ovat sattuman suorittamassa maallisen tavaran jaossa joutuneet kaikkein huonoimmille osille, ja joita olisi siis sitä hellempin vaalittava.

Tehtyään nämä kysymykset ja vastattuaan niihin tuomitsi hän yhteiskuntaa ja havaitsi sen syylliseksi.

Hän tuomitsi sen vihansa alaiseksi.

Hän teki yhteiskunnan vastuunalaiseksi kohtalosta, mikä oli tullut hänen osakseen ja sanoi itselleen, ett'ei hän ehkä jonakin päivänä epäilisi vetää sitä tilille siitä. Hänelle selvisi, ett'ei ollut suhtaa lainkaan olemassa sen vahingon välillä, jonka hän oli aikaansaanut, ja sen vahingon, mikä hänelle nyt aiheutettiin. Hän päätti myös, ett'ei hänen rangaistuksensa tosin ollut mikään vääryys, mutta että se aivan varmaan oli kohtuuttomuus.

Raivo voi olla mieletön ja hullu; kiihtymys voi iskeä väärään; loukattu voi olla vain se, joka pohjimmalta on osaksi oikeassa. Jean Valjean tunsikin itsensä loukatuksi.

Ja sitten: inhimillinen yhteiskuntahan oli tehnyt hänelle vain paha. Hän ei ollut koskaan siitä muuta nähnyt kuin vihastuneet kasvot, joita se kutsuu oikeudekseen ja jotka se näyttää kuritettavilleen. Ihmiset olivat koskeneet häneen vain häntä haavottaakseen. Kaikki kosketus heidän puoleltaan oli ollut vain iskuja. Ei milloinkaan, hamasta lapsuutensa, hamasta äitinsä, hamasta sisarensa ajoista, ei milloinkaan ollut hän saanut osakseen ystävällistä sanaa eikä hyväntahtoista katsetta. Kuljettuaan kärsimyksestä kärsimykseen tuli hän vähitellen siihen vakaumukseen, että elämä oli alituista sotaa, ja että hän oli tässä sodassa joutunut tappiolle. Hänellä ei ollut muuta asetta kuin vihansa. Hän päätti terottaa ja hioa sitä vankilassa ja viedä sen sitten mukanaan vapaaksi päästyään.

Toulonissa oli Ignorantien veljeskunnan ylläpitämä koulu kaleerijille, missä opetettiin kaikkein välttämättömiä alkeistietoja niille kovaosaisille, jotka sitä halusivat. Hän oli yksi niitä, jotka halusivat. Hän kävi siis koulua neljänkymmenen vanhana ja oppi lukemaan, kirjottamaan ja laskemaan. Hän tunsikin, että älynsä vahvistamisella hän samalla vahvistaisi vihaansa. Muutamissa tapauksissa voivat tiedot ja taidot edistää pahuuden aikeita.

On surullista sanoa, että hän yhteiskunnan tuomittuaan, joka oli luonut hänen onnettomuutensa, tuomitsi myös kaitselmusta, joka oli luonut yhteiskunnan, ja havaitsi senkin syylliseksi.

Näin tämä sielu yhdeksäntoista vuotisen kärsimyksen ja orjuuden kestäessä kohosi ja vajosi samalla kertaa. Siihen tulvi valoa toiselta haaralta ja pimeyttä toiselta.

Olemme jo nähneet, ett'ei Jean Valjean ollut luonnoltansa paha. Hän oli vielä hyvä vankilaan tullessaan. Siellä hän tuomitsi yhteiskunnan ja tunsu tulevansa häijyksi; siellä tuomitsi hän kaitselmuksen ja tunsu muuttuvansa hurjaksi.

On vaikeata olla tässä kohdassa poikkeamatta muutamiin miitelmiin.

Voiko ihmisluonto muuttua tällä lailla syvimmältä olemukseltaan ja kokonaan? Voiko ihminen, jonka Jumala loi hyväksi, voiko ihminen tulla pahaksi ihmisten kautta? Voiko sielu saada kohtalon kautta tykkänään uuden muodon, ja voiko se tulla pahaksi, jos kohtalo on paha? Voiko sydän muuttua rumaksi ja saada ilkeitä, parantumattomia vammoja ylenmääräisen onnettomuuden painosta, niinkuin selkäpii liian matalan katon alla? Eikö löydy jokaisessa ihmissielussa yleensä ja eikö löytynyt Jean Valjeanin sielussa erittäin jonkunlaista alkukupinää, jonkunlaista jumalaista ainesta, joka ei voi pilaantua tässä maailmassa ja joka on kuolematonna siirtyvä toiseen maailmaan, jota hyvyys voi kehittää, hehkuttaa, sytyttää ja saattaa ihanasti säteilemään ja jota pahuus ei voi milloinkaan kokonaan sammuttaa?

Vakavia, hämäriä kysymyksiä, joista viimeiseen kaikki sielutieteilijät kai olisivat vastanneet jyrkästi kieltäen, jos he olisivat Toulonissa nähneet Jean Valjeanin lepohetkinä, jotka olivat hänelle mietiskelyn hetkiä, istumassa väkivintturin tangolla, kädet ristissä rinnalla, kahleen pää upotettuna taskuun, jott'ei maata laahaisi, jos he olisivat nähneet tämän synkän, vakavan, hiljaisen, ajattelevan kaleerivangin, tämän lakien parian, joka katseli ihmisiä raivoisalla vihalla, tämän sivistyksen tuomitseman, joka katseli taivasta ankara uhka silmissä.

Tarkkaava sielutieteilijä olisi tässä varmaankin, me emme tahdo sitä kieltää, nähnyt korjaamattoman pahan tapahtuneeksi; hän olisi surkutellut tätä lain kipeäksi kolhimaa, mutta hän ei kai olisi yrittänyt mitään parannuskeinoa; hän olisi varmaankin kääntänyt katseensa niistä pimeyden kuiluista, joita hän olisi keksinyt tässä sielussa; ja kuin Dante helvetin portilla olisi hän tältä elävältä olenolta evännyt sanan, jonka Jumalan sormi on kuitenkin piirtänyt jokaisen ihmisen otsaan: *Toivon!*

Oliko tämä sieluntila, jota olemme koettaneet esittää, yhtä selvä Jean Valjeanille kuin miksi olemme pyrkinneet sitä saamaan lukijoillemme? Näkikö Jean Valjean selvästi kaikki ne ainekset, joista hänen henkinen kurjuutensa oli kasaantunut, niiden kasaantumisen jälkeen, tai oliko hän selvästi havainnut ne niiden vähitellen kasaantuessa? Oliko tämä karkea ja oppimaton mies syntynyt tekemään itselleen tarkasti selkoa siitä ajatussarjasta, jonka kautta hän oli askel askeleelta noussut ja laskeutunut niihin synkkiin näköaloihin asti, mitkä jo niin monena vuorena olivat muodostaneet hänen sielunsa sisäisen maiseman? Oliko hän täysin tietoinen kaikesta, mitä hänessä oli tapahtunut ja kaikesta, mitä hänessä liikkui? Sitä emme rohkene sanoa; me emme sitä edes usko. Jean Valjeanissa oli kuitenkin liian paljon tietämättömyyttä, jotta hän tällaisten onnettomuuksienkaan jälkeen olisi voinut hämäryyden kokonaan poistaa. Usein ei hän edes tiennyt, mitä hän oikeastaan tunsu. Jean Valjean oli pimeydessä; hän kärsi pimeydessä; hän vihasi pimeydessä; olisi voinut sanoa hänen vihanneen, itsekään tietämättä miksi. Hän oli tottunut tähän pimeyden elämään, hän haparoi siinä kuin sokea ja kuin unissakävijä. Mutta joskus syntyi hänessä äkkiä itsestään ja ulkonaisista syistä raivoisan vihan hehku, kärsimyksen tulvahdus, kalpea, välähtävä salama, joka valaisi koko hänen sielunsa ja osotti hänelle silmänräpäykseksi hänen kohtalonsa kaikkialla ympärillä, edessä ja takana, kamalan valon paljastamat ammottavat kuilut ja synkeät tulevaisuuskuvat.

Kun salama oli välähtänyt, vaipui yö pimeäksi taas, ja hän ei tiennyt enää, missä hän oli.

Tämänluontoisille rangaistuksille, joissa on vallitsevana puolena se, mikä on säälimätöntä, s.t.s. se, mikä on tylsistyttävää, on ominaista, että ne jonkunlaisen takaperoisen muodonvaihdoksen kautta muuttavat ihmisen vähitellen eläimeksi, joskus oikein petoeläimeksi. Jean Valjeanin perättäiset, itsepäiset pakoyritykset riittäisivät osottamaan tätä lakien kummallista vaikutusta ihmissieluun. Jean Valjean olisi uudistanut nämä täysin hyödyttömät ja hullut yrityksensä yhtä monta kertaa kuin tilaisuus olisi tarjoutunut, miettimättä hetkeäkään seurauksia, ottamatta ensinkään huomionsa saavuttamia kokemuksia. Hän karkasi harkitseamatta kuin susi avatusta häkistä. Vaisto sanoi hänelle: Pakene! Järki olisi sanonut: Pysy paikoillasi! Mutta niin voimakkaan kiusauksen tieltä oli järjen väistyminen; vaisto vain oli jäljellä. Eläin yksin toimi. Kun hän sitten joutui kiinni, niin hänen kestettävikkseen sälytetyt uudet julmuudet saattoivat vain hänet yhä enemmän suunnilta pois.

Muuatta yksityiskohtaa ei meidän tule jättää mainitsematta; hänellä oli näet sellaiset ruumiilliset voimat, ett'ei kukaan vankilan asukkaista vetänyt hänelle läheskään vertoja. Raskaimmissa töissä, ankkuriköyden hinaamisessa, väkivintturin vääntämisessä kävi Jean Valjean neljästä. Hän kohotti ja kantoi usein suunnattomia painoja hartioillaan ja korvasi väliin tuota voimakonetta, jota kutsutaan vivuksi ja jota ennen vanhaan tarkotti sana 'orgueil' (sivumennen mainiten: siitä on saanut 'Montorgueil'-katu Pariisin hallien lähellä nimensä). Toverit antoivat hänelle liikanimen Jean Väkipu.

Kun kerran korjattiin Toulonin kaupungintalon parveketta, irtaantui muuan niistä ihanista Pugetin veistokuvista, jotka kannattavat parvekettä, ja uhkasi pudota. Lähellä hommaileva Jean Valjean piteli hartioillaan veistokuvaa siksi, kunnes muita työmiehiä ehti rientää avuksi.

Hänen rohkeutensa oli vielä suurempi kuin hänen väkevyytensä. Muutamat rangaistusvangit, jotka uneksivat vain pakoyrityksistä, kehittävät lopulta voimasta ja nokkeluudesta todellisen tieteen. Se tiede on lihas-tiedettä. Vangit, nuo, jotka joka hetki kadehtivat kärpäsiä ja lintuja, harjottavat päivästä toiseen jonkunlaista salaperäistä tasapaino-tiedettä. Kiivetä pystysuoraa seinämää ylös ja löytää tukikohtia siinä, missä tuskin pienintäkään ulkonemaa erotti, oli Jean Valjeanille vain lasten leikkiä. Selkäänsä ja polvijänteitään käyttämällä, sovittelemalla kyynärpänsä ja kengänkantansa kaikkiin mahdollisiin rosopaikkoihin ja syvennyksiin kivessä, hinasi hän nurkkausta ylös kuin taikakeinoin, aina kolmanteen kerrokseen asti. Joskus nousi hän tällä tavalla vankilarakennuksen katollekin.

Ei hän paljon puhunut. Harvoin hän nauroi. Tarvittiin äärimäistä yllykettä, ennenkuin hänen huuiltaan lähti kerran pari vuodessa tuo kaamottava vangin nauru, joka on kuin kaikua paholaisen hohotuksesta. Kun häntä lähemmin tarkkasi, näytti hän herkeämättä tuijottavan johonkin kauhistavaan.

Hän oli todellakin kauhistavain ajatusten vallassa.

Pimeän mielensä ja rasittuneen järkensä sairaloisten havaintojen läpi tunsi hän hämärästi, että jokin hirveä, kamala väikkyi hänen yläpuolellaan. Siinä synkän himmeässä varjossa, missä hän ryömi, huomasi hän raivonsekaisella kauhulla joka kerta, päättään kääntäessään ja yrittäessään kohottaa katsettaan, rakentuvan, kohoavan, korkenevan silmäkantamattomaksi, pyörryttäväksi kammottavan lakien, ennakkoluulojen, ihmisten ja tapahtumain röykkiökasan, jonka hahmopiirteitä hän ei erottanut, jonka suuruus häntä kauhisti ja joka ei ollut muuta kuin tuo ihmeellinen jättiläis-rakennus, jota me kutsumme sivistykseksi. Tässä muodottomassa, kuohuvassa ruhosssa huomasi hän siellä ja täällä, väliin aivan lähellä, väliin etäällä, luoksepääsemättömissä korkeuksissa jonkun kirkkaasti valaistun ryhmän, jonkun yksityiskohdan, tässä vanginvartijan ja hänen keppinsä, tässä santarmin ja hänen sapelinsa, tuolla alhaalla arkkipiispan hiippoineen, aivan ylhäällä, jonkunlaisessa auringonkehässä kruunupäisen häikäisevän keisarin. Hänestä tuntui siltä, kuin eivät nämä etäiset valot kykenisi lainkaan hänen yötänsä kirkastamaan, vaan päinvastoin tekemään sen yhä synkemmäksi, yhä kolkommaksi vain. Kaikki tämä, lait, ennakkoluulot, tapahtumat, ihmiset, kaikki kulkivat edestakaisin hänen ylitseen, niiden monimutkaisen, salaperäisen liikunnan lakien mukaan, jotka Jumala on sivistykselle säätänyt; kaikki ne kulkivat hänen ylitseen ja musersivat hänet rauhallisen julmasti, säälimättömän välinpitämättömästi. Suurimman kurjuuden kuiluihin vajonneet sielut, onnettomat ihmisraukat, jotka ovat kadonneet noihin syvimpiin Manan esikartanoihin, mistä ei enää katsetta kohoteta, lain kiroomat, tuntevat päänsä päällä inhimillisen yhteiskunnan koko rusentavan painon, tuon yhteiskunnan, joka on niin hirvittävä sille, ken sitä kaukaa katselee, niin kauhea sille, ken on joutunut sen ruhjottavaksi.

Tässä asemassa ollessaan mietiskeli Jean Valjean, ja mihin suuntaan kulki hänen mietiskelynsä?

Jos hirssin jyvänen, jota myllynkivi parhaillaan jauhoksi rusentaa, jotakin ajattelisi, ajattelisi se varmaankin samaa, mitä ajatteli Jean Valjean.

Kaikki nämä seikat yhdessä, todellisuus täynnä kummituksia, mielikuituksen houreet täynnä todellisuutta, olivat lopulta saattaneet hänet sanoin selittämättömään sieluntilaan.

Keskellä vankila-työtään heittäytyi hän hetkittäin toimeettomaksi. Hän ryhtyi ajattelemaan. Hänen järkensä, samalla kertaa kypsyneempänä ja sekavampana kuin ennen, nousi kapinaan. Kaikki, mitä hänelle oli tapahtunut, näytti hänestä mielettömältä; kaikki, mitä hän havaitsi ympärillään, näytti hänestä mahdottomalta. Hän vakuutti itsekseen: tämä on unta. Hän huomasi vanginvartijan seisovan muutaman askeleen päässä; vanginvartija näytti hänestä haamulta; äkkiä iski haamu häntä kepillään.

Näkyvää luontoa oli hänelle tuskin olemassa. Melkein osuisi oikeaan, kun sanoisi, ett'ei Jean Valjeanille aurinko paistanut, eivät hymyilleet kesän ihanat päivät, ei väreilyt taivaan sini, eivät hehkuneet huhtikuun raikkaat aamuruskot. Jonkun kurjan ilma-aukon pilkotus vain hänen sieluansa valaisi.

Lopetamme ja kokoamme pieneen yleiskatsaukseen sen, mitä edellä sanotusta voi päättää ja varmoin tuloksiin johtaa, ja tyydymme vain todentamaan, että ykdeksäsatoista vuodessa oli Jean Valjean, tämä Faverollesin rauhallinen puidenkarsija, tämä Toulonin kauhistava kaleeriorja saanut kyvyn tehdä kahdellaisia tihutöitä: ensiksi, äkinäisen, harkitsemattoman, huumauksessa syntyneen vaistomaisen tihutyön, jonkunlaiseksi kostoksi kestetyistä kärsimyksistä; toiseksi vakavan konnantyön, lasketun, täydellä tietoisuudella harkitun ja kaikkien niiden kierojen ajatusten kannustaman, joita moinen kurjuus voi synnyttää. Hänen valmistavat ennakkomietiskelynsä kulkivat niiden kolmen, perättäisen vaiheen kautta, joiden läpi vain erinäisillä ominaisuuksilla varustetut luonteet voivat kulkea, järkijohdelma, tahdon, hellittämättömän sisun. Liikevoimina olivat hänessä juurtunut viha, sielun

katkeruus, kärsittyjen kohtuuttomuuksien jäytävä tunto, halu kostaa, kostaa vieläpä hyvälle, viattomille ja rehellisillekin, jos sellaisia oli olemassa. Kaikkien hänen ajatustensa lähtöpisteenä samoin kuin päätepisteenäkin oli viha inhimillistä lakia kohtaan, viha, joka muuttuu pian, ell'ei sitä joku kohtalon sallimus kehityksessään katkaise, vihaksi yhteiskuntaa kohtaan, sitten vihaksi ihmiskuntaa kohtaan, sitten vihaksi luomakuntaa kohtaan, ja joka lopulta kääntyy jonkunlaiseksi epämääräiseksi, hurjaksi, hellittämättömäksi himoksi vahingoittaa, vahingoittaa mitä tahansa, ketä elävää olentoa tahansa. — Eipä siis syyttä sanottu Jean Valjeania passissa *hyvin vaaralliseksi mieheksi*.

Vuosi vuodelta oli tämä sielu kuivumistaan kuivunut, hitaasti, mutta varmasti. Sydän kuiva, silmä kuiva. Hänen päästessään kaleeriorjain vankilasta oli yhdeksäntoista vuotta kulunut siitä, kun hän oli viimeksi kyyneliä vuodattanut.

8.

Öisellä ulapalla.

Mies meressä!

Viis hänestä! Laiva ei pysähdy. Tuuli puhaltaa, tuonkin etäällä häämöttävän aluksen täytyy seurata määrättyä tietään. Se kulkee ohi.

Mies katoa aaltoihin, tulee esiin jälleen, hän vaipuu syvyyteen ja nousee pinnalle taas, hän huutaa, hän ojentaa käsivarsiaan, ei kukaan häntä kuule. Laivalla on myrskyn riuhtomana kyllyksi itsessään hoitamista, matruusit ja matkustajat eivät edes näe uponnutta miestä; onnettoman pää on enää vain pieni piste rajattomalla ulapalla.

Hän huutaa kuin hurja syvyydestä. Mikä aave tuo purje, joka painuu näkymättömiin! Hän katsoo sitä, hän tuijottaa siihen kuin hullu. Se poistuu, se vaalenee, se häipyy. Hänhän oli tuolla ylhäällä vielä aivan äsken, hän kuului miehistöön, hän kulki laivan kannella sinne ja tänne, kuten muutkin, hänellä oli osansa ilmaa ja aurinkoa, hän oli elävä olento. Mitä on nyt sitten tapahtunut? Hän horjahti, hän putosi, kaikki oli lopussa.

Hän on kamalan veden vallassa. Kaikki hänen altaan pakenee ja väistyy. Vihaisen viiman pieksämät, repelemät aallot ympäröivät häntä hurjina joka puolelta, syvyyksien mahtava vyöryntä tempaa hänet mukaansa, sihisevä vesi pärskyy hänen kasvoilleen, hyöky toisensa jälkeen humauttaa hänen ylitsensä, pimeä pohjattomuus on nielemäisillään hänet kitaansa; joka kerta, kun hän painuu aaltoihin, on hän näkevinään synkeitä, ammottavia kuiluja; inhottavan oudot limakasvit kiertyvät hänen ympärilleen, takertuvat hänen jalkoihinsa, vetävät häntä yhä alaspäin; hän tuntee joutuvansa pohjattoman syvyyden valtaan, hän kelluu räiskyvässä vaahdossa, aalto heittää hänet toisen aallon syliin, suolaista vettä tunkeutuu hänen suuhunsa, säälimätön valtameri raivoo vimmatusti hänet hukuttaakseen, ääretön ulappa nauraa hänen kuolinkamppailulleen. Kaikki tämä veden paljous näyttää ulvovan villiä vihaa.

Mutta hän taistelee.

Hän yrittää puolustautua, hän yrittää pysytellä pinnalla, hän ponnistelee, hän ui. Tämä raukka pian väsähtävine voimineen taistelee sellaisen kanssa, joka ei milloinkaan väsy.

Missä onkaan jo laiva? Tuolla kaukana. Tuskin sitä enään erottaa vaaleantummalla taivaanrannalla.

Tuuli ulvoo. Hyöky-aallot ovat tukehuttamaisillaan hänet. Hän nostaa silmänsä ja näkee vain synkeät pilvet. Kuolontuskissa viruen näkee hän meren mielettömän raivon. Tämä mieletön raivo on hänen surmansa. Hän kuulee outoa ryskettä ja pauhinaa, joka näyttää tulevan maan tuolta puolen, jostain kaukaa kauhistavasta etäisyydestä.

Lintuja liihottelee myrskypilvissä, samoin kuin väikkyy enkeleitä inhimillisen hädän ja kurjuuden yläpuolella; mutta mitä ne häntä auttavat. Ne lentävät, laulavat, leijailevat, ja hän, hän vajoo kuoleman syliin.

Hän tuntee, mitenkä nuo kaksi rajatonta, valtameri ja taivas, hänet hautaavat; toinen on hauta, toinen on käärinliina.

Yö tulee yhä pimeämmäksi, tuntikausia on hän jo uinut, hänen voimansa lamaanuvat. Laiva on ihmisineen, kaikkineen häipynyt näkyvistä. Hän on jätetty oman onnensa nojaan tähän kauhistavaan, mustaan pyörteeseen, hän vajoaa, hänen jäsenensä kangistuvat, häntä kouristaa, hän tuntee allansa näkymättömän syvyyden salaperäiset hirmut. Hän huutaa apua.

Ei ole enää ihmisiä lähellä. Missä on Jumala? Ei mitään näköpiirissä. Ei mitään taivaassa. Hän rukoilee apua avaruudelta, aalloilta, meriruhoilta, kallioilta ja kareilta. Ne ovat kuuroja. Hän rukoilee apua myrskyltä. Säälimätön myrsky tottelee vain äärettömyyden käskyjä.

Ympäri häntä on pimeys, usva, yksinäisyys, raivoisa, mieletön pauhu, hurjina, loppumattomina vyöryvät vedet. Hänessä saa kauhu ja väsymys vallan. Hänen allaan pohjaton syvyys. Ei ainuttakaan tukikohtaa. Hän ajattelee ruumiin kolkkoa kohtaloa rajattomassa pimeydessä. Jäätävä kylmyys jäykistää hänen jäsenensä. Hänen kätensä kouristuvat kuin suonenedossa ja kahmaisevat tyhjää. Eivät auta tuuli, pyörrevihurit, tähdet! Mikä neuvoksi? Epätoivoissaan heittää hän enemmän ponnistelut, väsyneenä päättää hän, että on parasta kuolla, tulkoon mitä tuli, menköön minne meni, hän ei enää rehi, ja niin vaipuu hän iki-ajoiksi syvyyden synkkiin kuiluihin.

Oi, kuinka säälimättömänä kulkee inhimillinen yhteiskunta! Kuinka paljon ihmisiä, sieluja joutuukaan perikatoon matkan varrella! Valtameri, minne uppoavat ne, jotka laki upottaa! Apu häipyä näkyvistä! Se on siveellistä kuolemaa!

Tuo meri on se kauhistava yhteiskunnallinen pimeys, minne nykyinen rangaistusjärjestelmä syöksee tuomitsemansa. Tuo meri on ääretön kurjuus.

Näiden aaltojen ajeltavaksi joutunut sielu voi pian kuolla. Kuka on herättävä sen henkiin jälleen?

9.

Uusia vääryyksiä.

Kun löi vankilasta pääsemisen hetki, kun Jean Valjean kuuli korvissaan tuon kummallisen sanan: *sinä olet vapaa!* tuntui tuo hetki hänestä mahdottomalta, käsittämättömältä, kirkas valon säde, säde elävän ihmisten todellista valoa tuikahti äkkiä hänen sieluunsa. Mutta tämä säde sammui pian. Jean Valjeania oli alussa huimannut vapaudenaatos. Hän oli uskonut sen oveksi uuteen elämään. Hän tuli pian huomaamaan, mitä merkitsi vapaus, jonka todisteena on keltainen passi.

Lisäksi tuli vielä paljon muita katkeria paloja. Hän oli laskenut, että hänen säästönsä olisi pitänyt vankilassa olon aikana kasvaa sataanseitsemäänkymmeneen yhteen frangiin. Tähän täytyy huomauttaa, että hän oli unohtanut ottaa laskelmiinsa pyhien ja juhlapäivien pakollista työttömyyttä, mikä yhdeksässätoista vuodessa aiheutti noin kahdenkymmenen neljän frangin vähennyksen. Seikka oli lopultakin se, että hänen omaisuutensa kaikkien pidätysten ja verotusten jälkeen nousi vain sataanyhdeksään frangiin viiteentoista souhun, mitkä työnnettiin hänen käteensä lähdön hetkellä.

Hän ei ymmärtänyt koko asiasta mitään, ja hän luuli itselleen vääryyttä tehdyn. Ja miks'emme sanoisi: hän luuli itseltään varastetun.

Vapaaksi-pääsemisensä jälkeisenä päivänä näki hän Grassessa erään pomeranssi-kukkapusertimon edustalla miehiä tavaramyntyjä nostelemassa. Hän tarjoutui avuksi. Työllä oli kiire, tarjoukseen suostuttiin. Hän oli tarkka, voimakas ja taitava; hän koetti parastansa; isäntä näytti tyytyväiseltä. Hänen paraillaan puuhatessaan sattui muuan santarmi kulkemaan ohi, huomasi hänet ja kysyi papereita. Oli pakko näyttää keltainen passi. Sitten ryhtyi Jean Valjean jälleen työhönsä. Hiukkasta ennen oli hän kysäissyt eräältä työmieheltä, paljonko he täten ansaitsivat päivässä; mies oli vastannut: *kolmekymmentä souta*. Koska hänen taas aamulla varhain täytyi lähteä matkaan, meni hän illalla pusertimon isännän puheille ja pyysi palkkaansa. Sanaakaan sanomatta työnsi isäntä hänelle viisitoista souta. Hän lausui ihmettelynsä. Hänelle vastattiin: *siinä on tarpeeksi sinunlaisellesi*. Hän ei hellittänyt. Isäntä katsahti häneen tuikeasti ja sanoi: *Varo vankilaa!*

Siinä oli hänen mielestään jälleen häneltä varastettu.

Yhteiskunta, valtio oli hänen säästöjään supistamalla varastanut häneltä suurempia summia. Nyt oli yksilön vuoro varastaa häneltä pienissä erin.

Vapaaksi pääseminen ei ole vapautumista. Vankilasta pääset, mutta et tuomiosta.

Näin tapahtui Grassessa. Me olemme nähneet, minkä kohtelun hän sai osakseen Dignessa.

10.

Herännyt mies.

Kun tuomiokirkon kello löi kahta aamulla, heräsi Jean Valjean.

Seikka, joka hänet herätti, oli se, että vuode oli liian hyvä. Siitähän oli pian kaksikymmentä vuotta, kun hän oli vuoteessa maannut, ja vaikka hän ei nyt ollut riisuutunutkaan, oli tunne liian uusi ollakseen häiritsemättä hänen untansa.

Hän oli nukkunut yli neljä tuntia. Väsymys oli hävinnyt. Hänhän oli tottunut lepäämään mahdollisimman vähän.

Hän avasi silmänsä ja tirkisteli hetkisen ympärilleen pimeässä, sitten hän painoi silmänsä kiinni taas, nukahtaakseen uudestaan.

Kun päivä on ollut eriluontoisista kiihkeistä mielenliikutuksista rikas, kun useat seikat askartavat ajatuksissa, niin vaipuu ihminen kyllä uneen, mutta kerran herättyään on hänen vaikeata enää nukkua uudestaan. Uni tulee helpommin kerran kuin kaksi. Näin kävi Jean Valjeanillekin. Hänen oli mahdotonta nukkua uudestaan, ja hän rupesi mietiskelemään.

Hän eli parhaallaan hetkeä, jolloin mielessä pyörivät ajatukset ovat sekavia. Hänen aivoissaan vallitsi jonkunlainen hämärän sekasorto. Hänen muinaiset muistonsa ja hänen nykyhetken tuntuensa uiskentelivat siellä yhdessä mylläkässä, risteillen toisiaan hurjassa vilinässä, kadottaen varsinaisen muotonsa, kasvaen luonnottomiin, sitten taas äkkiä kadotakseen sameihin, hyrskyviin aaltoihin. Paljon ajatuksia siinä syntyi, mutta niiden joukossa oli yksi, joka palasi yhä uudestaan takaisin ja joka karkotti kaikki muut. Mainitsemme tämän ajatuksen heti paikalla: — hän oli huomannut ne kuusi hopeista pöytäkalustoa ja sen suuren kauhan, jonka rouva Magloire oli tuonut pöydälle.

Nämä kuusi pöytäkalustoa kiusasivat häntä painajaisena. — Ne olivat tuossa lähellä. — Muutaman askeleen päässä. — Kun hän astui tähän huoneeseen viereisen huoneen läpi, asetteli vanha palvelijatar niitä juuri pieneen kaappiin vuoteen pääpuolella. — Hän oli pannut tarkasti merkille tämän kaapin. — Oikealla, ruokasalista tullen oikealla kädellä. — Ne olivat jyrkeviä. — Ja vanhaa hopeaa. — Siitä suuresta kauhasta nykäisisi vähintään kaksisataa frangia. — Kaksi kertaa enemmän kuin mitä hän oli ansainnut yhdeksässätoista vuodessa. — On kyllä totta, että hän olisi ansainnut enemmänkin, ell'ei *hallitus* olisi *varastanut*.

Hänen sielunsa häilyi kokonaisen tunnin ajan näiden hyökyjen heittelemänä, eikä siitä jonkunlaista taisteluakaan puuttunut. Kello löi kolme. Hän avasi silmänsä, kohousi istualleen, ojensi kätensä ja haparoi matkalaukkuaan, jonka oli heittänyt vuodekammion nurkkaan, sitten heittäytyi hän ulos vuoteesta, laski jalkansa maahan ja istui niin kohta, melkein itse tietämättään, vuoteensa reunalla.

Tähän asentoon hän jäi hetkiseksi miettimään; olisi varmaankin tuntunut kaamealta siitä, joka olisi nähnyt hänen siinä pimeässä kyhjöttävän, yksinään valveilla unenhiljaisessa talossa. — Äkkiä kumartui hän, riisui kenkensä ja laski ne varovasti matolle vuoteen viereen, sitten vaipui hän taas entiseen miettivään, hievahtamattomaan asentoonsa.

Tämän kauhean mietiskelyn kestäessä temmelsivät yllä esitetyt ajatukset herkeämättä hänen aivoissaan, tulivat ja menivät, tulivat taas ja raastoivat häntä milloin puoleen, milloin toiseen. Ja sitten muistui hänen mieleensä, ties miten, tuolla koneenomaisella itsepäisyydellä, mikä on haaveksivalle mietiskelylle ominaista, muuan Brevet-niminen rangaistusvanki, johon hän oli kaleereilla tutustunut ja jonka housuja kannatti vain yksi ainoa yli olkapään kulkeva pumpulilangasta kudottu nauha. Tämän nauhan nelikulmaiset kudonta-kuviot palasivat hellittämättä, yhä uudestaan ja uudestaan hänen mieleensä.

Hän istui yhä entisessä asennossaan ja olisi ehkä siinä istunut liikahtamatta aina aamunkoittoon asti, ell'ei kello olisi iskenyt vain yhtä lyöntiä — puolta tai neljänestä. Tämä yksi isku tuntui sanovan hänelle: Toimeen!

Hän hypähti ylös, epäröi vielä hetken ja kuunteli. Kaikki oli talossa hiljaa. Silloin astui hän suoraan varovin askelin akkunaa kohti, jonka hän himmeästi erotti. Yö ei ollut erin pimeä; kuu olisi loistanut täyttä terää, ell'eivät valtavat tuulen kiidättämät pilvimöhkäleet olisi sitä peittäneet. Siitä johtui omituinen valon ja varjon vaihtelu, väliin pimennyksiä, taas valonvälkytystä ja yleisvaikutelmana outo hämäryys. Tässä pilvien takia milloin synkistyvässä, milloin vaalenevassa hämärässä erotti juuri eteensä, ja koko yöllinen maisema muistutti kellaria, jonka pienen valoaukon editse ihmisvirta vaelttaa. Tultuaan akkunan luo tarkasteli Jean Valjean sen rakennetta. Siinä ei ollut rautaristikoiita, se avautui puutarhaan ja oli seudun tavan mukaan suljettu vain pienellä tapilla. Hän avasi sen, mutta kun samassa kylmä, voimakas ilmavirta syöksähti huoneeseen, sulki hän sen heti jälleen. Hän katseli puutarhaa tuolla tarkkaavalla katseella, joka ei niin paljon katsele kuin tutkii. Puutarhaa ympäröi jotenkin matala

valkoinen muuri, jonka yli oli helppo kiivetä. Perällä muurin toisella puolen erotti hän säännöllisten välimatkain päässä toisistaan puiden latvoja, mikä ilmaisi hänelle, että tämä muuri oli jotakin lehtokäytävää tai puistokatua vasten.

Saatuana tämän selville teki hän päättävän eleen, astui vuodekammioonsa, otti matkalaukkunsa, kaiveli sen pohjilta jonkunlaisen esineen, minkä laski vuoteelle, pisti kengät taskuunsa, sulki pussinsa ja heitti sen hartioilleen, pani päähänsä lakin ja painoi lipun syvään silmilleen, haparoi keppinsä ja pani sen akkunankulmaukseen, palasi jälleen vuoteen ääreen ottamaan esinettä, minkä oli siihen laskenut. Tuo esine näytti olevan lyhyt, keihäänkärjen tavoin toisesta päästään terotettu rautakanki.

Olisi ollut vaikeaa erottaa tässä pimeydessä, mihin tarkotukseen moista rautapalaa voisi käyttää. Oliko se ehkä vääntörauta? Tai ehkä se olikin lyömä-ase.

Päivänvalossa olisi kyllä huomannut, että se oli vain kaivosmiehen kynttilänpidin. Siihen aikaan käytettiin joskus rangaistusvankeja louhimaan niitä korkeita kalliokukkuloita, jotka ympäröivät Toulonia, eikä ollut harvinaista, että heille annettiin myös kaivosmiehen työkaluja. Kaivosmiesten kynttilänpitimet olivat alipäästä kärjelle taottua jyrkettä rautaa; tämän kärjen avulla kiinnitettiin ne sitten kallionseinämiin.

Hän otti kynttilänpitimen oikeaan käteensä ja hengitystään pidätellen, askeleitaan hiljentäen hiipi hän viereisen huoneen — piispan huoneen, kuten tiedämme — ovelle ja huomasi sen olevan raollaan. Piispa ei ollut sitä sulkenut.

11.

Mitä hän tekee.

Jean Valjean kuunteli. Ei hiiskaustakaan. Hän painautti ovea.

Hän painautti sitä sormensa päällä, hiljaa, kevyesti, sisään pyrkivän kissan salavihkaisella levottomalla kepeydellä.

Ovi totteli painallusta ja liikahti huomaamattomasti ja äänettä; aukko suureni.

Hän odotti hetken ja painautti sitten ovea toisen kerran, rohkeammin.

Ovi totteli narahtamatta. Aukko oli jo tarpeeksi suuri miehen hilautua läpi. Mutta oven pielessä oli pieni pöytä, joka muodosti sen kanssa haitallisen kulman ja esti sisäänpääsyn.

Jean Valjean huomasi vaikeuden. Aukko täytyi saada laajemmaksi, maksoi mitä maksoi.

Hän rohkaisihe ja työnsi ovea kolmannen kerran, voimakkaammin kuin ennen. Tällä kertaa sattui tulemaan huonosti rasvattu saranan kohta: äkkiä särähti pimeässä käreä, valittava ääni.

Jean Valjean säpsähti. Tämä saranan parahdus kaikui hänen korvissaan jylisevänä, hirveänä, niinkuin viimeisen tuomion torvi.

Mielikuvituksensa haaveellisessa suurennuksessa luuli hän melkein ensi hetkellä, että tähän saranaan oli tullut henki, että siihen oli äkkiä asettautunut joku hirvittävä olento, joka nyt haukkui kuin koira kutsuakseen ihmisiä avuksi ja herättääkseen nukkuvan talon-väen.

Hän pysähtyi väristen, epäröiden, ja vaipui varpaittensa kärjiltä kantapäilleen. Hän kuuli valtasuonten takovan ohimoillaan kuin väkivasarain, ja hänestä tuntui, että hänen hengityksensäkin lähti rinnasta ryskien ja humisten kuin tuuli kallionrotkoista. Hänestä näytti mahdottomalta, ett'ei tämän saranan kauhistava parahdus olisi vapisuttanut koko taloa niinkuin maanjäristys. Ovi, jota hän oli työntänyt, oli pelästynyt ja huutanut apua; vanhus herää, vanhat naiset rupeavat kirkumaan, ihmisiä tulee hätään; neljännestunnissa olisi koko kaupunki liikkeellä ja santarmit hänen kimpussa. Hetkisen luuli hän jo olevansa hukassa.

Hän jäi paikalleen seisomaan, jäykkänä, liikkumattomana kuin suolapatsas, uskaltamatta hievahtaakaan.

Muutamia minutteja kului. Ovi oli avautunut aivan selälleen. Hän rohkeni vilkaista huoneeseen. Ei hiiskaustakaan. Hän kuulosti. Ei pienintäkään liikettä koko talossa. Ruostuneen saranan parahdus ei ollut herättänyt ketään.

Ensi vaara oli siis ohi, mutta hänen sisässään raivosi vielä ankara melske. Hän ei kuitenkaan

peräytynyt. Vaikka hän luuli jo hukassa olevansa, ei hän silloinkaan ollut peräytynyt. Hän ei muuta ajatellut kuin tehdä tekonsa sukkelaan. Hän otti askeleen ja hiipi huoneeseen.

Tässä huoneessa vallitsi kuolon hiljaisuus. Siellä ja täällä erotti sekavia, epämääräisiä muotoja, jotka päivällä nähden olivat pöydälle heitettyjä papereita, avattuja kirjoja, matalalle rahille pinottuja niteitä, nojatuolin selustalle laskettuja vaatteita, rukoustuoli, ja jotka nyt olivat vain himmeitä haamuja ja hiukan valkealta paistavia täpliä. Jean Valjean eteni varovasti, koettaen välttää törmäämistä huonekaluihin. Huoneen perältä kuuli hän nukkuvan piispan tasaisen, rauhallisen hengityksen.

Äkkiä hän pysähtyi. Hän oli lähellä vuodetta. Hän oli saapunut sinne pikemmin kuin oli odottanut.

Luonto puuttuu joskus ilmiöineen ja vaikutuksineen meidän tekoihimme jonkunlaisella voimakkaalla, ymmärtäväisellä kysymyksellä, aivan kuin tahtoisi se pakottaa meitä miettimään. Jo melkein puolen tunnin ajan oli suuri pilvi peittänyt, taivaan. Siinä hetkessä, kun Jean Valjean pysähtyi vuoteen ääreen, halkesi tämä pilvi kuin olisi se tapahtunut vartavasten, ja korkean akkun läpi lennähti äkkiä kuun säde valaisemaan piispan kalpeita kasvoja. Piispa nukkui rauhallisesti. Hän makasi melkein täydellisesti puettuna ruskeaan villavaatteeseen, joka peitti hänen käsivartensakin ranteisiin asti; yöt ovat näet kylmiä Ala-Alpeilla. Hänen päänsä lepäsi tyynyllä nukkuneen rauenneessa asennossa; vuoteen laidalta riippui hänen papinsormuksin koristettu kätensä, josta olivat lähteneet niin monet rakkauden työt ja hurskaat teot. Kaikki hänen piirteensä loistivat jonkinlaista tyydytyksen, toivon ja autuuden ilmettä. Se oli enemmän kuin hymyilyä; se oli melkein säteilyä. Hänen otsallaan väikkyi sanoin selittämätön heijastus valosta, jota ei voinut havaita. Hurskaiden sielut näkevät unessa salaisen taivaan.

Heijastus tästä taivaasta lepäsi piispankin yllä. Samalla tuntui tuo kirkkaus ikäänkuin hohtavan hänen läpitseen, sillä se taivas oli hänen sisimmässään. Se taivas oli hänen omatuntonsa.

Kun kuun säde tuli vielä lisäämään, niin sanoaksemme, tätä sisäistä kirkkautta, näytti nukkuva piispa ikäänkuin valokehän ympäröimältä. Hohde oli kuitenkin hillittyä ja kuvaamattoman hämyä verhoamaa. Kuu taivaalla, lepoon vaipunut luonto, puutarha, missä ei lehtikään värähdä, haudanhiljainen talo, yöaika, hetken syvä rauha valoi jotakin juhlallista ja sanoin selittämätöntä tähän kunnioitusta herättävään, nukkuvaan mieheen ja ympäröi jonkunlaisella majesteettillisella, leppeällä sädekehällä nämä valkeat hivukset, nämä sulkeuneet silmät, nämä kasvot, joissa kaikki oli toivoa ja joissa kaikki oli luottamusta, tämän vanhuksen pään ja tämän lapsen unen.

Siinä oli jotakin melkein jumalallista tässä tietämättään ylevästi vaikuttavassa miehessä.

Mutta Jean Valjean seiso pimeässä, kynttilänpidin kädessään, liikkumattomana; tämä valonhohtoinen vanhus oli saattanut hänet kauhuihinsa. Ei koskaan ollut hän moista nähnyt. Tämä luottavaisuus hirvitti häntä. Siveellisessä maailmassa ei ole suurempaa näkyä kuin tämä: pahanteon partaalle saapunut kuohuva, rauhaton omatunto, katselemassa vanhurskaan unta.

Tässä yksinäisessä, turvattomassa makuupaikassa, naapurina sellainen ihminen kuin hän, oli jotakin ylevää, jaloa, jonka hän tunsu sekavasti, mutta vastustamattomasti.

Ei kukaan olisi voinut sanoa, mitä hänen mielessään liikkui, ei edes hän itse. Voidakseen saada siitä osittaisen käsityksen, täytyy kuvitella mitä villointia kaikkein vienoimman, lempeimmän yhteydessä. Hänen kasvoillaankaan ei olisi voinut mitään varmasti havaita. Niillä oli jonkunlainen vauhko ihmettelyn ilme. Hän katseli näkyä edessään. Siinä kaikki. Mutta mitä hän ajatteli? Sitä olisi ollut mahdoton arvata. Silminnähtävää vaan oli, että hän oli liikutettu ja poissa suunniltaan. Mutta mitä laatua oli tämä liikutus?

Hänen silmänsä ei poistunut vanhuksesta. Ainoa, mikä kävi selvästi ilmi hänen asennostaan ja kasvojensa juonteista, oli kummallinen epäröiminen. Hän näytti häilyvän kahden syvyyden välillä: kadotuksen ja pelastuksen. Hän näytti voivan murskata tuon pään tai suudella tuota kättä.

Muutaman hetken kuluttua kohousi hänen oikea kätensä hitaasti otsaa kohti, ja hän otti lakin pois päästään, sitten laskeutui käsi yhtä hitaasti alas jälleen, ja Jean Valjean vaipui taas tarkastavaan mietiskelynsä, lakki vasemmassa kädessä, oikeassa rauta-ase, tukka pystyssä hänen villissä päässään.

Piispa nukkui yhä syvässä rauhassa tämän hirvittävän katseen mittelemänä.

Kuunpaiste loihti heikosti näkyviin takanotsalle asetetun ristiinnaulitun kuvan, joka näytti ojentavan kätensä heitä molempia kohti, siunatakseen toista ja julistaakseen anteeksiantamusta toiselle.

Yht'äkkiä painoi Jean Valjean lakin jälleen päähänsä, astui sitten nopeasti vuoteen viertä, piispaan katsahtamatta, suoraan kaapin luo, joka häämötti nurkassaan. Hän kohotti kynttilänpidintä ikäänkuin murtaakseen lukon. Avain oli suulla. Hän käytti sitä. Kaikkein ensiksi sattui hänen käsiinsä kori, missä hopeakaluja säilytettiin. Hän sieppasi korin, harppasi pitkin askelin huoneen poikki varomatta, melusta

välittämättä, pääsi ovelle, tuli rukoushuoneeseen, avasi akkunan, pisti hopeakalut pussiinsa ja heitti korin menemään, juoksi poikki puutarhan, hyppäsi muurin yli kuin tiikeri ja pakeni.

12.

Piispa toimii.

Seuraavana aamuna auringon noustessa käyskeli hänen ylhäisyytensä Bienvenu puutarhassaan. Rouva Magloire juoksee hänen luokseen kauhun valtaamana.

"Teidän Ylhäisyytenne, Teidän Ylhäisyytenne", huusi hän, "tietääkö Teidän Ylhäisyytenne, missä hopeakalukori on?"

"Tiedän", sanoi piispa.

"Jeesus Jumala olkoon kiitetty!" huokasi hän. "Luulin jo sen hukkaan joutuneen".

Piispa oli juuri löytänyt korin eräästä kasvilavasta. Hän tarjosi sitä rouva Magloirelle.

"Tässä se on".

"Todellakin?" sanoi hän. "Ja aivan tyhjä? Missä ovat hopeakalut?"

"Ahaa!" jatkoi piispa. "Hopeakaluistako Te huolehdittekin? Minä en tiedä, missä ne ovat".

"Suuri hyvä Jumala! ne on varastettu! Se eilinen mies on ne varastanut!"

Kaikella reippaan vanhuksen ketteryydellä juoksi rouva Magloire tuossa tuokiassa rukoushuoneeseen, vilkaisi vuodekammioon ja palasi piispan luo taas. Piispa tarkasteli juuri kumartuneena ja hymysuin muuatta retikan tainta, jonka kori oli kasvilavaan pudotessaan taittanut. Hän oikaisihe, kuullessaan rouva Magloiren huudon.

"Teidän Ylhäisyytenne! Mies on paennut! Hopeakalut ovat varastetut!"

Samassa huomasi hän puutarhan kulmauksessa jälkiä miehen matkasta. Muurin harjalta oli ruohoa ja multaa irtaantunut.

"Katsokaahan, tästä on hän kulkenut! Hän on hypännyt Cocheilet-kadulle! Voi, kauheutta! Hän on varastanut meidän hopeakalumme!"

Piispa oli hetkisen vaiti, mutta kohotti sitten vakavan katseensa ja sanoi rouva Magloirelle lempeästi:

"Entä sitten? Olivatko nämä hopeakalut todellakin meidän?"

Rouva Magloire ei saanut sanaa suustansa. Oli taas hetkinen hiljaisuutta, kunnes piispa jatkoi:

"Rouva Magloire, minä pidin pitkiä aikoja vääryydellä näitä hopeakaluja huostassani. Ne kuuluivat köyhille. Mikä oli tämä mies? Silmännähtävästi köyhä".

"Herra Jeesus!" puhkesi rouva Magloire puhumaan. "Nehän eivät olleet ei minua eikä neitiä varten. Me emme niistä niin välittäneet. Mutta ne olivat Teidän Ylhäisyyttänne varten. Mistä aikoo Teidän Ylhäisyytenne nyt syödä?"

Piispa katsahti häneen hämmästyneenä.

"Mitenkä! Eikö ole tinakaluja?"

Rouva Magloire kohautti olkapäitään.

"Tinassa on semmoinen haju".

"No, rautaiset pöytäkalut sitten".

Rouva Magloire nyrpisti nenäänsä merkitsevästi.

"Raudassa on semmoinen maku".

"Siis puusta sitten!" sanoi piispa.

Muutamia hetkiä myöhemmin söi hän aamiaista, saman pöydän ääressä, missä Jean Valjeankin oli eilen illalla istunut. Aterioidessaan huomautti hänen ylhäisyytensä Bienvenu leikillisesti sisarelleen, joka ei puhunut mitään, ja rouva Magloirelle, joka murisi itseksensä, ett'ei tarvita lainkaan edes puista lusikkaa eikä haarukkaa kastaakseen leivänpalaansa maitokuppiin.

"Pälkähtää sitä päähänkin!" mutisi rouva Magloire hiljaa, edestakaisin liikkueensa, "päästää sisään mokoma mies! Ja antaa sille yösijakin vielä! Mikä onni sentään, ett'ei se tehnyt pahempia! Ah! hyvä jumala! Ihan hirvittää kun sitä ajatteleekin!"

Kun veli ja sisar olivat juuri pöydästä nousemaisillaan, koputettiin ovelle.

"Astukaa sisään!" sanoi piispa.

Ovi aukeni. Kynnykselle ilmaantui outo, kolajava ryhmä. Kolme miestä piteli neljättä kauluksesta. Nuo kolme miestä olivat santarmeja; neljäs oli Jean Valjean. Muuan santarmi-upseeri, joka näytti johtavan ryhmää, astui ovelta huoneeseen ja lähestyi piispaa sotilaallisesti tervehtien.

"Teidän Ylhäisyytenne..." sanoi hän.

Kuullessaan nämä sanat, kohotti Jean Valjean, joka näytti synkältä ja peräti masentuneelta, hämmästyneen päänsä.

"Teidän ylhäisyytenne!" mutisi hän. "Se ei siis ollutkaan mikään rovasti..."

"Vaiti siinä!" katkaisi muuan santarmi. "Se on hänen ylhäisyytensä piispa."

Sillä välin oli hänen ylhäisyytensä Bienvenu tullut ovelle niin nopeasti kuin hänen korkea ikänsä suinkin salli.

"Kas! Tekö siinä?" huudahti hän katsellessaan Jean Valjeania. "Onpa hauskaa nähdä teitä. Mutta mitä tämä on: minähän annoin Teille myös kynttiläjalat, jotka ovat hopeata kuten toisetkin esineet ja joista Te saisitte varmaankin kaksisataa frangia! Miksi ette vienyt niitäkin mukanaan pöytäkalujen matkassa?"

Jean Valjeanin silmät levisivät suuriksi, ja hän tuijotti kunnianarvoiseen piispaan ilmeellä, jota ei ihmiskieli osaa kuvata.

"Teidän Ylhäisyytenne", sanoi santarmi-upseeri, "tämä mies puhui siis sittenkin totta? Me hänet hoksasimme. Hän kulki niinkuin se, jolla on erikoinen kiire. Me otimme hänet kiinni nähdäksemme. Löysimme häneltä nämä hopeakalat".

"Ja hän sanoi Teille", keskeytti piispa hymyillen, "että ne oli antanut hänelle muuan vanha pappi, jonka luona hän oli ollut yötä? Ymmärrän asian. Ja siksi olette Te tuoneet hänet tänne? Siinä on tapahtunut erehdys".

"Jos asia niin on", jatkoi upseeri, "niin voimme kai laskea hänet menemään?"

"Tietysti", vastasi piispa.

Santarmit päästivät Jean Valjeanin, joka horjahti taaksepäin.

"Onko totta, että minut lasketaan vapaaksi?" sanoi hän melkein tajuamattomalla äänellä ja ikäänkuin unissaan puhuen.

"Lasketaan, lasketaan, etkö sitä kuule?" sanoi muuan santarmi.

"Ystäväni", jatkoi piispa, "ennenkuin poistutte, ottakaa kynttiläjalkanne. Kas tuossa".

Hän meni takan luo, otti kaksi hopeista kynttilänjalkaa ja antoi ne Jean Valjeanille. Molemmat naiset katselivat tapausta sanaakaan sanomatta, liikettäkään tekemättä, luomatta pienintäkään katsetta, jota olisi voinut käsittää moitteeksi piispalle.

Jean Valjeanin kaikki jäsenet vapisivat. Hän otti kynttilänjalat koneellisesti, ikäänkuin sekapäissään.

"Nyt", sanoi piispa, "menkää rauhassa. — Mutta kuulkaahan: kun ensi kerran tulette, ei Teidän tarvitse kulkea puutarhan kautta. Te voitte milloin tahansa tulla sisään tai astua ulos kadunpuoleisesta ovesta. Se on vain säpissä niin päivällä kuin yölläkin".

Sitten kääntyi hän santarmien puoleen:

"Herraseni, Te voitte poistua".

Santarmit lähtivät.

Jean Valjean näytti olevan pyörtymäisillään.

Piispa meni hänen luokseen ja sanoi matalalla äänellä:

"Älkää unhottako, älkää milloinkaan unhottako, että Te olette luvannut minulle käyttää tätä hopeaa tullaksenne kunnialliseksi mieheksi".

Jean Valjean, joka ei muistanut mitään luvanneensa, pysyi yhä kuin ukkosen lyömänä. Piispa oli puhuessaan korostanut näitä sanoja. Hän jatkoi juhlallisesti:

"Jean Valjean, veljeni, Te ette kuulu enää pahan valtakuntaan, vaan hyvän. Minä ostan Teidän sielunne: minä vapautan sen pimeiden ajatusten ja kadotuksen hengen kahleista ja annan sen Jumalalle".

13.

Pikku-Gervais.

Jean Valjean poistui kaupungista kuin paeten. Hän kulki kiireesti kedoilla, poiketen väliin toiselle eteen osuvalle tielle tai polulle, väliin toiselle, huomaamatta, että hän vähän ajan perästä palasi entisille jäljilleen. Hän harhaili tällä lailla koko aamupäivän; hän ei ollut vielä mitään syönyt, mutta ei hänellä nälkäkään ollut. Hän oli joutunut uusien tunteiden valtaan. Hän tunsu sisässään vihan raivoavan, mutta ei tiennyt, ketä vastaan. Hän ei olisi osannut sanoa, oliko hän liikutettu tai nöyryytetty. Väliin tulvahti hänen sydämeensä outo hellyys, jota hän koetti estää esiin kohoamasta ja jota vastaan hän asetti kilveksi viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana kovettuneen mielensä. Tämä tila oli meneddyttää hänet. Hän huomasi levottomuudekseen häiriintyvän sisimmässään sen kamalan tasapainon, jonka hänen suhdattomat kärsimyksensä olivat synnyttäneet. Hän kysyi itseltään, mitä tulisi sen sijaan. Hetkittäin olisi hän mieluummin halunnut olla vankilassa tai santarmeihin kynsissä, kunhan asiat eivät olisi käyneet tätä latua; se ei olisi saattanut häntä näin rauhattomaksi. Vaikka vuodenaika olikin jokseenkin myöhäinen, upeili vielä siellä ja täällä pensasaidoissa muutamia syyskukkia, joiden tuoksu hänen siitäh ohikulkiessaan johti hänen mieleensä lapsuuden muistoja. Nämä muistot tuntuivat nyt melkein sietämättömiltä, niin pitkä aika oli jo siitä kulunut, kun ne olivat hänen sydäntään lämmittäneet.

Ajatuksia toinen toistaan oudompina risteili näin hänen aivoissaan koko päivän.

Kun aurinko alkoi kallistua laskuaan kohti ja luoda varjoja pienimmistäkin kivenmukuroista, istui Jean Valjean pensaankin takana suurella kuolon-autiolla nummella. Alpit vain taivaanrannalla häämöttivät. Ei edes minkään kaukaisen kylän kirkontornia näkynyt. Jean Valjean oli ehkä kolmen lieun päässä Dignestä. Nummen poikki vievä polku kulki vallan pensaankin läheltä.

Kesken näitä mietteitään, mitkä olisivat tuntuvassa määrässä lisänneet hänen ryysyjensä pelottavaa näkyä sen silmissä, joka olisi hänet kohdannut, kuuli hän iloista ääntä.

Hän käänsi päätään ja näki polkua pitkin lähenevän pienen noin kymmen-vuotiaan savoijalais-pojan, joka lauleli reippaasti, soittolaatikko sivulla riippumassa ja valkahiirilaatikko selässä. Se oli noita herttaisia hauskoja veikaroin, jotka kulkevat paikasta paikkaan, niin että polvi rikkinäisistä housuista vilkkaa.

Lakkaamatta rallatellen pysähtyi poika tuon tuostakin leikkimään tipapeliä muutamilla lanteilla, joita hän kilisteli kädessään: koko hänen omaisuutensa varmaankin. Näiden lanttien joukossa oli kuitenkin yksi kahden frangin raha.

Poikanen pysähtyi Jean Valjeania huomaamatta pensaankin ääreen ja hypähytteli lanttikourallistaan; tähän asti oli hän sangen taitavasti saanut ne pysähtymään kaikki kädenselälle.

Mutta tällä kertaa putosi kahden frangin raha ja vierä pensaankin juurelle aivan Jean Valjeanin lähetyville. Jean Valjean pisti jalkansa sen päälle.

Poika oli seurannut rahaa katseellaan ja hän oli nähnyt kaikki.

Hän ei lainkaan hämmästynyt, vaan astui aivan suoraan miestä kohti.

Paikka oli autio ja yksinäinen. Niin pitkältä kuin silmä kantoi, ei näkynyt ainuttakaan elävää olentoa

koko nummella eikä polulla. Kuului vaan muuttolintu-parven etäistä heikkoa kirkunaa, kun se kiiti taivaanlaella suunnattomissa korkeuksissa. Lapsi käänsi selkensä päin aurinkoa, joka heitti hänen hiuksilleen kultaloisten ja joka punasi verenhohtoisiksi Jean Valjeanin villit kasvat.

"Herra", sanoi pieni savoijalainen tuolla lapsellisella luottavaisuudella, joka on yhdistys tietämättömyyttä ja viattomuutta, — "rahani!"

"Mikä on nimesi?" kysyi Jean Valjean.

"Pikku-Gervais, herra".

"Pötki tiehesi!" sanoi Jean Valjean.

"Herra", penäsi lapsi, "antakaa pois rahani".

Jean Valjean painoi päänsä alas eikä vastannut mitään.

Lapsi alkoi uudestaan:

"Rahani, herra!"

Jean Valjeanin katse tuijotti yhä maahan.

"Rahani!" huusi poika, "kirkas rahani! Hopealanttini!"

Jean Valjean ei näyttänyt kuulevan mitään. Poika tarttui häntä mekon kaulukseen ja ravisti. Samalla yritti hän siirtää suurta raudotettua kenkää aarteensa päältä.

"Minä tahdon rahani pois! Kahden frangin rahani!"

Lapsi pillahti itkemään. Jean Valjeanin pää kohosi. Hän istui yhä. Hänen silmänsä näyttivät sekavilta. Hän tarkasteli lasta jonkunlaisella hämmästyksellä, sitten ojensi hän kätensä keppiä tavottaakseen ja huusi hirveällä äänellä: "Kuka siinä?"

"Minä, herra", vastasi lapsi. "Pikku-Gervais! Minä! Minä! Antakaa pois minun kaksi frangiani, tehkää niin hyvin! Siirtäkää jalkaanne, herra, tehkää niin hyvin!"

Sitten suuttui pienokainen taas ja puhui melkein uhkaavasti:

"Ettekö aijo siirtää jalkaanne! Siirtäkää heti paikalla jalkaanne!"

"Ahaa, sinäkö siinä vielä!" sanoi Jean Valjean, ja kohoten äkkiä seisomaan, jalka yhä rahan päällä, lisäsi hän: "Menetkö tiehesi, vai!"

Säikähtynyt lapsi katseli häntä hetken, alkoi sitten vavista kiireestä kantapäähän ja ensimmäisestä pelästyksestä toinnuttuaan pakeni minkä jaloista lähti, uskaltamatta vilkaista taakseen tai päästä äinuttakaan äännähdystä.

Mutta jonkun matkan päässä pakotti hengästyminen hänet pysähtymään, ja Jean Valjean kuuli unihaaveilunsa läpi hänen nyyhkytyksensä.

Hetkisen kuluttua oli lapsi kadonnut.

Aurinko oli mennyt mailleen.

Pimeys laskehe Jean Valjeanin ympärille. Hän ei ollut koko päivänä syönyt; hän oli varmaankin kuumeessa.

Hän seiso yhä, hän ei ollut muuttanut asentoaan lapsen paosta asti. Hengitys paisutti hänen rintaansa pitkien, epäsäännöllisten väliaikojen perästä. Hänen kymmenen, kahdentoista askeleen päähän kiintynyt katseensa näytti erinomaisen tarkkaavasti tutkivan nurmelle pudonneen vanhan saviastian-palasen muotoa. Äkkiä hän väsähti; häntä puistatti illan kylmyys.

Hän painoi lakkia syvemmäksi otsalleen, yritti koneellisesti vetää mekkoa paremmin päälleen ja napittaa sitä, astui askeleen ja kumartui ottamaan keppiänsä.

Samassa äkkäsi hän kahden frangin rahan, jonka hänen jalkansa oli painanut puoliksi maan sisään ja joka kiilsivät kivien välistä.

Hän sai kuin sähkö-iskun. — Mitä tämä on? mutisi hän hampaittensa välistä. Hän peräytyi kolme askelta, pysähtyi sitten, voimatta irrottaa katsettaan tuosta paikasta, jota hän oli äsken jalallaan

tallannut, aivan kuin olisi tuo pimeässä kiiluva esine ollut häneen tuijottava pyöreä silmä.

Hetkisen kuluttua heittäytyi hän kuin kouristuskohtauksessa hopearahan kimppuun, sieppasi sen ja suoraksi ojentautuen alkoi katsella nummea pitkin kaikille ilmansuunnille väristen niinkuin pelästynyt petoeläin, joka etsii turvapaikkaa.

Hän ei nähnyt mitään. Yö yhä pimenei, nummella oli kylmää ja kolkkoa, paksuja sinipunervia huuruja nousi iltaruskon valopiiriin.

Hän huokasi: Ah! ja alkoi kulkea kiivaasti siihen suuntaan, minne oli nähnyt lapsen häipyvän. Kolmenkymmenen askeleen päässä hän pysähtyi, tähysteli taas joka haaralle eikä nähnyt ketään.

Silloin huusi hän minkä jaksoi: "Pikku-Gervais! Pikku-Gervais!"

Hän taukosi ja odotti.

Ei mitään vastausta.

Keto oli autio ja synkkä. Häntä piiritti avaruus. Hänen ympärillään oli vain pimeys, johon hänen katseensa häipyi, ja hiljaisuus, johon hänen äänensä kuoli.

Jäätävä viima puhalsi ja loi häntä ympäröiviin esineisiin jonkunlaista polttavaa elämää. Vaivaiset pensaat heiluttelivat pieniä laihoja käsivarsiaan uskomattomalla raivolla. Näytti kuin olisivat ne jotakin uhanneet ja vainonneet.

Hän aikoi kävellä, muutti sitten juoksuksi ja pysähtyi aika ajoin huutamaan ja huhuilemaan tässä yksinäisyyden paikassa, äänellä sellaisella, joka yhdisti itseensä kaikki kauhut ja kaiken epätoivon: "Pikku-Gervais! Pikku-Gervais!"

Vaikka lapsi olisi huudon kuullutkin, olisi se varmaankin pelännyt ja varonut näyttäytymästä. Mutta ehkä oli poika jo pitkien matkojen päässä.

Hän kohtasi ratsastavan papin. Hän meni luoksi ja kysyi:

"Herra rovasti, oletteko nähnyt erästä lasta?"

"En", sanoi pappi.

"Erästä Pikku-Gervais nimistä poikaa?"

"En ole nähnyt ketään".

Hän kaivoi pussistaan kaksi viiden frangin rahaa ja ojensi ne papille.

"Herra rovasti, ottakaahan tämä köyhille. — Herra rovasti, se oli semmoinen pieni, kymmenvuotias poika; sillä oli valkahiirikin, luulen, ja soittolaatikko. Hän kulki jalkapatikassa. Niitä savoijalaisia, tiedättehän".

"En ole nähnyt häntä".

"Pikku-Gervaisiako? Eikö hän ole jostain täältä lähikylistä kotoisin? Voitteko neuvoa?"

"Jos asia on niinkuin sanotte, ystäväni, niin on se ollut joku vieras. Niitä poikkeaa sellaisia pieniä poikia usein seudulle. Mutta ne menevät taas, eikä niitä kukaan tunne?"

Jean Valjean kaivoi kiihkoissaan kaksi uutta viiden frangin rahaa ja antoi ne papille.

"Köyhille", sanoi hän.

Sitten lisäsi hän kuin sekapäinen:

"Herra pappi, toimittakaa minut kiinni. Minä olen varas".

Pappi kannusti vimmatusti hevostaan ja pakeni kauhun valtaamana.

Jean Valjean juoksi samaan suuntaan, mitä oli ennenkin kulkenut.

Hän joutui näin pitkän matkan, tähystellen, huutaen ja huhuillen, mutta ei tavannut enää ketään. Pari kolme kertaa syöksähti hän paikalle, missä luuli jonkun makaavan tai olevan kyyryssä; se oli vain joku pensas tai kivi. Vihdoin pysähtyi hän kolmen polun risteykseen. Kuu oli noussut. Hän tähysteli ympärilleen ja huusi viimeisen kerran: "Pikku-Gervais! Pikku-Gervais!" Hänen huutonsa hukkuivat nevaan.

edes kaikua herättämättä. Hän yritti vielä: "Pikku-Gervais!" mutta heikolla, kähisevällä äänellä. Se oli hänen viimeinen ponnistuksensa; hänen polvijäntereensä laukesivat äkkiä hänen altaan, aivan kuin olisi näkymätön voima yhdellä heitolla säilyttänyt hänen hartioilleen hänen, pahan omantuntonsa musertavan painon; hän vajosi menehtyneenä suurelle kivelle, nyrkit hiuksissa ja kasvot polvissa, ja huusi: "Minä olen kurja ihminen".

Silloin hänen sydämensä särkyi, ja hän ratkesi itkuun. Hän ei ollut itkenyt yhdeksääntoista vuoteen.

Lähdettyään piispan luota oli Jean Valjean joutunut kaiken tähänastisen ajatuksenjuoksunsa ulkopuolelle. Hän ei voinut selvittää itselleen, mitä hänen sisimmässään liikkui. Hän koki terästyä vanhuksen enkeli-hyvän teon ja lempeiden sanojen vaikutusta vastaan. "Te olette luvannut minulle tulla kunnialliseksi. Minä ostan Teidän sielunne. Minä vapautan sen pahuuden hengen kahleista ja annan sen hyvälle Jumalalle". Nämä sanat palasivat herkeämättä hänen mieleensä. Tätä taivaallista hyvyttä vastaan kannusti hän ylpeytensä, joka on ikäänkuin kaiken pahan lujin linnoitus meissä. Hän tunsu hämärästi, että tämän papin anteeksi-antamus oli vaarallisin rynnäkö ja tuhoisin hyökkäys, mikä häntä oli milloinkaan järjestyttänyt; hän tunsu, että hänen sydämensä kovettuminen tulisi lopulliseksi, jos hän ei antaisi tämän lempeyden itseensä vaikuttaa; hän tunsu, että jos hän antaisi perään, täytyisi hänen luopua tuosta synkästä vihasta, jolla toisten ihmisten teot olivat niin monien vuosien kuluessa hänen sydäntään täyttäneet ja joka oli hänelle mieleinen; hän tunsu, että nyt piti voittaa tai tulla voitetuksi, ja että taistelu, ankara, ratkaiseva taistelu oli syttynyt hänen oman pahuutensa ja tuon miehen hyvyyden välillä.

Kaikkia näitä valonhäiveitä miettiessään kulki hän eteenpäin kuin päihtynyt. Älysikö hän näin kävellessään, silmät oudon palavina päässä, älysikö hän tarkasti, mitä seurauksia hänelle saattoi olla Dignen tapahtumista? Kuuliko hän kaikki nuo salaperäiset äänet, jotka varottavat tai kiusaavat sieluamme muutamina elämämme hetkinä? Kuiskasiko hänelle joku korvaan, että hän oli elänyt nyt kohtalonsa juhlallisimman hetken, ett'ei hänelle enää mitään keskiastetta löytynyt, että joll'ei hänestä vastaisuudessa tule parhain ihminen, tulee hänestä pahin, että hänen nyt täytyi kohota korkeammalle kuin piispa, tai sitten vajota alemmaksi kuin kaleeri-orja, että, jos hän tahtoi tulla hyväksi, hänen täytyi tulla enkeliksi, tai jos hän tahtoi jäädä pahaksi, täytyi hänen tulla häijyimmäksi hirviöksi.

Meidän täytyy tässä vieläkin toistaa entiset kysymyksemme: tajusiko hän edes hämärästi kaikkea tätä? Olemme jo huomauttaneet, mitenkä onnettomuus ja kärsimys ehdottomasti kehittää ihmismieltä; mutta epäiltävää on, kykenikö Jean Valjean selvästi käsittämään kaikkea, mistä tässä on ollut puhe. Jos nämä ajatukset hänen mieleensä juohtuivatkin, niin aavisti hän niitä pikemmin kuin näki, eikä niistä muuta hyvää ollut, kuin että ne syöksivät hänet melkein tuskalliseen sekaannustilaan. Lähtiessään tuosta pimeyden ja kurjuuden paikasta, vankilasta, oli piispan käytös huikaissut hänen sieluansa, aivan niinkuin kirkas valo huikaisee pimeästä tulijan silmiä. Tuleva elämä, mahdollinen elämä, joka nyt avautui hänen eteensä puhtaana ja säteilevänä, täytti hänet vavistuksella ja pelolla. Hän ei todella enää tiennyt mihin hän oli joutunut. Aivan niinkuin tarhapöllö, joka äkkiä joutuisi näkemään auringon nousun, oli rangaistusvanginkin huikaissut ja melkein soentanut hyve.

Eräs seikka vaan oli varma, seikka, jota hän ei itsekään epäillyt: hän ei ollut enää sama ihminen, kaikki oli hänessä muuttunut, hän ei voinut mitenkään tehdä tapahtumattomaksi sitä, että piispa oli hänelle puhunut ja että piispa oli häneen vaikuttanut.

Tässä mielentilassaan oli hän kohdannut Pikku-Gervaisin ja varastanut hänen kaksi-frangisensa. Minkätähden? Hän ei olisi varmaankaan voinut sitä selittää. Oliko se ehkä pahojen ajatusten viimeinen isku, viimeinen ponnistus, ajatusten, jotka hän oli vankilasta perinyt, jäännös vanhoja vaikutuksia, tulos siitä, mitä liikeopissa kutsutaan *kerääntyneeksi voimaksi*? Sitä se ehkä oli, tai ehk'ei se sentään ollut sitäkään. Sanokaamme yksinkertaisesti, ett'ei *hän* ollut varastanut, ett'ei ihminen ollut varastanut, vaan eläin, peto, joka tottumuksesta ja vaiston viemänä vähääkään ajattelematta painoi jalkansa rahan päälle, sillä välin kun järki taisteli niin monia uusia, aavistamattomia hyökkäyksiä vastaan. Kun järki heräsi ja näki tämän eläimen teon, peräytyi Jean Valjean tuskissaan ja päästi kauhistuksen huudon.

Kummallinen ilmiö todellakin ja mahdollinen vain hänen silloisessa tilassaan: varastaessaan lapselta tuon rahan teki hän teon, jota hän ei enää saattanut tehdä.

Miten olikaan, tällä viimeisellä pahalla työllä oli häneen nähden ratkaiseva merkitys: se puhkaisi yhdellä iskulla sen sumun, joka hänen järkeänsä peitti, ja hajotti sen, erotti toiselle puolelle synkät varjot ja toiselle kirkkaan valon ja vaikutti hänen sieluunsa siinä tilassa, missä se parillaan oli, samoin kuin muutamat kemialliset aineet vaikuttavat sameaan seokseen, vajottaen toisen yhdysoosan sakaksi pohjalle ja selkeyttäen toisen.

Ensi alussa, ennättämättä edes miettiä ja tutkia sisintään, hädän valtaamana, niinkuin se, joka kokee jostain vaarasta pelastua, yritti hän löytää lasta antaakseen hänelle rahan takaisin; kun hän huomasi sen hyödyttömäksi ja mahdottomaksi, pysähtyi hän epätoivon raatelemana. Siinä hetkessä, jolloin hän

huudahti: Minä olen kurja ihminen! näki hän itsensä sellaisena kuin oli; ja hän oli jo siihen määrään erkaantuneena omasta itsestään, että hän näytti mielestään olevansa vain joku haamu, ja tuossa hänen edessään seisojaksi tuo inhottava kaleerivanki Jean Valjean luineen ja lihoineen, keppi kädessä, mekko päällä, selässä matkalaukku täynnä varastettua tavaraa, kasvot päättävän synkät, mieli täynnä kankeita suunnitelmia.

Kärsimysten ylenmääräisyys oli pannut hänet hourailemaan, kuten olemme huomauttaneet. Tämä oli siis jonkunlainen heure-näky. Hän näki todellakin edessään tämän Jean Valjeanin, nämä synkeät, kamalat kasvot. Hän oli vähällä kysyä itseltään, kuka tuo mies oikeastaan oli, ja kauhu valtasi hänet.

Hän eli hetkeä kiihkoisaa ja kuitenkin kamalan tyyntä, jolloin haavehourailu on niin syvää, että se muuttaa todellisuudenkin. Ihminen ei silloin enää näe esineitä, jotka ovat hänen edessään, mutta näkee ikäänkuin ulkopuolella itseään kuvat, jotka väikkivät hänen mielessään.

Hän siis tarkasteli itseään, niin sanoaksemme, silmästä silmään, ja samalla keksi hän hourailunsa salaperäisissä syvyyksissä valonvälkkeen, jota hän piti ensin tulisoihituna. Katseltuaan tarkkaavammin tätä valoa, joka hänen sieluunsa paistoi, huomasi hän sen saavan ihmisen muodon; hän havaitsi, että tämä tulisoihitu oli piispa.

Hän katseli omassatunnossaan nyt vuorotellen näitä kahta edessään seisovaa miestä: piispaa ja Jean Valjeania. Mutta edellisen rinnalla näytti jälkimäinen kovin surkealta. Sillä kummallisella tavalla, mikä on ominaista tämänlaiselle kuohuntatilalle, suureni ja kirkastui piispa hänen silmissään sitä mukaa, mitä pitemmälle hän tarkastelussaan ehti, kun taas Jean Valjean pienentyi ja kalpeni. Lopulta oli hän enää varjo vain. Äkkiä katosi hän kokonaan. Piispa jäi yksin jällelle.

Hän täytti ylevällä paisteella tämän kurjan koko sielun.

Jean Valjean itki kauvan. Hän itki kuumiin kyynelini nyyhkytyksin, hervottomammin kuin nainen, kauhistuneempana kuin lapsi.

Hänen itkiessään levisi valo yhä enemmän ja enemmän hänen sielussaan, erinomainen valo, samalla kertaa ihastuttava ja pelästyttävä valo. Hänen kulunut elämänsä, hänen ensimmäinen rikoksensa, hänen pitkä kärsimyksensä, hänen ulkonainen villiintymisensä, hänen sisäinen kovettumisensa, hänen vapaaksi pääsemisensä ja niin monen kostosuunnitelman riemut, tapaukset piispan luona, viimeinen pahatyö, minkä hän oli tehnyt varastaessaan kaksi frangia lapselta, rikos sitäkin kurjempi ja hirvittävämpi kun se tuli heti piispan anteeksi-antamuksen jälkeen, kaikki tämä palasi hänen mieleensä ja ilmestyi hänen tajuunsa selvästi, mutta valossa, jota hän ei ollut nähnyt ennen. Hän katseli elämäänsä, ja se näytti hänestä kamalalta; sieluunsa, ja se näytti hänestä inhottavalta. Mutta ihana valo loisti yli tämän elämän ja yli tämän sielun. Hänestä tuntui kuin näkisi hän saatanan paratiisin kirkkaudessa.

Kuinka kauvan itki hän näin? Mitä teki hän sitten? Minne hän meni? Siitä ei ole koskaan päästy selville. Todistetuksi on kuitenkin tullut, että muuan kuormankuljettaja, joka näihin aikoihin kulki Grenoblen väliä ja joka tänä samaisena yönä saapui Digneen noin kolmen seuduilla, näki piispan talon ohi ajaessaan pimennossa miehen polvillaan kadulla, rukoilevan asennossa, hänen ylhäisyytensä Bienvenun oven edustalla.

KOLMAS KIRJA

VUONNA 1817

1.

Vuosi 1817.

Vuosi 1817 oli vuosi, jota Ludvig XVIII kuninkaallisella mahtipontisuudella, josta ei pöyhkeily ollut

kaukana, saattoi sanoa hallituksensa toiseksikolmatta. Sinä vuonna oli herra Bruguère de Sorsum kuuluisuutensa kukkuloilla. Kaikki parturien työhuoneet oli puuteriperuukin ja kuninkaallisen linnun palaamista odotellessa maalattu taivaansinisiksi ja koristettu valtakunnan liljoilla. Se oli sitä ihanaa aikaa, jolloin kreivi Lynch joka sunnuntai istui kirkonisäntänä Saint-Germain-des-Présin kirkon virkamiesten penkissä, Ranskan päärin puvussa, punaisine nauhoineen ja pitkine nokkineen, kasvoilla sellainen ylevä ilme kuin miehen, joka on suorittanut loistotyön. Herra Lynchin suorittama loistotyö oli tämä: hän oli Bordeauxin pormestarina ollessaan luovuttanut 12 päivänä maaliskuuta 1814 kaupungin hiukan liian aikaisin Angoulême'n herttualle. Siitä hänen päärinarvonsa. Vuonna 1817 upotti muoti neljän viiden vanhat pojanvekaratkin suunnattomien nahkalakkien alle, jotka olivat korvallisilta sahviaanilla koristetut ja jotka näyttivät jokseenkin samanlaisilta kuin eskimojen päähineet. Ranskan sotaväki oli puettu vaaleisiin, itävaltalaiseen tapaan; rykmenttejä kutsuttiin legioneiksi; numeroiden asemesta oli niillä maakuntain nimitykset. Napoleon oli Pyhän Helenan saarella, ja kun Englanti ei antanut hänelle viheriätä kangasta, teetti hän uusia vaatteita vanhoja kääntämällä. Vuonna 1817 lauloi Pellegrini, neiti Bigottini tanssi, Potier hallitsi, Odrya ei silloin vielä ollut olemassa. Rouva Saqui seurasi Foriosoa. Silloin oli vielä preussiläisiäkin Ranskassa. Herra Delalot oli mahtava henkilö. Laillisuutta oli juuri vahvistettu katkaisemalla ensin käsi, sitten pää Pleignieriltä, Carbonneaulta ja Tolleronilta. Ruhtinas de Talleyrand, ylimäinen kamariherra, ja apotti Ludvig, raha-asiain nimitetty ministeri, katselivat toisiaan, hymyillen kahden tietäjän hymyä; molemmat olivat olleet 14 päivänä heinäkuuta 1790 viettämässä Bastiljin vallottamisen muistomessua Mars-kentällä; Talleyrand oli sen piispana määrännyt, Ludvig oli sen apulaispappina toimittanut. Vuonna 1817 vielä näkyi tämän saman Mars-kentän käytävillä suuria tukkeja, jotka olivat siinä ruhostolla sateessa mätänemässä, sinivärein siveltyjä, ja nytkin vielä erotti jälkiä muinoin kullatuista kotkan- ja mehiläisenkuvista. Ne olivat patsaita, jotka kaksi vuotta aikaisemmin olivat kannattaneet keisarin kunniakatosta Mai-kentällä. Siellä ja täällä pilkotti tukin musta kylki: siinä oli ollut Gros-Cailloun lähelle asettautuneiden itävaltalaiden leiri. Pari kolme näistä patsaista oli muuttunut tuhkaksi heidän leirinuotioissansa ja lämmittänyt keisarillisten kouria. Mai-kentässä oli huomattavaa, että sen tapahtumat tapahtuivat kesäkuussa ja Mars-kentällä. Vuonna 1817 oli kaksi seikkaa kansanomaista: Voltaire-Touquet nojatuoli ja patenttinueuskarasia. Tuorein pariisilainen kuohutapaus oli Dautunin rikos, hänen, joka oli vielä heittänyt veljensä pään Kukkatorin vesialtaaseen. Tutkimuksia aloitettiin meriministeriössä tuossa surullisenukuluisan *Medusa-fregatin* jutussa, joka lopulta peitti häpeällä Chaumareixin ja kunnialla Géricaultin. Eversti Selves meni Egyptiin, missä hänestä tuli Soliman-pasha. Thermes-palatsia La Harpen kadulla käytti nyt muuan tynnyrintekijä myymälänään. Vielä näkyi Cluny-palatsin kahdeksankulmaisen tornin tasanteella se pieni lautakoju, joka oli muinoin ollut Messierin, Ludvig XVI:n aikuisen laivaston tähtitieteilijän havaintojenteko-paikkana. Durasin herttuatar luki kolmelle, neljälle ystävälleen vielä ilmestymätöntä *Ourikaa* kammiossaan, joka oli sisustettu ristijalkaisilla taivaansiniseen satiniin verhotuilla huonekaluilla. Louvressa hangattiin N-kirjaimia pois kaikista esineistä. Austerlitzin silta sai muuttaa nimeä ja ristittiin Kuninkaan Puutarhan sillaksi, kaksinkertainen arvoitus, joka peitti taakseen samalla kertaa Austerlitzin sillan ja kasvitieteellisen puutarhan. Ludvig XVIII:llä, joka merkittävänsä kynnellään oivia kohtia Horatiuksesta erittäin pelkäsi sankareita, jotka kohoavat keisareiksi, ja puukengäntekijöitä, joista tulee perintöruhtinaita, oli kaksi huolta: Napoleon ja Mathurin Bruneau. Ranskan Akademia julisti kilpakirjotuksen: *opintojen tuottamasta onnesta*. Herra Bellart oli yleisesti tunnettu kaunopuhuja. Hänen varjossaan nähtiin kehkeävän vastaisen yliprokuraattorin de Broën, joka myöhemmin joutui Paul-Louis Courierin pistopuheiden ruoskittavaksi. Siihen aikaan esiintyi muuan väärä Chateaubriand, jonka nimi oli Marchangy, kunnes ilmestyi väärä Marchangy, jonka nimi oli Arlincourt. *Claire d'Albe* ja *Malek-Adel* olivat mestariteoksia; rouva Cottin julistettiin aikakauden ensimmäiseksi kirjailijaksi. Ranskan Akademia pyyhki luetteloistaan jäsenensä Napoleon Bonaparten nimen. Kuninkaallisesta määräyksestä rakennettiin Angoulêmeen merisotakoulu, sillä koska Angoulême'n herttua oli suuri amiraali, oli ilmeistä että Angoulême'n kaupunginkin tuli oikeudella saada kaikki merisataman ominaisuudet; muutenhan olisi loukattu yksivaltiaallista periaatetta. Ministerineuvostossa herätti kiivasta mielipiteenvaihtoa kysymys, oliko kauvemmin siedettävä niitä nuorallatanssijoita esittäviä reunakuvia, jotka koristivat Franconin ilmoituksia ja jotka keräsivät roskaväkeä kaduille joukkoihin. Herra Paër, *Agnesen* tekijä, hauska mies, jolla oli kulmikkaat kasvot ja syyliä poskessa, johti pieniä, tuttavallisia konsertteja markiisitar de Sassenayen luona Ville-l'Évêque-kadun varrella. Kaikki nuoret tytöt lauloivat *Pyhän Avellen Erakkoa*, sanat Edmond Géraudin. *Keltainen Kääpiö* muuttui *Peiliksi*. Lemblinin kahvila piti keisarin puolta vastoin Valoisin kahvilaa, joka oli Bourbonien miehiä. Berryn herttua, jota silloin Louvel syrjästä silmäili, oli juuri naitettu muutamalle sisilialaiselle prinsessalle. Yksi vuosi oli kulunut rouva de Staëlin kuolemasta. Henkivartijasotilaat vihelsivät neiti Marsille. Suuret sanomalehdet olivat sangen pieniä. Koko oli supistettu, mutta vapaus oli laaja. *Perustuslaillinen* oli perustuslaillinen. *Minerva* kutsui Chateaubriandia *Chateaubriantiksi*. Tämä *t* sai porvarit nauramaan aika lailla suuren kirjailijan kustannuksella. Ostetuissa sanomalehdissä parjasivat ostetut sanomalehtimiehet vuoden 1815 maanpakoontuomittuja; Davidilla ei ollut enää kykyä, Arnaultilla ei ollut enää henkevyttä. Carnotilla ei ollut enää rehellisyyttä; Soult ei ollut voittanut ainuttakaan tappelua; on totta, ett'ei Napoleonillakaan enään ollut neroa. Kaikkihan tietävät, että maanpakolaiselle postissa lähetetyt kirjeet hyvin harvoin omistajalleen saapuvat, koska poliisit katsovat pyhäksi

velvollisuudekseen siepata ne. Seikka ei ole suinkaan uusi eikä outo; maanpakoontuomittu Descartes jo sitä valitti. Kun David oli eräässä belgialaisessa sanomalehdessä hiukan harmitellut sitä asiaintilaa, ett'eivät hänelle kirjetetut kirjeet saavu perille, tuntui se hassunkuriselta kuningasmielisistä sanomalehdistä, jotka tästä saivat tilaisuuden aika lailla herjata maanpakolaista. Sanoa: *kuninkaanmurhaajat*, tai sanoa: *äänestäjät*, sanoa: *viholliset* tai sanoa: *liittoutuneet*, sanoa: *Napoleon* tai sanoa: *Buonaparte*, se erotti kaksi ihmistä varmemmin kuin pohjaton kuilu. Kaikki ymmärtäväiset ihmiset myönsivät, että vallankumouksien aikakauden oli iki-ajoiksi lopettanut kuningas Ludvig XVIII, tuo "hallitusmuotolain kuolematon säätäjä". Jalustaan, joka Pont-Neufin käytävässä odotti Henrik IV:n kuvapatsasta, kaiverrettiin sana *Redivivus*. [32] Herra Piet valmisteli Teresan kadun n:o 4:ssä laitonta kirkolliskokoustaan yksivaltaa vahvistaakseen. Oikeistopuolueen johtajat sanoivat vakavissa ajankohdissa: "Täytyy kirjottaa Bacotille". Herrat Canuel, O'Mahony ja Chappedelaine suunnittelivat, osaksi kuninkaan vanhimman veljen yllyttäminä, sitä kepposta, joka myöhemmin tultiin tuntemaan "merenrannan salaliiton" nimellä. Musta Naula punoi sekin juonia puolestaan. Delaverderie neuvotteli Trogoffin kanssa. Herra Decazes, johonkin määrin vapaamielinen mies, oli kukkona tunkiolla. Chateaubriand seisoi joka aamu akkunansa ääressä talossa n:o 27 Pyhän Dominiquen kadulla, sukkahousuissaan ja tohveleissaan, harmaat hiukset silkkimyssyn peitossa, silmät peiliin tähdättyinä, täydellinen hammaslääkärin kalukotelo avattuna edessään, puhdisteli ja hoiteli hampaitaan, mitkä hänellä olivat ihastuttavat, väliin sanellen korjauksia teokseen *Yksivalta valtiomuotolain mukaan* kirjurilleen herra Pilorgelle. Mahtipontinen arvostelu piti Lafonin Talmaa parempana. Herra de Féletz merkitsi A.; herra Hoffman merkitsi Z. Charles Nodier kirjotti *Thérèse Aubertin*. Avioero oli poistettu. Lyseoita kutsuttiin lukioiksi. Lukiolaiset, joiden takinkauluksessa komeili kultainen lilja, pieksivät toisiaan pahanpäiväisesti Rooman kuninkaan takia. Kuninkaallisen linnan poliisi esitti hänen kuninkaalliselle korkeudelleen kuninkaan tyttäreille kaikkialle näkyviin asetetun Orleansin herttuan muotokuvan, missä herttua näytti komeammalta husaarien kenraalieverstin univormussa kuin Berryn herttua rakuunain kenraali-everstin univormussa; vakava ristiriita. Pariisin kaupunki kultautti kustannuksellaan Invalidi-kirkon kupoolin. Vakavat ihmiset kyselivät toinen toiseltaan, mitä tekisi siinä tai tässä tilaisuudessa herra de Trinquelague; herra Clausel de Montais erosi muutamissa kohdissa herra Clausel de Cousserguesista; herra Salaberry ei ollut tyytyväinen. Näyttelijä Picard, joka kuului Akatemiaan, mihin näyttelijä Molière ei ollut voinut kuulua, esitytti *Kaksi Philibertiä* Odéon-teaterissa, jonka otsikossa saattoi vielä kirjainten kuluneisuudesta huolimatta selvästi lukea: *Keisarinnan Teatteri*. Kiisteltiin Cugnet de Montarlotista. Fabvier oli salavehkeilijä; Bavoux oli vallankumouksellinen. Peloton Pelicier toimitti uuden painoksen Voltairen teoksia, seuraavalla nimellä: *Voltairen*, Ranskan Akatemian jäsenen, *teokset*. "Se se ostajia tuo", sanoi tämä yksinkertainen kustantaja. Yleinen mielipide uskoi, että herra Charles Loysonista oli tuleva vuosisadan suuri nero; kateus alkoi häntä purra, kunnian merkki; ja hänestä tehtiin seuraava sukkeluus:

Loysonin lentäissäkin kuuluvi kypäläin kapse.

— Kun kardinaali Fesch kieltäytyi luopumasta virastaan, hoiti herra de Pins, Amasiens arkkipiispa, Lyonin hiippakuntaa. Riita Dappes-laaksosta Sveitsin ja Ranskan välillä sai alkunsa eräästä kapteeni, sittemmin kenraali Dufourin ilmotuskirjelmästä. Saint-Simon rakenteli yksinäisyydessä, hyljättyinä suuremmissa unelmaansa. Tiedeakatemiassa oli muuan kuuluisa Tourier, jonka jälki-aika on unhottanut, ja eräässä vinttikamarissa muuan tuntematon Fourier, jota tulevaisuudessa muistetaan. Lordi Byronin tähti alkoi nousta; erään Millevoyn runon reunahuomautus julisti hänen tuloaan Ranskaan seuraavin sanoin: *muuan lordi Byron*. David d'Angers yritteli muovailulla marmoria. Apotti Caron piti seminaarilaisten pienelle seuralle Feuillantines-kadun umpiperukassa ylistyspuheen eräästä tuntemattomasta papista Félicité Robertista, joka on myöhemmin saanut nimen Lamennais. Muuan outo otus, joka savusi ja puhkui Seinellä ja piti sellaista menoa kuin uiva koira, kulki edestakaisin Tuileries-linnan akkunoiden ohitse Kuninkaan sillan ja Ludvig XV:n sillan väliä; se oli sellainen mitätön vehje vaan, jonkunlainen leikkikalua, hupsupäisen keksijänsä mielihourea, haave: höyrylaiva. Pariisilaiset katselivat tätä hyödyttömiä kojetta välinpitämättöminä. Herra de Vaublanc, joka oli uudistanut Akatemian vallankumouksella, määräyksillä ja uusilla nimityksillä, ei lopulta, niin monen Akatemian jäsenen mahtava leipoja kuin olikin, voinutkaan saada omaa nimeänsä sen luetteloihin. Saint-Germainin etukaupunki ja Marsan toivoivat herra Delaveauta poliisipäällikköön, hänen suuren hurskautensa takia. Dupuytren ja Récamier riitautuivat lääkärikoulun luentosalissa ja puivat toisilleen nyrkkiä Kristuksen jumaluudesta väitellessään. Cuvier, toinen silmä Genesisissä ja toinen luonnossa, koki tekopyhän taantumuksen mieliksi saattaa maatumunais-löydöt sopusointuun sanan kanssa ja mairitella Mosesta mastodonteilla. Herra Francos de Neufchâteau, Parmentierin muiston ylistettävä vaalija, teki kaiken voitavansa, jotta *pomme de terre* [33] lausuttaisiin *parmentière*, mutta ei onnistunut. Apotti Gregorius, entinen piispa, entinen konventin jäsen, entinen senaattori, oli kuningasmielisessä herjauskirjallisuudessa ylennyt arvonimeen: 'roisto Gregorius'. Tämän juuri käyttämämme lausetavan 'yletä johonkin arvonimeen' [34] julisti herra Royer-Collard uutismuodostukseksi. Saattoi vielä vallan hyvin nähdä sen valkoisen kiven Jenan sillan kolmannen kaaren alla, jolla oli pari vuotta sitten tutkittu Blücherin hakkuuttama miinareikä, millä hän aikoi räjäyttää koko sillan ilmaan. Oikeus haastoi tuomiopöytänsä ääreen miehen, joka, nähdessään Artoisin kreivin astuvan kirkkoon, oli huudahtanut

ääneensä: *Lempo soikoon! Muistelenpa kaihoten sitä aikaa, jolloin näin Bonaparten ja Talman kulkevan käsikoukkuja ilopaikkoihin.* Kapinallinen lausuma. Kuusi kuukautta vankeutta. Kavaltajat esiintyivät kaikki napit auki; miehet, jotka olivat taistelunaattona menneet vihollisen puolelle, eivät lainkaan peitelleet siten saamiensa palkintoja ja kulkivat häpeämättä keskellä päivää rikkauksiensa ja arvonimiensä korskeassa loistossa; Lignyn ja Guatre-Brasin karkurit paljastivat maksetun häpeänsä alastomuudessa yksinvaltaihailunsa ja harrastuksensa kaikkien nähtäville, unohtaen, mitä Englannissa on kirjotettu yleisten vesikäymäläin sisäseinille: *Please adjust your dress before leaving.*[35]

Kas siinä sikin sokin se, mikä vielä hämärästi mieleen muistuu tuosta vuodesta 1817, joka nykyään on unohdettu. Historia jättää mainitsematta kaikki nämä pienoisperheet, eikä voi muuta tehdä; niiden ääretön paljous hautaisi sen allensa. Kuitenkin ovat nämä yksityiskohdat, joita väärin sanotaan pieniksi — ei ole pieniä tapahtumia ihmiskunnan historiassa, eikä pieniä lehtiä kasvukunnassa — hyödyllisiä. Vuosien varjoviivoista piirtyy vuosisatojen kuva.

Tänä vuonna 1817 pani neljä nuorta pariisilaista toimeen "pienet lystit".

2.

Neljä paria.

Nämä pariisilaiset olivat kotoisin yksi Toulousesta, toinen Limogesista, kolmas Cahorsista ja neljäs Montaubanista; mutta he olivat ylioppilaita, ja ylioppilas on samaa kuin pariisilainen, ja opiskella Pariisissa merkitsee samaa kuin syntyä Pariisissa.

Nämä nuorukaiset eivät herättäneet mitään erikoista huomiota; kaikki olivat nähneet heidänlaisiaan; neljä aivan tavallista ylioppilasta, ei hyviä eikä huonoja, ei oppineita eikä oppimattomia, ei neroja eikä pölkkypäitä; he elivät ihanasti sitä riemuisaa huhtikuuta, jota kutsutaan kahdenkymmenen ijäksi. He olivat neljä tavallista Oskaria; sillä tähän aikaan ei Arthureja vielä ollut olemassa. *Hälle Arabian hajuyrtit polttakaa*, huudahti romanssi, *Käy Oskar lähemmä, Oskar! mä hänet nähdä saan!* Oltiin Ossianin lumoissa, kaikki hieno oli skandinavilaista ja kaledonilaista, puhdas englantilainen maku pääsi valtaan vasta myöhemmin, ja Arthureista ensimmäinen, Wellington, oli juuri voittanut Waterloon taistelun.

Näiden neljän Oskarin nimet olivat: Félix Tholomyès, Toulousesta; Listolier, Cahorsista; Fameuil, Limogesista; Blachevelle, Montaubanista. Jokaisella oli luonnollisesti oma armahaisensa. Blachevelle rakasti Favouritea, jonka nimi johtui siitä, että hän oli ollut Englannissa; Listolier jumaloi Dahliaa, jolla oli lempinimenä kukan nimi; Fameuil hehkui Zéphinelle, Zéphine oli lyhennys Joséphinesta; Tholomyèsillä oli Fantinensa, jota kauniiden kullankeltaisten hivustensa takia kutsuttiin Kultatukaksi.

Favourite, Dahlia, Zéphine ja Fantine olivat neljä ihastuttavaa tyttöä, tuoksuvia, säteileviä, hiukan työnaisia vielä, jotka eivät olleet aivan kokonaan jättäneet neulaansa, joilta lemmenseikkailut veivät suurimman ajan, mutta joiden kasvoilla väreili vielä jäännös työn vakavuutta ja joiden sydämessä kasvoi vielä tuo siveyden kukka, mikä elää naisessa ensimmäisen lankeemuksenkin jälkeen. Yhtä näistä neljästä nimitettiin Nuoreksi, koska hän oli nuorin joukosta; yhtä taas kutsuttiin Vanhaksi. Vanha oli kahdenkymmenenkolmen ijässä. Jott'emme mitään peittelisi, niin sanomme, että nuo kolme ensimmäistä olivat kokeneempia, huolettomampia ja etemmäksi ehtineitä elämän myrskyisellä ulapalla kuin Fantine kultatukka, joka eli ensimmäistä unelmaansa.

Dahlia, Zéphine ja etenkin Favourite olivat jo monet mutkat juosseet. Heidän tuskin aletussa romaanissaan löytyi jo useita sivukohtauksia, ja rakastaja, jonka nimi ensimmäisessä luvussa oli Adolf, muuttui toisessa Alfonseksi ja kolmannessa Kustaaksi. Köyhyys ja kiemailu ovat kaksi huonoa neuvonantajaa; toinen toruu, toinen mielistelee; ja kauniilla rahvaantytöillä on nuo molemmat neuvonajina, ja ne kuiskivat heidän korviinsa kumpikin puoleltaan. Nämä helposti viekotellut ihmislapset kuuntelevat. Siitä lankeemukset, joihin he suistuvat, ja kivet, joilla heitä heitetään. Heidät painetaan maantomuun kaiken puhtaan, koskemattoman kirkkauden nimessä. Mutta voi! jos tuon neitsyen olisikin nälkä?

Favouritea, joka oli ollut Englannissa, oli ohjaajina Zéphine ja Dahlia. Hänellä oli hyvin nuorena ollut kotikin. Hänen isänsä oli muuan vanha, raakamainen, kerskaileva matematiikan opettaja; hän ei ollut naimisissa ja juoksenteli ijästään huolimatta antamassa yksityistunteja. Tämä opettaja oli kerran nuorra miehenä nähnyt kamarineitsyen hameen takertuvan uunin suupeltiin; tämä tapaturma syytytti hänessä lemmeleikin. Seurauksena oli Favourite. Hän kohtasi silloin tällöin isänsä, joka tervehti häntä. Eräänä aamuna astui muuan vanha nunnan näköinen vaimo tytön huoneeseen ja sanoi: "Ettekö tunne minua,

neiti?" — "En". — "Minä olen äitisi". — Sitten avasi eukko ruokakaapin, joi ja söi, haki patjan, ainoan esineen, minkä hän omisti, ja rupesi taloksi. Tämä yrmy ja jumalinen äiti ei puhunut paljoa Favouriteille ja istui usein tuntikausia sanaakaan sanomatta, söi aamiaista, päivällistä ja illallista neljän verosta ja meni usein portinvartijan asuntoon lavertelemaan ja panetteli siellä tytärtään.

Seikka, joka oli työntänyt Dahlian Listolierin syliin ja ehkäpä muidenkin, joka oli vienyt hänet toimeentuloon elämään, oli se, että hänellä oli niin ihmeen sievät ruusunpunaiset kynnet. Voiko nyt mitenkään tehdä työtä, kun on sellaiset ruusuiset kynnet? Joka tahtoo pysyä siveänä, hänen ei tule säälitellä käsiänsä. Mitä Zéphineen tulee oli hän vallottanut Fameuilin veikeällä, vallattoman hyväilevällä tavallaan sanoa: Kyllä, herra.

Koska nuorukaiset olivat toveruksia, tuli tytöistäkin ystäviä. Tällaisia ystävyys-suhteita syntyy aina näissä lemmenseikoissa.

Viisautta ja filosofia ovat kaksi eri asiaa; ja tämä käy ilmi siitäkin, että näistä pienistä, säännöttömistä avioliitoista huolimatta Favourite, Zéphine ja Dahlia olivat filosofi-tyttöjä ja Fantine viisas tyttö.

Viisasko? sanottanee. Entä Tholomyès? Salomo vastaisi, että rakkaus on viisauden osa. Me tyydymme sanomaan vain, että tämä oli Fantinen ensimmäinen rakkaus, ainoa rakkaus, uskollinen rakkaus.

Hän oli ainoa heistä neljästä, jota vain yksi ainoa mies sinutteli.

Fantine oli noita olentoja, jonkalaisia usein puhkee, niin sanoaksemme, kansan pohjakerroksissa. Yhteiskunnallisen pimeyden synkimmistä syvyyksistä lähteneenä, kantoi hän otsallaan tuntemattomuuden, nimettömyyden merkkiä. Hän oli syntynyt Montreuil-sur-Merissä. Kutka olivat hänen vanhempansa? Ken osaisi siihen vastata? Hänen isästään ja äidistään ei oltu milloinkaan selville päästy. Hänen nimensä oli Fantine. Miksi Fantine? Ei hänellä tiedetty muuta nimeä olleenkaan. Hänen syntymänsä aikoihin oli vielä Direktorihallitus vallassa. Ei sukunimeä, hänellä ei ollut perhettä eikä sukua; ei ristimänimeä, kirkkoa ei enään ollut olemassa. Hänen nimekseen joutui se, minkä ensimmäinen ohikulkija sattui hänelle antamaan, nähdessään hänen siinä pienenä palleroisena tepsuttelevan paljain jaloin kadulla. Hän sai nimen niinkuin sai sadeveden päälleen pahalla säällä. Häntä kutsuttiin Pikku-Fantineksi. Kukaan ei siitä sen enempää tiennyt. Tämä ihmisolento oli tullut maailmaan noin vaan siinä sivussa. Kymmenvuotiaana jätti Fantine kaupungin ja meni seutukunnan talonpoikain palvelukseen. Viidentoista vuoden iässä tuli hän Pariisiin "onneaan etsimään". Fantine oli kaunis ja pysyi puhtaana niin kauvan kuin suinkin voi. Hän oli kaunis, vaaleaverinen tyttö, kauniit hampaat. Hänellä oli kultaa ja kalliita helmiä morsiuslahjaksi, mutta kultaa oli hänen päässään ja helmet hänen suussaan.

Hän teki työtä pysyäkseen hengissä; sitten hän — yhä pysyäkseen hengissä, sillä sydämen on myöskin nälkä — rakasti.

Hän rakasti Tholomyèsiä.

Pieni lemmenseikkailu ylioppilaalle, hänelle syvä tunne. Latalalaisen kaupunginosan kadut, joilla vilisi ylioppilaita ja neulajattöitä, näkivät tämän unelman alun. Panthéonin kukkulan sokkelomaisissa käytävissä, missä niin monta seikkailua alotetaan ja lopetetaan, oli Fantine jo kauvan paennut Tholomyèsiä, mutta niin, että hän hänet aina kohtasi. Löytyy eräs väistelemistapa, mikä suuresti muistuttaa etsimistä. Lyhyesti: paimenlaulu alkoi. Blachevelle, Listolier ja Fameuil muodostivat ryhmän, jonka johtajana oli Tholomyès. Hänellähän oli terävin pää. Tholomyès oli oikea vanhan ajan vanha ylioppilas; hän oli rikas; hänellä oli neljä tuhatta frangia korkoja; neljä tuhatta frangia korkoja, loistava, huomiota herättävä tapaus Pyhän Genovevan vuorella. Tholomyès oli kolmenkymmenen ikäinen ränsistynyt elostelija. Hän oli rypyyinen ja hampaaton; hän eteni nopeasti täydellistä kaljupäisyyttä kohti; mutta itse puheli hän siitä huolettomasti: *pää paljas kolmenkymmenen iässä, polvi neljäkymmenen*. Hänen ruuansulatuksensa laita oli hiukan niin ja näin, ja sitäpaitsi oli hänen toinen silmänsä ruvennut herkeämättä vuotamaan. Mutta sitä mukaa kuin hänen nuoruutensa sammui, sytytti hän iloisuutensa; hän korvasi hampaansa kujeillaan, tukkansa ilomiehellään, terveytensä ivapuheillaan, ja hänen itkevä silmänsä nauroi aina. Hän oli raunioiksi rauennut, mutta kukat peittivät häntä kauttaaltaan. Hänen ennen aikojaan paennut nuoruutensa peräytyi hyvässä järjestyksessä, lennätti naurunpuuskia, eikä siitä näkynyt kuin tulenleimauksia. Hän oli kerran tarjonnut kappaletta Vaudeville-teateriin, mutta saanut kieltävän vastauksen. Joskus hän vieläkin sepitteli säkeitä. Muuten epäili hän rohkeasti kaikkea, mikä näyttää todistavan suurta voimaa heikkojen mielestä. Koska hän siis oli sekä ironinen että kaljupää, oli hän johtaja. *Iron* on englantilainen sana ja merkitsee rautaa. Tulisikohan ironia-sana tästä?

Päivänä muuanna otti Tholomyès nuo kolme toveriansa erilleen, teki tietoviisaan eleen ja puhui:

"Pian vuoden ajan ovat Fantine, Dahlia, Zéphine ja Favourite pyytäneet meitä toimittamaan heille jonkun yllätyksen. Sen olemme heille juhlallisesti luvanneet. He puhuvat meille siitä alituisesti, etenkin

minulle. Samoin kuin Neapelissa vanhat vaimot huutavat Pyhälle Januariolle: *Faccia gialluta, fa o miracolo*: kelmeät kasvot, tehkää ihmetyönne! Samoin sanovat kaunottaremmen minulle herkeämättä: Tholomyès, milloin synnytät sinä salaisuutesi? Nyt juuri kirjottavat meille vanhempamme. Sahataan molemmin puolin. Minusta näyttää hetki tulleen. Jutelkaamme".

Minkä jälkeen Tholomyès alensi äänensä ja lausui salaperäisen näköisenä jotakin niin repäisevää, että voimakas, innostunut naurunrämäkkä lähti neljästä kurkusta yhtäaikaa ja että Blachevelle huudahti: "Se on, lempo vieköön, mainio aate!"

Osui eteen savuinen kapakka, he astuivat sinne, ja heidän keskustelunsa loppu-osa häipyi pimeään.

Salaperäisten neuvottelujen tuloksena oli se hurmaavan hauska huviretki seuraavana sunnuntaina, jolle neljä nuorukaista kutsui neljä neitostansa.

3.

Neljä ja neljä.

Nykyaikana on vaikeata muodostaa itselleen oikeaa käsitystä ylioppilaiden ja neulojatyttöjen huviretkistä noin neljäkymmentäviisi vuotta takaperin. Pariisin ympäristöt eivät enää ole samat; elämä niissä, jota voisimme kutsua ulkopariisilaiseksi elämäksi, on sekin puolen vuosisadan kuluessa täydellisesti muuttanut muotoaan; missä ennen käki kukkui, siinä nyt juna jyristää, missä ennen ruuhella melottiin, siinä nyt höyrylaiva puksuttaa; nykyään merkitsee Fécamp samaa kuin ennen Saint-Cloud. Pariisi vuonna 1862 on kaupunki, jonka alueeseen kuuluu koko Ranska.

Nuo neljä paria suorittivat tarkalleen kaikki ne maalais-hullutukset, joita siihen aikaan pidettiin mahdollisina. Oli lupa-aika tulossa, ja kesäpäivä oli kirkas ja lämmin. Edellisenä iltana oli Favourite, ainoa, joka osasi kirjottaa, lähettänyt Tholomyèsille kaikkien neljän nimessä seuraavan kirjeen: "se on aika onni ku pääse lähtemä aikkasi". Ja niin olivatkin he nousseet jo kello viideltä aamulla. Sitten menivät he Saint-Cloudiin kyytivaunuissa, katselivat kuivanutta vesiputousta ja huudahtivat: Se on varmaankin hyvin kaunis, kun siinä on vettä! söivät aamiaista *Mustan-Pään* ravintolassa, missä ei Castaing vielä ollut käynyt, heittelivät rengasta suuren lammikon puistokäytävissä, nousivat Diogeneen lyhtyyn, poimivat kukkia Puteauxissa, ostivat ruokopillejä Neuillyssä, söivät omenaleivoksia joka paikassa ja olivat ylen onnellisia.

Tytöt melusivat ja loruilivat kuin vapauteen päässeet lehtokertut. Sitä oltiin kuin houreessa. Tuon tuostakin he noin leikillään läpsäyttivät nuorukaisia. Elämän aamuhurmiota! Ihanoita vuosia! Sudenkorentojen siipi väräjä! Oi, keitä lienettekin, muistatteko vielä? Oletteko viidakoissa vaeltaneet ja taivuttaneet oksan sen suloisen olennon tieltä, joka perässänne astuu? Oletteko koskaan nauraen ja ilakoiden liukuilleet pitkin sateen liottamia rinteitä kera rakastetun naisen, joka pitää kädestänne ja huudahtaa: Ah! missä kunnossa ovatkaan uudet kenkäni!

Sanokaamme heti kohta, että tältä hyväntuuliselta seurueelta puuttui tuo hauska harmiseikka: sadekuuro, vaikka Favourite olikin aamulla lähdeittäissä vakavan ja äidillisen näköisenä ennustanut: *Etanoita kävelee poluilla. Sateen merkki! lapseni.*

Kaikki neljä olivat hurjan viehättäviä. Muuan vanha hauska klassillinen runoniekka, joka oli kuuluisa niihin aikoihin ja jolla oli oma Eleonorensa hänelläkin, herra ritari de Labouisse, näki heidät noin kymmenen aikaan aamulla käyskennellessään samana päivänä Saint-Cloudin kastanjapuiden alla ja huudahti: *Siinä on yksi liikaa*, ajatellen kolmea Sulotarta. Favourite, Blachevellen lemmitty, kahdenkymmenenkolmen ikäinen, vanha, juoksi kaikkien edellä suurien viheriäin oksain alla, hyppi yli oijen, tunkeusi läpi viidakkojen ja johti koko tätä iloista joukkiota nuoren faunittaren hurjalla tulisuuudella. Zéphine ja Dahlia, joiden kauneuden sallima oli niin asettanut, että se paremmin tuli näkyviin, kun he olivat rinnakkain, ja että toisen viehkeys ikäänkuin täydensi toisen suloa, eivät luopuneet toisistaan, vaistomaisesta kiemmailun halusta pikemmin kuin ystävyystestä; ja niin ottivat he toinen toiseensa nojaantuneina englantilaisia asentoja; ensimmäiset *keepsaket*[36] olivat juuri ilmestyneet, kaihomielisyyden aika koitti naisille, samoin kuin myöhemmin byronismi miehille, kauniimman sukupuolen hivukset alkoivat kyynelin kylpeä. Zéphinen ja Dahlian tukka oli taitettu korkeille kääryleille. Listolier ja Fameuil, jotka olivat joutuneet riitaan professoreistaan, selittivät Fantinelle, mikä ero oli olemassa herra Delvincourtin ja herra Blondeaun välillä.

Blachevelle näytti varta vasten luodun kantamaan käsivarrellaan joka sunnuntai Favouriteen kirjava-hetaleista saalia.

Tholomyès vallitsi joukkoa. Hän oli hyvin iloisella tuulella, mutta hänessä tuntui aina kuitenkin johto;

hänen hilpeydessäänkin oli yksivaltiotta; hänen pääasiallisimpana komeutenaan olivat suunnattoman leveät nankini-housut, joista lähti nahkanauha jalkapohjan alle; hänellä oli valtava, kaksisataa frangia maksava keppi kädessä ja — hänellä kun piti kaikki olla — eräs outo kapine, nimeltä sikari, suussa. Koska ei mikään ollut pyhitettyä hänelle, veteli hän mahtavia savuja.

"Tuo Tholomyès on hämmästyttävä", sanoivat toiset kunnioittaen. "Mitkä housut! Mikä tarmokkuus!"

Fantine oli pelkkää päivänpaistetta. Hänen loistavat hampaansa olivat ilmeisesti saaneet Jumalalta erityisen tehtävän: nauraa. Hän kantoi mielummin kädessään kuin päässään pientä kudottua olkihattuaan, mistä riippuivat pitkät valkoiset nauhat. Hänen paksu vaaleankellertävä tukkansa, jolla oli erikoinen taipumus purkautumaan ja vapaana liehumaan ja jota piti alituisen sitoa, näytti ihanalta kuin Galatean tukka tämän kiitäessä pakoon piilipuiden alla. Hänen rusohuulensa livertelivät tenhoisesti. Hänen suupielensä, hekumallisesti ylöspäin kääntyneet kuin vanhoissa Erigonin irvinaamoissa, näyttivät yllyttävän uskallettuihin yrityksiin; mutta hänen pitkät varjoiset silmäripsensä vaipuivat vaiteliaina kasvojen reuhaavan ali-osan yli, ikäänkuin rauhaa rakentaakseen. Koko hänen puvussaan oli jotain laulavaa ja leiskuvaa. Hänellä oli puku vaaleankeltaista villakangasta, sievät korkeakorkoiset, punaisenruskeat kengät, joiden nauhat muodostivat X:n kaltaisia kuvioita hänen hienoille valkeille harsosukilleen, ja tuollainen ahdas musliinikankainen päällystakin tapainen, marseillelaista keksintöä, jonka nimi, canezou, väännös Canebièren tapaan lausutusta sanasta *quinze août*, merkitsee kaunista säätä, lämmintä ja keskipäivää. Toiset, jotka eivät suinkaan liikoja arastelleet, olivat paljastaneet rohkeasti kaulansa ja rintansa, mikä etenkin kesällä kukkasin koristettujen hattujen verhoamana tekee sangen suloisen ja viekottelevan vaikutuksen. Mutta kaikkien näiden uskallettujen laitosten rinnalla näytti Fantine kultatukan läpinäkyvä, lavertelias ja salamyhkäinen canezou, joka peitti ja paljasti samalla kertaa, oikealta säädyllyisyyden loistolöydöltä, ja kuuluisa lemmenhovi, jonka valtijattarena oli merenviheriä-silmäinen kreivitär de Cette, olisi ehkä antanut ensimmäisen palkinnon sievistelyssä tälle canezoulle, joka kilpaili siveyssarjassa. Yksinkertaisin on joskus viisain. Sellaista sattuu.

Loistavat kasvot, hienot piirteet, silmät syvän-siniset, silmälaudat paksut, jalat rintavat ja pienet, ranteet ja nilkat ihastuttavasti muodostuneet, iho valkea, jossa näkyivät siellä ja täällä suonet sinisinä juovina ristiin rastiin kulkevan, poski veitikkamainen ja verevä, kaula voimakas kuin äginalaisten Junon kuvapatsaiden, niska luja ja liikkuva, hartiat kuin Coustoun[37] muovaamat, keskellä pieni hurmaava kuoppainen, joka selvästi näkyi musliinin alta, haaveilevan mieltävyyden hillitsemä iloisuus, muodot ihanat, verrattomat kuin veistokuvalla, sellainen oli Fantine. Ja näiden vaatteiden ja näiden hetaleiden alla aavisti kuvapatsaan piilevän ja tässä kuvapatsaassa löytyvän sielun.

Fantine oli kaunis, sitä liioin itse tietämättään. Hienostelevat uneksijat, salaperäisen kauneuden papit, jotka hiljaisuudessa vertailevat kaikkea täydellisyyteen, olisivat varmaankin pariisilaiskorujen läpi tunteneet tässä vähäpätöisessä neulajatytössä muinaisajan pyhän sulosävelen. Tällä yhteiskunnan yöpuolen tytöllä oli jaloa verta suonissaan. Hän oli kaunis kahdessa katsannossa: tekotavaltaan ja sopusuhtaisuudeltaan, tekotapa on ihanteelle annettu muoto; sopusuhtaisuus on tämän ihanteen ilmaisu.

Olemme sanoneet, että Fantine oli pelkkää iloa; Fantine oli myöskin pelkkää kainoutta.

Jos joku havaintojen tekijä olisi häntä tarkkaavasti tutkinut, olisi hän epäilemättä huomannut, että kaiken tuon nuoruuden, ihanan vuodenajan ja lemмен hurman takaa pilkisti selvästi näkyviin häveliäisyys ja kainous. Hän oli aina kuin hiukan hämmästyksissään. Tämä siveä hämmästyksen ilme on juuri se piirre, joka erottaa Psychen Venuksesta. Fantinella oli sormet pitkät, hienot ja valkoiset kuin Vestan neitsyellä, joka kohentelee pyhän tulen tuhkaa kulta-puikolla. Vaikk'ei hän olisi mitään Tholomyèsiltä kieltänyt — sen tulemme liiankin selvästi näkemään — oli hänen kasvojensa ilme tavallisesti ylevän neitseellinen; vakava ja melkein ankara arvokkuus levisi joskus niille äkkiä ja oli sangen omituista ja oudostuttavaa nähdä iloisuuden niiltä niin nopeasti väistyvän ja mietiskelevän ilmeen astuvan tämän säteilevän iloisuuden sijaan ilman huomattavaa väli-astetta. Tämä äkillinen, joskus raskasvivahteinen vakavuus muistutti jumalattaren halveksivaa hymyä. Hänen otsassaan, nenässään, leuassaan vallitsi tuo viivojen sopusuhtaisuus, jonka voi hyvin helposti erottaa mittojen sopusuhtaisuudesta ja josta johtuu kasvojen viehättäväisyys; siinä niin luonteenomaisessa kasvojen osassa, joka on nenänjuuren ja ylähuulen välillä, oli hänellä tuo tuskin huomattava, hurmaava kuoppainen, siveyden salainen merkki, joka saattoi keisari Barbarossan rakastumaan eräeseen Ikoniumin kaivoksista löydettyyn Dianaan.

Rakkaus on synti, sanotaan. Mutta Fantine oli viattomuus, joka leijaili synnin yläpuolella.

4.

Tholomyès on niin hyvällä tuulella, että laulaa espanjalaisen laulun.

Koko tämä päivä oli yhtä ruusuista iloa alusta loppuun. Koko luonnolla näytti olevan lupapäivä, koko luonto näytti hymyilevän. Saint-Cloudin kukkalavat tuoksuivat; Seine-virralla henkivä leyhkä liikutti hiljalleen puiden lehtiä; oksat keinuivat tuulessa, mehiläiset ryöstivät jasmiinein aarteita; kokonaisia perhosparvia liihotteli alas kärsämöiden, apilain ja villikauran sekaan; Ranskan kuninkaan ylevän-ruuhallisessa puutarhassa telmi joukko maankulkijoita: lintuja.

Nauttiessaan päivänpaisteesta, kedoista, kukista, puista, säteilivät nuo neljä iloista paria valoa ja onnea.

Ja tässä paratiisillisessa yhdyskunnassa, joka huusi, lauloi, juoksi, tanssi, ajoi takaa perhosia, poimi kukkia, kastoi hienot punanhoitoiset sukkansa korkeassa ruohossa, hurjia, reippaita ja hyväsydämiisiä kun oltiin, saivat tytöt sukkosen sieltä, toisen täältä, paitsi Fantine, joka oli sulkeutunut haaveilevaan, vauhkoon yksinäisyyteensä ja joka rakasti. — "Sinä näytät aina niin mokomalta"; tapasi Favourite sanoa.

Ne olivat iloja ne. Missä tällaiset onnelliset parit kulkevat, siellä tuntee elämä ja luonto valtavan sykähdyksen sisimmässään, ja kaikki sulaa hyväilyyn ja valoon. Oli kerran hyvä haltijatar, joka loi kukkanurmet ja metsät. Siitä rakastavain ikuiset retkeilyt vapaaseen luontoon, jotka alituisesti uudistuvat ja jotka tulevat uudistumaan niin kauvan kun löytyy vapaata luontoa ja rakastavia. Siitä se suuri suosio, jota kevät nauttii ajattelijain parissa. Ylimys ja maankiertäjä, herttua ja pääri ja alhaisin virkamies, hovi-ihmiset ja kaupunki-ihmiset, niinkuin ennen vanhaan sanottiin, kaikki ovat he tämän haltijattaren alamaisia. Nauretaan, ilakoitaan, ilmassa hehkuu taivaallinen kirkkaus, rakkaus saa ihmeitä aikaan! Tuomarin kirjurit ovat jumalia. Ja niin sitä huudetaan, ajetaan toisiaan takaa ruohistossa, siepataan toisiaan vyötäisistä kiivaassa menossa, puhutaan ja laverrellaan ja kaikki kaikuu kuin soitto, ihastushuudot puhkeavat vain lyhyiksi tavuiksi, kirsikoita ryöstetään suusta toiseen, koko maailma on täynnä valoa ja hehkuja ja ihanaa paistetta. Kauniit tytöt eivät suinkaan säästele itseään. Näyttää kuin ei tästä riemusta loppua tulisikaan. Filosofit, runoilijat, maalarit katselevat tätä näytelmää, eivätkä tiedä, mitä tehdä, niin se heitä häikäisee. Lähtö Cytheran saarelle! huudahtaa Watteau. Kansanmaalaaja Lancret tarkastelee ihmetellen näitä ihastuksen huumaamia porvareita. Diderot ojentaa kätensä kaikkia näitä lemmenseikkailuja kohti, ja d'Urfé lisää joukkoon vanhat kelttiläiset uhripapit.

Aamiaisen jälkeen lähtivät nuo neljä pariskuntaa katsomaan niinkutsuttuun kuninkaan kukkatarhaan muuatta hiljan Intiasta tuotua kasvia, jonka nimeä emme tällä hetkellä satu muistamaan ja joka näihin aikoihin veti koko Pariisin Saint-Cloudiin; se oli eriskummallinen, kaunis korkeavartinen pensas, jonka lukemattomat, hiuksenhienoiset, siirrottavat, lehdettömät oksat olivat täynnä miljoonia pieniä valkeita kukkaterttuja; pensas näyttikin sentähden kukkasin koristetulta ihmispäältä. Suuret joukot olivatkin aina sitä ihailemassa.

Kun oli tarpeekseen pensasta katseltu, huudahti Tholomyès: Nyt aasin selkään! ja kun oli maksusta sovittu erään aasienvuokraajan kanssa, palattiin Vanvesin ja Issyn kautta. Issyssä pieni pysähdys. Puisto, kansallisomaisuutta, jota siihen aikaan piti hallussaan muonamestari Bourguin, oli sattumalta auki. He astuivat sisään ristikkoportista, kävivät katsomassa teko-erakkoa hänen luolassaan, koettelivat kuuluisan peilihuoneen salaperäisiä ihmeitä, tämän joutavan laitoksen, joka hyvin sopisi miljoonainomistajaksi päässeen satyyrin tai Priapukseksi[38] muuttuneen Turcaretin[39] rakentamaksi. He kiikkuivat sydämensä halusta suuressa, kahteen apotti Bernisin yhdistämään kastanjapuuhun kiinnitettyssä verkkokeinussa. Heilutellessaan siinä toista tyttöä toisensa jälkeen, naurun raikuessa, hameiden hulmahdellessa tavalla, mikä olisi Greuzeäkin[40] miellyttänyt, lauloi toulouselainen Tholomyès — osaksi espanjalainen hänkin, koska Toulouse on Tolosan serkku — kaihomielisellä sävelellä vanhan *gallega-laulun*, jonka on varmaankin sepittänyt joku ihana immyt, kiitäessään nuorakeinussa korkealle kahden puun välissä:

Soy de Badajoz.
Amor me llama.
Toda mi alma
Es en mi ojos
Porque enseñas
A tus piernas.

Fantine yksin kieltäytyi kiikkumasta.

"Ja tuollaista murjottelua minä en vaan sietäisi", äkäili Favourite jokseenkin sydämystyneenä.

Kun matka aasin selässä oli loppunut, tuli uusia iloja. Kuljettiin Seinen yli venheellä, ja Passysta saavuttiin sitten jalkapatikassa Étoile-portille. He olivat olleet jalkeilla, kuten muistamme, kello viidestä aamulla. Mutta siitä viisi! "*Eivät sunnuntaina voimat loppu*", sanoi Favourite. *Väsytys ei työskentele sunnuntaina*. Kello kolmen tienoissa laskettelivat nuo neljä paria ilon huumaamina muutamia kertoja

luikuradalla, tuolla kummallisella laitoksella, joka sijaitsi siihen aikaan Beaujonin kukkulalla ja jonka kiemurtelevat ääriiviivat näkyivät Champs-Élyséesin puitten yli.

Tuon tuostakin huudahti Favourite:

"Entäs yllätys? Milloin tulee yllätys?"

"Malttakaahan", vastasi Tholomyès.

5.

Bombardan ravintolassa.

Kun oli luikuradasta kylläkseen saatu, ajateltiin päivällistä. Ja niin päätyi tämä hiukan jo väsähtänyt uljas kahdeksikko Bombardan ravintolaan, tuon kuuluisan Bombarda-ravintoloitsijan Champs-Élyséesin perustamaan haaraliikkeeseen, jonka kyltti nähtiin niihin aikoihin Rivolin kadulla, lähellä Delormen läpikäytävää.

Suuri mutta ruma huone, vuodekammio ja sänky perällä (ravintola kun oli niin täynnä näin sunnuntaina, oli täytynyt tyytyä tähän pesään); kaksi akkunaa, joista voi jalavain läpi nähdä rantakadulle ja virralle; kaksi pöytää; toisella niistä mahtavat vuoret kukkakimppuja sekä miesten ja naisten hattuja; toisen ääressä nuo neljä paria istumassa, edessään iloinen sekamelska ruoka-astioita, lautasia, laseja ja pulloja; oluttuoppeja viinipullojen vieressä; vähän järjestystä pöydällä, hiukan epäjärjestystä pöydän alla;

ja nousi jo melske pöydän alta, ja laulu, tanssi
tahdin sai jalkain poljennalta,

sanoo Molière.

Näin pitkälle oli siis päästy kello puoli viiden ajoissa iltapäivällä aikaisin aamulla aletussa paimenseikkailussa. Aurinko aleni, ruokahalu sammui. Champs-Élysées, täynnä päivänpaistetta ja ihmisvilinää, oli pelkkää hohdetta ja tomua, niitä kahta seikkaa, mistä on kokoonpantu maallinen kunnia. Marlyn[41] korskuvat marmorihevokset laukkasivat kuin kultapilvessä. Vaunuja meni ja tuli. Eskadrona uljaita henkivartijoita kulki torvensoittaja etunenässä Neuillyn lehtokujaa alas; laskevan auringon punertavaksi painama valkoinen lippu liehui Tuileries-linnan katolla. La place de la Concorde-tori, joka niihin aikoihin oli saanut entisen nimensä Ludvig XV:n tori, kiehui tyytyväisiä kävelijöitä. Monet kantoivat läikkyvän valkoisessa nauhassa hopeista liljankukkaa, joka ei vielä 1817 ollut kokonaan kadonnut napinlävestä. Siellä ja täällä kirkuivat pienet tytöt valtavain, suosiotaan osottavain kansanjoukkojen keskellä muuatta niihin aikoihin kuuluisaa, Sataa Päivää ivailevaa pilkkalaulua, jonka kertosäkeinä oli:

Gent-taattomme jo meille antakaa, jo meille taattomme.

Suurella kentällä ja Marignyn kentällä liikuskeli pyhäpukeissa etukaupungin asukkaita, jotkut liljankukka rintapielessä, kuin konsanaan oikeat porvarit; toiset heittelivät renkaita tai pyörivät puuhevesten seljässä, toiset joivat; kirjapainopojilla oli paperiset törtöt päässä; heidän naurunrämäkkänsä kaikui ylt'ylmpäri. Kaikki oli pelkkää päivänpaistetta. Se oli särkymättömän rauhan ja lujan kuninkaallisen turvallisuuden aikaa; se oli aikaa, jolloin poliisipäällikkö Anglèsin salainen erikoistiedonanto kuninkaalle Pariisin etukaupungeista saattoi päättyä seuraavin sanoin: "Kun ottaa kaikki asianhaarat huomionsa, ei, Teidän Majesteettinne, näiden ihmisten puolelta ole mitään peljättävissä. He ovat huolettomia ja säyseitä kuin kissat. Maaseutujen alhaiso on helposti kiihottuvaa, mutta ei Pariisin. Ne ovat kaikki hyvin pientä väkeä. Teidän Majesteettinne, niitä pitäisi panna kaksi peräkkäin, ennen kuin ne vetäisivät vertoja yhdelle teidän valio-sotureistanne. Ei tarvitse peljätä mitään pääkaupungin väestön puolelta. On huomattavaa, että tämän väestön koko on tuntuvasti pienentynyt viidenkymmenen vuoden kuluessa; ja Pariisin etukaupunkien kansa on lyhyempää kuin ennen vallankumousta. Se ei ole lainkaan vaarallista. Lyhyesti: se on sangen hyvänsävyistä roskakansaa".

Poliisipäälliköt eivät yleensä usko mahdolliseksi että kissa voisi muuttua leijonaksi; mutta niin kuitenkin käy, ja siitpä Pariisin väestö onkin ihmeellinen. Tuota kreivi Anglèsin syvästi halveksimaa kissaa pitivät muinaisajan tasavallat kuitenkin suurella kunnialla; se edusti niiden mielestä todellista vapautta, ja muodostaakseen ikäänkuin vastakohtan Pireion siivettömälle Minervalle yleni Korinton torilla kissan pronssinen jättiläispatsas. Uudistetun kuningaskunnan aikuinen tyhmä poliisi näki Pariisin kansan liian "kauniissa valossa". Se ei ollut suinkaan — niinkuin luultiin — mitään "hyvänsävyistä roskakansaa". Pariisilainen on Ranskassa samaa kuin ateenalainen oli Kreikassa; kukaan ei nuku

paremmin kuin hän kukaan ei ole suorasukaisemman turhamielinen ja laiskempi kuin hän, ei kukaan näytä huolettomammalta kuin hän. Mutta älä luota siihen; se on piittaamaton kuin synti, mutta kun on kunnia kysymyksessä, voit ihailla sen hehkuvaa intoa. Anna sille keihäs, ja se tekee 10 päivän elokuuta; anna sille pyssy, ja sinä saat Austerlitzin. Se oli Napoleonin parhain selkänöja ja Dantonin apujoukko. Onko kysymys isänmaasta? se rupeaa sotamieheksi; onko kysymys vapaudesta? se repii katukiviyksen. Varo! sen tukka törröttää vihasta kuin sankarirunoelmissa; sen mekko muuttuu sotapaidaksi. Pidä silmäsi auki. Ensimmäisestä vastaan sattuvasta Greneta-kadusta tekee se Kaudinumin solan.[42] Kun hetki on lyönyt, suurenee tämä etukaupunkilainen, tämä pikku-mies nousee, ja hänen katseensa palaa tulenlieskana, ja hänen henkäyksensä ulvoo myrskynä, ja tästä heikosta rinnasta lähtee tuuli, joka kykenee järähyttämään Alppien seiniä. Pariisin etukaupunkien asukkaan avulla vallottaa kansan suuriin laumoihin levinnyt vallankumous Euroopan. Hän laulaa, se on hänen ilonsa. Suhtautaa hänen laulunsa hänen luontoonsa, niin näet! Niin kauvan kun hänen mielilaulunaan on vain Carmagnole,[43] kukistaa hän vain Ludvig XVI:n; pane hänet laulamaan Marseillaisia, ja hän vapauttaa koko maailman.

Kirjotettuumme nämä muistutukset Anglèsin tiedonannon reunaan, palaamme neljään iloiseen pariimme taas. Kuten olemme jo maininneet, oli päivällinen päättymäisillään.

6.

Luku, missä lempi lekkuu.

Pöytäpuhelut ja lemmentuhertelut, toisia on yhtä vaikea tavottaa kuin toisiakin; lemmentuhertelut ovat kuin pilvenhattaroita, pöytäpuhelut kuin savukiemuroita.

Fameuil ja Dahlia livertelivät yksissä; Tholomyès joi, Zéphine nauroi, Fantine hymyili. Listolier puhalteli Saint-Cloudista ostamaansa puutorvea. Favourite katseli hellästi Blachevelleä ja sanoi:

"Blachevelle, minä jumaloin sinua!"

Siitä sai Blachevelle aiheen kysäistä:

"Mitä tekisit, Favourite, jos minä en sinua enää rakastaisi?"

"Minäkö?" huudahti Favourite. "Ah! Älä puhu semmoisia, älä edes leikilläsi! Jos Sinä lakkaisit minua rakastamasta, juoksisin minä Sinun perässäsi, minä kynsisin Sinua, minä repisin silmät päästäsi, minä Sinut vesin valaisin, minä toimittaisin Sinut linnaan".

Blachevelle hymyili ylen tyytyväisenä miehen hekumoivaa hymyä, jonka itserakkautta on kutkuteltu. Favourite jatkoi:

"Niin, minä huutaisin poliisia! Ah! Kyllä minä melun nostaisin! Sinä pahanilkinen!"

Blachevelle heittäytyi ylen ihastuneena tuolillaan takanojaan ja sulki ylpeästi molemmat silmänsä.

Syödessään jutteli Dahlia hiljaa Favouriteille yleisen melun lomassa.

"Oikeinko Sinä häntä tosiaan jumaloit, tuota Blachevelleäsi?"

"Minä inhoan häntä!" vastasi Favourite samalla äänellä, tarttuen uudestaan haarukkaansa. "Hän on saita. Minä rakastan sitä pikkumiestä siellä meidän taloa vastapäätä. Hän on hyvin hauska, se nuori mies, tunnetko hänet? Näkee heti, että hänellä on näyttelijän lahjoja. Minä pidän kovin näyttelijöistä. Heti kun hän tulee kotiinsa, sanoo hänen äitinsä: 'Ah! Hyvä Jumala! Nyt sitä ei taas saa olla rauhassa. Hän rupeaa taas huutamaan. Mutta, ystävä rakas, Sinähän teet minut vallon hulluksi!' — Ja kuitenkin menee hän tuohon taloon, tuolle rotta-ullakolle, tuohon pimeään pesään, ihan katon rajaan — laulamaan, lausumaan, ties mitä tekemään, niin että kuuluu aina alas asti! Hän ansaitsee jo frangin päivässä kirjoittelemalla puhtaaksi erään asianajajan juttupapereita. Hän on entisen Saint-Jacques-du-Haut-Pas kirkon lukkarin poika. Ah! hän on niin hauska. Hän pitää minusta niin mahdottomasti, että kun hän kerran näki minun valmistavan pannukakkutaikinaa, sanoi hän minulle: "*Neito, tehkää kakkuja hansikkaistanne ja minä syön ne*". Ei semmoisia osaakaan muut puhua kuin taiteilijat. Ah! hän on niin hauska. Minä tulen tässä ihan hulluksi tuon pikkumiehen takia. Mutta samantekevä, minä sanon Blachevellelle, että minä häntä jumaloin. Mikä suunnaton valhe! Kuuletko? mikä suunnaton valhe!"

Favourite pysähtyi hetkeksi ja jatkoi taas:

"Näetkös, Dahlia, minua niin murhe painaa. Koko kesänkin vain sataa ja sataa, tuuli minua kiukuttaa, tuuli saattaa minut raivoon, Blachevelle on aika visukinttu, tuskin saa torilta silpoherneitä, ei oikein

tiedä, mitä söisi, minä olen tullut raskasmieliseksi, niinkuin englantilaiset, voikin on niin kallista! ja sitten, katsos, se on suorastaan illettävää: me syömme päivällistä huoneessa, missä on sänky, se panee minut inhoamaan koko elämää."

7.

Tholomyèsin viisaus.

Toisten laulaa hoilotellessa haastelivat toiset täyttä päätä ja kaikki yht'aikaa; kaikki oli yhtenä mellakkana. Tholomyès sekaantui asiaan.

"Älkäämme puhelko puita heiniä eikä liian sukkelaan!" huudahti hän. "Punnitkaamme sanojamme, jos tahdomme niillä häikäistä. Ei tule liian paljon puhua päin tuulta, sillä se tyhjentää henkeä niin vietävästi. Vierivä kivi ei sammaloitu. Hyvät herrat, ei kiirettä. Yhdistäkäämme ylevyyttä mässäykseenkin; syökäämme hartaudella; kiiruhtakaamme hitaasti. Älkäämme, hätäilkö. Katsokaa kevättä; jos se liiaksi kiiruhtaa, niin se polttaa siipensä, se paleltuu. Liika into tappaa persikkapuut ja aprikosit. Liika into tappaa hyvien päivällisten suloiset nautinnot ja ilot. Ei siis hätiköimistä, hyvät herrat! Grimod de la Reynière on samaa mieltä kuin Talleyrand".

Äkäistä murinaa kuului joukosta.

"Tholomyès, jätä meidät rauhaan", sanoi Blachevelle.

"Alas tyranni!" sanoi Fameuil.

"Bombarda, Bombance ja Bamboche"![44] huusi Listolier.

"Nyt on sunnuntai", jatkoi Fameuil.

"Emmekä me ole hutikassa", lisäsi Listolier.

"Tholomyès", virkahti Blachevelle, "katsoppas minun levollista oloani".

"Sen Sinä oletkin markiisi",[45] vastasi Tholomyès.

Tällä keskinkertaisella sanaleikillä oli sama vaikutus kuin kivellä, joka molskahtaa lätäkköön. Markiisi de Montcalm oli kuuluisa kuningasmielinen niihin aikoihin. Kaikki sammakot vaikenivat.

"Ystävät", huudahti Tholomyès äänen painolla miehen, joka jälleen pitelee valtikkaansa, "tyyntykää. Ei tästä pilvistä pudonneesta sanaleikistä pidä niin kovin hämmästyä. Ei kaikki, mikä tuolla lailla putoo, ole välttämättä ihastuksen ja kunnioittamisen arvoista. Sanaleikki on lentävän hengen ulostus. Kurja kompa putoo, välipä sillä mihin pudonneekin; ja haudottuaan tyhmyyden, häipyä henki taivaan sineen. Vaalea pilkku, joka räiskähtää kalliolle, ei estä kondorikotkaa liitelemästä taivaan avaruuksissa. Olkoon kaukana minusta kaikki sanaleikin herjaus! Minä arvostan sitä ansion mukaan; en hituistakaan enemmän. Kaikki, mitä löytyy jalointa, ylevintä ja viehättävintä ihmiskunnassa ja ehkäpä ihmiskunnan ulkopuolellakin, kaikki ovat sepittäneet sanaleikkejä. Kristus teki sanaleikin Pyhästä Pietarista, Mooses Iisakista, Aischylos Polyneikeesta, Kleopatra Oktaviasta. Ja huomatkaa, että Kleopatran sanaleikki sepitettiin Aktiumin taistelun edellä, ja ett'ei ilman sitä kukaan enää muistaisi Torynen kaupunkia, jonka kreikkalainen nimi merkitsee kauhaa. Tämän selvitettyämme, palaan varotuspuheeseeni. Veljeni, toistan vielä kerran: ei hätiköimistä, ei reuhtomista, ei liikanaisuutta, ei edes kompasanoissa, sukkeluuksissa, sutkauksissa eikä kummailussa. Kuulkaa minua, sillä minä olen viisas kuin Amphiaraos[46] ja kaljupäinen kuin Caesar. Rajansa täytyy kaikella olla, yksinpä sanansaivarruksellakin. *Est modus in rebus*. Rajansa täytyy kaikella olla, yksinpä päivälliselläkin. Te pidätte kovin omenaleivoksista, neitiseni, mutta älkää silti tulko ahmateiksi. Yksinpä omenaleivoksissakin tulee olla järkeä ja taidetta. Ahmattuus rankaisee ahmatin. Herkkuruoka kostaa herkkusuulle. Huonon ruuansulatuksen määräsi Jumala saarnaamaan siveysoppia vatsoille. Ja muistakaa tämä: kaikilla meidän intohimoillamme, yksinpä rakkaudellakin, on vatsa, jota ei tule liiaksi täyttää. Kaikissa asioissa täytyy osata kirjoittaa oikeaan aikaan sana *loppu*, täytyy hillitä itseänsä, kun niiksi tulee, panna ruokahalunsa lukkoon, tynnyttää mielikuviuksensa ja hilautua omille tanhuvilleen. Viisas on se, joka osaa määrättyllä hetkellä ottaa itsensä vangiksi. Luottakaa hiukankin minuun. Vaikka minä olen opiskellutkin hitusen oikeustiedettäni, mikäli tutkinnoistani käy selville, vaikka tiedänkin, mikä erotus on olemassa selvän ja epäselvän riitajutun välillä, vaikka olenkin puolustanut latinankielistä väitöskirjaani tavasta, millä kidutuksia toimitettiin Roomassa Munatius Demention ollessa yleisten varojen hoitajana, vaikka minusta kaiken todennäköisyyden mukaan tuleekin tohtori, niin ei siitä suinkaan välttämättömästi seuraa, että minä olen pölkkyä. Minä suosittelen siis Teille kohtuutta

himojenne tyydyttämisessä. Niin totta kuin nimeni on Félix Tholomyès, puhun minä painavia asioita. Onnellinen se, joka silloin kun hetki on lyönyt, taipuu sankarillisesti kohtaloonsa ja luopuu kaikesta kuin Sulla tai Origenes".

Favourite kuunteli syvällä hartaudella.

"Félix!" sanoi hän. "Miten kaunis sana! Pidän kovin siitä nimestä. Se on latinaa. Se merkitsee samaa kuin Prosper".

Tholomyès jatkoi:

"Jalot kansalaiset, herrat, ritarit, ystävät! Ell'ette tahdo antaa tutkaimen pistää sydämeenne, jos Te tahdotte pidäytyä häävuoteesta ja uhmata rakkautta, niin ei mikään ole yksinkertaisempaa. Kas tässä ohjeet: sitruunavettä, ylenmääräistä ponnistelua, pakkotyötä, näännyttäkää itsenne, laahatkaa rautapuntteja jaloissanne, älkää nukkuko, valvokaa, ajakaa kitaanne salpietari-juomia ja lumpeenkukista valmistettuja lääkekeitoksia, nieleskelkää unikko- ja selja-nesteitä, noudattakaa ankaraa ruokajärjestystä, nähkää nälkää, lisätkää siihen kylmät kylvyt, lääkekasvihauteet, lyijyilaatan käyttämiset, lyijyvesi-huuhtelut ja etikkakääreet".

"Minä valitsen mieluummin naikkosen", sanoi Listolier.

"Naikkosen!" jatkoi Tholomyès. "Älkää häneen luottako! Onneton se, joka heittäytyy naisen häilyvän sydämen valtaan! Nainen on petollinen ja viekas. Hän inhoo käärmettä ammatti-kateudesta. Käärme on hänelle yhtä kiusallinen kuin kauppiaille läheinen myymälä".

"Tholomyès", huudahti Blachevelle, "Sinä olet juovuksissa!"

"Jopa hittoja!" sanoi Tholomyès.

"No, sitten pistä iloksi taas!" jatkoi Blachevelle.

"Siihen suostun", vastasi Tholomyès.

Ja täytettyään lasinsa nousi hän puhumaan:

"Kunniata viinille! *Nunc te, Bacche, canam!*[47] Anteeksi, hyvät neitokset, se on espanjaa. Ja todistus, señoras,[48] on tämä: millainen kansa, sellainen viiniastia. Kastilialainen mitta vetää kuusitoista litraa, Alicanten astia kaksitoista, Kanarian saarten tynnyri kaksikymmentäviisi, Balearilainen vannenieikka kaksikymmentäkuusi ja tsaari Pietarin saapas kolmekymmentä. Eläköön tämä tsaari, joka oli suuri, ja eläköön hänen saappaansa, joka oli vielä suurempi! Hyvät neitokset, ystävän neuvo: Erehtykää naapurinne suhteen, jos niin hyväksi näette. Rakkauden ominaisuuksiin kuuluu myös erehtyminen. Lemmen ei sovi kyyristellä ja kuikutella kuin englantilaisen palvelustytön, jolla on luuvalo polvessa. Ei se lemmelle sovi, sen erehdys on iloista laatua, tuon ihanan lemmen! On sanottu: erehtyminen on inhimillistä; mutta minä sanon: voimakkainkin jumala lankee lemmen pauloihin. Hyvät neitokset, minä jumaloin Teitä kaikkia. Oi Zéphine, oi Joséphine, Te ylen sievä nauru-naama, Te olisitte ihastuttava, ell'ei Teidän muotonne olisi volahtanut hiukan viistoon. Teillä olisi koko somat kasvot, mutta näyttää siltä, kuin olisi Teidän päällenne satuttu joskus epähuomiossa istahtamaan. Mitä Favouriteen tulee, oi Te vedenneidot ja runottaret! niin päivänä muuanna, kun Blachevelle yritteli kulkea Guérin-Boisseaun katuojan yli, näki hän erään kauniin tytöntyyppikän, jolla oli valkoiset, kireälle pingotetut sukat ja joka näytteli sääriään. Tämä alkunäytös miellytti Blachevelleä, ja hän rakastui. Neito, jota hän rakasti, oli Favourite. Oi Favourite, Sinulla on joonilaiset huulet! Ennen vanhaan oli muuan kreikkalainen maalari Euphorion, jota kutsuttiin huulien maalariksi. Tämä kreikkalainen yksin olisi ollut kyllin arvokas maalaamaan Sinun suusi. Kuule! ennen Sinua ei ollut olemassa ainuttakaan Jumalan luomaa olentoa, joka olisi sen nimen ansainnut. Sinun on määrä saada omena kuin Venus tai syödä se kuin Eeva. Kauneus alkaa sinusta. Mainitsin juuri Eevan; Sinä hänet loit. Sinun tulee saada patentti keksimästäsi kauniista naisesta. Oi Favourite, minä herkeän sinuttelemasta Teitä, koska nyt vaivun runoudesta jokapäiväisyyteen. Te puhuitte nimestäni äsken. Se liikutti minua suuresti. Mutta keitä lienemmekin, älkäämme luottako nimiin. Ne voivat erehtyä. Minun nimeni on Félix,[49] enkä minä kuitenkaan ole onnellinen. Sanat valehtelevat. Älkäämme hyväksykö sokeasti kaikkea, mitä ne koettavat meille uskotella. Olisi aika hullua tilata Lüttichistä korkkeja ja Pausta[50] hansikkaita. Miss Dahlia, Teidän sijassanne laittaisin minä nimekseni Rosa. Kukan tulee tuoksuta hyvältä ja naisella tulee olla henkevyyttä. Minä en puhu mitään Fantinesta, sillä hän on tuollainen uneksija, haaveilija, tuollainen mietiskelevä, herkkätunteinen sielu. Hän on haamu, jolla on vedenneidon muoto ja nunnan kainous, joka on eksynyt neulojatytön erhepoluille, mutta joka pakenee mielikuvitelmain turviin, joka laulaa ja rukoilee ja tähystelee taivaan sineen liioin itsekään tietämättä, mitä hän näkee ja mitä hän tekee, ja joka silmät ylöspäin kohotettuina harhailee yrttitarhassa, missä löytyy enemmän lintuja kuin niitä todellisuudessa onkaan! Oi Fantine, huomaa tämä: minä Tholomyès, minäkin olen vain harhakuvitelma. Mutta hän ei minua edes kuule, tuo haaveiden kultakutri neito! Muuten on kaikki hänessä raitista,

suloista, nuorta, hempeää aamun valaistusta. Oi Fantine, Te, jonka nimenä ansaitsisi olla Päivikki tai Helmi, Te olette kaikkein kaunein Itämaan nainen. Hyvät neitokset, toinen neuvo: Älkää menkö milloinkaan naimisiin; avioliitto on kuin ymppeiksa: se joko kasvaa tai kuihtuu; älkää antautuko moisen uhkan alaisiksi. Mutta mitä minä tässä loruilenkaan! Hukkaan ne kuitenkin kaikki puheet menevät. Tytöt ovat parantumattomia siitä naimavimmastaan; ja vaikka me viisaat mitä puhuisimme, ei se lainkaan estäisi kaikkia ompelijattaria ja kengäntikkaajia uneksimasta jalokivin koristetusta aviosiipasta. No niin, pitäkööt hyvänään. Mutta, kaunokaiseni, muistakaa tämä: Te syötte liiaksi sokuria. Teillä ei ole muuta vikaa, oi naiset, kuin se, että Te aina pureskelette sokuria. Oi sinä nakertava sukupuoli, sinun pienet sievät valkoiset hampaasi jumaloivat sokuria. Mutta kuulkaa tarkkaan: sokuri on laji suolaa. Kaikki suolat kuivaavat. Sokuri on kuivaavin kaikista suoloista. Se imee valtasuonten läpi veren mehut, siitä johtuu veren sakeutuminen ja lopulta jähmettyminen; sitten tulevat tuberkeli-basillit keuhkoihin; sitten tulee kuolema. Ja sentähden juuri päätyykin sokeritauti keuhkotautiin. Älkää siis nakerrelko sokuria, ja Te saatte elää! Käänny nyt miesten puoleen. Hyvät herrat, tehkää vallotuksia. Ryöstäkää vähääkään välittämättä hentut toinen toisiltanne. Pyydystäkää, kiertäkää. Rakkausasioissa ei tunneta ystävää. Kaikkiällä, missä vain kaunis nainen löytyy, on taistelu käymässä. Armoa ei anneta lainkaan, kamppailu tapahtuu elämästä ja kuolemasta! Kaunis nainen on *casus belli*;[51] kaunis nainen vie oikopäätä vihollishyökkäyksiin. Kaikkiin historian sotaselkkauksiin on ollut aiheena hameväki. Nainen kuuluu oikeudenmukaisesti miehelle. Romulus ryösti sabinitaret, Wilhelm ryösti saksittaret, Caesar ryösti roomattaret. Mies, jolla ei ole kainaloista kanaa, väijyy kuin korppikotka muiden lemmityisiä. Ja mitä minuun, mitä kaikkiin noihin kovan onnen leskiin tulee, niin huudahdan minä ylpeästi kuin ennen Bonaparte Italian armeijalleen: 'Sotilaat, Teiltä puuttuu kaikki. Vihollisella on kaikki'".

Tholomyès taukosi puhumasta.

"Puhalla, Tholomyès", sanoi Blachevelle.

Samassa alkoi Blachevelle Listolierin ja Fameuilin avustamana venyvällä sävelellä laulaa tuollaista renkutusta, jotka muodostuvat ensimmäisistä päähän pälkähtävistä sanoista, joissa on loppusointuja tavattomasti tai ei ensinkään, joissa on yhtä paljon järkeä kuin puiden huojunnassa tai tuulen kohinassa, jotka syntyvät tupakansavussa ja häviävät, haihtuvat sen mukana. Kuuntelijajoukko vastasi siis seuraavalla pätkällä Tholomyèsin ylevään puheeseen:

Kyllä ne taatot pistivät tarjolle runsaasti rahaa, ja paaviksi Clermontin ristivät, eivät arvata voineet pahaa. Mut haljeta siin' oli äijäin sappi, kun Clermont ees ei ollut pappi, ei ollut pappi möhömaha, ei auttanut raha, ja sep' oli paha!

Tämä ei ollut suinkaan omiaan jäähdyttämään Tholomyèsin hehkuvaa puheintoa; hän tyhjensi lasinsa, täytti sen taas ja jatkoi:

"Alas viisaus! Unohtakaa kaikki, mitä olen sanonut. Älkäämme olko viisaita, viisastelevia eikä vitsailevia. Minä kohotan maljani hilpeyden kunniaksi; olkaamme hilpeitä! Täydentäkäämme lakitieteellisiä opinnoitamme hassuilla kujeilla ja ruumiin ravinnolla. Olkoon ruokalistassamme pykälää tiheässä kuin roomalaisissa lakikokoelmissa. Olkoon Justinianus koiras ja Mässäys naaras! Ilot pohjaan asti! Elä, oi luomakunta! Maailma on suuri timantti. Minä olen onnellinen. Linnut ovat hämmästyttäviä. Mikä juhla kaikkiällä! Satakieli antaa laulajaisia ilmaiseksi. Kesä, minä tervehdän Sinua! Oi Luxembourg! Oi miten Kuningattaren katu ja Tähtitornin puistokuja ovat runollisia! Oi noita uneksivia vahtisotilaita! Oi noita viehättäviä lapsen tyttöjä, jotka pienokaisiaan vartioidessaan huvittelevat uusia luonnostelemalla! Minä ihastuisin Amerikan heinäaavikkoihin, ell'ei olisi Odéonin kaarikäytäviä. Minun sieluni liihottelee aarniometsissä ja rajattomilla lakeuksilla. Kaikki on kaunista. Kärpäset surisevat valovirroissa. Kolibrin sulat välkkyvät auringossa. Suutele minua, Fantine!" Hän erehtyi ja suuteli Favouritea.

8.

Hevosen kuolema

"Édonilla saa paljon parempia päivällisiä kuin Bombardalla", huudahti Zéphine.

"Kyllä minä annan etusijan Bombardalle", selitti Blachevelle. "Täällä on hienompaa, ylellisempää. Näittekö sitäkin salia siellä alhaalla. Peilejä seinät täynnä".

"Oli mitä oli", sanoi Favourite, "ruoka se sittenkin on pääasia".

Blachevelle ei hellittänyt:

"Katsokaahan vain veitsiäkin. Päät ovat hopeata Bombardalla, luuta Édonilla. Ja hopeahan on tietääkseni arvokkaampaa kuin luu".

"Paitsi niiden mielestä, joiden on leuka hopeasta", huomautti Tholomyès.

Hän tarkasteli sillä hetkellä Invalidi-kirkon kupua, joka näkyi Bombardan akkunoista.

Pieni äänettömyys.

"Tholomyès!" huusi Fameuil, "meillä oli tässä juuri hiukan väittelyä, Listolierilla ja minulla".

"Väittely on hyvä", vastasi Tholomyès, "mutta tora on parempi".

"Me väittelimme viisaustieteestä".

"Vai niin".

"Kumpi sinun mielestäsi ansaitsee etusijan, Descartes vai Spinoza?"

"Désaugiers",[52] vastasi Tholomyès.

Annettuaan tämän selvityksen joi hän pari kulausta ja jatkoi:

"Minä siis suostun elämään. Kaikki ei ole vielä loppunut maan päällä, koska vielä tapaa paljon päättömiä puheita. Minä kiitan siitä kuolemattomia jumalia. Valehdellaan, mutta nauretaan. Vakuutetaan, mutta epäillään. Järkipäätelmät synnyttävät odottamattomia tuloksia. Se on kaunista. Niitä löytyy vielä täällä murheen laaksossa ihmisiä, jotka osaavat hauskaasti avata ja sulkea välähtävän väitteen ihmelippaan. Tämä neste, hyvät neitoseni, jota Te niin rauhallisina kaatelette kurkkuunne, on Madeiran viiniä, tietäkää se, kasvanutta Coural das Freirasin rinteillä, vuoren, joka kohoaa kolmesataaseitsemäntoista sylvä meren pinnan yläpuolelle! Huomatkaa siis, mitä juotte! Kolmesataaseitsemäntoista sylvä neljästä frangista viidestäkymmenestä centimestä!"

Fameuil keskeytti uudestaan:

"Tholomyès, Sinun mielipiteesi ovat laki. Kuka on Sinun lempikirjailijasi?"

"Ber..."

"-quin"?[53]

"Ei, -choux".

Ja Tholomyès jatkoi:

"Kunniaa Bombardalle! Hän olisi Elephantan Munophiin veroinen, jos hän voisi tarjota minulle jonkun itämaalaisen runoilija-tanssijattaren, ja Thygelion Kaironeialaisen vertainen, jos hän voisi toimittaa minulle hetairan, sillä, hyvät herrat, niitä löytyi Bombardoja jo Kreikassa ja Egyptissä. Apulejus sen meille ilmottaa. Voi surkeutta! Aina vain samaa eikä koskaan mitään uutta. Luojan luomakunnassa ei ole enää mitään julkaisematonta! *Nil sub sole novum*,[54] sanoo Salomo. *Amor omnibus idem*,[55] sanoo Virgilius. Ja pariisilainen ylioppilas astuu hentuineen Saint-Cloudin soutuveneeseen aivan samalla tavalla kuin Perikles astui Aspasiansa kanssa laivaan purjehtiakseen sota-aluksiensa etunenässä Samos-saarille. Viimeinen sana. Tiedättekö, neitoseni, kuka Aspasia oikeastaan oli? Vaikka hän elikin aikaan, jolloin ei naisilla vielä ollut sielua, oli hänellä kuitenkin ihana sielu, ruusun ja purppuran hohtoinen sielu, hehkuvampi kuin tuli, raikkaampi kuin aamurusko. Aspasia oli olento, jossa naisen kaksi äärimäisintä vastakohtaa yhtyivät: hän oli prostitueerattu jumalatar. Hänessä oli Sokratesta, mutta enemmän Manon Lescauta. Aspasia oli luotu sen tapauksen varalle, että Prometheus tarvitsisi ilotyttöä".

Kerran vauhtiin päästyään, olisi Tholomyèstä ollut vaikea pysäyttää, ell'ei muuan hevonen olisi juuri samassa hetkessä kuukertunut rantakadulle. Vankkurit ja puhuja pysähtyivät kuin naukaan. Hevonen oli vanha Beaucelainen tamma, laiha ja tapettava, joka kiskoi painavia vankkureita. Päästyään Bombardan kohdalle oli nääntynyt, menehtynyt elukka kieltäytynyt menemästä etemmäksi. Tapaus oli houkutellut väkeä paikalle. Tuskin oli kiukuissaan kiroileva ajaja ehtinyt soveliaalla painolla lausua asianomaisen voimasanan: *lemmon koni!* jota säästi säälimätön ruoskanisku, ennenkuin koni todellakin kaatua kupsahti eikä enää noussut. Ohikulkijain melutessa ja huutaessa kääntyivät Tholomyèsinkin iloiset

kuulijat katsomaan, ja Tholomyès käytti tilaisuutta päättääkseen puheensa seuraavalla surumielisellä säkeistöllä:

On kohtalo kiesien, kuomujen
vain ränstyä loppuun,
ja luuskalla elämä luuskien:
työn hukkua hoppuun!

"Hevos-raukka", huokasi Fantine.

Ja Dahlia huudahti:

"Nyt tuo Fantine rupeaa tässä säälittelemään hevosiakin! On sitä sekin mokoma!"

Mutta Favourite pani kätensä ristiin rinnalle, nakkasi päätään taaksepäin, katsoi tiukasti Tholomyèsiin ja virkkoi:

"Entäs yllätys?"

"Aivan oikein. Aika on tullut", vastasi Tholomyès. "Hyvät herrat, hetki on lyönyt, jolloin meidän tulee valmistaa näille neitosille yllätys. Hyvät neitokset. Teidän tulee odottaa meitä hetkinen".

"Se alkaa suudelmalla", sanoi Blachevelle.

"Otsalle", lisäsi Tholomyès.

Kukin painoi vakavana suudelman neitosensa otsalle; sitten astuivat he kaikki toinen toisensa jälkeen ovelle, sormi huulilla.

Favourite paukutti käsiään heidän poistuessaan.

"Se tuntuu hauskalta nyt jo", sanoi hän.

"Älkää viipykö kovin kauvan", pyyteli Fantine. "Me odotamme Teitä".

9.

Hauskan leikin hauska loppu.

Jäätyään yksin asettuivat neitokset parittain akkunoille kyynäspäittensä nojaan, kurkottelivat, lavertelivat akkunasta toiseen.

He näkivät nuorukaisten käsikoukkuja poistuvan Bombardan kapakasta; ylioppilaat kääntyivät, viittoivat heille naureskellen ja hävisivät sitten tuohon sunnuntain pölyiseen sekamelskaan, joka aina kerran viikossa valtaa Champs-Élysées.

"Älkää viipykö kauvan!" huusi Fantine.

"Mitähän ne meille tuovat?" sanoi Zéphine.

"Varmaankin jotain oikein sievää", sanoi Dahlia.

"Mutta sen pitäisi olla kultaa", virkkoi Favourite.

Pian veti heidän huomionsa puoleensa rantakadun vilinä ja liikenne, joka näkyi suurten puiden oksain välitse ja joka huvitti heitä aika tavalla. Oli juuri posti- ja matkustajavaunujen lähtöaika. Melkein kaikki etelän ja lännen kytivaunut kulkivat silloin Champs-Élysées kautta. Useimmat seurasivat rantakatua ja ajoivat Passyn portin kautta. Joka hetki rämistivät läpi kansanjoukon valtavat, keltaisen ja mustan kirjaviksi maalatut, raskaasti kuormatut matkalaukkujen, myttyjen ja säkkien peittämät vaunut, joita laitettiin lähtökuntoon melulla ja pauhulla. Pää toisensa jälkeen pilkisti niistä esiin, ne tärisyttivät maata, ne muuttivat koko katukivityksen säkenöiväksi tuliraudaksi, ne syöksivät kipunoita kuin pajanahjo, ja pöly tuprusi savupilvinä, kun ne raivoavan myrskyn tavoin nelistivät tiehensä. Tämä meteli ja melske huvitti tyttöjä. Favourite huudahti:

"Mikä räikkinä ja ryskinä! Tuntuu aivan kuin laahattaisi suuria rautakahlekimppuja".

Sattuipa silloin, että muuan vaunu, jota oli vaikea erottaa tiheiden jalavain välitse, pysähtyi hetkiseksi ja lähti sitten taas täyttä laukkaa. Tämä ihmettytti Fantinea.

"Kummallista!" sanoi hän. "Minä luulin, ett'eivät postivaunut pysähdy koskaan".

Favourite nosti olkapäitään.

"Tuo Fantine on hämmästyttävä! Oikein sitä ihmeekseen katselee. Häntä kummastuttavat yksinkertaisimmatkin seikat. Otaksukaamme, että minä olen matkustaja; minä sanon postivaunujen ajajalle: minä menen hiukan edeltä, ottakaa minut siitä rantakadulta ohi kulkeissanne. Ajaja näkee minut, pysähtää ja ottaa minut vaunuihin. Sellaista sattuu joka päivä. Sinä et tunne lainkaan elämää, tyttöseni".

Näin kului hetkinen aikaa. Äkkiä säpsähti Favourite kuin unesta herätessään.

"No mutta yllätys?" pääsi häneltä.

"Totta tosiaankin!" virkkoi Dahlia. "Tuo kuuluisa yllätys?"

"He viipyvät niin kauvan!" sanoi Fantine.

Juuri kun Fantine pääsi näin huokaamasta, astui sisään sama viinuri, joka oli päivällispöydänkin kattanut. Hänen kädessään näkyi jotain kirjeentapaista.

"Mikä se?" kysyi Favourite.

Viinuri vastasi:

"Se on muuan paperi, jonka herrat jättivät Teille".

"Miksi ette tuonut sitä heti?"

"Koska herrat kielsivät antamasta sitä Teille ennen kuin tunnin kuluttua", selitti viinuri.

Favourite tempasi paperin viinurin käsistä. Se oli todellakin kirje.

"Kas vaan!" sanoi hän. "Ei ole lainkaan osotetta. Mutta päälle on kirjoitettu näin:

"Tämä on nyt se yllätys".

Hän avasi kirjeen nopeasti, kiehitti sen levälleen ja luki (hän osasi lukea):

"Oi lemmittymme!

"Tietäkää, että meillä on vanhemmat. Vanhemmista ette Te paljoa käsitä. Niitä kutsutaan isäksi ja äidiksi siviililain, lasten ja siveyden nimessä. Nyt nämä vanhemmat vaikeroivat, nämä vanhukset vaativat meitä luokseen, nämä hyvät äijät ja nämä hyvät eukot kutsuvat meitä tuhlaajapojiksi, he toivoisivat jälleen näkevänsä meidät ja he teurastavat vasikan meidän kunniaksemme. Me tottelemme heitä, koska kuljemme hyveen teitä. Hetkenä, jolloin Te tätä luette, kiidättää viisi tulista hevosta meitä isiemme ja äitiemme helmaan. Me pötkimme käpälämäkeen, niinkuin Bossuet sanoo. Me lähdemme, me olemme jo lähteneet. Me pakenemme Laffitten sylissä ja Caillardin siivillä. Toulousen postivaunut tempaavat meidät kadotuksen kuilusta, ja kadotuksen kuilu olette Te, oi meidän ihanat armaamme. Me palaamme yhteiskuntaan, velvollisuuteen ja järjestykseen jälleen, täyttä neliä, kolme lieutä tunnissa. Isänmaan etu vaatii, että meistä tulee, kuten kaikista ihmisistä, maaherroja, perheen-isiä, metsänhoitajia ja valtioneuvoksia. Kunnioittakaa meitä. Me uhraamme itsemme. Itkekää meitä lyhyt hetki ja täyttäkää tilamme nopeasti. Jos tämä kirje Teitä kiusaa, niin kostakaa se sille. Hyvästi.

"Lähes kahden vuoden ajan olemme Teidän onnessanne huolehtineet. Älkää meitä siitä vihatko.

"Allekirjottaneet:

"Blachevelle".
"Fameuil".
"Listolier".
"Félix Tholomyès".

"Jälkikirjotus: Päivällinen on maksettu".

Tytöt katsahivat toisiinsa.

Favourite katkaisi ensimmäiseksi äänettömyyden.

"No niin!" huudahti hän. "Se on joka tapauksessa sangen hauska kepponen".

"Tämä on hyvin hassunkurista", sanoi Zéphine. "Blachevelle on varmaankin tämän keksinyt", jatkoi Favourite. "Minä vallan häneen rakastun. Heti kun lähtee, heti lempi syttyy. Siinä koko juttu".

"Ei", sanoi Dahlia, "kyllä tämä kuje on lähtenyt Tholomyèsin päästä. Se on niin hänen tapaistaan".

"Jos niin on asianlaita", jatkoi Favourite, "niin kuolema Blachevellelle ja eläköön Tholomyès!"

"Eläköön Tholomyès!" huusivat Dahlia ja Zéphine.

Ja he räjähtivät nauruun.

Fantine nauroi muiden mukana.

Hetkistä myöhemmin itki hän huoneeseensa saavuttuaan. Tämä oli ollut hänen ensi lempensä, niinkuin olemme maininneet. Hän oli antautunut Tholomyèsille, kuin miehelleen ikään, ja hänellä oli lapsi.

NELJÄS KIRJA

KUN USKOO, NIIN USEIN MENETTÄÄ

1.

Äiti tapaa äidin.

Tämän vuosisadan ensimmäisellä neljänneksellä löytyi Montfermeilissä Pariisin lähellä muuan kapakka, jota ei nykyään enään ole olemassa. Tätä kapakkaa pitivät Thénardier-nimiset ihmiset, mies ja vaimo. Se sijaitsi pienen Leipurin kadun varrella. Oven päälle oli seinään naulattu laudankappale. Tälle puulevylle oli maalattu jotakin, mikä näytti siltä kuin olisi mies kantanut selässään toista miestä, jolla oli suuret kultaiset, levein hopeatähdin koristetut kenraalin olkalaput; punaiset pilkut esittivät verta, muu osa taulua oli pelkkää savua ja tarkotti otaksuttavasti taistelua. Alareunassa oli kirjoitus: *Waterloon Kersantti*.

Mikään ei ole tavallisempaa kuin kuormarattaat tai vankkurit majatalon ovella. Mutta ne ajoneuvot, tai oikeammin sanoen ne ajoneuvojen jätteet, jotka eräänä kevätiltana vuonna 1818 salpasivat katua Waterloon Kersantin kapakan edustalta, olisivat jyrkävyydellään varmaankin vetäneet jonkun ohikulkevan maalarin huomion puoleensa.

Ne olivat tuollaisten kuormarattaiden etuosa, joita metsäseuduissa käytetään lautojen ja puunrunkojen kuljettamiseen. Näihin eturattaisiin kuului valtava rauta-akseli, johon liittyi raskas vehmaro ja jota kantoi kaksi suunnattoman suurta pyörää. Kokonaisuus teki jyrkävän, musertavan, muodottoman vaikutuksen. Niitä olisi luullut jättiläiskanuunan telineiksi. Raiteista ryöpsähtänyt kura oli pyöriin, puolapuihin, kappoihin, akseliin ja vehmaroon muodostanut ruman, kellertävän kerrostuman, melkein samanlaisen, jolla usein näkee tuomiokirkkoja koristetun. Puuta ei erottanut loan alta eikä rautaa ruosteelta. Akselista riippuivat suunnattomat rautavitjat, jotka olisivat sopineet vangitulle Goljatille. Nämä kahleet panivat ajattelemaan, ei lankkuja, joita niiden oli määrä kuljettaa, vaan mastodontteja ja mammutteja, joita ne olisivat kyenneet pitelemään; ne muistuttivat mieleen rangaistusvankilaa, mutta jättiläismäistä, yli-inhimillistä, ja vain joku hirmuolento näytti voivan niitä liikutella. Homeros olisi niihin kahlinnut Polyphemoon ja Shakespeare Calibanin.

Miksi olivat nämä eturattaat tällä kadulla? Ensiksi: katua sulkemassa; toiseksi: ruostumassa. Vanhassa yhteiskuntajärjestyksessä löytyy myös joukko laitoksia, joita näin kulkeissaan tapaa taivasalla ja joilla ei olemiseensa ole sen parempia perusteita.

Vitjojen keskiosa riippui akselin alla jokseenkin lähellä maata, ja tässä taipeessa, ikäänkuin nuorakeinussa, istui tuona iltana kaksi pientä tyttöä, toinen noin kahden ja puolen vuoden vanha, toinen suunnilleen kahdeksantoista kuukauden, pienempi hellästi suuremman sylissä. Osavasti sidottu liina esti heitä putoamasta. Muuan äiti oli nähnyt nämä kamalat kahleet ja sanonut: "Kas tuossapa oiva leikkikalua lapsilleni!"

Nuo sievästi ja hiukan sirostellen puettut lapset säteilivät iloa; he näyttivät kahdelta ruusulta romuraudan keskellä; heidän silmänsä loistivat tyytyväistä onnea; heidän raikkaat poskensa hymyilivät. Toinen oli ruskeaverinen, toinen kastanjanruuni. Heidän lapsellisilla kasvoillaan väikkyi ihmettelevän ihastuksen ilme; muuan lähellä kukoistava pensas lähetti ohikulkijoille tuoksuja, jotka tuntuivat tulevan heistä; kahdeksantoista kuukauden ikäinen näytteli paljasta somaa vatsaansa lapsen viattomalla ujustelemattomuudella. Näiden kahden suloisen onnea heijastavan ja valoa säteilevän olennon yläpuolella ja ympärillä kaareutuivat nuo jättiläismäiset, ruosteen syömät, milt'ei kauhistuttavat rattaat täynnä pelkkiä korkeita taitteita ja kulmia, niinkuin rotkoluolan aukko. Parin askeleen päässä oli äiti, muuten ei kovin miellyttävän, vaan tällä hetkellä liikuttavan hellän näköinen nainen, kyyryissään kapakan kynnyksellä; hän kiikutteli lapsia pitkän nuoran avulla, vartioiden heitä silmillään tapaturmaa peljäten tuolla äidille ominaisella eläimellisellä, mutta samalla taivaallisen ihanalla hellyydellä. Jokaisella liikahduksella päästivät kamalat renkaat vihlovan kirahduksen, joka tuntui raivon huudolta. Pikku tytöt olivat haltioissaan ja laskeva aurinkokin yhtyi tähän iloon. Tuskin voi mitään viehättävämpää ajatella kuin tämä sattuman oikku, joka oli tehnyt titaanien kahleista kerubiimien nuorakeinun.

Tuuditellessaan pienokaisiaan hyräili äiti väärällä sävelellä muuatta niihin aikoihin hyvin kuuluisaa romanssia:

Niin on pakko, sanoi sotilas...

Laulu ja tyttöstensä vartioiminen estivät häntä kuulemasta ja näkemästä mitä tapahtui kadulla.

Hänen alkaessaan romanssin ensimmäistä säkeistöä oli joku lähestynyt häntä ja äkkiä kuuli hän äänen lausuvan aivan korvansa juuressa:

"Onpa Teillä kaksi sievää lasta, rouva".

— *Imogeneelleen kaunihille,*

vastasi äiti lauluaan jatkaen; sitten kääntyi hän katsomaan.

Outo nainen seiso i hänen edessään muutaman askeleen päässä. Tälläkin naisella oli lapsi, jota hän kantoi sylissään.

Sitä paitsi oli hänen kannettavanaan suuri matkalaukku, joka näytti hyvin painavalta.

Tämän naisen lapsi oli jumalallisimpia olentoja, mitä saa nähdä. Se oli noin kahden tai kolmen vuoden vanha tyttö. Se olisi voinut kilpailla noiden kahden pienokaisen kanssa vaatetuksen siroudessa; sillä oli päähine hienoa palttinaa, nauhoja pikku liiveissä ja Valencian pitsejä myssyssä. Sen hamosen kohonnut lieve paljasti sen valkean, pullakan, vahvan reiden. Se oli ihmeteltävän ruusuisen ja terveen näköinen. Ihan syttyi halu purra tuon kauniin pienokaisen omenanpyöreitä poskia. Sen silmistä ei voinut mitään sanoa, paitsi ehkä, että niiden täytyi olla hyvin suuret ja että niissä oli ihanat ripset. Se nukkui.

Se nukkui ikänsä rajattoman luottavaisuuden unta. Äidin syli on hellyyttä täynnä; lapsi nukkuu siinä syvään ja rauhallisesti.

Mutta äidin muoto oli surkea ja surullinen. Hän oli puettu työläisnaisen tapaan. Hän oli nuori. Oliko hän kaunis? ehkä; mutta tässä puvussa ei hän siltä näyttänyt. Hänen tukkansa, josta muuan vaalea suortuva oli esiin valahtanut, oli nähtävästi hyvin paksu, mutta senkin peitti tylästi ruma, kireä, leuan alta solmittu nunnapäähineen tapainen. Nauraessa näkyvät kauniit hampaat, kellä ne on; mutta hän ei lainkaan nauranut. Hänen silmistään näyttivät kyynelten jäljet vasta aivan äskettäin kuivuneen. Hän oli kalpea; hän näytti väsyneeltä ja sairaaltakin; hän katseli sylissään nukkuvaa lasta kasvoilla tuo äidille ominainen ilme, äidin, joka itse ruokkii lastaan. Suuri sininen liina, samanlainen, jota köyhät vaivaiset käyttävät, peitti kömpelösti kaksin kerroin käännettynä hänen vartalonsa. Hänen kätensä olivat ahavoittuneet ja aivan täynnä pisamia, etusormi neulan kovettama ja viiltelemä; päällään oli hänellä ruskea hihatton viitta karkeata kangasta ja puku palttinaa, jalassa raskaat kengät. Hän oli Fantine.

Hän oli Fantine. Vaikea tuntea. Mutta kun häntä huolellisemmin katsasti, oli hänellä entinen kauneutensa yhä vielä jälellä. Huolten murtama ryppy oikeassa poskessa tuntui ikäänkuin nousevalta ivalta. Hänen entinen liehuva musliinipukunsa, joka nauhoineen ja koristuksineen huokui pelkkää iloa, villiä huumasta ja säveleitä, joka kilisi kulkusin ja hurmasi syreenin tuoksuin, oli nyt kadonnut jäljettömiin niinkuin auringossa kimaltelevat huurrehelmet, joita ensin luulee jalokiviksi; ne sulavat ja

jättävät puunoksan paljaaksi ja mustaksi.

Kymmenen kuukautta oli kulunut niistä "pienistä lysteistä".

Arvaamme, mitä noiden kymmenen kuukauden aikana oli tapahtunut.

Kun herrat olivat heidät hyljänneet, tulivat pulat ja tuskat. Fantine oli pian kadottanut näkyvistään Favouriten, Zéphinen ja Dahlian; kun side oli herrojen puolelta katkennut, oli se myöskin tyttöjen kesken höltynyt; pari viikkoa myöhemmin olisivat he hämmästyneet aika lailla, jos olisi sanottu heidän joskus olleen ystävyksin; siinä ei enää ollut mitään järkeä. Fantine jäi yksin. Kun hänen lapsensa isä oli lähtenyt matkaansa — surkeata kyllä, ovat tämänlaiset välien rikkoutumiset korjaamattomia — huomasi hän olevansa täydelleen eristetyssä asemassa; työn halukin oli vähentynyt, huvittelun halu kasvanut. Jouduttuaan suhteisiin Tholomyèsin kanssa, oli hän oppinut halveksimaan sitä vähäpätöistäkin käsityötä, jota hän osasi; hän oli lyönyt laimin tulolähteittensä hoitamisen, ja nyt olivat ne tukossa. Ei ainuttakaan apukeinoa. Fantine osasi vaivoin lukea, kirjottaa ei ensinkään; lapsena ollessaan oli hänelle vain opetettu merkitsemään nimensä; yleisellä kirjurilla oli hän teettänyt kirjeen Tholomyèsille, sitten toisen, kolmannen. Tholomyès ei vastannut ainoankaan. Kerran kuuli Fantine ämmien juttelevan hänen tyttöönsä katsellessaan: Luuletteko, että ne tuollaisista lapsista välittävät? Olkapäitä niille kohautetaan! — Silloin ajatteli hän, että Tholomyèskin kohautti olkapäitään hänen lapselleen, ja ett'ei hän vähääkään välittänyt tästä viattomasta olennosta; ja hänen sydämensä täytti synkeys tätä miestä muistellessaan. Mutta mihin oli nyt ryhdyttävä? Hän ei enää tiennyt, kenen puoleen kääntyä. Hän oli hairahtunut, mutta pohjimmaltaan oli hän — kuten muistamme — siveä ja turmeltumaton. Hän tunsu hämärästi, että hän oli nyt suistumisillaan kurjuuden kitaan ja vajoamisillaan lokaan. Nyt kysyttiin tarmoa; hänellä sitä oli, ja hän kesti lujana. Hänen päähänsä osui ajatus palata synnyinkaupunkiinsa Montreuil-sur-Meriin. Siellä ehkä joku hänet tuntisi ja antaisi työtä. Niinpä niin; mutta hairahdus oli salattava. Ja hän aavisti vaistomaisesti, että pian tulisi tapahtumaan vieläkin tuskallisempi ero kuin ensimmäinen. Sydän oli pakahtua, mutta hän teki päätöksensä. Kuten myöhemminkin tulemme näkemään, oli Fantinessa hurjaa elämän urheutta. Hän oli jo sankarillisesti kieltäytynyt koruista, pukeutunut palttinaan ja antanut kaikki silkkinsä, koristuksensa, nauhansa ja pitsinsä tyttärensä päälle — ainoa turhamaisuus, minkä hän enää itselleen soi, ja jalo turhamaisuus. Hän myi kaiken omaisuutensa ja sai sillä tavoin kokoon kaksisataa frangia; maksettuaan pienet velkansa, jäi hänelle enää vain noin kahdeksankymmentä frangia. Kahdenkymmenen kahden vanhana, kauniina keväätenä, lähti hän lasta selässään kantaen Pariisista. Sääli olisi varmaankin sen tullut, joka olisi heidän matkansa nähnyt. Tällä naisella ei ollut koko maailmassa muuta kuin tämä lapsi, eikä tällä lapsella ollut koko maailmassa muuta kuin tämä nainen. Fantine oli itse ruokkinut lastaan; se oli rasittanut hänen rintaansa ja hän yski hiukan.

Meillä ei tule enään olemaan tilaisuutta puhua herra Félix Tholomyèsista. Tyytykäämme siis ilmottamaan, että hänestä oli kaksikymmentä vuotta myöhemmin, kuningas Ludvig-Filipin aikana, vääntynyt maaseudun kuuluisimpia asianajajia, mahtava ja rikas, viisas valitsija ja ankara valamies; muuten muuttumattoman hauska mies.

Ajettuaan levähtääkseen kolmella neljällä soulia penikulman useammankin kerran niin kutsutuilla Pariisin Ympäristön Pienillä Matkustajavaunuilla, oli Fantine puolipäivän maissa saapunut Montfermeiliin, Leipurin kadulle.

Kulkiessaan Thénardierin kapakan ohi, olivat nuo kaksi hirvittäväällä keinullaan riemuitsevaa pikku tyttöstä aivan kuin lumonneet hänet, ja hän oli pysähtynyt ihmettelemään tätä viehättävää näkyä.

Niitä on salaisia tenhovoimia. Nämä pikku tyttöset olivat tenhonneet tämän äidin.

Hän katseli niitä liikutuksen valtaamana. Enkelien ilmestyminen on kuin viesti paratiisista. Hän luuli näkevänsä tämän kapakan päällä kaitselmuksen salaperäisen käskyn *tässä*. Nämä pienokaiset olivat varmaankin hyvin onnellisia! Hän katseli niitä, hän ihaili niitä ja hellä liikutus valtasi hänet niin, että hän äidin vetäessä henkeä laulunsa kahden säikeistön välillä ei voinut olla lausumatta niitä sanoja, jotka juuri luimme:

"Onpa Teillä kaksi sievää lasta, rouva!"

Verenhimoisimmankin pedon kesyttää sen poikasia hyväilevä hellyys. Äiti kohotti katseensa, kiitti ja pyysi kulkijanaista istuutumaan ovipenkille; itse pysyi hän yhäti kynnyksellä. Naiset rupesivat haastelemaan.

"Minun nimeni on rouva Thénardier", sanoi pikku tyttöjen äiti. "Me pidämme tässä majataloa".

Sitten jatkoi hän lauluunsa kiintyneenä hampaittensa välistä:

Niin on pakko, olen ritari, ja matkani on Palestiinan maalle.

Rouva Thénardier oli punatukkainen, jyhkeä, kulkikas nainen; oikea sotilasnaisen perikuva kaikessa sulottomuudessaan. Ja mikä merkittävää: hänessä oli huomattavissa jonkunlaista sievisteleväisyyttä, joka oli seurauksena romaanien lukemisesta. Hän oli miesmäinen kiemmailijatar. Vanhat romaanit, jotka ovat joutuneet muokkaamaan kapakka-eukkojen mielikuvitusta, kykenevät aikaan saamaan moisia muutoksia. Hän oli vielä nuori, tuskin kolmenkymmenen ijässä. Jos tämä kyyrysisään kyhjäyttävä nainen olisi kohonnut seisomaan, olisivat ehkä hänen suuri kokonsa ja hänen markkinoita kiertävän voimamiehen hartiansa jo heti alussa peljästyttäneet matkamiehen, hävittäneet hänen luottamuksensa ja tehneet tyhjäksi meidän kertomuksemme. Henkilöstä, joka istuu sen sijaan että seisoi, riippuvat siis kohtalot.

Vieras nainen kertoi elämänsä vaiheet hiukan sovitellen.

Hän oli muka työläis-nainen; hänen miehensä oli kuollut; hän ei ollut saanut työtä Pariisissa, ja siksi lähti hän etsimään sitä muualta, kotipuolestaan; hän oli lähtenyt aamulla jalkaisin Pariisista; kantaessaan lastaan oli hän väsynyt ja niin oli hän noussut Villemomblen matkustajavaunuihin; Villemomblesta oli hän tullut jalkapatikassa Montfermeiliin; pienokainenkin oli hiukan kävellyt, mutta ei paljoa, sehän on vielä niin nuori, ja sitten sitä oli pitänyt kantaa, ja nyt se kullannurunen oli nukahtanut.

Samassa suuteli nainen kiihkeästi tyttärestään, niin että se heräsi. Lapsi avasi silmänsä, suuret siniset silmänsä, samanlaiset kuin äidillään, ja katseli, mitä? ei mitään ja kaikkea, kasvoillaan tuo pienten lasten vakava, joskus ankara ilme, joka on heidän kirkkaan viattomuutensa salaisuus meidän hämäräin hyveittemme edessä. Näyttää kuin tuntisivat he olevansa enkeleitä ja kuin tietäisivät meidän olevan ihmisiä. Sitten helähti lapsonen nauruun ja äidin vastusteleemisistä huolimatta soljui se maahan liehumahaluisen pikku olennon hillittömällä tarmolla. Äkkiä huomasi se nuo kaksi tyttärestä keinussa, pysähtyi kuin naulattuna ja pisti kielensä suusta ihmettelynsä merkiksi.

Äiti Thénardier irrotti tyttärensä, auttoi heidät keinusta ja sanoi:

"Leikkikääpä nyt yhdessä kaikki kolme".

Tässä ijässä tullaan pian tuttaviksi; minuutin kuluttua jo kaiveskelivat pikku-Thénardierit oudon tulokkaan kanssa kuoppia maahan, ja riemu oli rajaton.

Outo tulokas oli hyvin iloinen; äidin hyvyys näkyi lapsen iloisuudessa; hän oli saanut käsiinsä pienen puunoksan ja sitä lapionaan käyttäen kaivoi hän nyt innostusta hehkuen hautaa, johon olisi juuri kärpänen sopinut. Haudankaivajan työ tulee naurettavaksi, kun sen suorittaa lapsi.

Naiset jatkoivat pakinaansa.

"Mikä onkaan palleroisenne nimi?"

"Cosette".

Cosette oli samaa kuin Euphrasie. Pienokaisen nimi oli Euphrasie. Mutta Euphrasiesta oli äiti tehnyt Cosetten, tuon äitien ja kansan hellän, viehättävän vaiston johtamana, joka muuttaa Josefän Pepitaksi ja Franziskan Silletteksi. Ne ovat sanamuodostuksia, jotka murtavat ja kumoavat kaikki johto-opin taitajain kaavat. Me tunnemme erään isoäidin, jonka oli onnistunut Theodorestä tehdä Gnom.

"Kuinka vanha se on?"

"Kolmannella".

"Aivan kuin minun vanhin tyttöni".

Sillävälän olivat nuo kolme tyttärestä ryhmittyneet yhteen kihermään asennoissa syvää tuskaa ja samalla rajatonta ihastusta; oli sattunut tärisyttävä tapaus; suuri mato oli vääntynyt maasta; ja ne pelkäsivät ja ne riemuitsivat.

Kolme säteilevää otsaa yhtyi; ne näyttivät kolmelta valokehän ympäröimältä päältä.

"Noita lapsia!" huudahti äiti Thénardier, "niistä sitten tulee äkkiä ystäviä! Noitakin vanhoiksi ihan kolmeksi sisarukseksi!"

Nämä sanat olivat kipuna, jota ehkä toinen äiti odotti. Hän tarttui rouva Thénardierin käteen, katsoi häntä vakavasti silmiin ja sanoi:

"Ettekö tahtois ottaa lastani huostaanne?"

Rouva Thénardier teki hämmästyksen eleen, joka ei merkinnyt myöntämistä ei kieltämistä.

Cosetten äiti jatkoi:

"Katsokaas, enhän voi oikein viedä tyttöäni sinne kotipuoleenkaan. Työssä on siitä vain haittaa. Kun on lapsi, niin ei saa mistään paikkaakaan. Ne ovat niin naurettavia siellä päin. Hyvä Jumala varmaankin johdatti minut tänne Teidän majatalonne edustalle. Kun näin Teidän sievät ja puhtaat ja iloiset palleroisenne, sykähti sydämeni. Ajattelin: niillä on hyvä äiti. Ja niistä tulisi vallon kuin kolme sisarta. Ja minä palaisin pian. Ettekö todellakin tahtois ottaa lastani huostaanne?"

"Sietääpä mieltä", sanoi rouva Thénardier.

"Minä maksan kuusi frangia kuussa".

Silloin kajahti miehen ääni kapakan perältä:

"Ei vähempään kuin seitsemään frangiin. Ja kuuden kuukauden maksu etukäteen".

"Kuusi kertaa seitsemän on neljäkymmentä kaksi", sanoi rouva Thénardier.

"Minä maksan ne", sanoi äiti.

"Ja sitä paitsi viisitoista frangia alkukustannuksiin", lisäsi miehen ääni.

"Yhteensä viisikymmentä seitsemän frangia", selitti rouva Thénardier. Ja numeroittensa keskeltä hyräili hän yhä:

Niin on pakko, sanoi sotilas.

"Minä maksan nekin", sanoi äiti, "minulla on kahdeksankymmentä frangia. Lopulla kyllä pääsen määräraikkaani. Kun kävelen jalkaisin. Minä koen ansaita rahaa siellä alhaalla, ja heti kun saan hiukan kasaan, tulen hakemaan kultaistani".

Miehen ääni jatkoi:

"Onko lapsella liinavaatteita?"

"Se on mieheni", sanoi rouva Thénardier.

"Tietysti sillä nyt liinavaatteet on, kuinkas muuten, tuolla sydänpäpysellä. Kyllä minä heti arvasin, että se oli teidän miehenne. Ja hyvät sillä onkin liinavaatteet! niin suunnattoman hyvät. Kaikkea tusinoittain; ja silkkipukuja kuin ylhäisellä naisella. Ne ovat tuossa matkalaukussa".

"On parasta antaa nekin", selitti miehen ääni.

"Luonnollisesti minä ne annan!" sanoi äiti. "Olisipa sekin kaunista, jos jättäisin lapsukaiseni vallon puille paljaille!"

Isännän naama ilmestyi näkyviin.

"Hyvä on", sanoi hän.

Kauppa tehtiin. Äiti vietti yönsä majatalossa, maksoi rahat ja jätti lapsensa, sitoi matkalaukkunsa, joka oli tullut tuntuvasti ohuemmaksi ja kevyemmäksi sen jälkeen kun lapsen vaatetarpeet oli sieltä otettu, ja lähti matkaan varhain aamulla, vakuuttaen pian palaavansa. Rauhallisesti nuo tuollaiset lähdet suoritetaan, mutta pohjalla nyhykkyttää niissä epätoivo.

Muuan Thénardierin naapurin eukko kohtasi kadulla tämän äidin, joka poistui lapsensa luota, ja palasi kertomaan:

"Näin tuolla kadulla naisen, joka itki ihan katketakseen".

Kun Cosetten äiti oli mennyt, sanoi mies vaimolleen:

"Tästäpä tulikin rahat sadankymmenen frangin paperiini, joka lankeaa huomenna. Puuttui juuri viisikymmentä frangia. Tiedätkö, että muuten olisivat olleet protesti ja nappinieikka niskassani? Virititpä tosiaankin oivan ansan noiden pikku tenavaisi avulla".

"Aavistamattanikaan", sanoi vaimo.

Kahden luhun ihmisen alustava hahmottelu.

Pyydytetty hiiri oli kovin hintelä; mutta kissa riemuitsee laihimmastakin hiirestä.

Mitä väkeä nämä Thénardierit sitten olivat?

Lausukaamme tässä aluksi pari sanaa. Myöhemmin täydennämme piirrosta.

Nämä ihmisolennot kuuluivat siihen sekasikiöiden luokkaan, joka on pantu kokoon raaosta, sivustymättömistä nousukkaista ja rappiolle joutuneista hienostuneista, älykkäistä ihmisistä, joka on niin kutsutun keskiluokan ja niin kutsutun alaluokan välillä, joka yhdistää itseensä jälkimäisen muutamia viat sekä edellisen melkein kaikki paheet, ja jolla ei ole työläisen uljasta pontevuutta eikä porvarin rehellistä kuntoa.

He olivat noita kääpiö-luonteita, joista tulee helposti hirviöitä, jos joku kaamea tuli sattuu niitä lämmittämään. Vaimossa oli tyhmän nautan perua ja miehessä konnan ainesta. Molemmilla oli mitä suurimmat taipumukset edistymään pahan pimeällä polulla. Niitä löytyy rapusieluja, jotka vetäytyvät yhä syvemmälle ja syvemmälle pimeään, kulkien elämässä pikemmin taaksepäin kuin eteenpäin, käyttäen kokemusta vain kamaluuttaan enentääkseen, pahentuen päivä päivältä ja mustuen ja tahaantuen yhä enemmän. Tämä mies ja tämä vaimo olivat näitä sieluja.

Etenkin mies oli harmillinen kasvopiirteiden tutkijalle. Muutamia ihmisiä tarvitsee vain vilkaista, heti epäilläkseen heitä, sillä kaikilta puolilta huomaa heidän pelkäävän valoa. He ovat levottomia taaksepäin ja uhkaavia eteenpäin. Heissä on jotain salattua. Heistä ei voi sen paremmin tietää, mitä he ovat tehneet, kuin mitä he tulevat tekemään. Pimeys, mikä asuu heidän katsannossaan, ilmaisee heidät. Kun kuulee heidän lausuvan vain yhden sanankin, kun näkee heidän tekevän pienimmänkin liikkeen, silloin saattaa heti aavistaa heidän menneisyytensä kätkevän synkkiä salaisuuksia ja heidän tulevaisuutensa tarjoavan kauhutekoja.

Tämä Thénardier oli ollut sotilaana, mikäli hänen puheisiinsa on luottamista, kersanttina, vakuutti hän; hän oli otaksuttavasti ollut mukana v. 1815:n sotaretkellä ja käyttäytynyt jokseenkin urhokkaastikin, niinkuin näyttää. Jälempänä tulemme selvittämään, mitenkä asian laita oikeastaan oli. Kapakan nimikilpi viittasi juuri johonkin hänen sotaisista urotöistään. Hän oli maalannut sen itse, sillä hän osasi hiukan kaikkea, huonosti.

Tämä tapahtui aikana, jolloin vanha klassillinen romaani, joka oltuaan *Clélie* oli enää vain *Lodocska*, joka alati hienostelevana tuli yhä rivommaksi, joka oli alentunut neiti de Scudérintä rouva Bournon-Malarmen, ja rouva de Lafayetteltä rouva Barthélemy-Hadotin käsiin, sytytti Pariisin ovenvartijattarien rakastavat sydämet ja ulotti tuhoisan vaikutuksensa aina esikaupunkeihin ja läheiselle maaseudulle asti. Rouva Thénardierillä oli juuri tarpeeksi älyä lukeakseen tämänmoisia kirjoja. Hän ruokki itseään niillä. Hän upotti niihin lopunkin järkipahaansa. Tämä oli asettanut hänet varhaisimman nuoruutensa päivinä ja vähän myöhemminkin jonkunlaiseen haaveilevaan suhteeseen mieheensä, joka oli hiukan syvällisyyttäkkin omaava roisto, jonka tiedot käsittivät koko joukon asioita, lukuunottamatta kielioppia, joka oli sekä raaka että hieno samalla kertaa, mutta joka Pigault-Lebruniä lukiessaan ei tajunnut kerrassaan mitään kaihomielisyydestä eikä kaikesta siitä, mikä "sukupuolta sukoilee", niinkuin hän omalla kielellään tapasi sanoa. Vaimo oli häntä kaksitoista tai viisitoista vuotta nuorempi. Myöhemmin, kun nuo romaanimaisesti kyynelkasteiset hivukset alkoivat harmaantua, kun Pamelasta tuli syöjätär, ei rouva Thénardieristä ollut muuta jäljellä kuin ilkeä, rujoluinen akka, joka oli aikoinaan ahminut hassuja romaaneja. Sillä kukaan ei lue rankaisematta typeryyksiä. Seuraus oli, että hänen esikoistyttärensä nimeksi tuli Éponine. Mitä nuorempaan tulee, niin oli tuo pienokais-raukka vähällä saada nimekseen Oulnare; ties minkä merkillisen Ducray-Duminilin romaanin aiheuttaman käänteen kautta hänen nimekseen joutui sentään vain Azelma.

Muuten ei sivumennen sanoen kaikki sentään ole näin naurettavaa ja pintapuolista tällä omituisella aikakaudella, josta nyt on puhe ja jota voitaisiin kutsua ristimänimien mullistuksen ajaksi. Romaani-aineuksen ohella, jota olemme maininneet, esiintyy myöskin tärkeitä yhteiskunnallisia oireita. Nykyään ei ole suinkaan harvinaista, että härkäpaimenen nimenä on Arthur, Alfred tai Alphonse, ja että kreivin — mikäli vielä kreivejä löytyy — nimenä on Tuomas, Pietari tai Jaakko. Tämä mullistus, joka laittaa "ylhäisen" nimen rahvaan miehelle ja talonpoikaisnimen aatelisherralle, ei ole muuta kuin yhdenvertaisuuden hyökyaallon vaikutusta. Uusien tuulahdusten vastustamaton voima esiintyy tässä niinkuin muussakin. Tämänkin näennäisen ristiriitaisuuden alta paistaa suurena ja syvälle uurtavana Ranskan vallankumous.

Leivonen.

Pelkkä ilkeys ei riitä menestymiseen. Kapakka veteli huonosti.

Vieraan naisen viidenkymmenenseitsemän frangin avulla oli Thénardier voinut välttää protestin ja pitää nimikirjotuksensa kunniaassa. Seuraavassa kuussa oli heillä jälleen rahan puute; vaimo vei Pariisiin panttilaitokseen Cosetten vaatetavarat ja sai niistä kuusikymmentä frangia. Heti kun tämä summa oli kulutettu, tottuivat Thénardierin aviopuolisot katsomaan tuota pikku tyttöä vain ruotulapseksi, jota he pitivät luonaan armosta ja jota tuli kohdella sen mukaan. Kun hänen kauniit vaatteensa oli ryöstetty, puettiin hänet pikku Thénardierein vanhoihin hameisiin ja vanhoihin paitoihin, toisin sanoen: ryösyihin. Häntä ruokittiin muiden ihmisten jätteillä, hiukan paremmin kuin koiraa, hiukan huonommin kuin kissaa. Kissa ja koira olivatkin hänen tavallisia ateriakumppaneitaan; Cosette söi niiden kanssa pöydän alla samanlaisesta puukupista kuin nekin.

Äiti, joka — kuten myöhemmin saamme nähdä — oli asettunut Montreuil-sur-Meriin, kirjotti, tai paremmin sanoen kirjotutti joka kuukausi saadakseen tietoja lapsestaan. Thénardierit vastasivat aina samoin sanoin: Cosette voi erinomaisesti.

Kun kuusi ensimmäistä kuukautta oli kulunut, lähetti äiti seitsemän frangia seitsemännen kuukauden maksuksi ja jatkoi näin lähettämistään säännöllisesti kuukausi kuukaudelta. Vuosi ei ollut vielä lopussa, kun Thénardier sanoi: "Onpa sitäkin mokoma! Luuleeko hän meidän tulevan toimeen seitsemällä frangilla?" Ja hän vaati kaksitoista frangia. Äidin, jolle yhä vakuutettiin, että hänen lapsensa oli ylen onnellinen ja "jakseli hyvin", täytyi taipua, ja hän lähetti kaksitoista frangia.

Löytyy luonteita, jotka eivät voi toiselta puolen rakastaa, vihaamalla toiselta. Äiti Thénardier rakasti intohimoisesti omia tyttäriään, ja siitä johtui, että hän suorastaan inhosi vierasta lasta. On surullista ajatella, että äidin rakkauskin voi pukeutua rumiin muotoihin. Niin vähän tilaa kuin Cosette talossa ottikin, näytti hänestä siltä, kuin olisi tuo tila ryöstetty hänen lapsiltaan ja kuin vähentäisi tuo pienokaisraukka ilmaa, jota hänen tyttärensä hengittivät. Tällä naisella, kuten usealla hänen tapaisellaan, oli määrätty osansa hyväilyä ja määrätty osansa lyöntejä ja haukkumisia jaettavana joka päivä. Ell'ei Cosettea olisi ollut, olisivat hänen omat tyttärensä, niin jumaloituja kuin olivatkin, varmasti saaneet pitää hyvänään kaikki; mutta vieras lapsi käänsi heidän edukseen iskut itsellensä. Talon tyttäret saivat siis vain hyväilyt osakseen. Cosette ei tehnyt pienintäkään liikahdusta, joka ei heti olisi vuodattanut hänen päällensä ankarain ja ansaitsemattomain rangaistusten tulvaa. Tämä hiljainen, hento raukka, joka ei vielä mitään ymmärtänyt tästä maailmasta eikä Jumalasta, jota alinomaan rangaistiin, toruttiin, töykittiin, lyötiin, näki lähellään kaksi samanlaista pikku olentoa kuin hänkin, jotka elivät onnen lempeässä paisteessa!

Thénardierin eukko oli ilkeä Cosettelle, Éponine ja Azelma tulivat myös ilkeiksi. Tässä ijässä ovat lapset vain uskollisia jäljennöksiä äidistään. Koko vain pienempi, siinä kaikki.

Kului vuosi, kului toinenkin. Kylällä puheltiin:

"Nuo Thénardierit ovat kelpo väkeä. Eivät ole mitään rikkaita, ja kasvattavat sentään vierasta lasta, joka on jättämällä jätetty heidän ristikseen!"

Luultiin Cosetten äidin jo unohtaneen lapsensa. Mutta Thénardier, joka oli ties mistä hämäristä lähteistä onkinut tietoonsa, että lapsi oli todennäköisesti avioton ja ett'ei äiti voinut sitä omistaa, vaati viittätoista frangia kuulua, koska tuo "olento" kasvoi ja *söi*, uhaten lähettää sen muuten takaisin. "Koettakoon vain pysyä hyvissä kirjoissa kanssani!" äkäili hän, "taikka paiskaan kakaran keskelle hänen salavehkeitään. Lisää täytyy tulla!" Äiti maksoi nuo viisitoista frangia.

Vuodesta vuoteen kasvoi lapsi ja hänen kurjuutensa sitä mukaa.

Niin kauvan kun Cosette oli aivan pieni, sai hän olla toisten lasten syntipukkina; heti kun hän oli hiukankin voimistunut, toisin sanoen: ennenkuin hän oli täyttänyt viisi vuotta, tehtiin hänestä talon palvelustyttö.

Viiden vanhana! väitettäne, se on mahdotonta! Surkeata kyllä, on se kuitenkin totta. Yhteiskunnallinen kärsimys alkaa joka ijässä. Emmekö ole aivan hiljattain lukeneet eräästä Dumolard-jutusta, eräästä rosvoksi ruvenneesta orpo-raukasta, joka virallisten asiakirjain mukaan oli viiden vanhasta alkain ollut ypöyksin maailmassa, "tehnyt työtä henkensä pitimiksi ja varastellut".

Cosette pantiin toimittamaan asioita, lakaisemaan huoneita, pihaa, katua, pesemään astioita, vieläpä kantamaan puitakin. Thénardierit luulivat olevansa sitäkin oikeutetumpia näin menettelemään, kun äiti,

joka oli yhäti Montreuil-sur-Merissä, alkoi maksaa huonosti. Muutamiin kuukausiin ei rahalähetystä ollut ensinkään saapunut. Jos äiti olisi näiden kolmen vuoden kuluttua palannut Montfermeiliin, ei hän olisi enää tuntenut lastaan. Cosette, joka oli ollut niin kaunis ja verevä taloon tullessaan, oli nyt muuttunut laihaksi ja kalpeaksi. Hänen käytöksensäkin oli muodostunut levottomaksi, arkamaiseksi. Salakavala! sanoivat Thénardierit.

Vääryys oli tehnyt hänet yrmeäksi ja kurjuus rumaksi. Hänelle ei jäänyt muuta kuin kauniit silmänsä, jotka herättivät sääliä, koska ne olivat niin suuret ja koska niissä näytti kuvastuvan vain sitä enemmän surua.

Sydäntä särkevää oli nähdä tämän pienen lapsiraukan, joka ei ollut vielä kuudenkaan vanha, talvipakkasessa vanhojen rikkinäisten ryysyjensä verhoamana, väristen lakaisevan katua jo ennen päivän koittoa, suunnaton luuta pienissä punaisissa kätösissään ja kyynel silmäkulmassa.

Paikkakunnalla kutsuttiin häntä Leivoseksi. Kansa, joka pitää runollisista vertauksista, oli viehättynyt nimittämään tällä tavalla tätä pientä olentoa, joka ei juuri ollut lintua isompi, joka värisi, arasteli ja pelkäsi, joka nousi ensinnä koko talossa ja koko kylässä ja joka hääri kadulla tai pellolla jo ennen aamun sarastusta.

Mutta tämä leivos-rukka ei milloinkaan laulanut.

(Fantinen I osan loppu.)

VIIDES KIRJA

PERIKATOON KULKEMASSA

1.

Edistysaskeleita mustan lasiteollisuuden alalla.

Mutta mitä olikaan tullut tuosta äidistä, joka Montfermeilin asukkaiden vakuutusten mukaan näytti lapsensa hyljänneen? Missä oli hän? Mitä teki hän?

Jätettyään pikku Cosettensa Thénardierein huomaa, oli hän jatkanut matkaansa ja saapunut Montreuil-sur-Meriin.

Tämä tapahtui, kuten muistamme, vuonna 1818.

Fantine oli lähtenyt kotitienoiltaan noin kymmenisen vuotta sitten. Montreuil-sur-Mer oli muuttanut muotoa. Siliä välin kun Fantine vajoamistaan vajosi kurjuuteen ja hätään, oli hänen synnyinkaupunkinsa menestynyt.

Suunnilleen kaksi vuotta takaperin oli siellä sattunut tuollainen merkkitapaus teollisuuden alalla, jotka aina ovat pienten kaupunkien huomattavimpia uutuuksia.

Tämä yksityisseikka on tärkeä, luulemmepa hyödylliseksi selostella, jott'emme sanoisi alleviivata sitä hiukan laveammalta.

Ikimuistoisista ajoista oli Montreuil-sur-Merin erikoisteollisuutena ollut englantilaisen vuoripien ja saksalaisten mustain lasitavarain mukaileminen. Tämä teollisuudenhaara oli kuitenkin aina viettänyt kituvaa elämää raaka-ainesten kallishintaisuuden takia, mikä tietysti ehkäisi sen kehittymistä. Niihin aikoihin, jolloin Fantine palasi Montreuil-sur-Meriin, oli tapahtunut satumainen muutos näiden "mustain tavarain" tuotannossa. 1815 loppupuolella oli muuan tuntematon mies asettunut kaupunkiin asumaan, ja hänen päähänsä oli pistänyt ajatus käyttää tässä teollisuudessa kummilakkaa kuusenpihkan asemesta, sekä mitä etenkin koristekalujen valmistamiseen tulee, käyttää yksinkertaisesti yhteenliitetystä peltistä tehtyjä kiinnitysrenkaita juotetusta peltistä tehtyjen sijasta.

Tämä mitättömän pieni muutos oli saanut aikaan täydellisen mullistuksen.

Tämä mitättömän pieni muutos oli todellakin suunnattomasti alentanut raaka-aineen hintaa, mikä taas oli tehnyt mahdolliseksi ensiksi korottaa työpalkkoja, hyvä työ koko seudulle, toiseksi parantaa tuotteiden laatua, etu kuluttajalle, kolmanneksi myydä tavaraa huokeammalla, saamalla kuitenkin kolmenkertaisen voiton, tehtailijan hyöty.

Näin oli siis pienestä päänäpähähdyksestä ollut kolme tärkeätä seurausta.

Vähemmässä kuin kolmen vuoden ajassa oli tämän menettelytavan keksijä rikastunut aimo lailla, mikä on sangen hyvä, sekä samalla rikastuttanut koko ympäristönsä, mikä on parempi. Hän oli vieras paikkakunnalla. Hänen syntyperästään ei tiedetty mitään; hänen elämänsä vaiheista tuskin enempää.

Kerrottiin hänen tulleen kaupunkiin hyvin vähillä varoilla, korkeintaan muutamalla sadalla frangilla varustettuna.

Tämän pienen, nerokkaan aatteen palvelukseen käytetyn huolellisuuden ja älyn hedelmöittämän pääoman avulla oli hän luonut omaisuutensa ja tuottanut hyvinvointia koko seutukunnalle.

Montreuil-sur-Meriin saapuessaan oli hänellä vain vaatteet päällään, työläisen käytös ja työläisen kieli.

Puhuttiin, että juuri silloin, kun hän kenenkään huomaamatta astui Montreuil-sur-Merin pikkukaupungin portista sisään erään joulukuun illan hämärtyessä, pussi selässä ja kädessä ryhmysauva, oli suuri tulipalo puhjennut kunnantalossa. Tämä mies oli syöksynyt liekkeihin ja henkensä kaupalla pelastanut kaksi lasta, jotka sattuiivat olemaan erään santarmikapteenin lapset; tästä syystä ei oltu ajateltukaan kysyä häneltä passia. Siitä hetkestä asti oli tiedetty hänen nimensä: se oli *ukko Madeleine*.

2.

Madeleine.

Hän oli noin viidenkymmenen ikäinen mies, näytti surumieliseltä ja oli hyväsydäminen. Siinä kaikki, mitä hänestä voitiin sanoa.

Niiden nopeiden edistysaskelten kautta, joilla hän oli uudestaan luonut koko tämän teollisuuden, oli Montreuil-sur-Meristä tullut sangen huomattava liikekeskus. Espanja, joka kuluttaa paljon vuoripikeä, toimitti siellä vuosittain suunnattomia ostoksia. Tässä kaupanhaarassa kilpaili Montreuil-sur-Mer melkein Lontoon ja Berliinin kanssa. Ukko Madeleinein voitot olivat niin suuret, että hän kahden vuoden perästä saattoi rakentaa suuren tehtaan, missä oli kaksi avaraa työhuonetta, toinen miehille, toinen naisille. Ken hyvänsä, jota puute ahdisti, voi tarjoutua sinne töihin, ja hän saattoi olla varma saavansa sekä tointa että leipää. Ukko Madeleine vaati miehiltä ahkeruutta ja kuntoa, naisilta puhtaita tapoja, molemmilta rehellisyyttä. Hän oli jakanut työhuoneetkin eri sukupuolien välillä, jotta tytöt ja vaimot pysyisivät järjissään. Tässä kohdassa oli hän taipumaton. Se oli ainoa kohta, missä hän oli jonkun verran suvaitsematonkin. Tähän ankaruuteen kehotti häntä etenkin se seikka, että Montreuil-sur-Mer oli linnakaupunki, joten mahdollisuus tapain turmeltumiseen oli erinomaisen suuri. Hänen tulonsa oli ollutkin hyvää vaikuttava, ja hänen läsnäolonsa Kaitselmuksen siunaus. Ennen ukko Madeleinein saapumista paikkakunnalle oli kaikki ollut kuollutta ja rappeutunutta; nyt kuohui seudulla työn terve elämä. Väkevä elämän virtaus lämmitti kaikkia ja tunki kaikkialle. Vetelehtiminen ja kurjuus olivat tuntemattomia. Ei ollut lakkaria niin tyhjää, ett'ei siellä olisi raha helissyt, ei asumusta niin köyhää, ett'ei siellä olisi ilo raikunut.

Ukko Madeleine käytti töihinsä kaikkia halullisia. Hän vaati vain yhtä: ole kunnan mies! ole kelpo nainen!

Kuten olemme huomauttaneet, kokosi ukko Madeleine kaiken tämän toimeliaisuuden avulla, jonka aiheuttaja ja keskipiste hän oli, melkoisen omaisuuden, mutta sen hankkiminen ei tuntunut olevan lainkaan hänen päähuoliansa, mikä on jokseenkin outoa tavalliseen liikemieheen nähden. Hän näytti ajattelevan enemmän muita kuin itseään. Vuonna 1820 tiedettiin hänellä olleen talletettuna kuusisataakolmekymmentä tuhatta frangia Laffitten[56] pankkiin; mutta ennen kuin hän oli pannut säästöön nämä kuusisataakolmekymmentä tuhatta frangia, oli hän kuluttanut ainakin miljoonan kaupungin ja köyhien hyväksi.

Sairashuone oli huonoissa varoissa; hän oli perustanut sinne kymmenen uutta sairassijaa. Montreuil-

sur-Mer on jaettu yläkaupunkiin ja alakaupunkiin. Alakaupungissa, missä hänkin asui, oli vain yksi koulupahanen, kurja hökkeli, joka uhkasi suistua raunioiksi; hän oli rakennuttanut sinne kaksi uutta koulua, toisen tytöille, toisen pojille. Omista varoistaan maksoi hän kahdelle opettajalle kaksinkertaisesti heidän laihan virallisen palkkansa, ja kun sitä ihmeteltiin, vastasi hän: "Valtion tärkeimmät virkamiehet ovat imettäjät ja koulunopettajat". Hän oli omalla kustannuksellaan muodostanut turvakodin — siihen asti melkein tuntematon laitos Ranskassa — ja apurahaston vanhoille ja kivuloisille työmiehille. Koska hänen tehtaansa muodosti ikäänkuin jonkunlaisen keskuksen, oli sen ympärille nopeasti kohonnut aivan uusi kaupunginosa, missä löytyi paljon varattomia perheitä; hän oli perustanut sinne maksuttoman apteekin.

Ensi aikoina, kun hänen nähtiin alottelevan, sanoivat ymmärtäväiset ihmiset: Se on aika veijari, se tahtoo rikastua. Kun hänen nähtiin rikastuttavan koko seudun ennen kuin rikastui itse, sanoivat samaiset ymmärtäväiset ihmiset: Se on aika kunnianhimoinen mies, se tavoittelee kansan suosiota. Tämä näytti sitäkin otaksuttavammalta, kun tämä mies oli myös uskovainen ja otti jokseenkin ahkerasti osaa hartauden harjotuksiin, mikä oli erittäin hyvällä silmällä nähty seikka näinä aikoina. Hän kävi säännöllisesti joka sunnuntai kuulemassa aamumessua. Paikallisen edusmiehen, joka vainusi kilpailijoita kaikkialla, saattoi tämä uskonnollisuus ennen pitkää levottomuuden valtaan. Tämä edusmies, joka oli ollut keisarikunnan lakiasäättävän neuvoskunnan jäsen, omasi samanlaiset uskonnolliset mielipiteet kuin muuan rukoilija-veljeskunnan Fouchén nimeltä tunnettu isä, Otranton herttua, jonka kätyri ja ystävä hän oli ollut. Suljetussa seurassa naureskeli hän herttaisesti koko Jumalalle. Mutta kun hän näki tuon rikkaan tehtailija Madeleinen menevän säännöllisesti kello seitsemän hiljaiseen messuun, vainusi hän vasta-ehdokasta ja päätti ehättää edelle. Hän otti jesuitan rippi-isäkseen ja kävi sekä suuressa messussa että iltakirkossa. Kunnianhimoisten pyyteiden tavoittelu oli tähän aikaan oikeata kirkonjuoksua sanan räikeimmässä merkityksessä. Köyhät hyötyivät tästä pelosta yhtä paljon kuin Jumalakin, sillä kunnianarvoisa valtiopäivämies perusti myös kaksi uutta potilassijaa sairaalaan; niin että niitä nyt oli kaikkiaan kaksitoista.

Mutta v. 1819 levisi eräänä aamuna huhu kaupungissa, että kuningas oli maaherran esityksestä ja katsoen niihin suuriin palveluksiin, joilla hän oli isänmaata hyödyttänyt, nimittänyt ukko Madeleinen Montreuil-sur-Merin pormestariksi. Ne, jotka olivat julistaneet tämän tulokkaan "kunnianhimoiseksi onnenonkijaksi", tarttuivat suurella ihastuksella tähän tilaisuuteen, jonka nojalla heidän oli niin hyvä huudahtaa: "Kas niin! Emmekö sitä jo sanoneet?" Koko Montreuil-sur-Mer joutui kuohuksiin. Huhussa oli perää. Muutamia päiviä myöhemmin julkaistiin nimitys *Moniteurissä*.^[57] Seuraavana päivänä kieltäytyi ukko Madeleine kunniaa.

Samana vuonna esiintyivät Madeleinen uuden menettelytavan mukaan valmistetut tuotteet teollisuusnäyttelyssä. Palkintolautakunnan ilmoituksesta nimitti kuningas keksijän kunnialegioonan ritariiksi. Uusi kuohunta pikkukaupungissa. Vai ristiä hän mielikin! Ukko Madeleine ei huolinut rististä.

Totta tosiaan, tämä mies oli täydellinen arvoitus. Ymmärtäväiset ihmiset suoriutuivat pulasta sanomalla: "Kun kaikki selviää, on hän lopultakin vain pelkkä seikkailija".

Kuten olemme nähneet, oli paikkakunta saanut häneltä paljon, köyhät kaikki; hän tuotti niin paljon hyötyä, että häntä täytyi lopultakin kunnioittaa; ja hän oli niin lempeä ja hyvä, että häntä täytyi lopultakin rakastaa; etenkin hänen työmiehensä suorastaan jumaloivat häntä, ja hän kantoi tämän jumaloimisen jonkunlaisella surumielisellä vakavuudella. Kun keksittiin, että hän oli rikas, tervehtivät "hienon maailman ihmiset" häntä, ja häntä kutsuttiin kaupungissa herra Madeleineksi; hänen työmiehensä ja lapset nimittivät häntä yhä edelleenkin *ukko Madeleineksi*, ja tämä seikka houkutteli häneltä hänen kauneimman hymynsä. Sitä mukaa kun hän kohosi, satoi hänen päälleen kutsuja satamalla. "Hieno maailma" pyysi häntä seuraansa. Montreuil-sur-Merin koreat vierashuoneet olisivat tietysti ensi alussa pysyneet visusti suljettuina köyhälle käsityöläiselle, mutta nyt avasivat ne ovensa selkiseljälleen miljoonain omistajalle. Häntä mieliteltiin tuhansin tavoin. Hän kieltäytyi kunniaa.

Tälläkään kertaa ei ymmärtäväsiltä ihmisiltä selityksiä puuttunut. — Hän on sivistymätön, huonosti kasvatettu mies. Eihän edes tiedetä, mistä mokoma on peräisinkään. Ei hän osaisi hienommissa seurapiireissä käyttäytyäkään. Ei ole oikeastaan ensinkään varmaa, osaako hän edes lukea.

Kun nähtiin hänen ansaitsevan rahaa, sanottiin: Se on kamasaksa. Kun nähtiin hänen kylvävän rahansa ympärilleen, sanottiin: Nyt se pyrkii kunniaan ja kansan suosioon. Kun nähtiin hänen työntävän luotaan kunnianosotukset, sanottiin: Se on seikkailija. Kun nähtiin hänen hylkäävän hienon maailman liehittelyt, sanottiin: Se on nauta.

Vuonna 1820, viisi vuotta hänen Montreuil-sur-Meriin saapumisensa jälkeen, olivat hänen paikkakunnalle suorittamansa palvelukset niin ilmeisiä, väestön toivomus niin yksimielinen, että kuningas nimitti hänet uudestaan kaupungin pormestariksi. Hän kieltäytyi yhä, mutta maaherra ei suostunut hänen kieltoonsa, kaikki seudun merkkihenkilöt kävivät häntä pyytelemässä, kadut täyttävä kansa vaati häntä niin innokkaasti myöntymään, yleinen mielipide oli niin voimakas, että hänen lopulta

täytyi taipua. Pantiin merkille, että seikka, mikä etenkin näytti johtaneen häntä tähän päätökseen, oli erään vanhan eukon milt'ei kiukustunut huudahdus, jonka tämä viskasi hänelle mökkinsä kynnykseltä: "*Kunnon pormestaria tarvitaan! Tuleeko väistyä tekemästä sitä hyvää, minkä voi tehdä?*"

Se oli hänen nousunsa kolmas vaihe. Ukko Madeleinesta oli tullut herra Madeleine, herra Madeleinesta tuli herra pormestari.

3.

Laffitten pankkiin talletetut rahat.

Mutta hän itse oli pysynyt yhtä yksinkertaisena kuin ensi päivänäkin. Hänen oli tukkansa harmaa, katseensa vakava, ihonsa ahavoitunut kuin työmiehellä, kasvonsa mieltivät kuin filosofin. Päässä oli hänellä tavallisesti leveälierinen hattu ja pukuna pitkä leukaan asti napitettu takki karkeata kangasta. Hän hoiti pormestarin virkatehtävät, mutta niistä päästyään eleli hän yksinäisyydessä. Harvoille ihmisille hän puhui. Hän väisti kohteliaisuuksia, tervehti, sivulta käsin, meni nopeasti tiehensä, hymyili päästäkseen puhelemasta, antoi lahjan päästäkseen hymyilemästä. Naiset sanoivat hänestä: Onpa häntä aika hyvänsävyinen karhu! Hänen suurin huvinsa oli kävellä pitkin peltoja ja ketoja.

Hän aterioi aina yksinään, edessään avattuna kirja, jota hän luki. Hänellä oli hyvin järjestetty pikkukirjasto. Hän piti paljon kirjoista; kirjat ovat vakavia, varmoja ystäviä. Siinä määrässä kun hänelle varallisuutensa karttuessa tuli joutohetkiä, näytti hän käyttävän niitä henkeään viljelläkseen. Siitä asti kun hän oli ollut Montreuil-sur-Merissä, huomattiin hänen puhutapansa vuosi vuodelta tulevan yhä hiotummaksi, huolitellummaksi ja lempeämmäksi.

Kävelyretkilleen vei hän mielellään mukanaan pyssyn, mutta harvoin hän sitä käytti. Kun se joskus tapahtui, oli hänen osumisensa pelottavan tarkka. Hän ei koskaan tappanut vaaratonta eläintä. Hän ei milloinkaan ampunut pikkulintua.

Vaikk'ei hän enään ollut suinkaan nuori, kerrottiin hänellä olevan vielä suunnattomat voimat. Hän auttoi missä vain tarvittiin, nosti kaatuneen hevosen, irrotti liejuun joutuneen kuorman, pysähdytti sarviin tarttumalla karanneen härän. Hänen taskunsa olivat aina täynnä pikkurahoja hänen lähtiessään ulos ja tyhjät hänen palatessaan. Kun hän kulki jonkun kylän läpi, juoksivat pahaiset paitaressut riemuiten hänen perässään ja piirittivät hänet kuin hyttysparvi.

Arveltiin niinkin, että hänen oli ennen täytyntä harjottaa maanviljelystaitia, koska hän osasi neuvoa talonpojille monta hyödyllistä keinoa. Hän opetti heitä hävittämään viljakoita pirkottamalla aittojen seiniin ja lattian rakoihin tavallista suolaliuosta, sekä karkottamaan kasvimatoa ripustamalla kaikkialle talojen ja puutarharakennusten seiniin ja katoille kukkivia salvian oksia. Hänellä oli "reseptejä", joiden mukaan voitiin pelloilta poistaa lusteet, mustat kuminat, hiirenherneet, savikat ja ohdakkeet sekä kaikki loiskasvit viljaa turmelemasta. Hän puolusti kaniinitarhaa rottia vastaan pelkästään pienen Berberian sian avulla, jonka haju karkotti viholliset.

Kerran näki hän muutamain paikkakuntalaisten repivän nokkosia täydessä touhussa. Hän katseli näitä juurineen kiskottuja, jo kuivaneita kasvikasvoja ja sanoi: "Kuollut mikä kuollut. Ja kuitenkin olisi niistä niin suurta hyötyä, jos niitä vaan osattaisiin käyttää. Nuoren nokkosen lehti on mainio vihannes; kun se vanhentuu, syntyy siihen syitä ja kuituja kuin hamppuun ja pellavaan. Nokkoskangas on aivan yhtä hyvää kuin hamppukangas. Hienoksi hakattuna on nokkonen mainiota siipikarjalle; survottuna on se erinomaista nautaeläimille. Nokkosen siemenet, joita sekoitetaan rehuun, antavat eläinten karvalle kauniin kiillon; suolan sekaan jauhettu nokkosen juuri synnyttää kaunista keltaväriä. Nokkonen on mitä parhainta karjanrehua, jota voi niittää kaksi kertaa vuodessa. Ja mitä nokkonen tarvitsee? Vähän maata, ei vähintäkään muokkausta, ei vähintäkään hoitoa. Siemenet vain putoavat sitä mukaa kun nokkonen tuleentuu, joten niitä on vaikea korjata talteen. Siinä kaikki. Kun vain hiukankin vaivaa näkisi, tuottaisi nokkonen suurta hyötyä; kun siitä ei välitetä, tuottaa se pelkkää vahinkoa. Silloin sitä yritetään tappaa. Kuinka paljon löytyykään ihmisiä, jotka tässä ovat nokkosen kaltaisia!" — Sitten lisäsi hän pienen vaitiolon jälkeen: "Ystäväni, painakaa mieleenne, ett'ei ole olemassa enempää huonoja kasveja kuin huonoja ihmisiäkään. On vain huonoja viljelijöitä".

Lapset pitivät hänestä paljon senkin vuoksi, että hän osasi laitella somia pikkuesineitä oljista ja kokospähkinöistä.

Milloin hän huomasi kirkonoven mustiin verhotuksi, astui hän sisään; hän etsi hautajaisia niinkuin muut etsivät ristijäisiä. Lesken suru ja lähimäisen onnettomuus vetivät häntä, lempeätä, helläsydämistä miestä puoleensa; hän astui surevain ystäväin sekaan, hän kävi mustapukeisissa perheissä, hän yhtyi

papin valituksiin ruumisarkun ääressä. Hän näytti mielellään ottavan ajatustensa esineiksi hautausvirret, jotka ovat täynnä tulevan maailman näkemystä. Silmät taivaaseen luotuina kuunteli hän, ikäänkuin tahtoen nousta äärettömyyden salaperäisyyksiä kohti, näitä kuoleman synkeän syvänteen äärellä laulavia ääniä. Hän teki paljon hyviä töitä, kokien pysytellä piilossa niinkuin pahoja tekoja tehdessä piiloudutaan. Salaa tunkeutui hän iltahämärässä taloihin; hiljaa hiipi hän portaita ylös. Palatessaan kurjaan hökkeliinsä huomasi joku köyhä raukka ovensa avatuksi, vieläpä väkivalloin avatuksi hänen poissa ollessaan. Köyhä raukka huudahti: "Joku pahantekijä on käynyt täällä!" Hän astui sisään ja ensimmäinen, mitä hän näki, oli pöydälle tai tuolille jätetty kultaraha. "Pahantekijä", joka oli käynyt talossa, oli ukko Madeleine. Hän oli ystävällinen, mutta surunsynkeä. Kansa sanoi: "Onpa hän rikas mies, eikä näytä ylpeältä. Onpa hän onnellinen mies, eikä näytä tyytyväiseltä".

Jotkut väittivät hänen olevan sangen salamyhkäisen henkilön ja vakuuttivat, ett'ei kukaan saanut astua hänen huoneeseensa, joka kuului olevan oikea erakon luola siivekkäine tiimalaseineen, ristinmuotoisine sääriluukoristeineen ja pääkalloineen. Asia herätti niin monenlaisia puheita, että päivänä muuanna hänen luokseen tuli useita Montreuil-sur-Mer'in hienoja, kujehaluisia neitosia kysymään: "Herra Pormestari, näyttäkääpäs meille huonettanne. Sen sanotaan olevan oikean hirmupesän". Hän hymyili ja vei neitokset heti paikalla tuohon "hirmupesään". He saivat ansaitun rangaistuksen uteliaisuudestaan. Huone oli aivan tavallinen, mahonkiset huonekalut, jotka olivat jotenkin rumat niinkuin kaikki tämänlaiset huonekalut tapaavat olla, seinillä kahdentoista soun paperit. Muuta sen merkellisempää he eivät siellä huomanneet, kuin takanotsalla kaksi vanhanaikuista kynttilänjalkaa, jotka näyttivät olevan hopeata, "koska niissä oli tarkastusmerkki". Aito pikkukaupunkimainen huomautus!

Siitä huolimatta juteltiin yhä eteenkinpäin, ett'ei kukaan päässyt tähän huoneeseen, että se oli oikea erakon luola, haavekammio, hirmupesä, hauta.

Kuiskailtiin myös, että hänellä oli talletettuna "suunnattomia" summia Laffitten pankkiin sillä tavoin, että hän sai ne heti tarvitessaan käsiinsä, sillä ehdolla, lisättiin, että herra Madeleine saattoi jonakin aamuna mennä Laffitten luo, kirjottaa kuitin ja viedä pois pari kolme miljoonaansa kymmenessä minuutissa. Todellisuudessa supistuivat nuo "pari kolme miljoonaa", kuten olemme maininneet, kuuteensataan kolmeenkymmeneen tai neljäänkymmeneen tuhanteen frangiin.

4.

Herra Madeleine surupuvussa.

Vuoden 1821 alussa ilmottivat sanomalehdet herra Myrielin, Dignen "*hänen ylhäisyytensä Bienvenun* lisänimellä tunnetun" piispan kuolleen kunnioitettuna ja rakastettuna kahdeksankymmenen kahden vuoden ijässä.

Lisätäksemme tähän erään yksityisseikan, jonka sanomalehdet jättivät mainitsematta, huomautamme, että Dignen piispa oli ennen kuolemaansa ollut useita vuosia sokeana. Sokeuttaan hän ei nurkunut, sillä sisar ei väistynyt hänen viereltään.

Sivumennen sanokaamme myöskin, että sokeana oleminen ja samalla rakastettuna oleminen on kuitenkin täällä murheenlaaksossa, missä ei mikään ole täydellistä, yksi ihmeellisimpiä, ihanimpia onnellisuuden muotoja. Kun tunnet vierelläsi lakkaamatta vaimon, tyttären, sisaren, viehättävän olennon, joka ei siitä luovu, koska sinä tarvitset häntä ja koska ei hän voi olla sinua paitse, kun tiedät olevasi alituisen avun tarpeessa, kun voit joka hetki mitata hänen hellän kiintymyksensä määrää sen mukaan, miten kauvan hän luonasi viipyy ja sanoa itsekseksi: koska hän pyhittää minulle kaiken aikansa, merkitsee se sitä, että minä omistan hänen sydämensä kokonaan; kun huomaat ajatuksen itse ihmistä näkemättäkään, kun tulet vakuutetuksi tuon olennon horjumattomasta uskollisuudesta synkkään pimeyteen vaipunutta kohtaan, kun havaitset hameen kahinan, kun kuulet hänen kulkevan edestakaisin, käyvän huoneesta toiseen, puhuvan, laulavan, ja kun ajattelet, että juuri sinä olet noiden askeleiden, tuon puheen, tuon laulun keskipiste, kun voit joka silmänräpäys huomata oman vetovoimasi, kun tunnet olevasi sitä mahtavampi mitä raihmaisempi olet, kun sinusta keskellä pimeyttä ja juuri pimeyden kautta tulee tähti, jonka ympärillä tämä enkeli kiertelee, niin etpä tiedä autuutta suurempaa. Elämän korkein onni on horjumaton varmuus siitä, että joku sinua rakastaa, rakastaa sinua sinun itsesi tähden, tai paremmin sanoen, vastoin sinun tahtoasikin. Tämä varmuus on sokealla. Tässä synkässä tilassa on pieninkin palvelus hyväily. Puuttuuko häneltä jotakin? Ei. Ei haittaa mitään, vaikka valon kadottaakin, kun saa rakkauden sijaan. Ja millaisen rakkauden! Rakkauden, jota johtavat yksinomaan puhtaat, jalot vaikuttimet. Sokeutta ei ole siellä, missä vallitsee varmuus. Sielu etsii haparoiden sielua ja löytää sen. Ja tämä löydetty ja koeteltu sielu on rakastavan naisen. Käsi tukee sinua, se on hänen kätensä; huulet koskettavat hellästi otsaasi, ne ovat hänen huulensa; kuulet hengityksen lähelläsi huokuvan, se on

hänen hengityksensä. Mikä riemu, kun hän jakaa sinulle kaikkensa, jumaloimisestaan sääliinsä asti, kun hän ei sinua milloinkaan jätä, kun sinulla on tämä hento, lempeä olento apunasi, kun saat nojautua tähän huojumattomaan ruokoon, kun saat käsin koskea tätä kaitselmustasi ja kun saat syliisi sulkea tämän ruumiillistuneen jumalasi! Sydän, tämä ihana tumma kukka, käy kohti salaperäistä kirkastusta. Tätä pimeyttä et vaihtaisi valomeriinkään. Enkeliolento on aina vierelläsi, lakkaamatta vierelläsi; jos hän poistuu, niin palajaa hän tuossa tuokiossa takaisin; hän häipyä unelmana ja ilmestyy jälleen todellisuutena. Tunnet lämmön leyhkävän vastaasi, hänhän siinä onkin. Sinut valtaa viihdyttävä rauha, rajaton riemu ja ylevä ihastus; sinä loistat kuin säde yössä. Ja tuhansittain pikkupalveluksia. Mitättömyyksiä, jotka tyhjiydessäsi muodostuvat äärettömiksi. Naisellisen hellän äänen hyväilevimmat, hivelevimmät sävelet tuodittavat sinua lepoon ja saavat sinut unohtamaan maailman, jonka olet menettänyt. Sinä nautit hänen sielunsa hellistä värähdyksistä. Sinä et näe mitään, mutta sinä tunnet, että hän sinua jumaloi. Sinä olet kuin paratiisissa keskellä mustan pimeydenkin.

Tästä paratiisista oli hänen ylhäisyytensä Bienvenu siis muuttanut toiseen.

Ilmotus hänen kuolemastaan julkaistiin myös Montreuil-sur-Mer'in paikallisessa lehdessä. Herra Madeleine esiintyi seuraavana päivänä mustiin puettuna, surunauha hatussa.

Kaupungissa huomattiin tämä surunosotus, ja nyt saatiin vettä myllyyn. Tämähän näytti luovan valoa herra Madeleinein entisyyteen. Päätettiin siis, että hän oli ollut jonkunlaisissa tekemisissä kunnianarvoisan piispan kanssa. *Hän kantaa surupukua Dignen piispan muistoksi*, kaikuivat vierashuoneet; tämä kohotti aika lailla herra Madeleinein arvoa ja hankki hänelle äkkiä, yhdellä iskulla suurta kunnioitusta Montreuil-sur-Mer'in hienoston piireissä. Seudun pienoiskokoinen Saint-Germainen esikaupunki tahtoi nyt ottaa lopullisesti armoihinsa herra Madeleinein, joka oli kukaties piispan sukulaisia. Herra Madeleine huomasi kyllä kohoamisensa siitä, että vanhat naiset hänelle syvempään nyökkäsivät ja nuoret viehkeämmin hymyilivät. Eräänä iltana kysyä tokaisee häneltä muuan tämän pienen suurmaailman rouva, joka korkean ikänsä nojalla rohkenee olla utelias: "Herra Pormestari on varmaankin Dignen piispavainajan serkkuja".

Hän vastasi: "En, rouva".

"Mutta", jatkaa rouva, "Tehän olette pukeutunut suruun hänen muistokseen?"

Hän selitti: "Seikka on se, että minä olen nuoruuteni päivinä ollut palvelijana hänen perheessään".

Siihen huomioon oli myös tultu, että joka kerta kun kaupungissa kävi nuoria savoijalais-poikia, jotka vaelsivat maita mantereita ja hakivat uuninpiippuja nuohotakseen, kutsui herra pormestari heidät luokseen, kysyi heidän nimeään ja antoi heille rahaa. Pojat kertoivat asiasta toisilleen, ja heitä kävikin kaupungissa tuhkatieheään.

5.

Uhkaavia välähdyksiä taivaanrannalla.

Vähitellen ja aikaa myöten raukesi kaikki vastahakoisuus. Ensimmältä joutui herra Madeleinekin sen kohtalon alaiseksi, mikä tapaa kaikkia kohoavia: häntä mustattiin ja häntä parjattiin; sitten vaimenivat herjaukset vain ilkeyksiksi, sitten muuttuivat nekin viattomiksi ilkkulemisiksi, kunnes lopulta kaikki vastenmielisyys katosi kerrassaan. Kunnioitus tuli täydelliseksi, yksimieliseksi, sydämelliseksi, ja saapuipa niin aika, noin v. 1821, jolloin sana: "herra pormestari" lausuttiin Montreuil-sur-Mer'issä melkein samalla sävyllä kuin nimi: "hänen ylhäisyytensä Bienvenu" lausuttiin Dignessä v. 1815. Kymmenien penikulmien päästä tultiin kysymään herra Madeleinelta neuvoa. Hän lopetti riidat, hän esti oikeusjutut, hän sovitti vihamiehet. Kaikki taipuivat hänen rehelliseen tuomioonsa. Hänen sydämeensä näytti olevan kirjoitettu luonnollisen lain määräykset. Näytti kuin olisi jonkunlainen tarttuva kunnioitus kuudessa, seitsemässä vuodessa miehestä mieheen kulkien vallannut koko seudun.

Vain yksi ainoa mies koko kaupungissa ja koko piirikunnassa ei vähimmässäkään määrässä joutunut tämän tartunnan alaiseksi. Mitä ukko Madeleine tekikään, aina pysyi hän vastustavalla kannalla, aivan kuin johtaisi ja vallitsisi häntä vastustamaton, järkähtämätön vaisto. Muutamissa ihmisissä näyttää tosiaankin löytyvän oikea eläimellinen vaisto, puhdas ja horjumaton kuten kaikki vaistot, joka synnyttää mieltymyksen ja vastenmielisyyden, joka säälimättä erottaa ihmisen ihmisestä, joka ei epäröi, joka ei hämmenny, ei vaikene eikä haihdu koskaan, joka on kaikessa himmeydessäänkin ehdottoman selvä, pettämätön, vastustamaton, joka ei tottele mitään älyn neuvoja eikä mitään järjen todisteluja, joka, minkälaisiksi kohtalot muodostunevatkaan, salaa ilmaisee ihmiskoiralle ihmiskissan läsnäolon, ihmisketulle ihmisleijonan läheisyyden.

Sattui usein, että kun herra Madeleine tyynenä, ystävällisenä, kaikkien siunausten saattamana kulki katua pitkin, muuan pitkä, raudanharmaaseen päällystakkiin puettu mies, kädessä tukeva keppi ja päässä syvänpainettu hattu, käännähti äkkiä ympäri ja seurasi häntä katseillaan siksi kunnes hän katosi näkyvistä, kädet ristissä rinnalla, pudistaen hiljaa päätään ja kohottaen ylähuultaan alahuulen avulla aina nenänpäähän asti, mikä merkitsevä irstistus voitaisiin ehkä tulkita seuraavasti: "Mutta mikä on tuo herra oikein miehiänsä? — Minä olen varmasti nähnyt hänet ennenkin. — Missään tapauksessa ei hän tule vetämään minua nenästä".

Tämä milt'ei uhkaavan vakavannäköinen henkilö oli niitä ihmisiä, joita tarvitset vain vilaukselta nähdä, kun ne jo mieltäsi kiinnostavat.

Hänen nimensä oli Javert, ja hän kuului poliisikuntaan.

Hän hoiti Montreuil-sur-Merissä ylimmän järjestyksenvalvojan raskaita, mutta hyödyllisiä tehtäviä. Hän ei ollut nähnyt Madeleine alkuaikojensa. Javert oli saanut nykyisen virkansa herra Chabouilletin, valtioministeri kreivi Anglèsin sihteerin välityksellä, tämän isänä kun oli niihin aikoihin Pariisin poliisipäällikkönä. Javertin saapuessa Montreuil-sur-Meriin, oli suurtehtailija jo koonnut mahtavan omaisuutensa, ja ukko Madeleinesta oli jo tullut herra Madeleine.

Muutamilla poliisi-upseereilla on tykkänään erikoiset kasvopiirteet, joissa halpamaisuuden ilmeeseen yhtyy mahtipontisuuden ilme. Javertin kasvopiirteet olivat tällaiset, lukuunottamatta halpamaisuutta.

Olemme vakuutettuja siitä, että jos sieluja voitaisiin silmin havaita, nähtäisiin selvästi se kummallinen seikka, että kutakin inhimillistä yksilö-lajia vastaa eläinkunnassa määrätty lajinsa. Ja helposti voitaisiin havaita todeksi tuo ajattelijan hämäävästi huomioima seikka, että kaikki eläimet simpukasta kotkaan, siasta tiikeriin asti löytyvät ihmisessä ja että jokin niistä on kussakin ihmisessä. Joskus useampiakin samalla kertaa.

Eläimet eivät ole muuta kuin meidän hyveittemme ja paheittemme kuvia, meidän silmiemme edessä väikkyviä ihmissielujen näkyviä ilmestysmuotoja. Jumala panee ne meidän eteemme, jotta saisimme ajattelemisen aihetta. Mutta koska eläimet ovat vain varjoja, ei Jumala ole tehnyt niitä mahdolliseksi kasvatukseen, jalostumiseen sanan täydellisessä merkityksessä. Ja mitä se hyödyttäisikään? Kun taas päinvastoin meidän sielumme ovat todellisuusoleita ja niillä on ihana päämäärä, on Jumala antanut niille älyllisyyden lahjan, s.t.s. kehittymisen, kasvattamisen mahdollisuuden. Oikeaan osunut yhteiskunnallinen kasvatusta voi aina saada jokaisesta ihmissielusta, oli se sitten millainen tahansa, esille sen hyvän ja hyödyllisen, mikä siihen on kätkeytyä.

Ymmärrettävästi on tämä sanottu vain ahtaammassa merkityksessä, mitä tulee tähän näkyvään maalliseen elämään, ja kiinnittämättä huomiota siihen syvälliseen kysymykseen, löytyykö ulkopuolella ja yläpuolella ihmistä henkilöllisiä olentoja. Näkyväinen minä ei millään tavalla oikeuta ajattelijaa kieltämään näkymätöntä minää. Suostuttuamme tästä, jatkamme kertomustamme.

Jos siis nyt otaksutaan meidän väitteemme mukaisesti, että jokaisessa ihmisessä esiintyy joku eläinlaji tulee meidän olemaan sangen helppoa selittää, mikä rauhanrakentaja Javert oli miehiänsä.

Asturalaiset talonpojat ovat vakuutettuja siitä, että jokaisessa sudenpoikasessa on yksi koira, jonka emä tappaa, koska se voimistuttuaan söisi muut poikaset suuhunsa.

Ajatelkaa ihmisen kasvot tällaiselle sudenpoikakoiralle, ja te näette Javertin.

Javertin oli synnyttänyt vankilassa muuan povaajaämmä, jonka mies oli kaleereilla. Suuremmaksi varttuessaan luuli hän olevansa tykkänään yhteiskunnan ulkopuolella, eikä koskaan enää pääsevänsä sen helmaan. Hän huomasi yhteiskunnan sulkevan armotta yhteydestään kaksi ihmisluokkaa: ne, jotka sitä hätyyttävät, ja ne, jotka sitä suojelevat. Hänellä oli valittavanaan vain nämä kaksi luokkaa. Samalla tunsin hän itsessään omituista jäykkyyttä, säännöllisyyttä ja rehellisyyttä, mihin yhtyi rajaton viha sitä kiertolaisjoukkuetta vastaan, johon hän itsekin kuului. Hän meni poliisin palvelukseen. Hän menestyi urallaan. Neljäkymmenen vanhana oli hän kohonnut komisarioksi. Nuoruutensa päivinä oli hän ollut virkamiehenä etelän työvankiloissa.

Ennenkuin menemme etemmä, selittäkäämme tarkemmin tuo käsite: ihmisen kasvot, jonka äsken sovellutimme Javertiin.

Javertin kasvoihin kuului litteä nenä ja kaksi suurta sierainreikää, joita kohti kohosi molemmin puolin uhkea poskiparta. Oikein pahalta tuntui, kun ensi kerran näki tämän tuuhean metsän ja nämä kaksi hirvittävää aukkoa. Kun Javert nauroi, mikä oli harvinaista ja kauheata, avautuivat hänen ohuet huulensa ja paljastivat ei ainoastaan hampaat, vaan myöskin ikenet, ja nenän ympärille muodostui

leveä, kamala ryppy kuin nautaeläimen turpaan. Vakava Javert oli kuin verikoira; naurava Javert oli kuin tiikeri. Muuten oli pääkallo pieni, jyrkät leukapielet, tukka peitti otsan ja valui aina kulmakarvoihin asti, silmien välissä oli pysyvä poimu ikäänkuin helyttömän vihan merkinä, katse synkkä, suu kokoonpuserrettu ja pelottava; koko muoto ilmaisi taipumatonta, julmaa käskeväisyyttä. Tätä ihmistä vallitsi kaksi hyvin yksinkertaista ja verrattain hyvääkin tunnetta, jotka hän kuitenkin liioittelemaalla muutti pahoiksi: esivallan kunnioitus ja kaiken kapinoimisen viha. Hänen silmissään olivat varkaus, murha, kaikki rikokset vain tämän kapinoimisen eri muotoja. Hän katseli jonkunlaisella sokealla, syvällä luottamuksella kaikkia, joilla oli pieninkin virka valtiossa, pääministeristä aina pellonvartijaan asti. Hän halveksi, inhosi ja vihasi sydämessään kaikkia, jotka olivat kerran astuneet yli niiden rajojen, mitkä laki oli pahalle määrännyt. Hän vaati ehdotonta kuria, eikä sietänyt poikkeuksia. Hän sanoi toiselta puolen: "Virkamies ei voi erehtyä; virkamies ei ole koskaan väärässä". — Toiselta puolen sanoi hän: "Nuo ovat auttamattomasti kadotettuja. Heistä ei voi lähteä mitään hyvää". Hän oli täydellisesti niiden äärimäisten ihmisten mielipidettä, jotka luulevat inhimillisellä lailla olevan ties minkä salaperäisen voiman luoda, tai jos niin tahdotaan, keksiä korkeampia olentoja, ja jotka sijottavat Manan mustan virran yhteiskunnan alimpiin kerroksiin. Hän oli tunteeaton, vakava, ankara; synkkä mietiskelijä; nöyrä ja korskea kuin kiihkoilijat ainakin. Hänen katseensa oli kuin kaira, se oli kylmä ja se tunki lävitse. Koko hänen elämänsä sisältyi näihin kahteen sanaan: valvoa ja vartioida. Hän oli muodostanut suoraksi viivaksi maailman mutkaisimmat seikat; hänessä asui syvä tietoisuus omasta tarpeellisuudestaan, pyhä kunnioitus virkatehtäviään kohtaan, ja hän hoiti yhtä sydämestään ja sielustaan salaurkkijan toimiaan kuin pappi omiaan. Onneton se, joka hänen käsiinsä joutui! Hän olisi vanginnut kaleereilta karkaavan isänsä ja antanut rikoksista ilmi oman äitinsä. Ja tätä tehdessään olisi hän tuntenut sitä sisäistä tyydytystä, jonka hyvä työ tuottaa. Hän eli kieltämyksissä, yksinäisyydessä, puutteissa, siveydessä, hankkimatta itselleen pienintäkään huvitusta. Hän oli pelkkää järkähtämätöntä velvollisuuden tuntoa, hän oli poliisi aito spartalaisessa merkityksessä, hellittämätön väijyskelijä, horjumaton, tunnollinen, kivikova urkkija, Brutus Vidocqin[58] hahmossa.

Koko Javertin olemus ilmaisi miestä, joka vaanii ja joka pysytteleikse piilossa. Joseph de Maistre[59] mystillinen koulu, joka näihin aikoihin vuodatti korkeita maailmansyntyoppeja n.k. kiihkokatolisten sanomalehtien palstoille, olisi varmasti väittänyt Javertin edustavan jotakin symbolia. Ei näkynyt hänen otsaansa, jonka peitti hattu, ei näkynyt hänen silmiään, jotka katosivat kulmakarvojen suojaan, ei näkynyt hänen leukaansa, joka oli painunut kauluksen sisään, ei näkynyt hänen käsiään, jotka olivat vetäytyneet hihoihin, ei näkynyt hänen keppiään, jota hän kantoi päällystakkinsa alla. Mutta kun hetki oli tullut, huomattiin tästä hämärästä, ikäänkuin salaväijytyksestä äkkiä työntyvän esiin kulmikkaan, ahtaan otsan, synkeän katseen, uhkaavan leuvan, suunnattomain käsien, kauhustavan kurikan.

Joutohetkinään, joita hyvin harvoin sattui, lueskeli hän yhtä ja toista, vaikka vihasikin kirjoja. Siksi ei hän ollutkaan niin perin oppimaton. Sen huomasi muuten puhettavan juhlallisesta sävystäkin.

Hänessä ei ollut ainuttakaan pahetta eikä virhettä, senhän olemme jo maininneet. Kun hän oli erikoisesti tyytyväinen itseensä, otti hän hyppysellisen nuuskaa. Tämä side yhdisti häntä ihmiskuntaan.

Helppoa on käsittää, että Javert oli koko sen ihmisluokan kauhuna, jota oikeusministerin vuotuisissa tilastoissa merkitään päällekirjotuksella: *Epäilyttäviä henkilöitä*. Pelkkä Javertin nimi ajoi heidät pakosalle; Javertin kasvot nähdessään kivettyivät he kauhusta.

Sellainen oli tämä pelottava mies.

Tuntui kuin olisi Javertin silmä aina vartioinut herra Madeleinea. Silmä täynnä epäluuloa ja arveluita. Herra Madeleine oli sen lopulta itsekin huomannut, mutta se ei näyttänyt häntä kovinkaan liikuttavan. Hän ei kertaakaan kysynyt Javertin aikeita, ei kokenut häntä välttää eikä tavata, kesti välinpitämättömästi tämän kiusallisen, milt'ei painostavan katseen. Hän kohteli Javertia samanlaisella luontevuudella ja lempeydellä kuin muitakin.

Muutamista Javertin lausumista sanoista saattoi arvata, että hän oli salaa tuolla uteliaisuudella, joka on ominaista hänen rodulleen ja jossa on yhtä paljon vaistoa kuin tahtoakin, nuuskinut tietoonsa kaikki ukko Madeleineen mahdollisesti tavattavat aikaisemmat jäljet. Hän tuntui tietävän ja puhui joskus peitetyin sanoin siihen suuntaan, että joku oli hankkinut eräitä tietoja eräällä paikkakunnalla erästä hävinneestä perheestä. Kerran sattui häneltä itsekseen puhuessaan pääsemään: "Luulenpa, että hän on nyt kynsissäni!" — Sitten jäi hän miettimään pari kolme päivää sanaakaan lausumatta. Näytti kuin olisi katkennut se johtolanka, jota hän oli luullut niin varmasti seuranneensa.

Muuten olkoon tässä tarpeellisena korjauksena siihen, mitä edellä lausumissamme väitteissä näyttää ehkä olevan liian jyrkkää, ett'ei inhimillisessä olennessa voi löytyä mitään ehdottomasti varmaa, ja että juuri vaistolle on hämmennyminen, sekaantuminen ja harhaanosuminen erikoisesti ominaista. Sillä muutenhan olisi se järkeä korkeammalla, ja eläin olisi silloin viisaampi kuin ihminen. Javert oli ilmeisesti joutunut hieman hämilleen, nähdessään herra Madeleinein täydellisen luontevuuden ja tyyneyden.

Kerran näytti kuitenkin hänen omituinen käyttäytymisensä vaikuttaneen herra Madeleineen. Seikka oli seuraava.

6.

Ukko Fauchelevant.

Herra Madeleine kulki eräänä aamuna muuatta Montreuil-sur-Merin kiveämätöntä pikkukatua pitkin. Silloin kuuli hän melua ja keksi ihmisjoukon vähän matkan päässä. Hän meni sinne. Muuan vanha mies, ukko Fauchelevant nimeltään, oli pudonnut kuormarattaitensa alle, joiden edestä oli hevonen kaatunut.

Tämä Fauchelevant oli yksi niitä harvoja vihamiehiä, joita herra Madeleinella vielä tähän aikaan oli. Kun Madeleine saapui paikkakunnalle, harjotti Fauchelevant, entinen kärjäkirjuri ja talonpojaksi verrattain sivistynytkin, pientä kauppaa, joka alkoi vedellä huonosti. Fauchelevant näki tuon yksinkertaisen työmiehen rikastuvan, kun taas hän, oppinut kärjäkirjuri, köyhtyi köyhtymistään. Tämä seikka täytti hänet kateudella, ja hän oli tehnyt paraansa kaikissa mahdollisissa tilaisuuksissa vahingoittaakseen Madeleinea. Sitten tuli vararikko, ja vanha kun hän oli, perheetön, lapseton, eikä omistanut muuta kuin hevosen ja rattaat, oli hänen hengen piteikseen täytynyt ruveta kuorma-ajuriksi.

Hevonen oli katkaissut molemmat jalkansa eikä voinut liikahtaakaan. Vanhus oli joutunut pyörien väliin. Kaatuminen oli tapahtunut niin onnettomasti, että rattaiden koko paino lepäsi hänen rintansa päällä. Rattaissa oli hyvin raskas kuorma. Ukko Fauchelevant valitti ja ähkyi surkeasti. Oli koitettu vetää häntä poisikin, mutta turhaan. Kömpelö töyntyäisyys, taitamaton apu, väärä nostallus saattoivat koitua hänen surmakseen. Oli mahdotonta pelastaa häntä tuskallisesta asemastaan muuten kuin kohottamalla rattaita alhaaltapäin. Javert, joka oli heti tapaturman sattua osunut paikalle, oli lähettänyt hakemaan väkivipua. Herra Madeleine lähestyi. Hänelle tehtiin kunnioittaen tietä.

"Apua", kirkui ukko Fauchelevant. "Eikö löydy ketään säälivää ihmistä, joka pelastaisi vanhuksen?"

Herra Madeleine kääntyi läsnäolevain puoleen:

"Onko saatavissa väkivipua".

"Sitä tästä lähdettiin peräämään", vastasi muuan talonpoika.

"Kauvanko siinä viipty?"

"Ne menivät tähän vallan lähelle, ehkä Flachotille, missä on paja; mutta yhtä kaikki, kyllä se ainakin neljännestunnin kestää".

"Neljännestunnin!" huudahti Madeleine.

Edellisenä päivänä oli satanut, maa oli märkää, rattaat vajosivat joka hetki yhä syvemmälle ja painoivat yhä musertavammin vanhan kuorma-ajurin rintaa. Oli silminnähettävää, että jo viiden minuutin kuluttua katkeaisivat hänen kylkiluunsa.

"Mahdotonta odottaa neljännestuntia", sanoi Madeleine ympärillä tollisteleville talonpojille.

"Täytyy!"

"Mutta ei ole aikaa! Ettekö näe, että rattaat vajoavat vajoamistaan?"

"Hitto vie!"

"Kuulkaahan", puhui Madeleine, "rattaiden alla on vielä tarpeeksi tilaa, jotta mies voi ryömiä sinne ja kohottaa niitä selällään. Vain puolisen minuuttia, ja sillä aikaa voivat toiset pelastaa miesparan. Löytyykö tässä ketään, jolla on hartiavoimia ja uskallusta? Viisi kultarahaa ansaittavana!"

Kukaan ei liikahtanut.

"Kymmenen kultarahaa", sanoi Madeleine.

Miehet loivat silmänsä maahan. Muuan mutisi:

"Pitäisi sen olla saakurin vahvan. Ja lisäksi voi siinä tappaa itsensä!"

"No!" yritti Madeleine taas, "kaksikymmentä kultarahaa!"

"Ei heiltä suinkaan hyvää tahtoa puutu", selitti muuan ääni.

Herra Madeleine käännähti ja tunsu Javertin, jota hän ei lähestyessään ollut lainkaan huomannut.

Javert jatkoi:

"Voimaa heiltä puuttuu. Pitäisi olla hirvittävän vahvan sen miehen, joka jaksaisi hartioillaan nostaa nuo rattaat kuormineen".

Katsoen tarkasti herra Madeleinen silmiin, puhui hän korostamalla jokaista sanaansa:

"Herra Madeleine, olen eläissäni tuntenut vain yhden miehen, joka kykenisi tekemään sen, mitä Te nyt vaaditte".

Madeleine säpsähti.

Javert lisäsi välinpitämättömän näköisenä, mutta hellittämättä Madeleinea hetkeksikään silmistään:

"Se oli muuan rangaistusvanki".

"Ah!" puhkesi Madeleine.

"Toulonin kaleereilta".

Madeleine kalpeni.

Sillävälän vajosivat rattaat hitaasti. Ukko Fauchelevant ähkyi ja kirkui:

"Tukehdun! Luuni musertuvat! Väkipipu! Jotakin! Ah!"

Madeleine katsahti ympärilleen:

"Ei löydy siis ketään, joka haluaisi ansaita kaksikymmentä kultarahaa ja pelastaa tämän vanhusraukan hengen?"

Ei kukaan läsnäolijoista liikahtanut. Javert jatkoi:

"Olen eläissäni tuntenut vain yhden miehen, joka voisi toimittaa väkivivun töitä, ja se oli tämä rangaistusvanki".

"Ah! Nyt likistyn kuoliaaksi!" vaikeroi vanhus.

Madeleine kohotti päänsä, tapasi Javertin haukankatseen, joka oli kiintyneenä häneen, silmäsi talonpoikia, jotka eivät hievahtaneetkaan, ja hymyili surumielisesti. Sitten laskeutui hän sanaakaan sanomatta polvilleen, ja ennenkuin joukko ehti edes huudahtaa, oli hän jo rattaiden alla.

Seurasi kamala odotuksen ja kuolon hiljaisuuden hetki.

Madeleinen nähtiin melkein vatsallaan tämän hirvittävän painon alla kaksi eri kertaa turhaan yrittävän lähentää kyynärpäitänsä polviinsa. Huudettiin: "Madeleine! Tulkaa pois sieltä!" — Vanha Fauchelevantkin kehotteli: "Herra Madeleine! Menkää pois! Näettehän, että minun on määrä kuolla! Antakaa minun olla! Tekin vielä tapatte itsenne!" — Madeleine ei vastannut.

Katselijat huohottivat. Pyörät olivat yhä vajonneet, ja nyt oli jo käynyt melkein mahdottomaksi Madeleinen päästä pois rattaiden alta.

Äkkiä nähtiin tuon suunnattoman ruhon huojautavan, rattaat kohosivat hitaasti, pyörät nousivat puoliväliin raiteista. Tukahtuneen äänen kuultiin huutavan: "Kiirehtikää! Auttakaa!" Madeleine oli tehnyt viimeisen ponnistuksensa.

Joukko syöksyi apuun. Yhden uskallus oli antanut voimia ja rohkeutta kaikille. Rattaita nostivat kymmenet kädet. Vanha Fauchelevant oli pelastettu.

Madeleine nousi ylös. Hän oli kuolonkalpea, vaikka hiki valui virtana. Hänen vaatteensa olivat repeytyneet ja loan peitossa. Kaikki itkivät. Vanhus syleili hänen polviaan ja kutsui häntä Jumalan lähetiksi. Ja Madeleinen kasvoilla loisti kummallinen ihanan, onnellisen kärsimyksen ilme ja hän loi vakavan katseensa Javertiin, joka häntä yhä hellittämättä tarkasteli.

Fauchelevant pääsee puutarhuriksi Pariisiin.

Fauchelevant oli tuossa tapaturmassa saanut polvilumpionsa sijoiltaan. Ukko Madeleine toimitti hänet sairashuoneeseen, jonka hän oli perustanut tehdaslaitoksensa yhteyteen työmiehiään varten ja jota kaksi laupeudensisarta hoiti. Seuraavana aamuna löysi vanhus tuhannen frangin rahaosotuksen yöpöydältään sekä kirjelijun, johon oli ukko Madeleinein kädellä piirretty: *Minä ostan rattaanne ja hevosenne*. Rattaat olivat hajalla ja hevonen kuollut. Fauchelevant parantui, mutta hänen polvensa jäi kankeaksi. Herra Madeleine hankki laupeudensisarten ja seurakunnan rovastin suositusten avulla ukko-raukalle paikan erään Pariisissa Saint-Antoinen kaupunginosassa sijaitsevan nunnaluostarin puutarhurina.

Vähäistä myöhemmin nimitettiin herra Madeleine pormestariksi. Kun Javert ensi kerran näki herra Madeleinein puettuna olkanauhaan, joka antoi hänelle ylimmän käskyvallan kaupungissa, tunsikin häntä sentapaista väristystä kuin tuntisi verikoira, joka vainuaa sutta isäntänsä vaatteissa. Tästä hetkestä lähtien vältti hän Madeleinea, mikäli suinkin voi. Kun virkatehtävät ehdottomasti vaativat, että hänen välttämättä täytyi joutua mieskohtaisiin tekemisiin herra pormestarin kanssa, puhutteli Javert häntä mitä syvimmällä kunnioituksella.

Hyvinvointi, jonka ukko Madeleine oli luonut Montreuil-sur-Meriin, osotti jo mainitsemaamme näkyväisten merkkien lisäksi erään ilmiön, joka ei tosin ollut näkyväinen, mutta joka silti oli yhtä tärkeä. Se ei milloinkaan petä. Kun kansa kärsii, kun työtä on vähän, kun kauppa on seisahduksissa, ei veronalainen voi suorittaa maksettaviaan rahanpuutteen takia, määräaika kuluu umpeen ja ylikin, ja valtio kuluttaa paljon varojaan pakkokeinojen ja uudistettujen kantojen kustannuksina. Kun löytyy työtä yllin kyllin, kun maa on onnellinen ja rikas, maksetaan verot helposti ja valtio pääsee vähillä menoilla. Voi sanoa, että yleisellä kurjuudella ja yleisellä rikkauksella on erehtymätön ilmapuntarinsa: veronkantokulut. Näihin aikoihin olivat veronkantokulut Montreuil-sur-Merin piirikunnassa vähentyneet kolmella neljänneksellä, niin että silloinen raha-asiaain ministeri herra de Villèle mainitsi usein tätä piirikuntaa muiden esikuvana.

Sellainen oli asema paikkakunnalla, kun Fantine sinne palasi. Kukaan ei häntä enää tuntenut eikä muistanut. Onneksi oli herra Madeleinein tehtaan ovi kuin ystävän katse. Hän tarjoutui työhön ja hänet otettiin naisten puolelle. Ammatti oli aivan outoa Fantinelle, eikä hän alussa voinut siinä kovin taitava ollakaan, eikä päivätyöllään suurta ansaita. Mutta se riitti kuitenkin. Pulma oli ratkaistu: hän sai jokapäiväisen leipänsä.

Rouva Victurnien tuhlaa kolmekymmentäviisi frangia siveyttä edistääkseen.

Kun Fantine huomasi tulevansa omillaan toimeen, valtasi hänet hetkiseksi ilo ja riemu. Elää kunniallisesti kättensä työllä, mikä taivaan armo! Vanha työinto palasi todellakin. Hän osti peilin, katseli siitä mielihyvikseen nuoruuttaan, kaunista tukkaansa ja kauniita hampaitaan, unohti monia seikkoja, ajatteli vain Cosetteaan ja valoisata tulevaisuuttaan ja oli melkein onnellinen. Hän vuokrasi pienen kamarin ja kalusti sen velaksi, vastaisiin ansioihinsa luottaen, mikä oli entisen huolettoman elämäntavan jäännöstä.

Koska hän ei voinut sanoa olevansa naimisissa, varoi hän visusti puhumasta pikku tytöstään, kuten olemme jo huomauttaneetkin.

Alussa maksoi hän säännöllisesti Thénardiereille, senhän tiedämme. Kun hän osasi merkitä vain nimensä, täytyi hänen kirjoittaa heille yleisellä kirjurilla.

Hän lähetti kirjeitä usein. Se herätti huomiota. Alettiin kuiskaila naisten työhuoneessa, että Fantine "kirjotteli kirjeitä" ja että "hänellä oli joitakin salavehkeitä". Ei kukaan niin innokkaasti urki toisten ihmisten toimia kuin se, jota ne eivät vähääkään liikuta. — Minkätähden saapuu tämä herra sinne ja sinne vasta iltahämässä? Miksi ei tuo herra milloinkaan lukitse oviaan torstaisin? Minkätähden hiiviskelee hän aina syrjäkatuja? Miksi laskeutuu se ja se rouva ajurinrattaista ennenkuin on saapunut talonsa edustalle? Minkätähden lähettää hän ostamaan kirjepaperia, vaikka hänellä on sitä "laatikot täynnä?" j.n.e., j.n.e. — Niitä löytyy ihmisolentoja, jotka voidakseen ratkaista nämä arvoitukset, mitkä eivät heitä vähimmäskään määrässä koske, tuhlaavat enemmän rahaa, hävittävät enemmän aikaa, kestävät enemmän vaivaa kuin tarvittaisiin kymmenen hyvän työn suorittamiseen. Ja tämän he tekevät vallan ilmaiseksi, huvikseen, eikä heidän uteliaisuuttaan mikään muu palkitse kuin heidän

utelaisuutensa. He vaanivat tätä miestä tai tuota naista päivät pitkät, vahtivat tuntimäärin katujen kulmissa, porttikäytävissä, yöllä, pakkasessa ja sadeilmalla, lahjoivat palvelijat, juottavat ajurit ja käskyläiset, ostavat kamarineitsyet, palkkaavat kätyreikseen ovenvartijat. Miksi? Tyhjän takia. Pelkkää näkemisen, kuulemisen ja tietämisen vimmaa. Pelkkää juoruilemishalun syyhymistä. Ja usein nämä tunnetut yksityiskohdat, nämä julkiset salaisuudet, nämä päivänselvät arvoitukset saavat aikaan kauheita kohtauksia, kaksintaisteluita, vararikkoja, perheiden tuhoutumisia, toiveiden murtumisia, niiden suureksi iloksi, jotka ovat "paljastaneet kaikki" tyhjän takia ja pelkästä vaistosta. Surullinen seikka.

Muutamat ihmiset ovat ilkeitä pelkästään puhumistarpeensa takia. Heidän keskustelunsa, haastelunsa hienossa vierashuoneessa, heidän löpöttelynsä etuhuoneessa ovat kuin tulipesiä, jotka kuluttavat puunsa nopeasti; ne tarvitsevat paljon polttoainetta ja polttoaineena on tässä lähimäinen.

Fantinea pidettiin siis silmällä.

Moni kadehtikin hänen kullankellertävää tukkaansa ja hänen valkoisia hampaitaan.

Huomattiin, että hän työhuoneessa toisten keskellä usein kääntyi pois päin kyyneleen kuivatakseen. Se tapahtui niinä hetkinä, jolloin hän muisteli lastansa; ehkäpä myöskin miestä, jota hän oli rakastanut.

Tuskallinen yritys katkaista menneisyyden sydäntäkietovia kahleita.

Saatiin selville, että hän kirjotti ainakin kaksi kertaa kuussa, aina samalla osotteella, ja että hän suoritti kirjeen postikulut. Vihdoin päästiin osotteenkin perille: *Herra, herra Thénardier, ravintoloitsija, Montfermeil*. Nyt pantiin kapakassa puhetuulelle tuo julkinen kirjuri, vanha ukonkähny, joka ei voinut täyttää mahaansa punaviinillä tyhjentämättä salaisuuspussiansa. Lyhyesti: saatiin tietää, että Fantinella oli lapsi. "Johan minä sitä sanoin, että mikä lie tytönletukka". Löytyipä sellainenkin juoru-akka, joka teki vasite matkan Montfermeiliin, haastatteli Thénardiereja ja kehuskeli palattuaan: "Jos kolmekymmentäviisi frangia menikin, niin sainpa sitten asiastakin selvän. Näin kun näinkin lapsen!"

Juoru-akka, joka tämän työn suoritti, oli muuan syöjätär, rouva Victurnien, kaikkien ihmisten siveyden ylihoitaja ja ovenvahti. Rouva Victurnien oli viidenkymmenenkuuden vanha, ja hänen naamallaan loistivat suloisessa sovussa rumuus ja vanhuus. Mäkättävä ääni, sydän syttä ja sappea. Tämä akka oli kerran ollut nuori, hämmästyttävää kylläkin. Nuoruudessaan, keskellä 1793:n melskeitä, oli hän mennyt naimisiin erään luostarista livistäneen munkin kanssa, joka kantoi punaista päähinettä ja joka oli joutunut bernhardilaisveljien keskuudesta jakobiinein seuraan. Rouva oli kuiva, karkea, kielevä, kiukkuileva, yrmykäs, melkeinpä myrkykäs. Hän muisteli yhä munkki-vainajaansa, joka oli häntä aika lailla kesyttänyt ja kouluuttanut. Hän oli kuin viholainen, jossa näkyivät vielä munkkikaavun hiipaisut. Kun entinen hallitsijasuku jälleen nousi valtaistuimelle, oli hän ruvennut näyttelemään uskovaisen osaa, ja niin suurella menestyksellä, että papit olivat antaneet hänelle koko munkki-jutun anteeksi. Hän omisti pienen maatilan ja sen lahjotti hän suurella melulla ja pauhulla eräälle uskonnolliselle yhdistykselle. Arrasin piispantalossa otettiin hänet avosylin vastaan. Tämä rouva Victurnien matkusti siis Montfermeiliin ja palasi kehuen: "Näin kun näinkin lapsen".

Mutta kaikki tämä vaati aikansa. Fantine oli ollut jo yli vuoden ajan tehtaassa, kun eräänä aamuna työhuoneen johtajatar antoi hänelle herra pormestarin puolesta viisikymmentä frangia, samalla ilmoittaen, että hänet oli erotettu työstä ja kehottaen häntä herra pormestarin puolesta poistumaan paikkakunnalta.

Tämä tapahtui juuri samana kuukautena, jolloin Thénardierit, pyydettyään kahtatoista frangia kuuden sijasta, olivat vaatineet viittätoista frangia kahdentoista sijasta.

Fantine seisoikin kuin salaman tapaamana. Hän ei voinut lähteä paikkakunnalta, koska hänen vuokransa ja huonekalunsa vielä olivat maksamatta. Viisikymmentä frangia ei riittäisi hänen velkoihinsa. Hän sopersi muutamia anelevia sanoja. Johtajatar antoi hänen ymmärtää, että hänen oli heti poistuminen työhuoneesta. Fantine olikin huononpuoleinen työntekijä. Häpeän enemmän kuin epätoivon murtamana läksi hän työhuoneesta ja päätyi kamariinsa. Hänen hairahduksensa tiesivät siis kaikki!

Hän ei tuntenut enää jaksavansa kohottaa pikkusormeaankaan puolustukseksi. Häntä neuvottiin menemään herra pormestarin puheille; hän ei uskaltanut. Herra pormestari antoi hänelle viisikymmentä frangia, koska hänellä oli hyvä sydän, ja ajoi hänet tiehensä, koska hän noudatti oikeutta. Fantine alistui tähän tuomioon.

Munkin leski saattoi siis olla tuloksiinsa tyytyväinen.

Herra Madeleine ei tiennyt kaikesta tästä mitään. Siinä näkyi tuollainen tapahtumain yhtymys, joita elämä on täynnä. Herra Madeleine ei ollut juuri koskaan tapana pistäytyä naisten työhuoneeseen. Tämän työhuoneen etuneenään oli hän asettanut erään vanhanpuoleisen neidin, jota rovasti oli hänelle suositellut. Hän luotti täydellisesti tähän johtajattareen, joka olikin hyvin kunnioitettava, tarmokas, säntillinen, luotettava, täynnä sitä lähimäisen rakkautta, joka lahjottaa almun, mutta ei niin paljon sitä rakkautta, joka ymmärtää ja antaa anteeksi. Herra Madeleine jätti asiain hoidon tykkänään hänen huolekseen. Parhaidenkin ihmisten täytyy usein luovuttaa valtansa toiselle. Tämän täydellisen toimivaltansa nojalla ja vakuutettuna tekevänsä oikein oli johtajatar selvittänyt, tutkinut, tuominut ja päättänyt Fantinen asian.

Ne viisikymmentä frangia oli hän ottanut rahastosta, jonka herra Madeleine oli uskonut hänen haltuunsa työläisnaisille lahjoina ja avustuksena jaettavaksi ja josta hänen ei tarvinnut tehdä tiliä.

Fantine tarjoutui palvelijaksi; hän kulki talosta taloon. Ei kukaan huolinut hänestä. Hän ei ollut voinut lähteä kaupungista. Romukauppias, jolta hän oli saanut velaksi huonekalunsa (mitkä huonekalut!), oli sanonut hänelle: "Jos poistutte seudulta, panetan Teidät kiinni kuin varkaan". Talonomistaja, jolle hän oli vuokransa velkaa, oli sanonut hänelle: "Te olette nuori ja kaunis, kyllä Te kykenette maksamaan". Fantine jakoi viisikymmentä frangiansa talonomistajan ja romukauppiiaan kesken, palautti jälkimäiselle kolme neljännessä irtaimistostaan, piti vain kaikkein välttämättömimmän ja huomasi näin olevansa ilman työtä, ilman ammattia, jällellä vain vuode ja noin sadan frangin velka.

Hän ryhtyi ompelemaan karkeita paitoja linnuesotaväelle, ansaiten näin kaksitoista sousta päivää kohti. Tyttärensä maksoi hänelle kymmenen. Tästä lähtien kävivät hänen suorituksensa Thénardiereille epäsäännöllisiksi.

Muuan vanha eukko, joka sytytti hänen kynttilänsä, kun hän iltaisin palasi kotiin, opetti hänelle taidon elää kurjuudessaakin. Kun osaat elää vähästä, opit elämään melkein tyhjästä. Nämä kaksi elämäntapaa ovat kuin kaksi huonetta: toinen on hämärä ja toinen pilkkopimeä.

Fantine oppi, miten voi tulla toimeen ihan ilman tulta talvellakin, miten pitää kieltäytyä pikkulintusesta, joka kuluttaa muutamia hirssinjyviä päivässä sekin, miten voi valmistaa hameesta peitteen ja peitteestä hameen, miten tulee säästää kynttilänsä aterioiden vastapäisen akkunan valossa. On mahdotonta aavistaakaan, mitä muutamat kieltäytymyksissä ja kunniallisessa köyhyydessä vanhentuneet heikot ihmisolennot voivat saada aikaan yhdelläkin kuparirahalla. Siitä tulee lopulta varsinainen taito. Fantine saavutti tämän ylevän taidon ja alkoi hiukan toivoa.

Näihin aikoihin sanoi hän eräälle naapurin vaimolle: "Ei hätää mitään! Ajattelen näin: kun nukun vain viisi tuntia ja ompelen koko muun ajan, ansaitseen kyllä aina leipäni. Ja kun suru painaa, ei ruokakaan maita. Kärsimystä, levottomuutta, hiukan leipää toiselta puolen, toiselta puolen surua ja murhetta, kyllä siitä pian nälkä pakenee".

Kaiken tämän kurjuuden keskelläkin oli hänen pikku tyttärensä tuonut sanomattoman onnen. Hän ajatteli jo lähteä häntä hakemaan. Mutta minkätähden! Saattaa tuo lapsiraukkakin tällaista puutetta kärsimään! Ja hänhän oli velkaa Thénardiereillekin! Miten päästä heistä eroon? Ja matka! Mistä rahat siihen?

Eukko, joka oli antanut hänelle opetusta puutteenalaisen elämisen alkeissa, oli hurskas köyhä nainen, jonka hurskaus oli oikeata hurskautta, joka rakasti sekä köyhiä että rikkaitakin, joka tuskin ja tuskin osasi kirjottaa nimensä Margueriten *Margeritte* ja joka uskoi Jumalaan, mikä onkin kaiken inhimillisen tietämisen summa.

Niitä löytyy paljon tällaisia hyveiden harjottajia siellä alhaalla; kerran pääsevät ne ylös. Tällä elämällä on huomionsa.

Ensi aikoina oli Fantine ollut niin häpeän murtama, ett'ei hän ollut uskaltanut poistua kotoaan.

Kun hän kadulle joutui, arvasi hän, että häntä käännyttiin katsomaan ja että häntä osoteltiin sormella; kaikki häneen silmänsä iskivät, mutta kukaan ei häntä tervehtinyt; ohikulkijain kylmä ja katkera halveksuminen tunki hänen lihaansa ja sieluunsa kuin pohjoisen jäätävän viima.

Pikkukaupungissa näyttää tuollainen onneton olevan ilki-alastomana kaikkein pilkan ja uteliaisuuden edessä. Pariisissa ei sentään kukaan sinua tunne, ja tämä tuntemattomuus on kuin suojeleva verho. Hänen hartain halunsa olikin päästä Pariisiin! Mahdotonta.

Hänen oli siis pakko tottua ylenkatseeseen, niinkuin hän oli tottunut puutteeseen. Vähitellen hän malttoi mielensä. Parin kolmen kuukauden perästä heitti hän häpeilemiset nurkkaan ja käveli kaduilla

niinkuin ei mitään olisi tapahtunut. — "Minä siitä viisi!" sanoi hän. Hän tuli ja meni, pää pystyssä, huulilla katkera hymy, ja hän tunsu muuttuvansa julkeaksi.

Rouva Victurnien näki joskus akkunastaan hänen kulkevan ohitse, huomasi tämän "tyttöletukan" kurjan tilan ja onnitteli itseään siitä, että oli "palauttanut mokoman oikealle paikalleen". Ilkeillä on omat ilkeät ilonsa.

Ylenmääräinen työ rasitti Fantinea, ja hänen kuiva yskänsä yltyi. Usein sanoi hän naapurilleen: "Koettakaapas, kuinka käteni ovat kuumat".

Mutta kun hän aamuisin vanhalla rikkinäisellä kammalla sukki kauniita hivuksiaan, jotka aaltoilivat ja loistivat kuin silkkisäikeet, valtasi hänet hetkiseksi onnellinen ihastuksen tunne.

10.

Menestyksen seurauksia.

Loppupuolella talvea oli hänet erotettu työstä. Kului kesä, talvi palasi taas. Päivät lyhyet, vähemmän työtä. Ei lämmintä, ei valoa, ei kirkasta keskipäivää, ilta aamuun yhtyy, sumua, hämärää, akkuna harmaa, et näe selvästi, sellainen on talvi. Taivas on kuin pahainen ilmareikä. Koko päivä kuluu kuin kellarissa. Aurinko näyttää kurjalta kerjäläiseltä. Inhottava vuodenaika! Talvi muuttaa kiveksi taivaan veden ja ihmisen sydämen. Velkojat eivät antaneet hänelle hetkenkään rauhaa.

Fantine ansaitsi liian vähän. Hänen velkansa olivat kasvaneet. Kiukustuneet Thénardierit kirjottivat hänelle yhtämittaa kirjeitä, joiden sisältö hänet musersi ja joiden postimaksut veivät häneltä viimeisenkin rovon. Kerrankin kirjottivat he, että pikku Cosette värjötti aivan alasti tällaisessa pakkasessa, että tyttö välttämättä tarvitsi villahameen ja että äidin täytyi lähettää sitä varten vähintään kymmenen frangia. Hän luki kirjeen ja hieroi sitä käsissään koko sen päivän. Illalla meni hän parturin luo, joka asui siinä lähellä kadunkulmassa, ja irrotti kampansa. Ihana kullankellertävä tukka valui aina lanteille asti.

"Kauniit hivukset!" huudahti parturi.

"Paljonko maksaisitte niistä?" kysyi hän.

"Kymmenen frangia".

"Leikatkaa".

Hän osti villahameen ja lähetti sen Thénardiereille.

Tämä hame nostatti Thénardierit raivoon. Rahaahan he tahtoivat. He antoivat hameen Époninelle. Leivosraukka sai yhä värjötellä vilussa.

Fantine ajatteli: "Lapsellani ei ole enää vilu. Minä hänelle hiuksistani vaatteet laitoin". — Hän alkoi käyttää pieniä, pyöreitä päähineitä, jotka peittivät hänen leikkotukkansa ja jotka eivät häntä lainkaan rumentaneet.

Fantinen sydämessä alkoivat myllertää mustat voimat. Kun hän ei enää saanut tukkaansa sukia, rupesi hän vähitellen vihaamaan kaikkea ja kaikkia ympärillään. Hän oli kauvan tuntenut samanlaista kunnioitusta ukko Madeleinea kohtaan kuin muutkin. Mutta toistaessaan lakkaamatta itselleen, että juuri Madeleine oli hänet työstä häätänyt ja että juuri Madeleine oli syynä hänen onnettomuuteensa, alkoi hänessä viha kiehua häntäkin kohtaan, etenkin häntä. Kun hän sattui kulkemaan tehtaan ohi aikoina, jolloin naiset olivat portille kokoontuneet, ponnistautui hän väkinäiseen nauruun ja rallatukseen.

Muuan vanha eukko, joka kerran näki hänen niin nauravan ja rallattelevan, sanoi: "Tuolle tytölle ei kunnian kukko laula".

Hän otti rakastajan, ensimmäisen vastaan tulijan miehen, jota hän ei voinut sietää, uhmaillakseen vain, raivo sydämessä. Mies oli kurja heittiö, jonkunlainen kerjäläissoittelija, laiska lurjus, joka pieksi häntä ja joka hänet jätti niinkuin hän oli hänet ottanut: inhoten.

Fantine jumaloi lastaan.

Mitä syvemmälle hän vajosi, mitä pimeämmäksi kaikki kävi hänen ympärillään, sitä ihanampana säteili tämä pikku enkeli hänen sielunsa sisimmässä. Hän sanoi: "Kun tulen rikkaaksi, saan Cosetten

luokseni". Ja hän hymyili. Yskä ei hellittänyt, ja hän tunsu tuskia seljässään.

Eräänä päivänä sai hän Thénardiereiltä näin kuuluvan kirjeen: "Cosette on sairastunut paikkakunnalla liikkuvaan kulkutautiin. Tulirokoksi ne sitä sanovat. Tarvittaisiin kalliita lääkkeitä. Se käy liiaksi meidän varoillemme, emmekä me voi niitä enää kustantaa. Ell'ette lähetä meille neljäkymmentä frangia ennen viikon loppua, niin kuolee tyttärenne varmasti".

Hän purskahti hurjaan nauruun ja sanoi vanhalle naapurilleen: "Ah! Miten ne ovatkin mainioita, nuo ihmiset. Neljäkymmentä frangia! Entä sitten! Se tekee kaksi napoleon-kultarahaa! Mistä he luulevat minun ottavan ne? Ovatko he järjiltään, nuo pöllöpäät!"

Mutta hän meni kuitenkin rapuille valo-aukon ääreen ja luki kirjeen toistamiseen.

Sitten riensi hän portaita alas ja kiirehti katua pitkin juosten ja hyppien ja nauraen yhä.

Kysyipä häneltä muuan ohikulkija: "Mistä nyt moinen ilo?"

Hän vastasi: "Peräti hauskoja typeryksiä kirjottavat minulle maalaiset. Pyytävät minulta neljäkymmentä frangia. Pöllöpäitä mokomia!"

Kulkiessaan torin poikki näki hän paljon ihmisiä tungeskelevan kummanmuotoisten vaunujen ympärillä, joiden katolla huusi ja huitoi punaisiin puettu mies. Se oli kiertelevä hammaspuoskari, joka tarjosi yleisölle täydellisiä hammaskertoja, paikkausainetta, ihmelääkkeitä ja elämännesteitä.

Fantine liittyi joukkoon ja nauroi muiden mukana tuolle mahtipontiselle sanatulvalle, jossa oli murrekäänteitä roskaväelle ja tiedesanoja hienoille ihmisille. Hammasten kiskoja näki kauniin tytön nauravan ja huusi äkkiä: "Teillä on kauniit hampaat, Teillä, joka nauratte siellä. Jos haluatte myydä minulle molemmat lastasenne, maksan Teille kumpaisestakin yhden napoleonin".

"Lastaseni, mitä se merkitsee?" kysyi Fantine.

"Lastaset", jatkoi hammaspuoskari, "ovat etuhampaita, yläleuvan suurimmat etuhampaat".

"Kuinka hirveitä Te puhutte!" huudahti Fantine.

"Kaksi napoleonia!" mutisi muuan vanha hampaaton kämäleuka akka, joka siinä myös töllisteli. "Jopa ne onnekseen ottaisi!"

Fantine pakeni ja tukki korvansa, jott'ei kuulisi miehen käheällä äänellään huutavan: "Miettikähän, kaunokaiseni! Kaksi napoleonia, se on rahaa. Jos suostutte, niin tulkaa illalla *Hopealaivan* majataloon, siellä minut tapaatte".

Fantine palasi kotiinsa, oli vallan raivoissaan ja kertoi asian hyvälle naapurilleen Margueritelle: "Voitteko käsittää moista? Eikö olekin oikea hirviö miehekseen? Kuinka annetaan moisten kiertää maita ja mantereita! Haluaisi konna kiskoa molemmat etuhampaani! Johan minusta tulisi kauhean näköinen! Tukka kasvaa uudelleen, mutta hampaat! Ah! sitä kamalaa miestä! Mieluummin syöksyn päistikkaa katuun viidennestä kerroksesta! Hän sanoi olevansa tavattavissa tänä iltana *Hopealaivan* majatalossa".

"Ja mitä hän tarjosi?" kysyi Marguerite.

"Kaksi napoleonia".

"Neljäkymmentä frangia siis".

"Niin", sanoi Fantine, "neljäkymmentä frangia".

Hän vaipui ajatuksiinsa työnsä ääressä. Neljännestunnin kuluttua heitti hän ompeleensa käsistään ja meni jälleen rappusille lukemaan Thénardierein kirjettä.

Palatessaan takaisin kysyi hän vieressään työskentelevältä Margueritelta:

"Mitä on on oikeastaan tulirokko? Tiedättekö Te?"

"Kyllä", vastasi eukko, "se on muuan tauti".

"Tarvitaanko siinä paljon lääkkeitä?"

"Kauheita lääkkeitä".

"Miten se tulee?"

"Se on sellainen tauti, ett'ei sitä oikein tiedä, milloin se iskee".

"Käykö se etenkin lasten kimppuun?"

"Etenkin lasten".

"Kuoleeko siihen?"

"Hyvin helposti", vastasi Marguerite.

Fantine meni rappusille vielä kerran lukemaan kirjettä.

Iltahämymyssä läksi hän ulos ja hänen nähtiin ohjaavan kulkunsa Pariisin kadulle päin, sillä siellä ovat majatalot.

Kun Marguerite seuraavana aamuna ennen päivänkoittoa astui Fantinen huoneeseen, he kun työskentelivät aina yhdessä, jolloin heidän tarvitsi polttaa vain yhtä kynttilää, tapasi hän Fantinen istumassa vuoteellaan, kalpeana, vilusta värisevänä. Hän ei ollut lainkaan nukkunut. Päähine oli pudonnut polville. Kynttilä oli palanut koko yön ja nyt oli siitä jäljellä vain pieni pätkä.

Marguerite pysähtyi kynnykselle, vallan kauhistuneena tällaisesta epäjärjestyksestä ja huudahti:

"Herra Jumala! Kynttilä on palanut ihan loppuun! Onko jotain tapahtunut!"

Sitten katsahti hän Fantineen, joka käänsi häneen tukattoman päänsä.

Fantine oli eilisestä vanhentunut kymmenen vuotta.

"Jeesus!" pääsi Margueritelta, "mikä Teidän on, Fantine?"

"Ei mikään", vastasi Fantine. "Päinvastoin voin oikein hyvin. Lapseni ei ole avun puutteessa kuoleva tuohon kamalaan tautiin. Olen tyytyväinen".

Näin puhuen näytti hän eukolle kahta napoleonia, jotka loistivat pöydällä.

"Ah! Herra Jeesus!" huudahti Marguerite. "Mutta siinähan on koko omaisuus! Mistä olette saanut nuo kultarahat?"

"Olenpahan vaan", vastasi Fantine.

Ja hän hymyili. Kynttilä valaisi hänen kasvojaan. Se oli verinen hymyily. Punainen sylky valui suupieliä pitkin ja suussa ammotti musta aukko.

Kaksi hammasta oli poissa.

Hän lähetti neljäkymmentä frangia Montfermeiliin.

Muuten oli koko juttu pelkkää Thénardierein rahankiskomisjuonta. Cosette ei ollut lainkaan sairas.

Fantine heitti peilinsä menemään. Jo aikoja sitten oli hän muuttanut huoneestaan toisessa kerroksessa pieneen säppilukkoiseen ullakkokamariin aivan katon rajassa. Kamari oli yksi niitä viheliäisiä koppeja, joiden katto yhtyy laitaan ja joissa joka hetki kolhii päätänsä. Köyhä raukka voi päästä huoneensa perälle samoin kuin kohtalonsakin perille vain yhä enemmän kumartumalla. Hänellä ei ollut enää sänkyä, hänelle jäi vain muuan rääsytyskasa, jota hän kutsui peitteekseen, permanto patjaksi, ränsistynyt olkituoli istuimeksi. Pieni ruusu, jota hän ennen oli kasvattanut, kuihtui ja kuoli nyt unohdettuna johonkin nurkkaan. Toisessa nurkassa oli vanha vesiastian käytetty voipyyty, jossa vesi aina jäätty talvella, niin että pitkät ajat näkyi vielä jääreunoja eri vesikorkeuksien jäljiltä. Hän oli menettänyt häpynsä, nyt menetti hän sievistelyhalunsakin. Viimeinen merkki. Hän kulki likaisissa päähineissä. Ajanpuute vai välinpitämättömyyskö oli syynä, mutta hän ei enää huolehtinut pitovaatteistaan. Sitä mukaa kun kantapäät kuluivat, veti hän sukkaa syvemmälle kenkään. Sen huomasi selvästi muutamista pystysuorista poimuista. Hän paikkasi vanhoja, kuluneita liivejään huonon pumpulikankaan kappaleilla, jotka repesivät vähimmästäkin liikkeestä. Ihmiset, joille hän oli velkaa, toimeenpanivat "kohtauksia" eivätkä suoneet hänelle hetkenkään rauhaa. Hän tapasi niitä kadulla, hän löysi niitä rappusissa. Hän vietti kokonaisia öitä itkien ja mieltien. Hänen silmänsä kiilsivät kummasti ja hän tunsu herkeämätöntä tuskaa hartioissaan, vasemman lapaluun yläosissa. Yskä yhä yltyi. Hän vihasi sydämensä pohjasta ukko Madeleinea eikä säälitellyt itseään. Hän neuoi seitsemäntoista tuntia päivässä. Mutta muuan vankilatöiden johtaja, joka teetti vankinaisilla töitä ylen halvasta, alensi äkkiä hinnat, niin että vapaiden työläisnaisten päiväpalkka supistui yhdeksään souhun. Seitsemäntoista tunnin työstä yhdeksän sousta päivässä! Velkojat olivat säälimättömämpiä kuin milloinkaan ennen.

Romukauppias, joka oli vienyt melkein kaikki huonekalut, noitui lakkaamatta: "Milloin aijot maksaa, senkin lutka?" Hyvä Jumala! mitä ne oikein hänestä tahtoivat? Hän tunsu itsensä vainotuksi ja hänessä heräsi villieläimen hurja puolustautumishalu. Samoihin aikoihin kirjotti Thénardier, että hän nyt jo oli totta totisesti liian kauvan rauhassa odottanut ja että hänen piti heti paikalla saada sata frangia; muuten heittäisi hän pikku Cosetten ovesta ulos, tuskin toipuneena vaikeasta taudistaan, sinne kylmän käsiin maanteitä maleksimaan, käyköön lapsen sitten miten tahansa, vaikka kuolokoonkin, sama se. — Sata frangia, mietti Fantine. Mutta mikä on ammatti, jossa voi ansaita sata souta päivässä?

"Annetaan mennä!" sanoi hän. "Myydään loppukin".

Onneton antautui yleiseksi naiseksi.

11.

Christus nos liberavit.[60]

Mikä on tämä tarina Fantinesta? Yhteiskunta ostaa siinä orjan.

Kenelle? Kurjuudelle.

Puutteelle, vilulle, yksinäisyydelle, ylenkatseelle, kärsimykselle. Surullista kauppaa. Ihminen leipäpalasta. Kurjuus tarjoaa, yhteiskunta ostaa.

Jeesuksen Kristuksen pyhät käskyt vallitsevat kyllä meidän sivistystämme, mutta eivät ole vielä tunkeneet sen läpi. Sanotaan orjuuden kadonneen europalaisesta sivistyselämästä. Se on erehdys. Sitä on yhä olemassa, mutta se rasittaa enää vain naista, ja sen nimi on ammattihaureus.

Se rasittaa naista, s.t.s. suloutta, heikkoutta, kauneutta, äitiyttä. Tämä ei ole niitä kaikkein pienimpiä ihmiskunnan häpeätahroja.

Siinä tämän surullisen näytelmän kohdassa, mihin nyt olemme saapuneet, ei Fantinesta ole enää jällellä mitään siitä, mitä hän oli ennen. Vajottuaan lokaan on hän muuttunut kiveksi. Ken häneen koskee, hänen tulee kylmä. Hän kulkee sylistä toiseen, hän antautuu sinulle, mutta hän ei sinua tunne; hän on häväistynyt, ankara haamu. Elämä ja yhteiskuntajärjestys ovat sanoneet hänelle viimeisen sanansa. Hänelle on tapahtunut kaikki, mitä hänelle saattoi tapahtua. Hän on kaikki kokenut, kaikki kestänyt, kaikki tuntenut, kaikki kärsinyt, kaikki kadottanut, kaikki itkenyt. Hän on alistunut kohtaloonsa tuolla alistuvaisuudella, joka on samassa määrin välinpitämättömyyden sukua kuin kuolema unen. Hän ei väistä enää mitään. Hän ei mitään pelkää. Pudotkoon hänen päälleen kaikki taivaan vedet, vyöryköön hänen ylitseen valtameret! Mitä hän niistä! Hän on kuin märkä sieni.

Niin hän ainakin itse ajattelee, mutta erehdystä on luulla voivansa kohtaloaan tyhjentää, erehdystä uskoa pääsevänsä niille perinnäisille pohjille, olkoon kysymyksessä mikä asia tahansa.

Ah! Mitä ovatkaan kaikki nämä sokin sokin viskotut ihmiset ja heidän kohtalonsa? Minne he menevät? Miksi pitää heidän niin käymän?

Hän, joka sen tietää, näkee salatuimpiinkin syvyyksiin.

Paitsi Häntä ei ole ketään muuta. Hänen nimensä on Jumala.

12.

Herra Bamatabois tyhjää toimittamassa.

Kaikissa pikkukaupungeissa — ja Montreuil-sur-Mer ei ollut suinkaan mikään poikkeus säännöstä — löytyy eräs luokka nuoria miehiä, jotka vuodessa menettävät tuhannenviidensadan frangin korot maaseudulla aivan samaan malliin kuin heidän kaltaisensa tuhlaavat kaksisataatuhatta frangia Pariisissa. He ovat olentoja, joissa ei oikeastaan ole mitään määrättyä: miehuutensa menettäneitä loisia, mitättömiä ihmisiä, joilla on hiukan maata, hiukan typeryyttä ja hiukan sukkeluutta, jotka olisivat moukkia salongissa ja jotka luulevat olevansa aatelismiehiä kapakassa, jotka keuhuvat: minun niittyni, minun metsäni, minun talonpoikani, jotka viheltävät näyttelijättäriille osottaakseen olevansa taiteentuntijoita, jotka riitelevät linnueupseerien kanssa, näyttääkseen olevansa sotaurhoja, jotka metsästävät, polttavat tupakkaa, haukottelevat, pelaavat biljardia, töllistelevät postivaunujen

matkustajia, elostelevat kahviloissa, aterioivat kapakoissa, joilla on koira kaluamassa luita pöydän alla ja jalkavaimo kantamassa ruokia pöydälle, jotka kitsastelevat, liottelevat muoteja, ihailevat murhenäytelmiä, halveksivat naisia, kuluttavat vanhoja saappaitaan, jäljittelevät Lontoota Pariisiin malliin ja Pariisia Pont-à-Moussonin malliin, tylsistyvät tylsistymistään, eivät toimita mitään, eivät tee mitään hyötyä, mutta eivät saa paljota vahinkoakaan aikaan.

Jos Félix Tholomyès olisi jäänyt maaseudulle koskaan Pariisia näkemättä, olisi hänestä tullut juuri tuollainen olento.

Jos he olisivat rikkaampia, sanottaisiin: he ovat keikareita; jos he olisivat köyhempiä, sanottaisiin: he ovat laiskureita. He ovat vallan yksinkertaisesti tyhjäntoimittajia. Näiden tyhjäntoimittajain joukossa löytyy ikävystyttäviä, ikävystyneitä, haaveilijoita ja muutamia täydellisiä narreja.

Keikarin ulkonaiseen olemukseen kuului näihin aikoihin korkea kaulus, muhkea kaulaliina, helyvitjainen kello, kolmet päällekkäin ladotut eriväriset liivit, siniset ja punaiset sisäpuolella, viheriä lyhytuumainen suippoliepeinen takki, hopeanappeja kahteen riviin ahdettuna aina olkapäihin asti, vielä kirkkaamman viheriäiset housut, joita molemmissa saumoissa koristi joukko viiruja, joita aina oli pariton luku, yhdestä yhteentoista, raja, minkä yli ei milloinkaan menty. Lisätkää siihen lyhytvartiset saappaat, joiden pohjissa oli pienet korkoraudat, korkea, kapealierinen hattu, tuuhea tukka, suunnaton kävelykeppi sekä sanasutkauksia ja sukkeluksia vilisevä puhetapa. Lopullisena koristuksena kannukset ja viikset. Tähän aikaan merkitsivät viikset porvaria ja kannukset jalankulkijaa.

Maalaiskeikari piti vaan pitempiä kannuksia ja mahtavampia viiksiä.

Siihen aikaan taistelivat Etelä-Amerikan tasavallat Espanjan kuningasta vastaan, Bolivar Morilloa vastaan. Kapealieriset hatut olivat kuningasmielisiä, ja niiden nimenä oli morillohatut; vapaamieliset pitivät leveälierisiä hattuja, ja niiden nimenä oli taas bolivarhatut.

Noin kahdeksan tai kymmenen kuukautta edellisillä sivuilla kerrottujen tapahtumain jälkeen, alkupuolella tammikuuta 1823, eräänä lumisade-iltana huvittelihe muuan tällainen keikari, tällainen tyhjäntoimittaja, tällainen "oikeinajatteleva", sillä hänellä oli päässään morillohattu, mitä huolellisimmin käärittynä suureen lämpimään viittaansa, jonkalainen vaatekappale myös kuului kylmänä vuodenaikana muodinmukaiseen pukuun, kiusaamalla ja hännämällä muuatta naisolentoa, joka tanssijaispukuun puettuna, kaula aivan paljaana, kukkia pääläella, risteili upseerikahvilan akkunoiden edustalla. Tämä keikari poltti sikaria, sillä niin juuri käski muoti.

Joka kerta kun nainen kulki hänen ohitseensa, puhalsi mies häntä kohti aika savupilven sikaristaan, samalla singahutellen haukkumasanoja, jotka olivat hänen mielestään olevinaan sukkelia ja hauskoja, kuten: "Olet niin hiton ruma! — Ett'et jo painu piiloon! — Eihän sulla ole hampaitakaan!" j.n.e., j.n.e. — Tämän herran nimi oli Bamatabois. Nainen, joka koristellun, surkean haamun lailla kulki edestakaisin lumella, ei vastannut sanaakaan, ei katsahnut sinne päinkään, vaelsihan vain mistään huolimatta synkän säännöllisesti rataansa, joka vei hänet joka viides minuutti tuon häväistystulvan ulottuville niinkuin kujajuoksuun tuomitun sotamiehen. Tämä huono tulos suututti luultavasti tyhjäntoimittajaa, koska hän läksi hiljaa hiipien ja nauruaan pidätellen pois päin kääntyneen naisen jälkeen, kumartui, sieppasi kadulta kourallisen lunta ja pisti sen äkkiä hänen selkäänsä paljaiden hartioiden välistä. Tyttö kirkkaisi raivostuneena, käännähti ympäri ja syöksyi kuin pantteri miehen kimppuun, iski kyntensä hänen kasvoihinsa ja huusi ja kiljui ja noitui kamalammin kuin pahinkaan humalassa räyhäävä rantajätkä. Nämä paloviinan käheällä äänellä oksennetut hirvittävät sadatukset lähtivät todellakin suusta, josta kaksi etuhammasta puuttui. Nainen oli Fantine.

Melua kuullessaan syöksyi kahvilasta joukottain upseereja, ohikulkijoita kasaantui, ja näin muodostui suuri kirkuva, huutava ja rähisevä piiri tämän mylläkän ympärille, missä vaivoin saattoi erottaa kaksi ihmis-olentoa, miehen ja naisen, miehen puolustautumassa, hattu maahan vierineenä, naisen iskemässä käsin ja jaloin, ulvoen, päähineettä, hampaita ja hivuksitta, raivosta tuhkanharmaana, hirvittävänä.

Äkkiä astui joukosta esiin suurikasvuinen mies, tarttui loan peittämää naista vyötäisistä ja sanoi: "Seuraa minua!"

Nainen kohotti katseensa; hänen raivoisa huutonsa vaikenä äkkiä. Hänen silmänsä kävivät lasimaisiksi, tuhkanharmaasta muuttui hän kuolonkalpeaksi, ja hän värisi kauhusta. Hän tunsu Javertin.

Keikari käytti tilaisuutta hyväkseen ja luikki nopeasti tiehensä.

Javert työnsi töllistelijät syrjään, hajotti piirin ja lähti onnetonta perässään laahaten kiiruusti astumaan vahtiasemaa kohti, joka oli torin toisessa päässä. Nainen ei tehnyt vastarintaa. Kumpainenkaan ei puhunut sanaakaan. Katselijain lauma seurasi kintereillä, haltioissaan jännityksestä, lasketellen tyhmiä sukkeluuksiaan. Mitä huutavampi kurjuus, sitä rivommat puheet.

Saavuttuaan poliisiasemalle, jona oli kamiinin lämmittämä suurehko huone, jota vartiosto piti hallussaan ja jonka kadunpuoleinen ovi oli lasilla ja rautaristikolla varustettu, avasi Javert oven, vei Fantinen mukanaan sisään ja sulki oven, niiden uteliasten suureksi pettymykseksi, jotka nousivat varpaisilleen ja kurkottelivat kaulojaan, nähdäkseen edes jotain vahtiaseman himmeän ruudun läpi. Uteliaisuus on herkuttelua. Nähdä on samaa kuin ahmia.

Päästyään huoneeseen vaipui Fantine liikkumattomaksi, mykäksi nurkkaan kuin koira, joka pelkää.

Muuan vartiomiehistä toi sytytetyn kynttilän pöydälle. Javert istuutui, veti taskustaan arkin leimapaperia ja ryhtyi kirjottamaan.

Tämänlaiset naiset on laki jättänyt täydellisesti poliisin mielivallasta riippuvaisiksi. Hän tekee heille mitä tahtoo, rankaisee heitä miten hyväksi näkee ja ottaa milloin haluaa takavarikkoon nuo heidän kaksi surullista omaisuuttaan, joita he kutsuvat elinkeinokseen ja vapaudekseen. Javert oli jäisen tyyni; hänen ankaroilla kasvoillaan ei näkynyt pienintäkään liikituksen merkkiä. Mutta kuitenkin oli hän vaipunut vakaviin, syviin aatoksiin. Hän harjotti jälleen, tosin ilman ylempää tarkastusta, mutta ottamalla varteen kaikki lahjomattoman omantunnon viittaukset, pelottavaa päätösvaltaansa. Tällä hetkellä tunsikin hän taas komisariotuolinsa muuttuvan tuomarinistuimeksi. Hän oli tuomari. Hän tutki ja tuomitsi. Hän kokosi kaikki mahdolliset ajatuksensa sen tärkeän asian ympärille, jota hän par'aikaa toimitti. Jota syvemältä hän tutki tämän naisen juttua, sitä enemmän tunsikin hän raivonsa kohoavan. Oli ilmeistä, että hän oli nähnyt rikoksen. Hän oli nähnyt tuolla kadulla kaiken ulkopuolella olevan kurjan olennon sadattelevan ja pahoin pitelevän yhteiskuntaa talonomistajan ja valitsijamiehen henkilössä. Portto oli rohjennut käydä valtion kansalaisen kimppuun. Hän oli nähnyt sen omin silmin, hän, Javert. Hän kirjotti sanaakaan lausumatta.

Saatuaan työnsä valmiiksi vahvisti hän sen nimimerkillään, taivutti paperin kokoon ja sanoi vartioston päällikölle, antaen hänelle asiakirjan: "Ottakaa kolme miestä ja viekää tämä tyttö vankilaan". — Ja kääntyen Fantineen päin tiuskasi hän: "Sait kuusi kuukautta".

Onneton vavahti.

"Kuusi kuukautta! Kuusi kuukautta vankeutta!" huusi hän. "Kuusi kuukautta ja seitsemän souta päivässä! Mutta miten käy Cosetten? tyttäreni! tyttäreni! Minä olen vielä yli sata frangia velkaa Thénardiereille, herra komisario, tiedättekö sitä?"

Nousematta seisomaan laahautui hän pitkin likaista, märkää kivilattiaa, jota kaikkien näiden miesten kuraiset saappaat polkivat, polvillaan kulkien, kädet ristissä, Javertia kohti.

"Herra Javert", sanoi hän, "rukoilen armaa. Vakuutan Teille, ett'ei syy ollut minussa. Jos olisitte nähneet, miten se alkoi, myöntäisitte sen varmasti. Vannon Teille kautta pyhän Jumalan, ett'ei syy ollut minussa. Se tuntematon herra se pani lunta minun selkääni. Mikä oikeus hänellä oli panna lunta minun selkääni, vaikka minä siinä vallan rauhassa kuljin enkä tehnyt pahaa kenellekään? Se minut suututti. Katsokaas, minä olen hiukan sairas! Ja sitten hän oli syytänyt minulle hävyttömyyksiä jo pitkät ajat. Olet niin ruma! Ei sulla ole hampaitakaan! Kyllä minä tiedän vallan hyvin, ett'ei minulla ole hampaita! Minä en tehnyt iki-mitään. Ajattelin: se herra vain huvitteleikse. Olin oikein siivosti, en häntä edes puhutellut. Mutta sitten hän pani lunta selkääni. Herra Javert, hyvä herra komisario! Eikö siellä ollut ketään, joka olisi nähnyt tapahtuman ja joka todistaisi minun puhuvan totta? Ehkei minun olisi pitänyt suuttua. Mutta tiedättehän, heti ensi tuokiossa ei sitä voi niin hillitä itseään. Sitä niin kiihtyy. Ja sitten kun pistetään aivan odottamatta kylmää lunta selkään. Tein väärin kun revin sen herran hatun. Miksi on hän mennyt tiehensä? Pyytäisin häneltä anteeksi. Ah! hyvä Jumala! Minä niin mielelläni pyytäisin häneltä anteeksi. Armahtakaa minua vain tämä kerta, herra Javert! Katsokaas, Te ette sitä tiedä, vankilassa voi ansaita vain seitsemän souta, se ei ole hallituksen syy, mutta seitsemän souta siellä vain voi ansaita, ja ajatelkaahan, minun on hankittava sata frangia, tai muuten lähettävät ne pikku tyttöni takaisin. Ah, Jumalani! En voi ottaa häntä luokseni. Minä elän niin kurjan kurjaa elämää! Oi, Cosetteni! Oi Pyhän Neitsyen pikku enkeli, mitä sinusta tulisikaan, kullannuppuseni! Nähkääs, ne ovat Thénardiereja, kapakoitsijoita, talonpoikia, eivät ne mistään välitä. Rahaa heille pitää. Älkää panko minua vankilaan! Katsokaas, samalla Te heittäisitte pienen lapsiraukan maantielle, oman onnensa nojaan, talvipakkaseen, täytyyhän raukkaa hiukan sääliä, hyvä herra Javert! Jos tyttö olisi suurempi, niin johan se jotain ansaitsisikin, mutta nuori on vielä kovin, ei kykene eikä jaksaa vielä. En minä niin huono nainen ole kuin näytän. Eivät minua irstaisuus ja hekuman halu ole tähän tilaan saattaneet. Kurjuus pakotti minut paloviinaakin juomaan. En siitä yhtään pidä, mutta se tylsistyttää. Kun vielä olin onnellinen, olisi tarvinnut vain silmätä laatikkoihini, nähdäkseen, ett'en minä ollut mikään kiemaileva,

hulttioin nainen. Minulla oli liinavaatteitakin, paljon liinavaatteita. Armahtakaa minua, herra Javert!"

Näin hän puhui murtuneena, nyyhkytysten värisyttämänä, kyynelten sokaisemana, kaula paljaana, käsiään väänneillä, yskien kuivaa, repivää yskäänsä, sopertaen sanojaan hiljaa kuin kuolevan äänellä. Suuri kärsimys on jumalainen, kauhistava säde, joka muuttaa kurjain muodon. Tällä hetkellä oli Fantinesta jälleen tullut kaunis. Tuon tuostakin herkesi hän puhumasta, suudellakseen hellästi salapoliisin takinlievettä. Hän olisi pehmittänyt kivisydämenkin; mutta puusydäntä ei pehmitä mikään.

"Kas niin", sanoi Javert. "Olen kuunnellut sinua. Oletko puhunut suusi puhtaaksi? Matkaan ja heti! Kuusi kuukautta tulet istumaan. Itse ijankaikkinen Isä omassa personassaan ei voisi sitä enään estää".

Tästä juhlallisesta sanasta, *itse ijankaikkinen Isä omassa personassaan ei voisi sitä enään estää*, käsitti Fantine, että tuomio oli epuuttamattomasti lausuttu. Hän lysähti kasaan ja mutisi:

"Armoa!"

Javert käänsi selkensä.

Sotilaat kävivät häneen käsiksi.

Vähää ennen oli muuan mies astunut sisään kenenkään huomaamatta. Hän oli sulkenut oven, asettunut nojalleen sen pieltä vastaan ja kuullut Fantinen epätoivoiset rukoukset.

Juuri kun sotilaat tarttuivat onnettomaan, joka ei tahtonut nousta, astui hän esiin varjosta ja sanoi:

"Viipykäähän hetkinen!"

Javert katsahti sinne päin ja tunsi herra Madeleinen. Hän otti hatun päästään, tervehti jonkunlaisella suuttuneella kömpelyydellä ja virkkoi:

"Suokaa anteeksi, herra pormestari..."

Tämä sana "herra pormestari" teki Fantineen kummallisen vaikutuksen. Hän kohousi aivan suoraksi kuin maasta nouseva haamu, työnsi molemmin käsin syrjään sotilaat, astui suoraan herra Madeleinen eteen ennenkuin häntä ehdittiin estää ja huusi, katsellen häntä raivostuneena, mielipuolen lailla:

"Vai niin! Sinä siis olet se herra pormestari!"

Sitten rähähti hän nauruun ja sylki häntä kasvoihin.

Herra Madeleine pyyhki kasvonsa ja sanoi:

"Komisario Javert, päästäkää tämä nainen vapaaksi".

Javert oli tulemaisillaan hulluksi. Hän tunsi tällä hetkellä, isku iskulta, toinen toisiinsa sekaantuneina, voimakkaampia mielenliikutuksia kuin hän oli eläissään saanut kokea. Nähdä yleisen naisen sylkevän pormestaria kasvoihin, se oli niin hirvittävä seikka, että hän olisi kaikkein rohkeimmissakin otaksumisissaan pitänyt pyhyiden häväistyksenä edes luulla moista mahdolliseksikaan. Kun hän taas toiselta puolen ajatuksiensa salaisimmassa sopukassa vertaili hämärästi toisiinsa sitä, mitä tämä nainen oli, sekä sitä, mitä tämä pormestari saattoi olla, niin huomasi hän kauhistuen tämän ennen kuulumattoman hyökkäyksen aivan luonnolliseksi. Mutta kun hän näki tämän pormestarin, tämän valtion virkamiehen pyyhkivän rauhallisesti kasvojaan ja sanovan: *Päästäkää tämä nainen vapaaksi*, oli hänen hämmästyksensä suunnaton. Hän ei kyennyt ajattelemaan eikä puhumaan. Kaiken mahdollisen hämmästyksen väkevin isku oli kohdannut häntä. Hän mykistyi.

Nämä sanat olivat Fantineen iskeneet yhtä voimakkaasti. Hän kohotti paljaat käsivartensa ja tarrautui kamiinin peltiin aivan kuin ei voisi enään pysyä pystyssä. Hän pälyili neuvottomana ympärilleen ja alkoi puhua hiljaisella äänellä kuin itsekseen:

"Vapaaksi! Annetaanko minun poistua! Eikö minun tarvitsekaan mennä vankilaan kuudeksi kuukaudeksi! Kuka niin sanoo? Ei ole mahdollista, että joku niin sanoo. Olen kuullut väärin. Ei se voi olla tuo pormestarihirviö! Tekö sen sanoittekin, hyvä herra Javert, että minut piti päästettävän vapaaksi? Oi, niin! Minä selitän Teille kaikki ja Te annatte minun mennä. Tuo pormestarihirviö, tuo vanha pormestari-konna, hän on syyppä kaikkeen. Ajatelkaahan, herra Javert, että hän ajoi minut pois työstä muutamain kielikellojen takia, jotka juoruilevat ja panettelevat parempiaan. Eikö olekin hirvittävä: häätää köyhä nainen, joka tekee työnsä rehellisesti! Sitten en enään voinut ansaita tarpeeksi, ja siitä alkoi koko onnettomuus. Kaikkein ensinnä pitäisi tehdä muuan parannus oloihin, ja nämä herrat poliisit sen kai ottavatkin huolekseen, se nimittäin, että estettäisiin vankilatöiden johtajia tekemästä vääryyttä köyhille ihmisille. Selitän sen Teille heti. Katsokaas, ensin ansaitsee kaksitoista souta paitojen neulomisella, sitten putoo se yhdeksään, ja silloin on mahdotonta enään elää. Täytyy yrittellä kaikkea,

mihin pystyy. Katsokaas, minullahan oli pikku Cosette, minunhan täytyi ihan pakosta ruveta huonoksi naiseksi. Te ymmärrätte nyt, että juuri tuo pormestari-konna on syypää kaikkeen. Sitten minä tallasin jalkoihini sen herran hatun siellä upseerien kahvilan edustalla. Mutta hänhän oli lumellaan tarvellyt koko pukuni. Ei meikäläisillä ole muuta kuin yksi silkkipuku iltaisin käytettäväksi. Minä en todellakaan ole koskaan tehnyt pahaa tahallani, ihan totta, herra Javert, ja minä näen kaikkialla naisia, jotka ovat paljon pahempia kuin minä, mutta jotka ovat sentään paljon onnellisempia. Oi, herra Javert, Tehän sanoittekin, että minut saa päästää menemään! Hankkikaa tietoja, kysykää isännältäni, nyt minä maksan taas vuokranikin, kyllä ne sanovat, että minä totta puhun. Ah! Jumalani, pyydän tuhannesti anteeksi, minä koskin huomaamattani tuohon kamiinin peltiin, ja nyt tulee savua sisään".

Herra Madeleine kuunteli häntä suurella tarkkuudella. Fantinen puhuessa oli hän kaivanut liivin taskusta rahakukkaronsa ja avannut sen. Se oli tyhjä. Hän oli pistänyt sen jälleen taskuun. Hän virkkoi Fantinelle:

"Miten suureksi sanoittekaan veikanne?"

Fantine, joka katseli vain Javertia, kääntyi häneen päin:

"En minä sulle puhu!"

Sitten ilkkui hän sotilaille:

"Sanokaas Tekin, näittekö kun minä syljin sitä herraa kasvoin? Sinä vanha pormestari-roisto, sinä tulet tänne minua pelottelemaan, mutta minäpä en pelkää sinua. Minä pelkään herra Javertia. Minä pelkään hyvää herra Javertiani!"

Näin puhuen kääntyi hän jälleen komisarioon päin:

"Kaikesta huolimatta, herra komisario, täytyy noudattaa oikeutta. Vaikka kyllähän minä uskon, että Te, herra komisario, oikeutta noudatattekin. Asia onkin hyvin yksinkertainen: muuan mies huvitteleikse pistämällä lunta erään naisen selkään, se nauratti kovasti upseereja, täytyyhän sitä jollain huvitellakin, mehän olemmekin olemassa sitä varten, että meidän sopii huvitella, eikös niin! Ja sitten saavutte Te paikalle, Teidänhän on pakko toimittaa järjestystä, Te tuotte vahti-asemalle naisen, joka on käyttäytynyt sopimattomasti; mutta kun tarkemmin asiaa ajattelette ja mietitte hyvässä sydämässänne, käskette Te päästää minut vapaaksi, ja se tapahtuu tuon pienokaisen takia, sillä kuusi kuukautta vankeutta estäisi minua elättämästä lastani. Mutta muistakin olla toiste siivommalla, lunttu! Ah! kyllä minä olenkin, herra Javert! Minulle saa nyt tehdä mitä tahansa, minä en hievahtakaan. Mutta tänään minä huusin, katsokaas, se teki niin pahaa, minä en osannut aavistaakaan, että se herra sitä lunta laittaisi, ja sitten, sen olen jo sanonutkin, minä en voi oikein hyvin, minä yskin, minun on vatsassani niinkuin mikäkin palo, joka polttaa, ja lääkärikin sanoo: hoitakaa terveyttänne. Koettakaapas, tässä näin, antakaahan kätenne, älkää peljätkö, ihan tässä näin".

Hän ei itkenyt enää, hänen äänensä oli hyväilevä, ja hän painoi Javertin isoa, karkeata kättä valkeaa, pehmyttä poveansa vasten, tähytellen häntä hymyhuulin.

Äkkiä rupesi hän järjestämään sotkeutunutta pukuaan, oikoi hameensa ryppyjä, se kun oli hänen ryömiessään kohonnut melkein polviin asti, ja astui ovelle puhellen puoliääneen sotilaille ja tuttavallisesti päätään nyökäytellen:

"Ystäväiseni, herra komisario sanoi, että minä pääsen vapaaksi, ja nyt minä menen".

Hän tarttui säppiin. Askel vielä, ja hän oli kadulla.

Javert oli aina tähän hetkeen asti pysynyt liikkumattomana, silmä maahan iskettynä, seisoen tämän näytelmän keskellä kuin paikaltaan joutunut kuvapatsas, joka vaan odottaa, että se nostettaisiin soppeensa takaisin.

Säpin loksahdus havahutti hänet. Hän kohotti katseensa, ja hänen kasvoilleen asettui jyrkän käskevä, mahtava ilme.

"Vahtimies!" huusi hän. "Ettekö näe, että tuo puolihullu menee tiehensä! Kuka on käsenyt Teidän päästää hänet vapaaksi?"

"Minä", sanoi Madeleine.

Fantine oli Javertin äänen kuullessaan vavahtanut ja hellittänyt kädestään säpin niinkuin yllätetty varas hellittää varastetun esineen. Kuullessaan Madeleinen äänen kääntyi hän ympäri, ja tästä silmänräpäyksestä alkaen kulki hänen katseensa, hänen uskaltamatta lausua sanaakaan, hänen uskaltamatta vapaasti hengittääkään, vuorotellen Madeleimesta Javertiin ja Javertista Madeleineen,

aina sen mukaan kuka kulloinkin puhui.

On silmännähtävää, että Javert oli niinkuin sanotaan "poissa raiteiltaan", koska hän rohkeni näin töykeästi puhutella vahtimiestä sen jälkeen kun pormestari oli käskenyt päästää Fantinen vapaaksi. Oliko hän tullut unohtaneeksi herra pormestarin läsnäolon? Oliko hän ehkä selittänyt itsekseen, että kenenkään "esivallan virkamiehen" oli mahdotonta antaa moista käskyä, ja että herra pormestari oli varmaankin tahtomattaankin lausunut toista kuin oli ajatellut? Taikka ajatteliko hän näiden aavistamattomain tapahtumain jälkeen, joita hän oli kahden viimeisen tunnin aikana nähnyt, että nyt täytyi tehdä ratkaisun päätös, että nyt oli välttämätöntä pienen tekeytyä suureksi, salapoliisiin muuttua käskeväksi virkamieheksi, järjestysmiehen kohoutua tuomariksi, ja että tässä äärimäisessä tapauksessa järjestys, laki, siveys, hallitus, koko yhteiskunta olivat hahmostuneet häneen, Javertiin?

Olkoon sen asian laita miten tahansa, mutta kun herra Madeleine oli lausunut tuon painostavan sanansa *minä*, nähtiin poliisikomisario Javertin kääntyvän herra pormestariin päin ja sanovan hänelle silmät maahan luotuina, mutta ääni lujana, kasvot kalpeina, kylminä, huulet sinisinä, katse epätoivoisena, ruumis huomaamattoman värityksen tärisyttämänä, sanovan, mitä ei kukaan olisi voinut uskoa mahdolliseksi:

"Herra pormestari, se ei käy päinsä".

"Kuinka, eikö käy?" ihmetteli Madeleine.

"Tämä nainen on loukannut valtion kansalaista".

"Komisario Javert", virkkoi herra Madeleine lepyttävästi, tynesti, "kuulkaahan, Te olette rehellinen mies, eikä minun tule olemaan vaikeata selvittää asiata Teidän kanssanne. Näin tapahtui seikka. Minä kuljin torin poikki juuri kun Te toitte tuota naista tänne. Siellä oli vielä väkeä seisoskelemassa, minä kuulustelin heitä, minä sain tietää kaikki: herrasmieheissä oli ollut koko syy, ja juuri hänet olisi Teidän oikeutta harrastavana poliisina pitänyt vangita".

Javert yritti:

"Tämä kurjahan herjasi juuri lisäksi herra pormestaria".

"Se on minun asiani", sanoi herra Madeleine. "Vai eikö loukkaus koske yksinomaan minua? Minä kai voin tehdä sen mitä tahdon".

"Suokaa anteeksi, herra pormestari. Loukkaus ei kuulu Teille, se kuuluu tuomioistuimelle".

"Komisario Javert", vastasi herra Madeleine, "ensimmäinen oikeusistuin on omatunto. Minä olen kuullut tämän naisen puheet. Tiedän kyllä, mitä teen".

"Mutta minä, herra pormestari, minä en ymmärrä, mitä näen".

"Tyytykää siis tottelemaan".

"Tottelen virkavelvollisuuttani. Minun virkavelvollisuuteni määrää, että tämän naisen täytyy istua kuusi kuukautta vankilassa".

Herra Madeleine vastasi tynesti:

"Painakaa mieleenne tämä: hän ei istu siellä päivääkään".

Kuullessaan näin jyrkkää puhetta rohkeni Javert katsoa pormestaria lujasti silmiin ja sanoa, vaikkakin yhä syvästi kunnioittavalla äänensävyllä:

"Olen vallan epätoivossa, kun minun täytyy vastustaa herra pormestaria, se tapahtuu ensi kerran eläissäni, mutta suvainnettehan minun huomauttaa, että minä en ole hetkeksikään väistynyt lailliselta virka-alaltani. Pysykäämme siis, kuten herra pormestari tahtoo, vain siinä herrasmiehen jutussa. Minä olin näkemässä. Tämä nainen hyökkäsi herra Bamataboisin, vaalioikeutetun kansalaisen ja tuon kauniin kolmikerroksisen kivitalon omistajan kimppuun, joka sijaitsee puistokadun kulmassa ja jossa on useita parvekkeitakin. Tapahtuuhan sitä tosin yhtä ja toista tässä maailmassa! Mutta oli muu miten tahansa, herra pormestari, tämä asia kuuluu järjestyspoliisille ja minulle ja minä pidätän tämän naisen".

Silloin pani herra Madeleine kätensä ristiin rinnalleen ja sanoi ankaralla äänellä, jota ei kaupungissa oltu vielä koskaan kuultu:

"Asia, josta puhutte, kuuluu kunnallispoliisin päätäntövaltaan. Rikoskaaren yhdeksännen, yhdennentoista, viidennentoista ja kuudennenkymmenennenkuudennen pykälän mukaan olen minä tämän asian tuomari. Määrään, että tämä nainen on päästettävä vapaaksi".

Javert yritti yhä panna vastaan.

"Mutta, herra pormestari..."

"Muistutan Teille vuonna 1799, 13 päivä joulukuuta vahvistetun lain kahdeksattakymmenettäensimmäistä pykälää, jossa puhutaan mielivaltaisesta vangitsemisesta".

"Herra pormestari, sallikaahan..."

"Ei sanaakaan!"

"Kuitenkin..."

"Ulos!" sanoi herra Madeleine.

Javert otti iskun vastaan silmää räpäyttämättä keskelle rintaa kuin venäläinen sotamies. Hän kumarsi maahan asti herra pormestarille ja läksi.

Fantine väistyi ovelta ja näki huumaantuneena hänen kulkevan ohitse.

Mutta hänessäkin raivosi outo myllerrys. Hän oli juuri nähnyt kahden vastakkaisen mahdin taistelevan itsestään. Hän oli omin silmin nähnyt kamppailevan näiden kahden miehen, joiden vallassa olivat hänen vapautensa, elämänsä, henkensä, lapsensa; toinen heistä raastoi häntä pimeyteen päin, toinen nosti häntä valoa kohti. Tässä taistelussa, jonka suhteita hänen kauhunsa suurensi, näyttivät nuo kaksi miestä hänestä jättiläisiltä; toinen puhui kuin hänen paha henkensä, toinen puhui kuin hänen hyvä enkelinsä. Enkeli oli voittanut pahanhengen, ja tämä enkeli, tämä vapauttaja — hän värisi kiireestä kantapähän sitä ajatellessaan — oli juuri sama mies, jota hän inhosi, sama pormestari, jota hän oli niin kauvan pitänyt kaiken onnettomuutensa syynä, sama Madeleine, joka pelasti hänet juuri sillä hetkellä, kun hän herjasi häntä mitä loukkaavimmin sanoin! Oliko hän siis erehtynyt? Pitikö hänen siis muuttaa kaikki ajatuksensa?... Hän ei tiennyt, hän vapisi. Hän kuunteli huumautuneena, hän katseli peljästyneenä, ja joka sanasta, minkä herra Madeleine lausui, tunsii hän pakenevan ja väistyvän sydämestään vihan synkeän pimeyden ja syttyvän rintaansa lämmittävän sanomattoman onnen, luottamuksen ja rakkauden valon.

Kun Javert oli lähtenyt, kääntyi herra Madeleine hänen puoleensa ja puhui hänelle hitaasti ja vaivaloisesti kuin mies, joka ei tahdo itkeä:

"Kuulin kaikki. En tiennyt mitään kaikesta siitä, mitä äsken ilmoititte. Luulen, että puhutte totta, ja tunnen, että puhutte totta. En tiennyt edes siitä, että Te olitte poistunut tehtaastani. Miksi ette kääntynyt heti minun puoleeni? Mutta koettakaamme järjestää asiat näinkin: minä maksan velkanne, minä noudan lapsenne tahi menette Te häntä hakemaan. Te asetutte asumaan tänne, Pariisiin tai minne vaan tahdotte. Minä otan pitääkseni huolta sekä Teidän lapsestanne että Teistä. Teidän ei tarvitse enää tehdä työtä, ell'ette halua. Minä annan Teille niin paljon rahaa kuin tarvitsette. Te muututte jälleen kunnialliseksi ja hyväksi ihmiseksi, tullessanne onnelliseksi. Ja kuulkaa, minä julistan Teille tässä, jos kaikki on niinkuin sanotte, ja minä en sitä epäile, että Te ette ole milloinkaan lakannutkaan olemasta siveä ja hyvä Jumalan edessä. Oi vaimo parka!"

Tämä oli enemmän kuin Fantine-raukka saattoi kestää. Saada Cosette! Päästä tästä häpeällisestä elämästä! Elää vapaana, rikkaana, onnellisena, kunniallisena Cosetten kanssa! Nähdä äkkiä keskellä synkimmän kurjuuden puhkeavan kaikkien näiden paratiisin todellisuus-kukkain! Hän katseli kuin huumautuneena tätä miestä, joka hänelle puhui, ja hän puhkesi katkonaisiin nyyhkytyksiin: oh! oh! oh! Hänen polvensa taipuivat, hän heittäytyi herra Madeleinen jalkoihin, ja ennenkuin Madeleine ehti estää tunsii hän käteensä tartuttavan ja huulten painuvan sitä suutelemaan.

Sitten Fantine menetti tajuntansa.

KUODES KIRJA

1.

Lepo alkaa.

Herra Madeleine toimitti Fantinen talossaan sijaitsevaan sairashuoneeseen. Hän jätti hänet laupeudensisarten huostaan, jotka panivat hänet vuoteeseen. Hän sai kovan kuumeen. Suurimman osan yötä hän houraili ja huusi. Lopulta hän kuitenkin vaipui uneen.

Seuraavan päivän keskivaiheilla heräsi Fantine, hän kuuli hengitystä vuoteensa äärestä, hän työnsi uutimet syrjään ja näki herra Madeleinein seisovan siinä vieressään, silmät tähdättyinä johonkin hänen päänsä yläpuolelle. Tämä katse oli täynnä sääliä, tuskaa ja rukousta. Hän seurasi sen suuntaa ja näki sen kohdistuvan seinään kiinnitettyyn ristiinnaulitunkuvaan.

Herra Madeleine oli nyt Fantinen silmissä tykkänään muuttanut muotoansa. Hän näytti hänestä valohohteen ympäröimältä. Madeleine oli ikäänkuin rukouksiin vaipunut. Fantine katseli häntä kauvan, uskaltamatta keskeyttää. Sitten kysyi hän arasti:

"Mitä Te siinä teette?"

Herra Madeleine oli ollut tässä asennossa jo tunnin ajan. Hän oli odottanut Fantinen heräämistä. Hän tarttui tytön käteen, koetteli hänen valtasuontansa ja vastasi:

"Mitenkä voitte nyt?"

"Hyvin, nukuinkin aika lailla", sanoi hän. "Luulen tästä pian paranevani. Ei tämä niin vaarallista ole".

Madeleine virkkoi sitten, vastaten hänen ensimmäiseen kysymykseensä ikäänkuin olisi sen vast'ikään kuullut:

"Minä rukoilin tuota kärsivää tuolla ylhäällä".

Ja lisäsi ajatuksissaan: "Täällä alhaalla kärsivän puolesta".

Herra Madeleine oli käyttänyt yön ja aamupäivän tietojen hankkimiseen. Hän tiesi nyt kaikki. Hän tunsu pienimpiä yksityiskohtiaan myöten Fantinen surkean tarinan. Hän jatkoi:

"Te olette paljon kärsinyt, äiti parka! Oi, älkää kohtaloanne surkutelko, Teillä on nyt valittuin osa. Tällä lailla tekevät ihmiset enkeleitä. Se ei ole heidän vikansa; he eivät osaa toisin menetellä. Katsokaas: helvetti, josta tulette, on ensimmäinen muoto taivasta. Täytyy alkaa siitä".

Hän huokasi raskaasti. Ja Fantine hymyili hänelle tuota merkillistä hymyään, josta puuttui kaksi hammasta.

Javert oli samana yönä kirjottanut kirjeen. Hän jätti tämän kirjeen itse seuraavana aamuna Montreuil-sur-Mer postitoimistoon. Se oli osotettu Pariisiin: *Herra Chabouilletille, herra poliisipäällikön sihteeriille*. Vahtiaseman tapahtumat olivat tulleet yleisesti tiedoksi, ja niin päättelivätkin postitoimiston hoitajatar ja muutamat muutkin henkilöt, jotka näkivät kirjeen ennen lähettämistä ja jotka tunsivat Javertin käsialan osotteessa, että kirje sisälsi hänen eronhakemuksensa.

Herra Madeleine kiiruhti kirjottamaan Thénardiereille. Fantine oli heille velkaa satakaksikymmentä frangia. Hän lähetti heille kolmesataa frangia, käskien heitä pitämään summan hyvänään ja heti tuomaan lapsen Montreuil-sur-Meriin, missä sen sairas äiti sitä kärsimättömästi odotti.

Tämä häikäisi Thénardierin. — "Älkäämme hiidessä päästäkö lasta käsistämme!" sanoi hän eukolleen. "Tuosta pikku sirkkusestapa alkaa väännyä oikea lypsylehmä. Arvaanpa asian. Joku löylynlyömä on piikiintynyt äitiin".

Thénardier lähetti vastaukseksi mainiosti sommitellun menoluettelon, joka päättyi viiteensataan frangiin. Tähän luetteloon sisältyi muuan yli kolmensadan frangin erä kahden eittämättömän varman laskun nojalla, toinen lääkäriltä, toinen apteekkarilta, jotka olivat hoitaneet ja lääkinneet kahden pitkän sairauden aikana Époninea ja Azelmaa. Kuten olemme huomauttaneet, ei Cosette ollut päivääkään sairastanut. Tarvitsi vain hiukan muuttaa nimiä, siinä koko juttu. Thénardier kirjotti luettelon syrjään: *saatu rahassa kolmesataa frangia*.

Herra Madeleine lähetti heti kolmesataa frangia lisää ja kirjotti: Tuokaa heti Cosette tänne.

"Hei hemmetissä!" sanoi Thénardier, "älkäämme hellittäkö lasta käsistämme".

Mutta Fantine ei ottanut parantuakseen. Hän oli yhä sairashuoneessa.

Sisaret olivat alussa vain sangen vastenmielisesti hoitaneet ja vaalineet "tätä naikkosta". Joka on nähnyt Reimsin tuomiokirkon korkokuvat, muistaa varmaankin sen alahuulen nyrpistyksen, millä viisaat neitseet kunnioittavat tyhmiä neitsetä. Tuo antiikkinen ylenkatse, jota vestanneitsyet osottivat itämaalaisille ilotyöille, on kaikkein syvimpiä naisellisen arvokkuuden tunteita; laupeuden sisaret olivat sitä tunteneet, sitäkin suuremmassa määrässä, kun heidän uskontonsa oli siinä apuna. Mutta muutamain päivän päästä oli Fantine riisunut heiltä aseet. Hänellä oli aina huulillaan lempeitä ja ystävällisiä sanoja, ja hänen äidinrakkautensa oli liikuttava. Kerrankin kuulivat sisaret hänen kuumehoureissa puhelevan: "Minä olen syntiä tehnyt, mutta kun saan lapseni luokseni, niin on se sen merkki, että Jumala on minulle anteeksi antanut. Kun minä vielä paheessa ryvin, en olisi tahtonut pitää Cosettea luonani, minä en olisi voinut kestää hänen ihmettelevää, surullista katsettaan. Mutta juuri hänen tähtensä minä pahetta harjotinkin, ja siitä syystä antaa Jumala minulle anteeksi. Minä tunnen varmasti Jumalan siunauksen heti kun Cosette vaan tulee tänne. Minä häntä katselin, tekisi minulle niin hyvää katsella sitä viatonta lasta. Hän ei tiedä mitään. Hänhän on enkeli, sisareni! Siinä ijässä eivät siivet vielä ole pudonneet".

Herra Madeleine kävi häntä katsomassa kaksi kertaa päivässä, ja aina kysyi Fantine häneltä:

"Joko minä kohta saan nähdä Cosetteni?"

Hän vastasi:

"Ehkä huomen-aamulla. Odotan häntä saapuvaksi millä hetkellä tahansa".

Ja äidin kalpeat kasvot säteilivät.

"Ah!" sanoi hän, "kuinka tulenkaan onnelliseksi!"

Sanoimme juuri, ett'ei hän ottanut parantuakseen. Päinvastoin näytti hänen tilansa pahenevan viikko viikolta. Tämä paljaalle iholle hartioiden väliin pistetty lumikourallinen oli saanut aikaan äkillisen seisahduksen hikirauhasten toiminnassa, ja seurauksena oli, että hänessä jo vuosikausia kytenyt tauti nyt puhkesi voimakkaammin ilmi. Niihin aikoihin alettiin rintatautien tutkimisessa ja hoidossa seurata Laënnecin mainioita ohjeita. Lääkäri tutki Fantinea ja pudisti päätään.

Herra Madeleine sanoi lääkärille:

"No?"

"Eikö hänellä ole lapsi, jota hän haluaa nähdä?" kysyi lääkäri.

"On".

"Koettakaa noutaa se kiiruusti".

Herra Madeleine vavahti.

Fantine kysyi häneltä:

"Mitä lääkäri sanoi?"

Herra Madeleine pakottautui hymyyn.

"Hän käski noutamaan hyvin pian lapsenne. Siitä Te paranette".

"Oi niin!" huudahti hän, "siinä on hän oikeassa! Mutta minkätähden viivyttelevät ne Thénardierit niin kauvan sitä lasta! Oi, hän tulee, minun pikku Cosetteni! Vihdoinkin saan nähdä tuon kultalapsen ja pitää hänet oikein luonani!"

Mutta Thénardier "ei hellittänytkään lasta käsistään", vetihän vaan tuhansia verukkeita. Cosette oli muka hiukan sairaloinen vielä eikä voinut näin talvisydännä lähteä matkalle. Ja sitten oli siellä ja täällä paikkakunnalla joukko kiireellisiä pikku velkoja, joista hänen piti nyt ottaman selkoa, j.n.e., j.n.e.

"Minä lähetän jonkun hakemaan Cosetten", sanoi ukko Madeleine. "Jos on tarvis, lähden itse".

Hän piirsi Fantinen sanelun mukaan seuraavan kirjeen, jonka alle Fantine piirsi nimensä:

"Herra Thénardier,

"Jättäkää Cosette tämän kirjelijun tuojalle. Kyllä ne pikku velat maksetaan. Saan täten

tervehtiä kunnioittaen.

"*Fantine*".

Sillävälän sattui muuan aavistamaton tapaus. Veistäkäämme pä miten veistämmeekin sitä salaperäistä marmorilohkareta, mistä elämämme on muodostettu, aina näkyy siinä kohtalon musta juova.

2.

Miten Deanista voi tulla Champ.

Eräänä aamuna herra Madeleine istuessa työhuoneessaan järjestämässä edeltäpäin muutamia kiireellisiä virka-asioita Montfermeilen matkan varalta, tultiin ilmottamaan, että poliisikomisario Javert tahtoi häntä puhutella. Kuullessaan tuon nimen ei herra Madeleine voinut olla tuntematta vastenmielistä vaikutusta. Vahtiasemalla sattuneiden tapausten jälkeen oli Javert alkanut vältellä häntä yhä enemmän, eikä herra Madeleine ollut häntä sen koommin nähnyt.

"Käskekää sisään", sanoi hän.

Javert astui huoneeseen.

Herra Madeleine istui lähellä uunia, kynä kädessä, katse kiintyneenä asiakirjavihkoon, jota hän selaili ja johon hän teki syrjähuomautuksia ja joka sisälsi katupoliisin tiedonantoja rikkomuksista järjestyssääntöjä vastaan. Hän ei antanut Javertin tulon lainkaan häiritä itseään. Hän ei saattanut olla ajattelemaan Fantine raukkaa, ja hän katsoi sopivaksi esiintyä kylmänä, virallisena.

Javert tervehti kunnioittavasti herra pormestaria, joka istui selkä päin. Herra pormestari ei suvainnut katsahtakaan häneen, vaan jatkoi asiakirjojensa tarkastelemista.

Javert eteni pari kolme askelta ja pysähtyi sitten, hiljaisuutta häiritsemättä.

Kasvonpiirteiden tutkija, joka olisi tuntenut Javertin luonteen, joka olisi pitempiä aikoja tarkastellut tätä sivistyneen yhteiskunnan palvelukseen joutunutta villi-ihmistä, tätä kummallista roomalaisen, spartalaisen, munkin ja sotamiehen sekotusta, tätä läpeensä rehellistä vakoilijaa, tätä neitseellistä salaurkkijaa, kasvonpiirteiden tutkija, joka olisi tuntenut hänen salaisen, vanhan vastenmielisyytensä herra Madeleinea kohtaan, hänen riitansa pormestarin kanssa Fantinen jutussa, ja joka olisi nyt silmäillyt Javertia, olisi hämmästyneenä huudahtanut: Mitä on tapahtunut? Jokainen, joka olisi tuntenut hänen suoran, selvän, lahjomattoman, ankaran ja jyrkän omantuntonsa, olisi huomannut, että Javertille oli sattunut joku merkittävämpi sisäinen kamppailu. Sillä Javertin sielussa ei liikkunut mitään, mikä ei myös kuvastunut hänen kasvoilleen. Hän oli taipuvainen, kuten rajut ihmiset yleensä, odottamattomiin äkkikäännteisiin. Hänen kasvoillaan ei ollut vielä milloinkaan esiintynyt näin outoa, näin kummallista ilmettä. Sisään astuessaan oli hän kumartanut herra Madeleineille, silmissä katse, missä ei näkynyt ei kaunaa, ei vihaa eikä epäluuloa, ja jäänyt seisomaan hänen nojatuolinsa taakse; ja yhä seiso i hän siinä nöyrässä asennossa, teeskentelemättömän jyrkkänä ja kylmänä kuin mies, joka ei ole koskaan lempeä ollutkaan ja joka on aina ollut kärsivällinen; hän odotti sanaakaan sanomatta, hievahtamattakaan, rehellisesti, tynesti alistuvana, että herra pormestari suvaitsi kääntyä; hän seiso i siinä rauhallisena, vakavana, hattu kädessä, silmät maahan luotuina, kasvoilla ilme kuin sotilaan upseerinsa tai syyllisen tuomarinsa edessä. Kaikki tunteet, kaikki muistot, joiden saattoi otaksua ennen liikkuneen hänen sisimmässään, olivat nyt kadonneet. Näille tutkimattomille, kivenliikkumattomille kasvoille kuvastui enää vain alakuloinen murhe. Koko hänen olentonsa henki nöyryyttä ja järkähtämätöntä tahtoa sekä oudon urheata masentumusta.

Vihdoin laski herra pormestari kynänsä ja kääntyi puoliksi päin:

"No, mikä nyt on hätänä, Javert?"

Javert ei heti vastannut, aivankuin ajatuksiaan kootakseen; sitten kohotti hän äänensä ja sanoi jonkunlaisella surullisella juhlallisuudella, mihin sisältyi yksinkertaista suoruttakin:

"Se vaan on hätänä, herra pormestari, että hiljan on tehty rikollinen teko".

"Mikä teko?"

"Alempiarvoinen virkamies on ylempäänsä kohtaan käyttäytynyt tavalla, jossa ilmenee mitä rikollisin kunnioituksen puute. Minä pyydän täten virkavelvollisuuttani noudattaen saattaa asian Teidän tietoonne".

"Kuka on tuo alempiarvoinen virkamies?" kysyi herra Madeleine.

"Minä", vastasi Javert.

"Te?"

"Minä".

"Ja kuka on tuo ylempiarvoinen virkamies, jota kohtaan alempiarvoinen olisi käyttäytynyt sopimattomasti?"

"Te, herra pormestari".

Herra Madeleine kohousi tuolillaan. Javert jatkoi vakavan näköisenä, silmät yhä maahan luotuina:

"Herra pormestari, minä pyydän Teitä nöyryimmästi toimimaan niin, että hallitus panee minut viralta".

Ylen hämmästyksissään avasi herra Madeleine suunsa puhuakseen. Javert keskeytti:

"Sanonette kai, että minä olisin itse voinut pyytää virkaeroa, mutta se ei riitä. Virkaeron pyytäminen on kunniallista. Mutta minä olen rikkonut, minun tulee saada rangaistukseni. Minut pitää erottaa".

Ja pienen vaitiolon jälkeen hän lisäsi:

"Herra pormestari, Te olitte minulle äskettäin ankara syyttä suotta. Olkaa nytkin ankara, kun on todellista syytä".

"Mutta minkätähden?" huudahti herra Madeleine. "Mitä Te tuolla käsittämättömällä puheellanne oikeastaan tarkoitate? Milloin olette Te käyttäytynyt minua kohtaan rikollisella tavalla? Mitä olette Te tehneet? Mihin Te nyt tähtääte? Te syytätte itseänne, Te tahdotte eroa..."

"Erottamista", korjasi Javert.

"Erottamista, olkoon. Hyvä. Mutta en ymmärrä koko jutusta mitään".

"Kyllä Te pian ymmärrätte, herra pormestari".

Javert huokasi rintansa syvyyksistä ja jatkoi yhä kylmänä ja murheellisena.

"Herra pormestari, kuusi viikkoa sitten jouduin tuon tyttö-jutun takia raivoihini, minä annoin Teidät ilmi".

"Annoitte ilmi!"

"Pariisin poliisipäällystölle".

Herra Madeleine, joka ei nauranut juuri useammin kuin Javertkaan, purskahti nauruun.

"Te ilmoititte minut pormestariksi, joka tekee vääryyttä järjestysvallalle".

"Entiseksi rangaistusvangiksi".

Pormestari valahti tuhkanharmaaksi.

Javert, joka ei ollut katsettaan kohottanut, jatkoi:

"Siksi Teitä luulin. Jo pitkät ajat olin huomaavinani yhtä ja toista. Sama näkö, tiedustelut, joita Te olitte toimittaneet Faverollesissa, Teidän suunnattomat hartiavoimanne, vanhan Fauchelevantin seikka, Teidän ampumataitonne, Teidän hiukan laahustava käyntinne, kaikki tämä oli vahvistavinaan epäilyksiäni. Tyhmyyksiä! Mutta kuten sanottu: minä pidin Teitä eräänä Jean Valjeanina".

"Eräänä...? Mikä olikaan nimi?"

"Jean Valjean. Se oli muuan rangaistusvanki, jonka kaksikymmentä vuotta sitten näin, ollessani Toulonissa vanginvartija-apulaisena. Vankilasta päästyään näyttää tämä Jean Valjean varastaneen eräältä piispalta, sitten teki hän toisen ryöstön ase kädessä, julkisella tiellä, uhrina muuan pieni savoijalaispoika. Jo kahdeksan vuotta on hän osannut etsiskelemisistä huolimatta pysytellä piilossa, ties miten. Minä uumoilin... — Ja niin tulin tehneeksi tekoseni! Viha ja raivo minut valtasi, minä annoin Teidät ilmi poliisipäällystölle".

Herra Madeleine, joka oli jälleen ottanut asiakirjavihkon käteensä, kysyi mitä välinpitämättömmällä äänellä:

"Ja mitä Teille vastattiin?"

"Että minä olin hullu".

"No?"

"No, siinä he olivat oikeassa".

"On hauskaa, että tunnustatte sen".

"Täytyy, koska oikea Jean Valjean on löytynyt".

Lehti, jota herra Madeleine piteli, putosi hän käsistään, hän kohotti päänsä, katsoi tarkasti Javertia ja sanoi kummallisella äänenpainolla: "Vai niin!"

Javert jatkoi:

"Seikka on seuraava, herra pormestari. Ailly-le-Haut-Clocherin seutuvilla eleli muuan vanhahko mies, jota kutsuttiin ukko Champmathieuksi. Äijä eli hyvin kurjissa oloissa. Se ei herättänyt huomiota. Ei niistä sellaisista oikein tiedä, millä ne elävät. Mutta hiljattain, tänä syksynä, vangittiin ukko Champmathieu omenanvarkaudesta, erään ... no, nimi on yhdentekevä! Varkaus, kapuaminen muurin yli, katkaistuja oksia. Champmathieu pistetään siis kiinni. Tavattiin vielä omenapuun oksa kädessä. Äijä rautoihin. Tähän asti on siis juttu sangen yksinkertainen. Mutta nyt tapahtuu kummia. Kun paikkakunnan oma vankila on huonossa kunnossa, katsoo tutkintotuomari parhaaksi lähettää Champmathieu Arrasiin, missä on varsinainen maakunnan vankila. Tässä Arrasin vankilassa on muuan entinen rangaistusvanki Brevet, joka istuu ties mistä syystä, ja josta hyvän käytöksensä takia oli tehty ovenvartija. Herra pormestari, tuskin on Champmathieu astunut maalle, kun Brevet huudahtaa: 'Ei, mutta tuon miehen minä tunnen! Se on entinen kaleeriorja. Katsokaahan minuun hiukan, ukkoseni! Te olette Jean Valjean!' — 'Jean Valjean! Kuka Jean Valjean?' Champmathieu näyttölee hämmästyntä. — 'Älä siinä konstaile', sanoo Brevet. 'Sinä olet Jean Valjean! Sinä olet ollut Toulonin vankilassa, kaksikymmentä vuotta sitten. Yhdessä vielä oltiinkin'. — Champmathieu kieltää. Lempo vieköön! Kyllähän sen ymmärtää. Otetaan asiasta selkoa. Tutkitaan hiukan juttua. Saadaan tietoon yhtä ja toista. Tämä Champmathieu on kolmisenkymmentä vuotta takaperin ollut puiden karsijana useissa paikoin, mutta pääasiallisesti Faverollesissa. Siellä haihtuivat hänen jälkensä. Kauvan aikaa myöhemmin nähdään hänet Auvergnessä; sitten Pariisissa, missä hän sanoo olleensa vaunuseppänä, ja hänen tyttärensä oli muka ollut siellä myöskin pesijättärenä, mutta sitä ei ole todistettu; lopuksi tälläkin seudulla. Mitä oli siis ollut tämä Jean Valjean ennen joutumistaan linnahan raskaan varkausyrityksensä takia? Puiden karsija. Missä? Faverollesissa. Toinen seikka. Tämän Valjeanin ristimänimi oli Jean, ja hänen äitinsä sukunimi oli Mathieu. Mikä onkaan siis luonnollisempaa ajatella kuin että hän otti vankilasta päästyään äitinsä nimen, piiloutuakseen sen taakse, ja että hänen nimekseen siis tuli Jean Mathieu? Hän menee Auvergneen. *Jeanista* muovaa seudun ääntämistapa *Chanin*: hän saa nimen Chan Mathieu. Miehemme ei pane vastaan, ja niin hänestä tulee Champmathieu. Olette kai ymmärtäneet? Tiedustellaan Faverollesista. Jean Valjeanin perhettä ei siellä enää ole. Ei tiedetä, minne se on painunut. Kuten tietänne, tapahtuu näillä seuduissa usein tällaisia perheiden häviämisiä. Etsitään, ei mitään löydetä. Kun eivät moiset ihmiset ole lokaa, ovat ne tomua. Ja kun jutun alku ulottuu kolmekymmentä vuotta taaksepäin, ei löydy enää Faverollesissa ketään, joka tuntisi Jean Valjeanin. Tiedustellaan Toulonista. Brevetiä lukuunottamatta on vain kaksi vankia, jotka ovat nähneet Jean Valjeanin. Ne ovat ikuseksi tuomitut Cochepaille ja Chenildieu. Ne tuotetaan vankilasta paikalle. Heille näytetään tuo luuloteltu Champmathieu. He eivät epäröi hetkeäkään. He todistavat niinkuin Brevetkin: mies on Jean Valjean. Sama ikä: viisikymmentäneljä vuotta, sama pituus, sama näkö, vallan sama mies, kyllä se on hän. Asian ollessa tällä kohdalla lähetin minä ilmiantoni Pariisiin. Minulle vastattiin, että minä hulluja hupsin ja että Jean Valjean istuu Arrasissa oikeuden käsissä. Ymmärrätte helposti, miten tämä hämmästytti minua, minua, joka luulin päässeeni täällä samaisen Jean Valjeanin jäljille! Kirjotin herra tutkintatuomarille. Hän puhuu minulle Champmathieusta..."

"Entä sitten?" katkaisi herra Madeleine.

Javert vastasi yhtä tyynenä, yhtä alakuloisena:

"Herra pormestari, totuus on totuus. Minä olen kovin pahoillani, mutta se mies on kuin onkin Jean Valjean. Minäkin hänet siksi tunsin".

Herra Madeleine virkkoi hyvin matalalla äänellä:

"Oletteko varma?"

Javert nauroi tuota sääliväistä naurua, joka lähtee syvästä vakaumuksesta: "Vai varmako!"

Sitten viipyi hän hetkisen ajatuksissaan hypistellen koneenomaisesti sahajauhoa, jota oli pöydällä pienessä puukupissa musteen kuivattamista varten, ja jatko:

"Ja nyt kun minä olen nähnyt oikean Jean Valjeanin, en enää ymmärrä, miten olen voinut epäilläkään ketään muuta. Pyydän Teiltä anteeksi, herra pormestari".

Lausuessaan nämä rukoilevat ja vaikeat sanansa miehelle, joka kuusi viikkoa aikaisemmin oli nöyryyttänyt häntä koko vahtimiehistön läsnäollessa ja tiuskaissut: ulos! oli tässä ylpeän Javertin kääntymisessä hänen tietämättäänkin jonkunlaista suoraa arvokkuutta. Herra Madeleine vastasi hänen pyyntönsä vain tällä tuimalla kysymyksellä:

"Ja mitä se mies itse sanoo?"

"Siinäpä sitä ollaan, herra pormestari, juttu on huono. Jos se on Jean Valjean, niin on kysymyksessä uudistettu rikos. Lapsi kun hyppää muurin yli, taittaa oksan, sieppaa omenoita, niin se on vain pientä koirankuria; miehelle on se pahanteko; rangaistusvangille on se rikos. Muurin yli hyppääminen ja varkaus, molemmat ovat tapahtuneet. Juttu ei kuulu enää järjestyspoliisille, se kuuluu rikosoikeudelle. Kysymyksessä ei ole enää muutama päiväin vesi ja leipä, vaan kaleerivankila iki-ajoiksi. Ja sitten on se pikku savojalaisen juttu, joka toivottavasti myös selviää. Hitto viekään; onpa siinä kestämistä yhdelle miehelle, vai miten? Kyllä, ehkä jollekin toiselle, mutta ei Jean Valjeanille. Sillä Jean Valjean on ovela. Siitäkin minä hänet tunnen. Joku toinen jo luulisi, että nyt hukka perii; hän menoaishi, hän huutaisi, pata porajaa tulella, hän ei tahtoisi olla Jean Valjean j.n.e. Mutta hän ei ole ymmärtävinään hölyn pölyä koko jutusta, hän sanoo: 'Minä olen Champmathieu, ja siitä en hellitä!' Hän hämmästelee, hän töllistelee, on muka niin parempi. Oh! Kyllä se veijari osaa pelinsä. Mutta saman tekevä, todistukset ovat selvät. Neljä henkilöä tuntee hänet, kyllä tuo vanha konna nyt lukunsa kuulee. Asia on Arrasin rikosoikeuden tutkittavana. Minäkin menen sinne todistamaan. Olen saanut jo haasteen".

Herra Madeleine oli jälleen syventynyt työhönsä, tarttunut asiakirjavihkoonsa, jota hän nyt rauhallisesti selaili, lukien ja kirjoitellen väliin hyvin touhuissaan. Hän kääntyi Javertiin päin:

"Riittää, Javert. Itse asiassa huvittavat nämä yksityiskohdat minua sangen vähän. Me vaan aikaa suotta kulutamme, ja kiireelliset asiat odottavat. Javert, menkää heti tuon hyvän eukko Buseaupiedin luo, joka myy yrtejä Saint-Saulven kadun kulmassa. Sanokaa hänelle, että hänen tulee ajaa kannettansa kuorma-ajuri Pierre Chesnelongia vastaan. Tämä mies on raaka ja huolimaton, joka on ollut vähällä murskata tämän naisen ja hänen lapsensa. Hänen täytyy saada rangaistuksensa. Sitten menette Te herra Charcellayn luokse Montre-de-Champignyn kadulle. Hän valittaa, että viereisen talon räystäskouru ajaa kaiken sadeveden hänen puolelleen ja kaivaa hänen talonsa perustuksia. Sen jälkeen käynte Te tutkimassa niitä järjestysrikkomuksia, joita on minulle ilmoitettu Guibourgin kadulta leski Doriksen luota ja Garraud-Blancin kadulta rouva Renée le Bossén luota, sekä teette pöytäkirjat. Mutta siinä on Teille ehkä liiaksikin tehtävää. Teidänhän tulee poistua joksikin aikaa? Ettekö sanonut lähtevänne Arrasiin tuon äskeisen asian vuoksi viikon tai parin kuluttua?..."

"Ennemmin, herra pormestari".

"Milloin sitte?"

"Minähän jo luullakseni sanoinkin herra pormestarille, että juttu on esillä huomenna ja että minä lähden kyytivaunuilla jo tänä yönä".

Herra Madeleine teki huomaamattoman eleen.

"Ja kauvanko juttu kestää?"

"Korkeintaan päivän. Tuomio julistetaan viimeistään huomenna myöhään illalla. Mutta minä en jää tuomiota odottamaan, jonka minä jo edeltä päin arvaan. Annettuaani todistukseni palaan heti tänne takaisin".

"Hyvä", sanoi herra Madeleine.

Ja hän viittasi Javertia poistumaan.

Javert ei liikahtanut.

"Anteeksi, herra pormestari", sanoi hän.

"Mitä vielä?" kysyi herra Madeleine.

"Herra pormestari, pyydän yhä vielä muistuttaa yhtä asiaa".

"Mitä?"

"Että minut pitää erotettaman virastani".

Herra Madeleine nousi seisoaalleen.

"Javert, Te olette kunnian mies ja minä panen Teihin suurta arvoa. Te liottelette rikkomustanne. Sekin oli loukkaus, joka koski vain minua yksityisesti. Javert, Te ansaitsette nousta, ettekä laskea. Tahdon, että Te pysytte paikallanne".

Javert katsahti herra Madeleineen tuolla vilpittömällä silmäyksellään, jonka pohjassa luuli näkevänsä hänen ahdasalaisen, mutta jäykän ja puhtaan omantuntonsa, ja hän sanoi tyynesti:

"Herra pormestari, siihen en voi suostua".

"Toistan vieläkin", vastusti herra Madeleine, "että asia koskee vain minua".

Mutta omille ajatuksilleen uskollisena jatkoi Javert:

"Mitä liottelemiseen tulee, niin en minä liottele lainkaan. Ajattelen näin. Minä epäilin Teitä syyttömästi! Sehän ei ole mitään. Meidän oikeutemmehan on epäillä, vaikka tässä epäilemisessä voidaan mennä liian pitkälle. Mutta kun minä ilman todisteita, vihan puuskauksessa, kosta etsien ilmiannoin Teidät rangaistusvangiksi, Teidät, kunnianarvoisen vanhuksen, pormestarin, hallitusmiehen! niin tapahtui siinä raskas, sangen raskas rikos. Minä loukkasin esivaltaa Teidän henkilössänne, minä esivallan palvelija! Jos joku minun käskynalaisistani olisi tehnyt sen, minkä minä tein, olisin minä julistanut hänet palvelukseen kelpaamattomaksi ja erottanut virasta. Mitä nyt sanotte? — Sallikaahan, herra pormestari, sananen vielä, olen usein eläissäni ollut ankara. Toisia kohtaan. Se oli oikein. Tein hyvin. Ell'en minä nyt olisi ankara itseäni kohtaan, niin kaikki se, minkä minä olisin oikein tehnyt, muuttuisi vääräksi. Tuleeko minun säästää itseäni enemmän kuin muita? Ei. Mitä! Kykenisinkö minä rankaisemaan vain muita, enkä itseäni! Silloinpa minä olisin kurja ihminen! Silloin olisivat oikeassa ne, jotka sanovat: Tuo Javert-lurjus! Herra pormestari, minä en toivo, että Te kohtelisitte minua hyvyydellä, Teidän hyvyysenne on synnyttänyt minussa pahaa verta, kun se osottautui muille, minä en halua sitä itselleni osotettavaksi. Hyvyys, joka asettaa yleisen naisen kunniallisen kansalaisen yläpuolelle, poliisipalvelijan pormestaria korkeammalle, alemman ylempäänsä arvokkaammaksi, sellainen hyvyys on minun mielestäni huonoa hyvyyttä. Tämä hyvyys hajottaa yhteiskunnan liitoksia. Hyvä Jumala! On varsin helppoa olla hyvä, mutta vaikeampaa on noudattaa oikeutta. Katsokaahan! jos Te olisitte ollut se, joksi minä Teitä luulin, en minä olisi suinkaan ollut hyvä Teitä kohtaan, sen olisitte saanut nähdä! Herra pormestari, minun tulee kohdella itseäni niinkuin kohtelisin muita. Kun minä pahantekijöitä rankaisin, kun minä hirtehisää säälimättömästi pitelin, sanoin usein itselleni: 'Jos sinä veikkoseni milloin kompastut; jos minä sinut virheestä tavotan, varo silloin!' — Nyt minä olen kompastunut, nyt minä olen itseni virheestä tavottanut, sitä pahempi! Hyvä, kun ajetaan pois, erotetaan virasta, rangaistaan! Onhan minulla terveet käsivarret, minä rupeaisin maantöihin, yks' kaikki se minulle. Herra pormestari, virkakunnan etu vaatii varottavaa esimerkkiä. Minä pyydän yksinkertaisesti komisario Javertin erottamista".

Kaikki tämä lausuttiin nöyrän ylpeällä, masennetun vakuuttavalla äänenpainolla, mikä loi jonkunlaista outoa suuruutta tähän kummalliseen, läpirehelliseen mieheen.

"Saammepa nähdä", virkkoi herra Madeleine.

Ja hän ojensi Javertille kätensä.

Javert peräytyi askeleen ja sanoi peljästyneenä:

"Anteeksi, herra pormestari, mutta se ei käy laatuun. Pormestari ei ojenna kättään sala-urkkijalle".

Ja hampaittensa välistä mutisi hän:

"Sala-urkkija, niin; siitä hetkestä, kun olen käyttänyt väärin poliisivaltaani, olen vain kurja sala-urkkija".

Sitten kumarsi hän syvään ja astui ovelle.

Siinä kääntyi hän ympäri ja sanoi, silmät maahan luotuina:

"Herra pormestari, minä toimitan palvelusta siksi, kunnes paikkani täytetään".

Hän läksi. Herra Madeleine kuuli ajatuksiin vaipuneena hänen lujain, varmojen askeltensa etenevän käytävän kivilattialla.

SEITSEMÄS KIRJA

CHAMPMATHIEUN JUTTU

1.

Sisar Simplice.

Tapaukset, joista alempana puhumme, eivät ole kaikki tulleet tunnetuiksi Montreuil-sur-Merissä; mutta sekin vähä, mikä niistä joutui yleisempään tietoon, jätti kaupunkiin sellaisen muiston, että muodostuisi huomattava aukko tähän kirjaan, ell'emme kertoisi niitä pienimpiä yksityiskohtiaan myöten.

Näissä yksityiskohdissa on lukija löytävä pari kolme mahdottomalta näyttävää seikkaa, jotka me kuitenkin esitämme totuutta kunnioittaaksemme.

Sen päivän iltana, jolloin Javert oli käynyt hänen luonaan, meni herra Madeleine tapansa mukaan katsomaan Fantinea.

Ennen kuin astui Fantinen huoneeseen, pyysi hän sisar Simpliceä puheilleen.

Ne kaksi nunnaa, jotka hoitivat sairaalaa, kuuluivat lazaristi-liittoon kuten kaikki laupeudensisaret. Heidän nimensä olivat sisar Perpetua ja sisar Simplice.

Sisar Perpetua oli tavallinen maalaieukko, joka oli ilman sen syvempää kutsumusta ruvennut laupeudensisareksi ja joka oli astunut Herran palvelukseen aivan kuin johonkin virkapaikkaan. Hänestä oli tullut nunna aivan samoin kuin jostakin toisesta olisi tullut keittäjätär. Tämä tyyppi ei ole lainkaan harvinainen. Veljes- ja sisarkunnat ottavat mielellään joukkoihinsa tätä karkeata talonpoikaista tavaraa, josta helpolla voi muovata kapusiinimunkin tai ursuliina-nunnan. Heitä voi sopivasti käyttää raskaampien, karkeampien töiden toimittajina. Härkäpaimenen muuttaminen karmeliittimunkiksi käy päinsä ilman suurempia vaikeuksia; edellisestä tulee jälkimäinen hyvin vähällä työllä; maalaiskylän ja luostarin yhteinen tietämättömyys on sopivana muuttumisperustana, ja se asettaa heti moukan munkin tasalle. Mekkoa vain hiukan avarammaksi ja siitä syntyy munkin kaapu. Sisar Perpetua oli väkevä, rohkea, rehellinen, punanaamainen nunna, kotoisin Marinesista Pontoisen läheltä, joka veisasi virsiä, äkäili, sekoitti lääkejuomaan sokeria potilaan tekopyhyyden tai ulkokultaisuuden mukaan, joka oli tily sairaille, yrmy kuoleville, heittäen heille Jumalan melkein vasten kasvoja ja ahdistuen kuoleman kanssa kamppailevaa vihaisilla rukouksillaan.

Sisar Simplice oli valkea kuin vaha. Sisar Perpetuan rinnalla oli hän kuin vahakynttilä talikynttilän rinnalla. Vincentius Paulus on jumalaisesti määritellyt laupeudensisaren olennon seuraavilla ihanoilta sanoillaan, jossa hän yhdistää suuren vapauden suureen orjuuteen: "Heillä on luostarina vain sairaiden talo, koppina vuokrahuone, kappelina seurakunnan kirkko, holvikäytävinä kaupungin kadut tai sairaalain salit, muurina tottelevaisuus, ristikkoporttina jumalanpelko, huntuna kainous". Tämä ihanne oli toteutunut sisar Simplinessä. Kukaan ei olisi voinut sanoa sisar Simplicen ikää; hän ei ollut koskaan ollut nuori, eikä näyttänyt taas koskaan tarvitsevan tulla vanhaksi. Hän oli hiljainen, vakava, rakastettava, vaitelias henkilö — emme rohkene sanoa nainen, eikä hän ollut milloinkaan valehdellut. Hän oli niin hento, että olisi luullut hänen särkyvän; mutta hän oli lujempi kuin kallio. Hän kosketteli kärsivää hienoilla, puhtailla, ihastuttavilla sormillaan. Hänen puheessaan oli niin sanoaksemme hiljaisuutta; hän puhui juuri niin paljon kuin välttämättömintä oli, hänellä oli äänensävy, joka olisi samalla kertaa sopinut rippituoliin ja hurmannut salongin. Tämä hento olento pukeutui karkeasta villakankaasta tehtyihin vaatteisiin, niin että hänellä täten oli alituinen muistuttaja taivaasta ja Jumalasta. Puhukaamme laveammalta eräästä seikasta. Sisar Simplicen luonteenomaisin piirre oli se, ett'ei hän ollut koskaan valehdellut, ett'ei hän ollut koskaan puhunut jonkun edun takia, tai vaan välinpitämättömyydessä muuta kuin puhtainta totta; se oli hänen hyveidensä huippu. Hän oli sisarkunnassa tullut kuuluisaksi tästä järkähtämättömästä totuudenrakkaudestaan. Pappi Sicard puhui sisar Simplicestä kirjeessään kuuromykkä Massieulle. Kuinka vilpittömiä ja puhtaita olemmekaan, rumentaa meidän puhtautemme pintaa aina jonkun viattoman pikku valheen halkeama. Mutta hänen laitansa ei ollut niin. Onko sellaista olemassakaan kuin pikku valhe? Valehtelevä on ehdottomasti pahasta. Vähän valehtelevä ei ole mahdollista; joka valehtelee, valehtelee koko valheen: valehtelevä kuuluu pahanhengen olemukseen; Saatanalla onkin kaksi nimeä: Saatan ja Valhe. Niin hän ajatteli. Ja niinkuin hän ajatteli, niin hän myös toimi. Siitä johtui tuo valkeus, josta olemme puhuneet, valkeus, joka peitti hohteellaan hänen huulensa ja silmänsäkin. Hänen hymyilynsä oli valkea, hänen katseensa valkea. Ei näkynyt ainuttakaan hämähäkinverkkoa, ei tomunhiventäkään tämän

omantunnon akkunaruudussa. Astuessaan pyhän Vincentius Pauluksen[61] sisarkuntaan oli hän erikoisesta valinnasta ottanut nimekseen Simplice. Sisilialainen Simplicehän oli näet se pyhimys, joka antoi mieluummin repiä molemmat rintansa kuin vastasi olevansa syntynyt Segestassa, vaikka hän olikin syntynyt Syrakusassa, valhe, joka olisi hänet pelastanut. Tämä suojeluspyhimys sopi tälle sielulle.

Sisar Simplicellä oli sisarkuntaan astuessaan ollut kaksi virhettä, joista hän oli vähitellen kokenut vapautua; hän oli ollut erikoisesti mielistynyt kaikenlaisiin herkkuihin ja hänellä oli ollut suuri halu saada kirjeitä. Hän ei lukenut mitään muuta kuin erästä latinankielistä rukouskirjaa, jossa paino oli hyvin suurta. Latinaa hän ei ymmärtänyt, mutta kirjan hän ymmärsi.

Tämä hurskas neitsyt oli erittäin mieltynyt Fantineen, jossa hän luultavasti tunsivat salatun hyveen piilevän, ja hän oli antautunut melkein yksistään häntä hoitamaan.

Herra Madeleine vei sisar Simplicen syrjään ja uskoi Fantinen hänen huostaansa äänessään outo värähdys, jonka sisar myöhemmin muisti.

Sitten meni hän Fantinen luo.

Fantine odotti joka päivä herra Madeleine ilmestymistä kuin odotetaan lämmön ja ilon sädettä. Hän sanoi sisarille: "Tunnen eläväni vain silloin, kun herra pormestari on luonani".

Sinä päivänä oli hän kovassa kuumeessa. Heti nähdessään herra Madeleine kysyi hän:

"Entä Cosette?"

Madeleine vastasi hymyillen:

"Hän tulee pian".

Herra Madeleine puheli Fantinen kanssa tavalliseen tapaansa. Mutta hän jäi kokonaiseksi tunniksi puolen tunnin asemesta, Fantinen suureksi tyydytykseksi. Hän antoi kaikille tuhannet neuvot ja ohjeet, jott'ei sairaalta mitään puuttuisi. Huomattiin, että hänen kasvoilleen levisi hetkiseksi hyvin synkkä pilvi. Mutta sehän oli vallan luonnollista, koska tiedettiin lääkärin kuiskanneen hänen korvaansa: "Hänen tilansa huononee arveluttavasti".

Sitten palasi hän jälleen kaupungintaloon, ja juoksupoika näki hänen tarkasti tutkivan työhuoneen seinälle ripustettua Ranskan tiekarttaa. Hän kirjotti lyijykynällä muutamia numeroita paperipalasalalle.

2.

Mestari Scaufflairen terävänäköisyys.

Virkatalostaan lähti hän erään kaupungin toisessa päässä asuvan flanderilaisen Scaufflaerin — ranskalainen muodostus Scaufflaire — luo, joka vuokrasi hevosia ja "rattaita millaisia tahansa".

Tullakseen tämän Scaufflairen luo olisi lyhin tie ollut kulkea muuatta hyvin vähän käytettyä katua, jonka varrella oli sen seurakunnan pappila, mihin herra Madeleinekin kuului. Kirkkoherra oli, niin puhuttiin, hyvin kunnianarvoisa, viisas ja hyvä mies. Sillä hetkellä, kun herra Madeleine saapui pappilan kohdalle, oli kadulla vain yksi kulkija, ja tämä kulkija huomasi seuraavaa: päästyään pappilan ohi pysähtyi herra pormestari, jäi hetkiseksi paikalleen, palasi sitten takaisin entisiä jälkiään aina pappilan pääovelle asti; ovi oli tavallinen talojen pääovi rautakolkuttimiseen. Hän tarttui nopeasti kolkuttimeen ja kohotti sitä; sitten pysähtyi hän jälleen ja jäi taas ikäänkuin miettimään, ja muutamain silmänräpäysten kuluttua laski hän kolkuttimen hiljaa vaipumaan alas, pudottamatta sitä äkkiä, niinkuin on tapana, ja jatkoi matkaansa oudon kiireesti.

Herra Madeleine tapasi mestari Scaufflairen kotona siloja paikkaamassa.

"Mestari Scaufflaire", kysyi hän, "onko Teillä hyvää hevosta?"

"Herra pormestari", vastasi flanderilainen, "kaikki hevoseni ovat hyviä. Millainen se hyvä hevonen on Teidän mielestänne?"

"Sellainen, joka voi kulkea kaksikymmentä lieutä päivässä".

"Saakeli!" hämmästeli flanderilainen, "kaksikymmentä lieutä!"

"Niin".

"Ja rattaat perässä?"

"Niin".

"Ja kauvanko se saisi levätä matkan jälkeen?"

"Sen täytyy tarvittaessa voida lähteä seuraavana aamuna".

"Ja taas sama matka?"

"Niin".

"Saakeli! Saakeli! Kaksikymmentä lieutä?"

Herra Madeleine veti taskustaan paperipalasen, jolle hän oli piirtänyt numeroita. Hän näytti sitä flanderilaiselle. Numerot olivat 5, 6 ja 8,5.

"Kuten näette", sanoi hän, "yhteensä yhdeksäntoista ja puoli, pyöreän luvun kaksikymmentä lieutä".

"Herra pormestari", virkahti flanderilainen, "kyllä me pulasta selviämme. Pieni valkea hevoseni. Olette kai nähnyt sen joskus juoksevan. Se on sellainen pikku elukka alisesta Boulognesta. Se on kuin tuli ja leimaus. Siitä aiottiin ensin ratsuhevosta. Mutta sepäs potki ja loikki ja pudotti kaikki seljästään. Huomattiin siinä vikurin vikaa, eikä tiedetty mihin pistää. Minä ostin sen. Minä panin sen rattaiden eteen. Herra, sitä se juuri tahtoikin; nyt se on säyseä kuin tyttönen vaan ja menee että korvissa vinkuu. Mutta äläpäs nouse selkään! Se ei millään juonella halua ruveta ratsuhevoseksi. Kullakin on omat mielitekonsa. Vetääkö? Aivan kernaasti! Kantaako? Älä puhukaan! Täytyy uskoa, että näin se itseksensä tuumailee".

"Ja se jaksaa sen matkan?"

"Se jaksaa ne kaksikymmentä lieutä. Aina täyttä laukkaa, ja vähemmässä kuin kahdeksassa tunnissa. Mutta seuraavilla ehdoilla".

"Antakaahan kuulua".

"Ensiksikin tulee Teidän antaa sen puhaltaa tunnin verran matkan puolivälissä; sille pitää antaa ruokaa, ja sen syödessä täytyy seisoa vieressä, muuten majatalon renkipoika varastaa kaurat; sillä minä olen huomannut, että majataloissa juovat tallipojat kauran paljoa useammin suihin kuin hevoset saavat sitä syödäkseen".

"Kyllä varotaan".

"Toiseksi... Itsekö herra pormestari rattaita tarvitsee?"

"Niin".

"Osaako herra pormestari ajaa?"

"Osaan".

"No, sitten kai herra pormestari matkustaa yksin, ilman tavaroita, jott'ei kuorma tulisi suotta raskaaksi".

"Sovittu".

"Mutta kun ei herra pormestarilla ole ketään muassaan, täytyy Teidän itse ottaa vaivaksenne vahtia kauroja".

"Se on sanottu".

"Vaadin kolmekymmentä frangia päivältä. Lepuutuspäivät siihen luettuina. Ei äyriäkään vähemmän, ja sitä paitsi tulee elukan ruoka myös herra pormestarin laskuun".

Herra Madeleine otti kukkarostaan kolme napoleonia ja laski ne pöydälle.

"Siinä kahden päivän maksu etukäteen".

"Neljänneksi, moista matkaa varten olisivat tavalliset kärryt liian painavat ja rasittaisivat liiaksi hevosta. Herra pormestarin täytyy suostua matkustamaan niillä keveillä pikku-rattailla, jotka minulla on".

"Suostun".

"Ne ovat kevyet, mutta avonaiset".

"Yhdentekevä minulle".

"Onko herra pormestari ajatellut, että nyt on kolea syksy, melkein talvi?..."

Herra Madeleine ei vastannut. Flanderilainen jatkoi:

"Että nyt on hyvin kylmä?"

Herra Madeleine pysyi yhä vaiti. Mestari Scaufflaire yritti:

"Että voi sadekin tulla?"

Herra Madeleine kohotti päänsä ja sanoi:

"Rattaiden ja hevosen täytyy olla minun taloni edustalla huomenna kello puoli viisi aamulla".

"Sovittu asia, herra pormestari", vastasi Scaufflaire. Sitten jatkoi hän raapien peukalonsa kynnellä pöydästä muuatta likapilkkua ja kasvoilla tuo huoleton ilme, jonka alle flanderilaiset osaavat niin mainiosti kätkeä oveluutensa:

"Minä tässä kovin mietin erästä asiaa. Herra pormestari ei ole vielä sanonut, minne hän aikoo. Minne herra pormestari aikoo?"

Sitä oli hän miettinyt heti keskustelun alkaessa, mutta hän ei tiennyt, miksi hän ei ennemmin ollut uskaltanut tehdä tätä kysymystä.

"Onko teidän hevosellanne vahvat etujalat?" kysyi herra Madeleine.

"On kyllä, herra pormestari. Kunhan vähän pitelette alamäissä. Onko sillä tiellä paljon alamäkiä, jota Te aiotte kulkea?"

"Muistakaa nyt, että tulette täsmälleen kello puoli viisi aamulla taloni edustalle", vastasi herra Madeleine. Ja hän läksi.

Flanderilainen jäi "aivan ällistyksiinsä", kuten hän itse myöhemmin selitti.

Noin parin kolmen minuutin kuluttua herra pormestarin lähdestä avautui ovi jälleen; tulija oli herra pormestari.

Hän oli yhä yhtä levollinen ja mietтелиäs.

"Herra Scaufflaire", sanoi hän, "mihin summaan arvioitte hevosen ja sen kantamat rattaat, jotka minulle vuokraatte?"

"Rattaita vedetään, herra pormestari", nauroi flanderilainen leveästi.

"Olkoonpa niinkin. Mutta asiaan!"

"Haluaako herra pormestari ostaa ne?"

"En, mutta kaikkien tapausten varalle tahdon antaa niistä takauksen. Palattuani annatte rahat minulle takaisin. Mihin summaan arvioitte siis rattaat ja hevosen?"

"Viiteensataan frangiin, herra pormestari".

"Kas tässä".

Herra Madeleine laski setelin pöydälle, läksi eikä enää palannut.

Mestari Scaufflairea harmitti suunnattomasti, ett'ei ollut pyytänyt tuhatta frangia. Muuten ei hevosen ja rattaiden arvo summakaupallakaan ollut sataa kultarahaa suurempi.

Flanderilainen huusi vaimonsa ja kertoi hänelle tapahtuman. Minne hitossa aikoo herra pormestari? Pidettiin neuvottelu. — "Hän menee Pariisiin", sanoi vaimo. — "Sitä en usko", sanoi mies. Herra Madeleine oli unohtanut takanotsalle paperipalasen, johon hän oli piirtänyt numeronsa. Flanderilainen rupesi sitä tutkimaan.

"Viisi, kuusi, kahdeksan ja puoli? Tuo merkitsee varmaankin majatalojen

väliä". Hän kääntyi vaimoonsa päin. — "Jopa keksin". — "Mitä?" —
"Täältä on viisi lieutä Hesdiniin, Hesdinistä kuusi lieutä
Saint-Poliin, Saint-Polista kahdeksan ja puoli Arrasiin!"

Sillävälän oli herra Madeleine saapunut kotiinsa.

Palatessaan mestari Scaufflairen luota oli hän valinnut pisimmän tien, ikäänkuin pappilan ovi olisi ollut kiusauksena ja ikäänkuin olisi hän tahtonut sitä välttää. Hän nousi huoneeseensa ja sulkeutui sinne, mikä oli varsin luonnollista, hänen tapansa kun oli käydä aikaisin levolle. Mutta tehtaan portinvartijatar, joka oli samalla herra Madeleinein ainoa palvelija, huomasi valon sammuneen hänen huoneessaan kello puoli yhdeksältä, ja hän puhui siitä kotiutuvalla rahastonhoitajallekin, lisäten:

"Onkohan herra pormestari sairas? Minusta oli hän niin kummallisen näköinen".

Tämä rahastonhoitaja asui huoneessa, joka oli juuri herra Madeleinein huoneen alla. Hän ei kiinnittänyt lainkaan huomiota portinvartijattaren sanoihin, paneutui levolle ja nukkui. Puoliyön aikaan heräsi hän äkkiä; hän oli unensa läpi kuullut melua yläpuoleltaan. Hän kuulosti. Oli niinkuin olisi kävelty edes takaisin siellä huoneessa hänen päänsä päällä. Hän kuulosti tarkemmin ja tunsu herra Madeleinein käynnin. Tämä tuntui hänestä oudolta; tavallisesti ei herra Madeleinein huoneesta kuulunut vähintäkään melua ennen ylösnousun aikaa. Hetkistä myöhemmin kuulusti rahastonhoitajasta niinkuin olisi laatikoita avattu ja suljettu. Sitten sysättiin jotain huonekalua, sitten oli kaikki hiljaa, kunnes käynti taas alkoi. Rahastonhoitaja kohousi istualleen, karisti unet silmistään, katseli, tähysteli ja huomasi lasistaan valaistun akkunan punertavan heijastuksen vastakkaisella muurilla. Päätäten säteiden suunnasta voi valo lähteä vain herra Madeleinein huoneesta. Heijastus värisi ja lekkui, aivan kuin johtuisi se pikemmin takkavalkeasta kuin kynttilästä. Akkunapuitteiden varjoa ei siihen kuvastunut, mikä osotti akkunan olevan sepo seljällä. Tämä akkunan auki-olo näin kylmällä ilmalla oli suorastaan hämmästyttävää. Rahastonhoitaja nukkui uudestaan. Pariisen tuntia myöhemmin heräsi hän jälleen. Sama hidas, säännöllinen käynti kaikui yhäti hänen yläpuoleltaan.

Heijastus väikkyi yhä muurilla, mutta se oli jo kalpea ja rauhallinen kuin lampun tai kynttilän säteily. Akkuna oli yhä auki.

Katsokaamme, mitä herra Madeleinein huoneessa tapahtui.

3.

Myrsky ihmissielussa.

Lukija on varmaankin arvannut jo, että herra Madeleine on juuri Jean Valjean.

Me olemme usein pilkistäneet tämän sielun syvyyksiin; hetki on tullut katsahtaa sinne jälleen. Me käymme siihen liikutetuin mielin ja vapisten. Ei löydy mitään kauhistuttavampaa kuin tällainen tarkastelu. Hengen silmä ei voi missään löytää häikäisevämpää valoa tai synkempää pimeyttä kuin ihmissielussa; se ei voi nähdä mitään pelottavampaa, sekavampaa, salaperäisempää, määrättömämpää. On näky mahtavampi kuin meri, se on taivas; on näky mahtavampi kuin taivas, se on ihmissielu salattuine syvyyksineen.

Ken tahtoisu tehdä runoelman ihmissielusta, olkoonpa vain yhden ainoan ihmisen, olkoonpa vain kaikkein halvimmän ihmisen, hänen tulisi osata sulattaa kaikki runolajit yhdeksi suureksi, yleväksi runoelmaksi. Ihmissielu on haaveiden, pyyteiden ja pyrkimysten alkumeri, unelmien sulatusahjo, ajatusten kehto, usein ajatusten, joista häpeän puna poskille kohoa; se on rikkiviisaan järkeilyn tyysija, se on intohimojen taistelutanner. Tunkeudupas eräinä hetkinä jonkun mieltävän ihmisolennon kalpeiden kasvojen läpi ja katso syvemmälle, katso sieluun, katso sinne pimeyteen ja hämärään. Siellä havaitset tynestä ulkopinnasta huolimatta otteluja mahtavampia kuin Homeron jättiläisten, taisteluja hirveämpiä kuin Miltonin lohikäärmeiden ja vesihirviöiden ja haamujoukkojen, näkyjä kauhistavampia kuin Danten kärsimys-kerroksissa. Tämä on kamala tämä äärettömyys, jota jokainen ihminen kantaa povessaan ja johon hän epätoivoissaan kokee sovittaa järkensä aikomuksia ja elämänsä tekoja!

Alighieri kohtasi kerran pelottavan oven, jonka edessä hän epäröi. Mekin seisomme nyt tuollaisen oven edessä, jonka kynnyksellä epäröimme, astuako sisään vai eikö. Mutta me käymme kuitenkin kynnyksen yli.

Meillä on vain hyvin vähän lisättävää siihen, mitä lukija jo tietää Jean Valjeanille tapahtuneen Pikku-Gervaisin kohtauksen jälkeen. Tästä hetkestä alkaen tuli hänestä toinen ihminen. Mitä piispa oli

tahtonut hänestä tehdä, sen vei hän itse päätökseen. Se oli enemmän kuin muutos, se oli todellinen kirkastus.

Hänen onnistui pysytellä piilossa ja myydä piispan hopeakalut, joista hän säilytti vain kynttilänjalat ikäänkuin muistoksi; hän kulki kaupungista kaupunkiin, vaelsi läpi Ranskanmaan, saapui Montreuil-sur-Meriin, teki keksinnön, josta olemme puhuneet, toimitti kaiken sen, mistä olemme kertoneet, pääsi lopulta saavuttamattomaan, koskemattomaan asemaan; ja niin eli hän rauhallisesti Montreuil-sur-Merissä, onnellisena, tuntiessaan sydämessään menneisyyden surut ja nähdessään elämänsä loppupuolen peittävän näkymättömiin sen alkupuolen, turvallisena ja toivovana, vain kaksi ajatusta mielessään: salata nimensä ja pyhittää elämänsä hyvyiden töille; päästä pakoon ihmisiä ja palata Jumalan luo.

Nämä kaksi ajatusta olivat hänen sielussaan niin läheisesti toisiinsa liittyneet, että ne muodostivat vain yhden; ne olivat molemmat yhtä valtaavia ja voimakkaita, ja ne hallitsivat hänen pienimpiäkin tekojansa. Tavallisesti olivat ne hyvässä sovussa hänen elämäänsä ohjattaessaan; ne käänsivät häntä suruja kohti; ne tekivät hänet hyväntahtoiseksi ja yksinkertaiseksi; ne antoivat hänelle samanlaisia neuvoja. Mutta joskus joutuivat ne ristiriitaan keskenään. Tällaisessa tapauksessa, senhän muistamme, ei mies, jota koko Montreuil-sur-Mer seutu kutsui herra Madeleineksi, epäröinyt hetkeäkään, vaan uhrasi edellisen jälkimäiselle, turvallisuutensa hyveelle. Niin oli hän vastoin kaikkea varovaisuutta ja viisautta säilyttänyt piispan kynttilänjalat, pukeutunut suruun, kutsuttanut luokseen ja kuulustellut kaikkia paikkakunnalle saapuvia savoijalaispoikia, hankkinut tietoja Faverollesin perheistä ja Javertin uhkaavista puheista välittämättä pelastanut vanhan Fauchelevantin hengen. Hän näytti ajattelevan niinkuin kaikki ne, jotka ovat elämässään noudattaneet rakkautta, pyhyyttä ja hurskautta, että hänen ensimmäinen velvollisuutensa ei kohdistunut häneen itseensä.

Mutta täytyy sanoa, ett'ei mitään tällaista ollut vielä esiintynyt. Eivät milloinkaan vielä olleet ne kaksi ajatusta, mitkä vallitsivat tätä onnettomuuksien miestä, jonka kärsimyksiä tässä kerromme, joutuneet niin vakavaan taisteluun keskenään. Hän ymmärsi sen hämärästi, mutta syvästi heti Javertin ensimmäisistä sanoista, jotka tämä lausui työhuoneeseen astuessaan. Hetkellä, jolloin niin oudoissa olosuhteissa lausuttiin nimi, jonka hän oli koettanut haudata mahdollisimman syvälle, valtasi hänet rajaton hämmästys, ja ikäänkuin kohtalonsa kamalan kummallisuuden päihdyttämänä vavahti hän, kuin aavistaen järisyttäviä iskuja; hän kumartui kuin tammi hirmumyrskyn lähetessä, kuin sotilas väkiryynnäköön tullen. Hän tunsu päänsä päälle kokoutuvan synkkiä pilviä, täynnä ukkosta ja salamanvälähdyksiä. Kuunnellessaan Javertin puhetta pisti hänen päähänsä ensin ajatus heti kiiruhtaa antamaan itsensä ilmi, pelastamaan tämän Champmathieun vankilasta ja astumaan itse sijaan; se tuotti tuskaa ja viilsi kuin leikkaus lihaan, sitten se hävisi, ja hän sanoi itselleen: Maltahan! Maltahan! — Hän tukahutti tämän ensimmäisen jalomielisyyden puuskan ja väistyi sankarillisuutta tavoittelemasta.

Olisi epäilemättä ollut sängen kaunista, ellei tämä mies piispan hurskasten sanojen jälkeen, niin monien katumus- ja kieltämys-vuosien jälkeen, edes tällaisessa hirvittävässä asemassa, olisi silmänräpäystäkään epäröinyt, vaan olisi järkähtämättömästi kulkenut ammottavaa kuilua kohti, jonka pohjalla oli taivas; se olisi ollut kaunista, mutta niin ei tapahtunut. Meidän tulee vaan kertoa, mitä tapahtui tässä sielussa, emmekä me voi siis mitään lisätä tai ottaa pois. Ensi hetkenä vei hänet valtoihinsa itsesäilytys-vaisto; hän kokosi nopeasti ajatuksensa, tukahutti liikutuksensa, huomasi Javertin läsnä-olon, tämän suuren vaaran, peräytyi kauhistuksen koko voimalla tekemästä mitään määrättyä päätöstä, yritti olla lainkaan ajattelematta sitä, mitä hänen nyt tulisi tehdä ja koki jälleen saavuttaa tyyneytensä niinkuin taistelija uudelleen tarttuu pudonneeseen kilpeensä.

Koko lopun päivää oli hän tässä tilassa, myrsky sisässä, syvä rauha ulkopuolella. Hän ryhtyi vain niin sanoaksemme "suojeleviin toimenpiteisiin". Hänen aivoissaan oli vielä kaikki hämärää ja sekavaa; myllerrys oli siellä niin valtava, ett'ei hän voinut muodostaa ainuttakaan selvää ajatusta; eikä hän olisi voinut itsestään mitään ilmottaa, paitsi ehkä sen, että hän oli saanut ankaran iskun. Hän meni totuttuun tapaansa Fantinen sairastuvuuteen ääreen, ja jonkunlainen hyvyiden vaisto sai hänet viipymään siellä tavallista kauvemmin, koska hän ymmärsi, että näin tuli tehdä ja että tuli varottaa sisaria hyvin hoitamaan Fantinea siltä varalta, että hänen täytyisi poistua. Hän tunsu sekavasti että hänen ehkä täytyisi mennä Arrasiin, ja vaikk'ei hän ollut lainkaan päättänyt lähteä tälle matkalle, ajatteli hän kuitenkin, että suojassa kun oli kaikilta epäluuloilta, sopisi hänen varsin hyvin käydä katsomassa mitä tapahtuisi, ja niin tilasi hän Scaufflairen hevosen ja rattaat, ollakseen valmiina kaikkien tapausten varalle.

Hän söi päivällisensä melkoisella ruokahalulla.

Tultuaan huoneeseensa rupesi hän miettimään.

Hän tutki asemaa ja huomasi sen kauhistuttavaksi; niin kauhistuttavaksi, että hän kesken mietteitään selittämättömän tuskan valtaamana nousi tuoliltaan ja väänsi ovensa säppiin. Hän pelkäsi jonkun onnettomuuden vielä pyrkivän sisään. Hän varustautui mahdollisuuksia vastaan.

Hetkistä myöhemmin puhalsi hän kynttilänsä sammuksiin. Se kiusasi häntä.

Hänestä tuntui, että joku voi sen nähdä.

Kuka joku?

Voi! Se, minkä hän oli tahtonut oven taakse jättää, se oli astunut sisään; se, minkä hän oli tahtonut pimeyteen peittää, katseli häntä hellittämättömästi. Hänen omatuntonsa.

Hänen omatuntonsa, s.t.s. Jumala.

Mutta ensi hetkellä sai hän itsensä petetyksi. Hän oli tuntevinaan varmuutta ja yksinäisyyttä. Oven lukottuaan luuli hän olevansa saavuttamattomissa. Kynttilän sammutettuaan luuli hän olevansa näkymättömissä. Silloin pääsi hän itsensä valtiaaksi; hän laski kyynärpänsä pöydälle, nojasi päänsä käteensä ja ryhtyi ajattelemaan pilkkosen pimeässä.

"Missä minä olen? — Enkö uneksi? — Mitä olen kuullut? — Onko varmasti totta, että olen nähnyt tuon Javertin ja että hän puhui minulle niin? — Kuka on tämä Champmathieu? — Onko hän siis minun näköiseni? — Onko se mahdollista? Kun ajattelen, että eilen olin vielä niin rauhallinen, enkä osannut mitään epäilläkään! — Mitä minä eilen tähän aikaan teinkään? — Mitä tämä tapaus oikeastaan merkitsee? — Miten se tulee päätymään? — Mitä tehdä? —"

Näin hän tuskissaan mietti. Hänen aivonsa olivat kadottaneet voimansa säilyttää ajatuksia, jotka tulivat ja menivät kuin meren aallot, ja hän tarttui kaksin käsin otsaansa niitä pysähdyttääkseen.

Tämä myllerrys, joka kaatoi hänen tahtonsa ja järkensä ja josta hän koki päästä selvyteen ja johonkin varmaan päätökseen, tuotti hänelle vain tuskaa; ei valon häivettäköön näkynyt.

Hänen päätänsä poltti. Hän meni akkunan ääreen ja avasi sen selkoseljälleen. Ei ainuttakaan tähteä taivaalla. Hän palasi istumaan pöydän ääreen. Näin kului tunti.

Mutta vähitellen alkoi muodostua hämäriä rajapiirteitä hänen mietiskelynsä, ja hän saattoi nyt tarkemmin huomata todellisuuden, ei tosin koko asemaa sellaisenaan, mutta muutamia yksityiskohtia. Aluksi pääsi hän selville siitä, että niin tavaton, niin tukala kuin tämä asema olikin, hän oli täydellisesti sen herra.

Hänen hämminkinsä siitä vain kasvoi. Tykkänään riippumatta toimintansa ankaran uskonnollisesta päämäärästä, ei kaikki se, mitä hän oli tähän päivään asti tehnyt, ollut muuta kuin kuopan kaivamista, johon hän voisi haudata nimensä. Mitä hän oli kaikkein eniten pelännyt itsetutkistelunsa hetkinä, unettomina öinä, oli kuulla joskus lausuttavan tätä nimeä; hän sanoi itselleen, että silloin olisi kaikki lopussa; hän pelkäsi, että sinä päivänä, jolloin tämä nimi uudestaan kohoisi esiin, sinä päivänä hävittäisi se myös hänen uuden elämänsä ja ehkäpä hänen uuden sielunsaakin. Hän värisi vain ajatellessaan sellaista mahdollisuutta. Jos joku olisi hänelle sanonut näinä hetkinä, että tulisi vielä sekin aika, jolloin tämä nimi kaikuisi hänen korvissaan, jolloin nämä kamalat sanat, Jean Valjean, äkkiä ponnahtaisivat esiin yöstä ja kohoisivat hänen silmiensä eteen, jolloin tämä kauhistava valo, jonka määränä oli hävittää hänen turvallinen salakähmäisyytensä, äkkiä leimahtaisi loimuun hänen päänsä päällä, jos joku olisi sitten sanonut, ett'ei tämä nimi häntä uhkaisu, että tämä valo tekisi pimeyden yhä synkemmäksi, että tämä revitty peite yhä vain salaperäisyyttä enentäisi, että tämä maanjäristys vain vahvistaisi hänen rakennuksensa perustuksia, ett'ei tällä kuulumattomalla tapauksella tulisi olemaan muuta seurausta — mikäli hän vaan itse tahtoi — kuin että se tekisi hänen henkilönsä samalla kertaa kirkkaammaksi ja tutkimattommaksi ja että hän, hyvä ja kunnianarvoisa kansalainen herra Madeleine, pääsisi ristikuulustelustaan tätä Jean Valjeanin haamua vastaan yhä kunnioitetumpana, yhä rauhallisempana ja yhä turvallisempana — jos joku olisi hänelle moista puhunut, olisi hän pudistanut päätään ja pitänyt sellaisia otaksumia mielettöminä. Mutta nythän oli juuri näin käynyt, koko tämä mahdottomuusiensa sekamelska oli muuttunut tapahtuneeksi todellisuudeksi, ja Jumala oli sallinut näiden järjettömäin luulottelujen mennä täytäntöön!

Mietiskely toi yhä uutta valoa. Hän sai yhä enemmän ja enemmän selkoa tilastaan.

Hänestä tuntui kuin olisi hän vast'ikään herännyt oudosta unesta ja kuin huomaisi hän nyt vasta väristen, turhaan ponnistaen vastaan, liukuvansa kaltevaa pintaa pitkin keskellä synkeintä yötä yhä lähemmäksi ammottavan kuilun reunaa. Hän näki selvästi siellä pimeässä tuntemattoman miehen, muukalaisen, jota kohtalo piti hänenä ja työnsi kuiluun hänen sijastaan. Kuilu ei ennen sulkeutuisi, ennenkuin joku sinne putoaisi, joko sitten hän tai joku muu.

Tarvitsi vain antaa mennä.

Kirkkaus tuli täydelliseksi ja hän tunnusti itselleen tämän: "Hänen paikkansa kaleereilla oli tyhjä,

turhaan hän ponnistelisi, se odottaisi häntä yhä, Pikku-Gervaisin ryöstäminen hänet sinne varmasti veisi, tämä tyhjä paikka odottaisi ja vetäisi häntä siksi, kunnes hän sinne joutuisi, siitä ei pääse mihinkään, se ottaa omansa". — Ja sitten hän ajatteli: Siitä hetkestä lähtien, jolloin hänellä oli sijainen, jolloin eräällä Champmathieulla sattui olemaan huono onni, jolloin hän itse, jota nyt henkilökohtaisesti rangaistusvankilassa edusti tämä Champmathieu, eli yhteiskunnan helmassa herra Madeleinen nimen suojissa, siitä hetkestä lähtien ei hänellä ollut enää mitään peljättävää, kunhan hän vaan ei estäisi ihmisiä sulkemasta tätä Champmathieuta sen häpeän kiven taakse, joka hautakiven tavoin kerran putoaa eikä koskaan enää nouse.

Kaikki tämä oli niin voimakasta, niin rajua ja kummallista, että hänessä tapahtui äkkiä tuollainen kuvaamaton mielenliikutus, jota ei kukaan ihminen koe kahta tai kolmea kertaa elämässään, joka on jonkunlaista omantunnon puistatusta, joka myllertää esiin kaikki sydämen epäilyt, joka on yhdistys ivaa, iloa ja epätoivoa ja jota voisimme nimittää sisäiseksi naurunremahdukseksi.

Hän sytytti nopeasti kynttilän uudelleen.

"Mutta mitä minä oikeastaan pelkään? Mikä minut panee moista ajattelemaan? Minähän olen pelastettu. Kaikki on selvä. Oli olemassa enää vain yksi avonainen ovi, jonka kautta entisyyteni saattoi hyökätä elämäni kimppuun; nyt on sekin ovi kiinni muurattu, iki-ajoiksi! Tämä Javert, joka on minua kiusannut niin pitkät ajat, tämä pelottavan tarkka urkkija, joka näytti minut paljastaneen ja joka jumaliste! minut paljastikin ja joka seurasi minua kaikkialle, tämä kamala vainukoira, joka herkeämättä nuuski jälkiäni, hän on nyt joutunut harhateille kerrassaan väärille poluille, toisille suunnille! Hän on nyt tyytyväinen, hän on jättävä minut rauhaan, hänhän on saanut kynsiinsä Jean Valjeaninsa! Kukaties lähtee hän vielä pois koko kaupungistakin! Ja kaikki tämä on tapahtunut ilman, minua! Minä en ole sormeanikaan liikuttanut! Mitä pahaa ja onnetonta siinä siis voisi olla? Jos ihmiset minut näkisivät, niin luulisivatpa he totta tosiaan minulle kummia tapahtuneen! Ja jos lopulta pahaa jollekin tapahtuu, niin siihen ei ole minulla pienintäkään syytä. Kaitselmus on kaikki niin asettanut. Se tahtoo ilmeisesti johtaa asiat juuri näin! Onko minulla oikeutta häiritä sen aikomuksia? Minne minä oikeastaan pyrin? Mihin minä haluan sekaantua? Asia ei koske minua lainkaan. Mitä! Enkö ole tyytyväinen! Mitä minulle siis pitää? Päämäärä, jonne jo niin monta vuotta olen pyrkinyt, joka on ollut öitteni ajatus ja rukousteni esine, turvallisuus, minähän olen sen juuri nyt saavuttamaisillani. Jumala niin tahtoo. Minun ei tule toimia Jumalan tahtoa vastaan. Ja miksi Jumala sitä tahtoo? Jotta minä jatkaisin sitä, mitä olen alottanut, jotta tekisin hyvää, jotta olisin kerran suurena, rohkaisevana esimerkkinä muille, jotta voitaisiin sanoa, että toimittamaani katumusparannukseen ja hyveeseen, johon olin palannut, liittyi lopultakin hiukan onnea! Enpä tosiaankaan ymmärrä, miksi pelkäsin mennä sen kunnan kirkkoherran luo, kertoa hänelle kaikki kuin rippi-isälleni ja pyytää hänen neuvoaan, sillä hän olisi varmasti sanonut minulle aivan samaa. Se on päätetty, antakaamme asiain mennä menojaan! Antakaamme hyvän Jumalan toimia!"

Näin puheli hän itselleen sielunsa syvyyksissä, vaappuessaan niin sanoaksemme oman kuilunsa partaalla. Hän nousi tuoliltaan ja alkoi kävellä huoneessa. — "Älkäämme ajatelko enää koko juttua!" sanoi hän. "Päätös on tehty!" — Mutta hän ei tuntenut itseään lainkaan iloiseksi.

Päinvastoin.

Yhtä vaikeata on estää ajatusta palajamasta yhä samaan asiaan kuin estää merta palajamasta rannalleen. Merimies nimittää sitä kohovedeksi; syyllinen kutsuu sitä omantunnon tuskiksi. Jumala nostattaa sielun niinkuin valtameren.

Muutamain silmänräpäysten kuluttua alotti hän jälleen, tahtoi tai ei, tämän synkeän vuoropuhelunsa, jossa hän itse puhui ja itse kuunteli, sanoen sen, mistä hän olisi mielellään ollut vaiti, kuunnellen sitä, mitä hän ei olisi lainkaan halunnut kuulla, lannistuen sen salaperäisen voiman edessä, joka sanoi hänelle: ajattele! samoin kuin se kaksituhatta vuotta sitten sanoi eräälle toiselle tuomitulle: käy!

Ennenkuin menemme etemmäksi, ja jotta meitä täydellisesti ymmärrettäisiin, teemme muutamia tarpeellisia huomautuksia.

On varmaa, että voidaan puhua itselleen; ei löydy ainuttakaan ajattelevaa olentoa, joka ei olisi sitä kokenut. Saattaapa sanoa, ett'ei teonsanassa koskaan ilmene mahtavampaa salaisuutta kuin sen kulkiessa ihmisen sisimmässä ajatuksesta tietoisuuteen ja sen palatessa tietoisuudesta ajatukseen. Vain tässä mielessä on ymmärrettävä tässä luvussa usein käytetyt sanat: *hän sanoi, hän huudahti*. Sanotaan itselleen, puhutaan itselleen, huudahdetaan itselleen, lainkaan keskeyttämättä ulkonaista äänettömyyttä. Ankara myrsky myllertää; kaikki meissä puhuu, paitsi suu. Sielun todellisuudet, vaikka eivät olekaan silmin nähtäviä eivätkä käsin kosketettavia, ovat yhtä hyvin todellisuuksia.

Hän siis kysyi itseltään, mihin tulokseen hän oli tullut. Hän tutkisteli itseään tuon "tehdyn päätöksen" suhteen. Hän tunnusti itselleen, että kaikki, mitä hän äsken oli hengessään rakennellut, oli hirvittävä,

että "antaa asiain mennä menojaansa, antaa hyvän Jumalan toimia" oli suorastaan kamalaa. Antaa mennä täytöntöön tämän kohtalon ja ihmisten erehdyksen, ei estää sitä, auttaa sitä vaiti-olollaan, ei toimia mitään, se oli samaa kuin tehdä kaikki! se oli tekopyhän kunnottomuuden viimeinen aste! se oli rikos, alhainen, halpamainen, kavala, inhottava, hirveä rikos!

Ensi kerran kahdeksaan vuoteen tunsii tämä onneton mies pahan ajatuksen ja pahan teon kirpeätä makua suussa.

Hän sylki sen inhoten pois.

Hän kuulusteli itseään edelleen. Hän kysyi ankarana itseltään mitä hän oli tarkottanut sanoessaan: "Päämääräni on saavutettu!" Hän selvitti itselleen, että hänen elämällään oli todellakin joku päämäärä. Mutta mikä päämäärä? Salatako nimeänsä? Pettääkö poliisia? Niinkö pienen asian takia oli hän tehnyt kaiken, mitä oli tehnyt? Eikö hänellä ollut sen suurempaa, sen jalompaa päämäärää? Pelastaa, ei henkilönsä, vaan sielunsa. Tulla kunnialliseksi ja hyväksi taas. Olla hurskas ja vilpiton! Eikö hän ollut juuri tätä, ja vain tätä aina tahtonut, eikö piispa ollut juuri näin käsenyt? — Sulkeako ovi menneisyydeltään? Mutta hänhän ei sitä sulkenut, suuri Jumala! Hän avasi sen jälleen tekemällä häpeällisen teon! Hänestähän tuli uudelleen varas, kaikista varkaista inhottavin! Hän varasti toiselta hengen, elämän, rauhan, sijan auringonpaisteesta! Hänestä tuli salamurhaaja! Hän tappoi, tappoi henkisesti, köyhän miehen, hän pakotti hänet kestämaan tätä kauheata elävää kuolemaa, tätä hitaasti, mutta varmasti surmaavaa kuolemaa, jota kutsutaan rangaistusvankilaksi! Ei! päinvastoin tahtoi hän itse antautua oikeuden käsiin, pelastaa tämän miehen, jota niin hirvittävä erehdys vainosi, ottaa entisen nimensä, tulla velvollisuuttaan noudattaen kaleeriorja Jean Valjeaniksi; silloin olisi hän todellakin kuolleista noussut, silloin olisi hän ikipäiviksi sulkenut helvetin, mistä hän oli päässyt! Vaikka hän sinne näennäisesti putosikin, vapautui hän siitä todellisuudessa! Niin täytyi tehdä! Ell'ei hän sitä tekisi, ei hän olisi mitään tehnyt! Koko hänen elämänsä olisi hyödytön, koko hänen katumus-parannuksensa hukkaan mennyt, ja hänellä ei olisi muuta kuin sanoa: Mitä tässä turhia! Hän tunsii, että piispa oli hänen lähellään, että piispa sitä paremmin saattoi olla läsnä, koska hän oli kuollut, että piispa katseli häntä hellittämättä, että vast'edes tulisi pormestari Madeleine kaikkine hyveineen olemaan hänen mielestään inhottava, ja että kaleeriorja Jean Valjean olisi hänestä ihana ja puhdas. Hän tunsii, että ihmiset näkivät vain hänen naamaringinsa, mutta että piispa näki hänen todelliset kasvonsa. Hän tunsii, että ihmiset näkivät elämänsä, mutta että piispa näki hänen sielunsa. Täytyi siis mennä Arrasiin, vapauttaa väärä Jean Valjean ja ilmaista oikea! Se oli kyllä uhreista suurin, voitoista tuskallisim, viimeinen noustava porras; mutta niin täytyi. Surullinen kohtalo! Vain vaipumalla häpeään ihmisten silmissä saattoi hän astua pyhyden kunniaan Jumalan edessä!

"Kas niin", sanoi hän, "tehkäämme niin! täyttäkäämme velvollisuutemme! pelastakaamme tämä mies!"

Hän lausui nämä sanat ääneen, huomaamatta itse ensinkään kovaa puhuvansa.

Hän ryhtyi tarkastamaan ja järjestämään kirjoja. Hän heitti tuleen tukun varattomille pikku-kauppiaille asetettuja velkakirjoja. Hän kirjotti kirjeen ja sulki sen sinetillään; jos joku olisi ollut huoneessa tähän aikaan, olisi hän nähnyt sen kuoreen kirjoitetuksi: *Herra pankkiin Laffittelle, Artoisin katu, Pariisi.*

Hän otti kirjoituspöydän laatikosta kirjelaukan, joka sisälsi muutamia seteleitä ja passin, jota hän oli samana vuonna käyttänyt edusmiesvaaleissa.

Ken olisi nähnyt hänen toimittavan näitä askareitaan niin vakavana, mieltivänä ja rauhallisena, ei olisi osannut lainkaan aavistaa, mitä hänen sisässään tapahtui. Joskus vain liikkui hänen huulensa; toisin hetkin kohotti hän taas päänsä ja tuijotti johonkin kohtaan seinässä, aivan kuin olisi siten etsinyt valaistusta ja selvyyttä ajatuksiinsa. Saatuaan Laffitten kirjeen valmiiksi pisti hän sen taskuunsa, samoin kuin paperilaukan, ja alkoi taas käyskennellä edestakaisin.

Hänen mietiskelynsä pysyi yhä samoilla poluilla. Hän näki yhä velvollisuutensa tulikirjaimin kirjoitettuna säteilevän silmiensä edessä, selvänä ja väistämättömänä: — *Mene! Ilmaise itsesi! Sano oikea nimesi!*

Hänestä tuntui myös kuin liikkuisivat hänen edessään näkyvin muodoin ne kaksi ajatusta, jotka olivat tähän asti olleet hänen elämänsä ohjaajina: nimensä kätkeminen, sielunsa pyhittäminen. Ensi kerran ilmestyivät ne nyt hänen eteensä täysin selvinä, ja hän huomasi nyt erotiuksenkin niiden välillä. Hän tunnusti, että toinen näistä ajatuksista oli ehdottomasti hyvä, mutta että toinen saattoi muuttua huonoksi; että toinen tiesi uhrautumista ja toinen itsekkyyttä; että toinen sanoi: *lähimäinen*, ja toinen: *minä*; että toinen oli valosta kotoisin, toinen pimeyden perua.

Ne taistelivat, hän näki niiden taistelun. Mitä enemmän hän mietti, sitä suuremmiksi olivat ne

kasvaneet hänen sielunsa silmien edessä; nyt olivat ne muuttuneet jättiläismäisiksi; ja hänestä tuntui kuin näkisi hän sisässään, siinä äärettömyydessä, josta ylempänä puhuimme, synkkyiden ja valonvälähdysten keskellä taistelevan enkelin ja pahanhengen.

Hän oli kauhun vallassa, mutta hyvä ajatus näytti voittavan.

Hän tunsi nyt elävänsä sielunsa ja kohtalonsa toista ratkaisevaa hetkeä; piispa oli merkinnyt ensimmäistä vaihetta hänen uudessa elämässään, tämä Champmathieu merkitsi toista. Suuren muuttumisen jälkeen tuli suuri koetus.

Vaan hetkiseksi vaimennut kiihkeä mieliala palasi vähitellen. Tuhannet ajatukset risteilivät hänen aivoissaan, mutta ne yhä vain vahvistivat häntä hänen päätöksessään.

Eräänä hetkenä sanoi hän itselleen, että hän ehkä otti asian liian vakavalta kannalta, että tämä Champmathieun juttu lopultakin oli hyvin turhanpäiväinen, että hän tosisteossa olikin varastanut.

Hän vastasi itselleen: "Jos tämä mies on todella varastanut muutamia omenoita, seuraa siitä kuukausi vankeutta. Kaleereista ei voi olla puhuttakaan. Ja kuka tietää, onko hän sentään varastanutkaan? Onko se todistettu? Jean Valjeenin nimi musertaa hänet ja tekee todistukset tarpeettomiksi. Eivätkö yleiset syyttäjät tavallisesti aina menettele näin? Hänet uskotaan varkaaksi, koska hänet tiedetään rangaistusvangiksi".

Toisena hetkenä ajatteli hän, että vaikka hän itsensä ilmaisikin, katsottaisiin ehkä hänen tekonsa sankarillisuuteen ja hänen seitsemän vuoden nuhteettomaan elämäänsä ja kaikkeen siihen, mitä hän oli tehnyt maan hyväksi, ja että hänet armahdettaisiin.

Mutta tämä otaksuma häipyi pian, ja hän hymyili katkerasti ajatellessaan, että niiden kahden frangin varastaminen Pikku-Gervaisilta merkitsisi hänet uudistettuun rikokseen vikapääksi, että tämä asia varmasti tulisi ilmi ja että hänet lain selvien määräysten mukaan tuomittaisiin pakkotyöhön.

Hän hylkäsi tämän harhaluulon, koki irrottautua yhä enemmän maasta ja etsiä lohdutusta ja voimaa muualta. Hän vakuutti itselleen, että velvollisuus oli ennen kaikkea täytettävä, ett'ei hän ehkä olisikaan onnettomampi velvollisuutensa täytettyään kuin sen petettyään, että inhottava rikos myrkyttäisi hänen arvonsa, hänen hyvän maineensa, hänen hyvät työnsä, kunnioituksen, yleisen kiintymyksen, hänen almunsa, hänen rikkautensa, hänen kansansuosionsa, hänen hyveensä, jos hän *antaisi asiain mennä menojaan* ja jäisi Montreuil-sur-Meriin. Ja minkä maun saisivatkaan kaikki nämä tähän inhottavaan rikokseen liittyvät pyhät asiat! Mutta jos hän uhrinsa täyttäisi, kohottaisi ja vahvistaisi ihana tietoisuus siitä häntä vankilassakin, kahleissa, kaularaudassa, viheriässä pähineessä, herkeämättömässä raatamisessa, armottoman häpeänkin keskellä!

Sitten pääsi hän myös selville siitä, että näin oli määrä käydä, että hänen kohtalonsa oli sellainen, että hän ei voinut muuttaa ylhäisemmän aivoituksia, että joka tapauksessa oli valittava kahden välillä: joko hyve ulospäin ja inho sisäänpäin, tai viattomuus sisäänpäin ja häpeä ulospäin.

Tällaisia synkeitä ajatuksia seulomaan ei häneltä rohkeutta puuttunut, mutta aivot väsyivät. Hän koki vasten tahtoaankin ajatella muita vähäpätöisiä asioita.

Verisuonet jyskyttivät ankarasti hänen ohimoissaan.

Yhä hän vain käyskenteli edestakaisin. Kirkon kello löi ensin puolta yötä, sitten kaupungintalon kello. Hän luki noiden kahden kellon kaksitoista lyöntiä ja vertaili niiden erilaista ääntä. Ja hän muisti nyt jokunen päivä sitten nähneensä eräällä romukauppialla myytävänä vanhan kirkonkellon, jonka laitaan oli kaiverrettu nimi: *Antoine Albin de Romainville*.

Hänen tuli kylmä. Hän teki pesään tulta. Mutta hän ei hoksannut sulkea akkunaa.

Sillävälän oli entinen hämminki ja sekamelska vallannut hänet uudestaan. Hänen täytyi aika lailla ponnistaa muistaakseen, mihin oli ennen puolen yön lyömistä ajatuksissaan ehtinyt. Viimein se onnistui.

"Niin, niin!" sanoi hän itselleen, "minähän olin päättynyt ilmaista itseni".

Ja äkkiä muistui hänen mieleensä Fantine.

"Mutta miten käy tämän tyttö raukan!" sanoi hän.

Siitä alkoi uusi taistelu.

Hänen mietiskelyihinsä yht'äkkiä ilmestyvä Fantine oli kuin jotain odottamatonta valoa levittävä säde. Hänestä tuntui kaikki muuttavan muotoaan hänen ympärillään ja hän huudahti:

"Tähän asti olenkin ajatellut vain itseäni! Omista eduistani olen yksinomaan huolehtinut! Minun tulee vajjeta tai puhua — kätkeä itseni tai pelastaa sieluni — olla halveksittava ja kunnioitettu hallitusmies tai halveksittu ja kunnioitettava kaleeriorja, yhä minä, aina vain minä, yksinomaan minä! Mutta, hyvä Jumala, sehän on kaikki pelkkää itsekkäisyyttä! Pelkkää itsekkäisyyttä, vaikka vain erilaisissa muodoissa! Eikö minun tule ajatella hiukan muitakin? Vanhurskauden ensimmäinen vaatimus on, että tulee ajatella muita. Katsokaamme, tutkikaamme. Jos jätämme minut pois luvusta, unohdamme, hävitämme, mitä syntyy silloin kaikesta tästä? — Jos annan itseni ilmi! Minut vangitaan, tämä Champmathieu päästetään vapaaksi, minut viedään uudestaan kaleereille. Hyvä! Entä sitten? Mitä tapahtuu täällä? Täällähän on koko seutu, koko kaupunki minusta riippuvainen, täällä ovat tehtaat, teollisuus, työläiset, miehet, naiset, vanhukset, lapset, köyhät! Minä olen kaiken luonut, minä kaikki elätän; missä ikänä savu piipusta nousee, siinä olen minä pannut puut pesään ja lihan pataan; minä olen synnyttänyt hyvinvoinnin, liikkeen, luoton; ennen minua ei ollut mitään; minä olen nostanut, elähyttänyt, vilkastuttanut, hedelmöittänyt, kiihdyttänyt, rikastuttanut koko seudun; kun minä poistun, poistuu yhdistävä sielu; kun minä poistun, kuolee kaikki. — Miten käy tämän naisen, joka on kärsinyt niin paljon, joka lankeemuksessaankin on niin puhdas, jonka kaikki onnettomuudet minä olen tahtomattani aiheuttanut! Miten käy lapsen, jota aijoin lähteä noutamaan ja jonka olen äidille luvannut! Eikö minun tule tehdä jotain tämän naisen hyväksi, korjatakseni sitä pahaa, minkä minä olen hänelle tuottanut? Jos minä katoan, mitä tapahtuu? Äiti kuolee. Lapsesta tulee mitä tahansa. Niin käy, jos minä ilmaisen itseni. — Mutta ell'en minä ilmaise itseäni? Niin, ell'en minä ilmaise itseäni?"

Tehtyään itselleen tämän kysymyksen pysähtyi hän; hän ikäänkuin epäröi ja vapisi hetken; mutta sitä ei kestänyt kauvan ja hän vastasi itselleen tyyneästi:

"No niin, tämä mies joutuu siis kaleereille. Se on totta. Mutta mitä hitossa! Hänhän on varastanut! Sanoimpa mitä tahansa, väitinpä, ett'ei hän ole varastanut! Jos minä jään tänne, niin jatkan tietysti alotettua työtäni. Kymmenessä vuodessa ansaitseen kymmenen miljoonaa, minä hajotan ne yli koko maan, minulla ei ole mitään itselläni, mitä se minua hyödyttää? Enhän tee sitä omaksi hyväkseni! Kaikkein hyvinvointi kasvaa, teollisuus elpyy ja edistyy, tehtaita ja liikelaitoksia syntyy yhä uusia ja uusia, perheet, sadat perheet, tuhannet perheet ovat onnellisia! Seutu kansottuu; syntyy kyliä sinne, missä ennen oli vain jokunen maatila, syntyy maatiloja sinne, missä ennen ei ollut mitään; kurjuus häviää, ja kurjuuden mukana häviävät huonot tavat, haureus, varkaus, murhat, kaikki paheet, kaikki rikokset? Ja tämä äiti voi kasvattaa tyttärensä ihmiseksi! Ja koko suuri seutu tulee varakkaaksi ja hyväksi! Olin hullu, olin päätön, olenko tosiaankin luvannut ilmaista itseni? Täytyy toki ottaa kaikki asianhaarat huomionsa eikä kiirehtiä turhan päiten. Mitä! Minä olisin vaan halunnut näytellä suurta, jalomielistä — näytelmää tämä sentään onkin! — minä olisin ajatellut vain itseäni, yksinomaan itseäni! Mitä? Pitäisikö kokonaisen paikkakunnan joutuman perikatoon sen takia, että voitaisiin ehkä hiukan liian ankarasta, mutta itse asiassa oikeutetusta rangaistuksesta pelastaa muuan varas, muuan puolihullu! Pitäisikö sen takia kurjan vaimoraukan menehtymän sairashuoneeseen, kurjan pikku tyttösen kuoleman kadulle kuin koiran! Sehän on kauheata! Eikä äiti saisi nähdäkään lastansa! Eikä lapsi tulisi tuntemaan äitiään! Ja kaikki tämä tuon vanhan omenanvarkaan, konnan takia, joka aivan varmasti on ansainnut kaleerit jostain muusta syystä, vaikk'eikaan tästä! Kauniita omantunnonpölyjä todellakin, jotka pelastavat syyllisen ja uhraavat viattomat, jotka pelastavat vanhan maankiertäjän, — jolla kaiken lopuksi on enää vain muutamia vuosia elettäväänään ja joka tuskin tuntisi itseään onnettomammaksi kaleereilla kuin kurjassa hökkelissäänkään — ja uhraavat kokonaisen seudun väestön, äidit, naiset, lapset! Tuon pienen Cosette-raukankin, jolla on vain minut maailmassa ja joka ehkä tälläkin hetkellä värisee aivan sinisenä vilusta Thénardierein luolassa! Ovat nekin roistoja, ne Thénardierit! Minä pettäisin velvollisuuteni kaikkia näitä avuttomia olentoja kohtaan! Minä menisin antamaan itseni ilmi! Minä tekisin todellakin tämän käsittämättömän tyhmyyden! Katsokaamme asiaa pahimmalta puolen. Otaksukaamme, että minä tässä todellakin tekisin omalta kannaltani huonon teon ja että omatuntoni minua siitä kerran soimaisi, niin silloinhan minä muiden hyvän takia kestäisin nämä nuhteet, jotka vaivaavat vain minua, tämän huonon teon, joka vain minun sieluani koskee, ja sehän olisikin juuri uhrautumista, sehän olisikin juuri hyvettä".

Hän nousi kävelemään. Tällä kertaa luuli hän olevansa tyytyväinen.

Jalokivet löytyvät vain maan synkistä uumenista; totuudet löytyvät vain ajatuksen huimaavista syvyyksistä. Hänestä tuntui kuin olisi hän nyt, laskeuduttuaan näihin syvyyksiin, harhailtuaan kauvan kaikkein synkeimmissä sopukoissa, vihdoinkin löytänyt yhden tällaisen jalokiven, yhden tällaisen totuuden, ja hänestä tuntui kuin pitäisi hän sitä kädessään; ja hän katseli sitä hämmästyen ja ihastuen.

"Niin", ajatteli hän, "niin se on! Olen osunut oikeaan. Olen päässyt ratkaisuun. Täytyyhän sitä lopultakin tulla johonkin varmuuteen. Olen tehnyt päätökseni. Antakaamme asiain mennä menojojansa! Älkäämme enää horjuko, älkäämme enää väistykö. Se on kaikkein eduksi, eikä minun. Olen Madeleine, minä jään Madeleineksi. Hukka sille, joka on Jean Valjean! Minä en ole enää hän. Minä en tunne sitä miestä, minä en tiedä kuka hän on; jos joku sattuu tällä hetkellä olemaan Jean Valjean, niin pitäköön itsestään huolen! Asia ei koske minua. Se on kovan onnen nimi, se leijailee yössä, se pysähtyy, se

putoaa jonkun päähän, sen pahempi sille, jonka päähän se putoaa!"

Hän katsahti pieneen takan otsalla olevaan peiliin ja virkahti:

"Katsohan vaan! Tuo päätös on minua helpottanut aika lailla! Olen aivan toisen näköinen".

Hän astui vielä muutaman kierroksen ja pysähtyi sitten äkkiä:

"Rohkeutta!" sanoi hän. "Ei pidä peljätä mitään tehdystä päätöksestä johtuvia seurauksia. Niitä on vielä siteitä, jotka kiinnittävät minut tähän Jean Valjeaniin. Ne täytyy katkaista! Tässä huoneessa löytyy esineitä, jotka voisivat minua syyttää, mykkiä esineitä, jotka voisivat kerran todistaa. Se on sanottu, niiden täytyy kaikkien kadota".

Hän kaivoi taskustaan kukkaron ja otti siitä pienen avaimen.

Hän pisti tämän avaimen lukkoon, jonka reikää tuskin erotti seinäpaperien synkkäväristen kuvioiden keskeltä. Avautui jonkunlainen seinän nurkkaukseen ja muurin väliin laitettu salalaatikko. Tässä salalaatikossa näkyi vain muutamia vaaterääsyjä, sininen mekko, vanhat housut, vanha matkalaukku ja vahva molemmista päistään raudotettu ryhmysauva. Ne, jotka olivat lokakuussa 1815 nähneet Jean Valjeanin kulkevan Dignen läpi, olisivat helposti tunteneet koko tämän kurjan vaatetuksen.

Hän oli säilyttänyt niitä samoin kuin hän oli säilyttänyt hopeaisia kynttilänjalkoja, muistaakseen aina vaihdekohtansa. Ne esineet hän piilotti, mitkä olivat vankilasta peräisin, mutta kynttilänjalat, jotka hän oli piispalta saanut, piti hän näkyvillä.

Hän loi aran katseen oveen päin, aivan kuin olisi hän peljännyt sen avautuvan suljetusta säpistä huolimatta; sitten sieppasi hän nopeasti, heittämättä silmäystääkään näihin esineisiin, joita hän oli monet vuodet niin uskollisesti ja vaaraa uhmaten säilyttänyt, kaikki vaatekappaleet, sauvan, matkalaukun, ja heitti ne kaikki yht'aikaa tuleen.

Sitten sulki hän salalaatikon ja peitti erinomaisen huolellisesti sen oven suurella sohvalla, jonka työnsi sen eteen — jokseenkin tarpeeton toimenpide, koska salalaatikko nyt oli tyhjä.

Muutamien sekuntien kuluttua valaisi suuri punainen loimu huoneen ja vastapäisen muurin. Kaikki paloi. Ryhmysauva ratisi ja räiskyi ja lennätti kypeniä aina keskilattialle.

Matkalaukun palaessa kaikkine inhottavine rääsyineen tuli sieltä näkyviin jokin esine, joka kiiksi tuhkassa. Kumartumalla olisi helposti tuntenut sen hopearahaksi. Varmaankin pikku savojilaiselta varastettu kaksifranginen.

Hän ei tulesta välittänyt, kulkihan vaan edestakaisin samaa tasaista käyntiänsä.

Äkkiä osui hänen silmiinsä kaksi hopeaista kynttilänjalkaa, joita loimu heikosti valaisi takanotsalle.

"Kas!" ajatteli hän. "Vielä piilee Jean Valjeania noissakin. Täytyy hävittää nekin".

Hän otti ne kaksi kynttilänjalkaa.

Pesässä oli vielä tarpeeksi tulta, jotta ne voi äkkiä sulattaa ja muodostaa niistä jonkunlaisen tunteettoman hopeaharkon.

Hän kyyristyi tulen ääreen ja lämmittelihe hetkisen. Hänen tuli oikein hyvä olla. — "Suloinen lämmin!" sanoi hän.

Hän kohensi hiillosta toisella kynttilänjalalla.

Hetkinen vielä ja ne olivat tulessa.

Silloin luuli hän kuulevansa äänen huutavan sisässään:

"Jean Valjean! Jean Valjean!"

Hänen tukkansa nousi pystyyn ja hänet valtasi suuri kauhu.

"Niin, niin! Juuri sillä tavalla! Päätä toimesi!" sanoi ääni. "Täytä työsi! Hävitä kynttilänjalat! Muserra se muisto! Unhota piispa! Unhota kaikki! Hukuta tämä Champmathieu! Se on hyvin tehty. Voit olla itseesi tyytyväinen! Niin on sovittu, niin on päätetty, niin sanottu! Tuota miestä, tuota vanhusta, joka ei tiedä mitä hänestä tahdotaan, joka ei ole ehkä mitään tehnytkään, viatonta, jonka kaikkiin onnettomuuksiin on sinun nimesi syynä, jota sinun nimesi rikoksena painaa, häntä pidetään sinuna, hänet tuomitaan, hän on päättävä päivänsä inhottuna ja hyljättynä! Se on mainiota! Pysy sinä vaan kunniallisena miehenä, sinä. Jää herra pormestariksi, jää kunnioitetuksi ja ylistetyksi, rikastuta

kaupunki, ruoki puutteenalaiset, kasvata orvot, elä onnellisena, hyveiden kaunistamana ja ihailtuna; ja sillä välin kun sinä ilossa ja valossa liehut, sillä välin pitää toinen sinun punaista mekkoasi, sillä välin kantaa toinen sinun nimeäsi häpeässä ja laahaa sinun kahleitasi vankilassa! Niin, niin! Se on taitavasti tehty! Ah, sinä kurja!"

Hiki valui hänen otsaltaan. Hän tuijotti peljästyneenä kynttilänjalkoihin. Mutta hänen sisässään puhuva ääni ei ollut vielä lopettanut. Se jatkoi:

"Jean Valjean! Sinun ympärilläsi tulee olemaan paljon ääniä, jotka pitävät suurta melua, jotka puhuvat kovaa ja jotka sinua siunaavat, ja vain yksi ainoa, jota ei kukaan kuule ja joka sinua kiroo pimeydenkuilussaan. Kuule siis, kunnoton! Kaikki nämä siunaukset häipyvät tielle ennenkuin taivaaseen ehtivät, ja vain tuo kirous nousee aina Jumalan luo!"

Tämä ääni, joka alussa heikkona oli noussut hänen sielunsa syvimmästä sopukasta, oli aste asteelta paisunut voimakkaaksi, hirvittäväksi, ja hän kuuli sen nyt korvaansa huutavan. Hänestä tuntui kuin olisi se lähtenyt hänestä pois ja kuin puhuisi se nyt ulkopuolella häntä. Hän luuli kuululleensa nuo viimeiset sanat niin selvästi, että hän kauhistuen katsahti ympäri huonetta.

"Onko täällä joku?" kysyi hän kovaa aivan sekapäissään.

Sitten sanoi hän nauraen mielipuolen tavoin:

"Kuinka tyhmä olenkaan! Eihän täällä voi ketään olla!"

Siellä oli kuitenkin joku; mutta se joku oli niitä, joita ei ihmissilmä näe.

Hän laski kynttilänjalat takanotsalle.

Sitten alkoi hän taas tuon yksitoikkoisen, surullisen kävelynsä, joka häiritsi alapuolella nukkuvan miehen unta ja herätti hänet joskus kokonaankin.

Tämä käveleminen helpotti, mutta samalla kiihdytti häntä. Joskus näyttää siltä kuin liikkuisimme me vaikeimpina hetkinämme kysyäksemme neuvoa kaikelta, mikä silloin voi osua vastaamme. Vähän ajan kuluttua ei hän enää tiennyt, mihin tuloksiin oli tullut.

Nyt pakeni hän yhtäläisellä kauhulla molempia päätöksiä, jotka hän aikaisemmin oli toisen toisensa jälkeen tehnyt. Molemmat ajatukset, jotka hänen elämänsä johtivat, näyttivät hänestä yhtä turmiollisilta kumpikin. — Mikä kovan onnen isku! Mikä kamala sattuma tuo, että tätä Champmathieuta pidetään hänenä! Ja nyt täytyy hänen syösyä perikatoon juuri sen välikappaleen kautta, jonka kaitselmus näytti ensin määränneen hänen pelastukseksi!

Sitten ajatteli hän tulevaisuuttaan. Antautua oikeuden käsiin, suuri Jumala! Ilmaista itsensä! Hänet valtasi rajaton epätoivo, kun hänelle selvisi, mitä hänen oli jättäminen, mihin hänen oli meneminen. Täytyisi siis luopua tästä ihanasta, puhtaasta, kirkkaasta elämästä, kaikkien arvonannosta, kunnian, vapaudesta! Hän ei saisi enää kuljeskella kedoilla ja kentillä, hän ei kuulisi enää lintujen laulavan toukokuussa, hän ei saisi enää jakaa lahjoja pikku-lapsille! Hän ei tuntisi enää kiitollisuuden ja rakkauden lämmittämän katseen kiintyvän itseensä! Hänen täytyisi jättää tämä talo, jonka hän oli rakentanut, tämä pieni huone! Kaikki näytti hänestä niin miellyttävältä tällä hetkellä. Hän ei enää saisi lukea kirjojaan, hän ei saisi enää kirjottaa tällä pienellä valkealla pöydällä. Hänen vanha portinvartijattarensa, ainoa palvelija, mikä hänellä oli, ei toisi enää hänelle kahvia aamuisin. Suuri Jumala! Kaiken tämän sijasta työvankila, kaularauta, punainen mekko, kahleet jalkoihin, väsymys, pimeä tyrmä, kova vuode, kaikki nämä kauhut, jotka hän niin hyvin tuns! Hänen ijällään, oltuaan se, mikä hän nyt oli! Jos hän olisi edes nuori! Mutta häntä, vanhusta sinuttelee kuka haluaa, vanginvartija kopeloi hänen taskunsa, työnjohtaja sivaltaa häntä kepillään! Jalat paljaina raudotetuissa kengissä! Hänen täytyy aamuin ja illoin ojentaa jalkansa tarkastusmiehelle, joka vasaroineen koettelee rautarenkiaan kestävyyttä! Hänen täytyy kestää vierasten uteliaat kysymykset, joihin varmasti tullaan vastaamaan: *Tämä tässä on se kuuluisa Jean Valjean, joka on ollut pormestarina Montreuil-sur-Merissä!* Illalla täytyy hänen hikeä valuen, väsymyksen murtamana, viheriä päähine silmille vedettynä nousta vierustoveri rinnallaan vartijan piiskan paukkuessa uivan vankilan tikapuurappuja ylös! Oi mikä kurjuus! Voiko siis kohtalokin olla pahansuopa niinkuin järkevä olento, voiko se muuttua säälimättömäksi niinkuin ihmissydän!

Miten hän taistelikaan, yhä uudestaan ja uudestaan joutui hän tuskallisen epäröimisen valtaan, joka hellittämättä nousi hänen ajatuksiinsa: Jäädäkö paratiisiin ja tulla siellä paholaiseksi! Astuako helvettiin ja tulla siellä enkeliksi!

Mitä tehdä, suuri Jumala! mitä tehdä!

Myrsky, jonka käsistä hän niin suurella vaivalla oli juuri päässyt, puhkesi uudestaan raivoomaan hänen sielussaan. Hänen ajatuksensa alkoivat taas mennä sekaisin. Ne muuttuivat omituisen tylsiksi ja tajuttomiksi, niinkuin aina tapahtuu ahdistavan epätoivon hetkinä. Romainvillen nimi palasi herkeämättä hänen mieleensä, samoin kaksi laulunsäettä, jotka hän oli joskus sattunut kuulemaan. Hän muisti, että Romainville on muuan pieni metsikkö Pariisin lähellä, mistä rakastuneet käyvät etsimässä sireeninkukkia huhtikuussa.

Hän horjui ruumiillisesti niinkuin hän horjui henkisesti. Hän käveli kuin omiin hoteihinsa jätetty pieni lapsi.

Toisin hetkin koki hän taas taistella väsymystä vastaan ja koota ajatuksensa. Hän yritti viimeisen, ratkaisevan kerran selvittää itselleen ongelmaa, jonka eteen hän oli menehtyneenä vaipunut. Ilmaistako itsensä? Vaietako? Hänen ei onnistunut nähdä mitään varmasti. Kaikki mietiskelyn luomat hämäret ajatusmuodot häilyivät ja värisivät, kunnes hävisivät toinen toisensa jälkeen sumuun. — Mutta sen hän tunsi, että tekipä hän päätöksen millaisen tahansa, täytyi hänestä välttämättömästi, väistämättömästi jotain kuolla; hän tunsi, että hauta häntä odotti niin oikealla kuin vasemmallakin; hän tunsi nyt kamppailevansa kuoleman kanssa; hänen tuli vain valita joko onnensa kuolema tai hyveittensä kuolema.

Entinen häilyväisyys ja epäröiminen olivat vallanneet hänet uudestaan. Hän ei ollut sen pitemmällä kuin alussakaan.

Näin kamppaili tuskissaan tämä onneton sielu. Kahdeksantoista sataa vuotta ennen tätä kohtalon vainoomaa miestä oli muuan salaperäinen olento, johon ihmiskunnan kaikki hyveet ja kaikki kärsimykset olivat yhtyneet, öljypuiden värjyessä äärettömyyden rajujen tuulten puhalluksesta, kauvan aikaa torjunut luotaan katkerata kalkkia, josta keskellä tähdin kimaltelevaa avaruutta näytti vuotavan kuolemaa ja pimeyttä.

4.

Millaisiin muotoihin kärsimys voi pukeutua ihmisen nukkuessa.

Kello löi kolmea aamulla; viisi tuntia oli hän jo näin melkein herkeämättä kävellyt, kun hän vihdoin vaipui nojatuoliinsa.

Hän nukkui siihen ja näki unta.

Tämä uni liittyi varsinaisesti vain kaameudellaan ja synkkyydellään siihen tilaan, jossa hän oli, mutta se teki kuitenkin häneen valtavan vaikutuksen. Tämä kamala uni järkytti niin hänen mieltänsä, että hän perästä päin pani sen paperille. Se on yksi niistä harvoista kirjoituksista, joita on hänen kädestään jälkimaailmalle säilynyt. Luulemme velvollisuudeksemme jäljentää sen tähän sanasta sanaan.

Millainen tämä uni olikaan, tämän yön kuvaus olisi epätäydellinen, jos jättäisimme sen esittämättä. Se on sairaan sielun synkkää harhailua.

Sen käärelehdelle oli kirjoitettu sanat: *Uni, jonka näin silloin yöllä.*

Se kuuluu seuraavasti:

"Olin kedolla. Suurella, surullisella kedolla, missä ei ruohoa kasvanut. Minusta tuntui kuin ei olisi oikein päivä eikä yö.

"Minä kävelin veljeni kanssa, lapsuusvuosieni veljen kanssa, veljen, josta minun tulee sanoa, ett'en häntä koskaan ajattele ja jota tuskin enää muistan.

"Me puhelimme keskenämme ja kohtasimme kulkijoita. Me haastelimme eräästä naapurinvaimosta, jonka olimme muinoisin tunteneet ja joka siitä ajasta asti, kun oli joutunut asumaan sen kadun varrelle, työskenteli aina avonaisen akkunan ääressä. Siinä juttellessamme tuli meille kylmä tuon avatun akkunan takia.

"Kedolla ei kasvanut yhtään puuta.

"Näimme miehen, joka kulki läheltä ohitsemme. Se oli aivan alaston mies, tuhkanharmaa, tuhkanharmaan hevosen selässä. Miehellä ei ollut hivuksia; hänen pääkallonsa näkyi ja suonet hänen pääkallossaan. Hän piti kädessään raippaa, joka oli notkea kuin viinipuun vesa ja raskas kuin rautakanki. Tämä ratsumies kulki ohitsemme eikä sanonut meille sanaakaan.

"Veljeni puhui minulle: Menkäämme rotkoteitä.

"Oli rotkotie, missä ei näkynyt ainuttakaan pensasta eikä sammalmätästä. Kaikki kantoi mullan väriä, taivaskin. Kuljettuani muutamia askeleita, en saanut enää vastausta kysymyksiini. Huomasin, ett'ei veljeni ollut enää mukanani.

"Astuin erääseen kylään, jonka näin edessäni. Ajattelin, että se mahtoi olla Romainvillen kylä (miksi Romainvillen?)[62]

"Ensimmäinen katu, jolle jouduin, oli autio. Poikkesin seuraavalle kadulle. Molempien katujen kulmauksessa seisoi mies nojallaan seinää vasten. Sanoin tälle miehelle: 'Mitä seutua tämä on? Missä olen?' Mies ei vastannut. Näin erään talon oven olevan auki; astuin sinne sisään.

"Ensimmäinen huone oli autio. Menin seuraavaan. Tämän huoneen oven takana seisoi mies nojallaan seinää vasten. Kysyin tältä mieheltä: 'Kenen on tämä talo? Missä olen?' Mies ei vastannut.

"Talossa oli puutarha. Astuin ulos talosta ja menin siihen puutarhaan. Puutarha oli autio. Ensimmäisen puun takana näin miehen seisovan. Sanoin tälle miehelle: 'Mikä puutarha tämä on? Missä olen?' Mies ei vastannut.

"Harhailin kylässä ja huomasinkin, että se oli kaupunki. Kaikki kadut olivat autiot, kaikki ovet olivat auki. Ei ainuttakaan elävää olentoa näkynyt kaduilla, ei ketään kulkenut huoneissa, ei ketään kävellyt puutarhoissa. Mutta jokaisessa nurkassa, jokaisen oven takana, jokaisen puun vieressä seisoi mies, joka ei vastannut. Niitä näkyi vain yksi samalla kertaa. Nämä miehet katselivat minun kulkuani.

"Poistuin kaupungista ja aloin kävellä ketoja pitkin.

"Hetkisen kuluttua katsahdin taakseni ja näin suuren joukon seuraavan perässäni. Tunsin tuon joukon niiksi miehiksi, jotka olin tavannut kaupungissa. Heidän päänsä olivat oudot ja kummalliset. He eivät näyttäneet kiirehtivän ja kuitenkin kulkivat he nopeammin kuin minä. Ei risaustakaan kuulunut heidän astuessaan. Silmänräpäyksessä ehätti tämä joukko minut ja kokoontui ympärilleni. Näiden miesten kasvoissa oli mullan väri.

"Silloin sanoi se ensimmäinen, jonka olin nähnyt kaupunkiin astuessani ja jolle olin tehnyt kysymyksiäni: 'Minne Te menette? Ettekö tiedä, että Te olette jo aikoja sitten ollut kuollut?'

"Avasin suuni vastatakseni, mutta huomasin samassa, ett'ei ketään ollut lähettyvilläni".

Hän heräsi. Häntä paleli. Aamun kylmä viima heitteli saranoillaan auki jääneen akkunan puoliskoita. Tuli oli sammunut. Kynttilä teki loppuaan. Yö oli yhä pilkkopimeä.

Hän nousi, hän meni akkunan ääreen. Ei vieläkään yhtään tähteä taivaalla.

Akkunasta näkyi talon piha ja katu. Äkkiä kuului kova, töksähtelevä kumina, joka järjestytti maata ja joka sai hänet luomaan katseensa alaspäin.

Hän näki allaan kaksi punaista tähteä, joiden säteet pitenivät ja lyhenivät omituisesti pimeässä.

Hänen ajatuksensa olivat vielä puolittain äskeisen unen lumoissa.

"Kas vaan!" ajatteli hän, "ei näy tähtiä taivaalla. Ne ovatkin nyt muuttaneet maahan".

Mutta hämmennys hälveni, yhä jatkuva kumina sai hänet täydellisesti valveilleen, ja hän huomasi tarkemmin katsoessaan nuo kaksi tähteä ajoneuvojen lyhdyiksi. Niiden valossa saattoi hän erottaa ajoneuvojen muodonkin. Ne olivat pienet keveät rattaat, joita veti soma valkea hevonen. Kumina, jonka hän oli kuullut, oli johtunut hevosen kavioiden kopseesta katukivitystä vastaan.

"Mitähän nuo rattaat?" ajatteli hän. "Kukahen on jo näin aikaisin liikkeellä?"

Samassa kopahutettiin hiljaa hänen huoneensa ovelle.

Hän vavahti kautta koko ruumiin ja huusi pelottavalla äänellä:

"Kuka siellä?"

"Minä vaan, herra pormestari".

Hän tunsu vanhan portinvartijattarensa äänen.

"No mitä nyt sitten?" kysyi hän.

"Herra pormestari, kello on kohta viisi".

"Mitä se minuun kuuluu?"

"Herra pormestari, ne rattaathan ne vaan".

"Mitkä rattaat?"

"Ne pikku-rattaat vaan".

"Mitkä pikku-rattaat?"

"Eikö herra pormestari ole käskenyt pikku-rattaita?"

"En", sanoi hän.

"Ajaja vaan sanoi hakevansa herra pormestaria".

"Mikä ajaja?"

"Herra Scaufflairen mies".

"Herra Scaufflairen?"

Tämä nimi säikäytti hänet niinkuin olisi salama välähtänyt aivan hänen silmiensä editse.

"Ahaa, niin, niin!" jatkoi hän, "herra Scaufflairen".

Jos eukko olisi nähnyt hänet tällä hetkellä, olisi hän kauhistunut.

Vallitsi hetkisen äänettömyys. Hän tuijotti sekapäisen tavoin kynttilän liekkiin, kokosi sydämen ympäriltä polttavaa vahaa ja pyöritteli sitä palloiksi sormillaan. Eukko odotti. Lopulta rohkaisi häntä jälleen ja korotti äänensä:

"Herra pormestari, mitä minun pitää vastata?"

"Sanokaa että hyvä on ja että minä tulen kohta alas".

5.

Puolapuut.

Postikyäditys Arrasista Montreuil-sur-Meriin tapahtui vielä niihin aikoihin pienillä keisarikunnan-aikuisilla vaunuilla. Nämä "vaunut" olivat tavallisesti kaksipyöräisiä hyvillä pontimilla varustettuja rattaita, jotka olivat sisäpuoleltaan verhotut vaaleankeltaisella nahalla ja joissa oli tilaa vain kahdelle hengelle, ajajalle ja matkustajalle. Pyörissä oli pitkät suoja-kopat, jotka pitivät vastaantulijan rattaat sopivan välimatkan päässä ja joita vielä näkee Saksan teillä. Postilähetyksiä varten oli rattaiden takaosaan kiinnitetty suunnattoman suuri pitkulainen laatikko. Tämä laatikko oli maalattu mustaksi ja rattaat keltaisiksi.

Nämä ajovehkeet, joidenlaisia ei nykyään enää missään tapaa, olivat muodoltaan kummallisen kömpelöitä ja rumia, ja kun näki niiden kulkevan tietään kaukana taivaanrannalla, luuli niitä aivan termiitti-hyönteisiksi, joiden hoikasta keskiruumiista roikkuu paksu taka-osa. Muuten kulkivat ne jotenkin nopeaan. Kun sellaiset postivaunut lähtivät Arrasista yöllä yhden aikoihin, Pariisiin postivaunujen saavuttua, tulivat ne Montreuil-sur-Meriin vähän ennen kello viittä aamulla.

Tuona yönä törmäsivät Hesdinin tietä Montreuil-sur-Meriin pyrkivät postivaunut juuri muutamasta kadunkulmasta kaupunkiin kääntyessään vastaan tuleviin pieniin rattaisiin, joita veti valkoinen hevonen ja joissa istui vain yksi viittaaan kietoutunut mieshenkilö. Pikku-rattaiden pyörä sai aimo täräyksen. Ajaja huusi miestä pysähtymään, mutta matkustaja ei kuunnellut häntä, vaan ajoi pois täyttä laukkaa.

"Ompa tuolla miehellä hiton kiire!" manaili ajaja.

Mies, jolla oli näin kova kiire, on sama, jonka olemme nähneet juuri sääliä herättävissä tuskissa kamppailleen.

Minne hän meni? Hän ei olisi osannut siihen vastata. Miksi hän moista kiirettä piti? Hän ei siitä tiennyt. Hän meni minne sattuma vei. Minne siis? Arrasiin varmaankin? mutta ehkä hän meni

muuallekin. Joskus tunsi hän sen itsekin ja vavahti. Hän painui yön pimeyteen kuin mihinkin kuiluun. Joku häntä työnsi, joku häntä veti. Mitä hänen sielussaan liikkui, sitä ei kukaan osaa sanoa, mutta kaikki sen ymmärtävät. Kuka ihminen ei ole ainakin kerran elämässään astunut tähän tuntemattomaan pimeään luolaan?

Hän ei ollut vielääkään mitään päättänyt, ratkaissut, määrännyt eikä tehnyt. Hän ei ollut johtopäätöksissään päässyt mihinkään varmaan tulokseen. Nyt jos milloinkaan oli hän aivan samalla kohdalla missä ensi hetkelläkin.

Miksi meni hän Arrasiin?

Hän toisteli myötäensä itselleen samaa, joka oli saanut hänet tilaamaan Scaufflairen rattaat: — olipa tulos mikä tahansa, eihän tekisi pahaa nähdä kaikki omin silmin, arvostella kaikkea omakohtaisesti; — sehän olisi sitäpaitsi sangen järkevääkin, sillä olihan hyvä tietää kaikki, mitä mahdollisesti tapahtuu; — vaikeahan olikin mitään päättää, ennenkuin itse näkee ja tarkastelee; — etäältä tekee mielikuviutus vähäpätöisetkin seikat vuorten korkuisiksi; — voipa kaiken lopuksi ehkä käydä niinkin, että kun hän näkee tuon Champmathieun, joka varmastikin on oikea roisto, hänen omatuntonsa rauhoittuu suuresti, eikä ehkä enää tunnu lainkaan vaikealta lähettää häntä vankilaan sijastaan; — totta on myöskin, että Javert sekä Brevet, Chenildieu ja Cochepaille, nuo vanhat rangaistusvangit, olivat hänet tunteneet; — mutta häntäpä eivät he varmastikaan tuntisi; mikä joutava ajatuskin! — Javert ei moista enään uneksintukaan; — kaikki epäluulot ja otaksumat ovat tavallisesti itsepäisimpiä; — vaaraa ei siis ollut lainkaan; — tapaus oli tosin kovin surkea, mutta varmasti hän siitä kunnialla suoriutuu. Oli miten tahansa: hän piti kohtalooaan, niin pahaksi kuin se muodostuisikaan, omissa käsissään; — hän vallitsi sitä täydellisesti.

Hän takertui lujasti tähän ajatukseen.

Sanoaksemme totuuden, ei hän pohjimmalta olisi lainkaan halunnut mennä Arrasiin.

Mutta kuitenkin oli hän sinne menossa.

Näitä miettiessään hoputti hän herkeämättä hevostaan, joka juoksi säännöllistä lujaa laukkaansa kaksi ja puoli lieutä tunnissa.

Sitä mukaa kun rattaat etenivät tunsi hän sisässään jonkun peräytyvän.

Päivän koittaessa oli hän keskellä autioita ketoja; Montreuil-sur-Mer kaupunki oli kaukana hänen takanaan. Hän katseli taivaanrannan vaalenemista; hän katseli talvisen aamun kylmäin muotojen liukumista silmiensä editse, niitä kuitenkaan näkemättä. Aamulla on aaveensa kuten illallakin. Hän ei niitä nähnyt, niitä aaveita, mutta hänen tietämättäänkin tunkeutuivat näiden ja kukkulain hämäret hahmoviivat salaperäisellä voimalla hänen sieluunsa ja synkensivät yhä hänen surullista, masentunutta mielialaansa.

Joka kerta kun hän kulki yksinäisten teiden varsilla töröttävään talojen ohi, sanoi hän itselleen: niitä löytyy sentään ihmisiä, jotka voivat nukkua!

Hevosen laukka, valjaissa kilisevät kulkuset, pyöräin räminä saivat aikaan vionon, yksitoikkoisen äänen. Se ääni on viehättävä, kun ilo sydämessä asustaa, mutta tuskallinen, kun murhe mieltä painaa.

Oli jo iso päivä hänen saapuessaan Hesdiniin. Hän pysähytti majatalon edustalla antaakseen hevosen hiukan puhalttaa ja toimittaakseen sille kauruja.

Tämä hevonen oli, kuten mainitsi Scaufflairekin, tuota pientä Boulognen rotua, jolla on päätä ja mahaa liiaksi eikä tarpeeksi kaulaa, mutta jolla on avonainen rinta, leveät lautaset, jalka kuiva ja hieno, kavio kestävä; se on rumaa, mutta vahvaa ja tervettä rotua. Mainio elukka oli juossut viisi lieutä kahdessa tunnissa, eikä vielä hikipisaraakaan näkynyt sen kyljissä.

Matkustaja ei ollut laskeutunut rattailta. Tallipoika, joka oli juuri tuonut kauruja, kumartui äkkiä tarkastelemaan vasenta pyörää.

"Aijotteko pitkällekin vielä näillä vehkeillä?" kysyi poika.

Hän vastasi melkein mietteistään havahtumatta:

"Kuinka niin?"

"Pitkältäkö jo olette matkustanut?" kysyi jälleen poika.

"Viisi lieutä".

"Oho!"

"Miksi sanotte: oho?"

Poika kumartui uudestaan, ei puhunut mitään, tarkastelihan vaan pyörää, kunnes lopulta ojentautui suoraksi ja vastasi:

"Siksi vaan, että tuo pyörä on kyllä voinut kulkea viisi lieutä, mutta nyt ei se varmasti kestäisi enää neljännestäkään".

Matkustaja hypähti rattailta.

"Mitä sanottekaan, ystäväni?"

"Sanon vaan, että on oikea ihme se, että olette voinut kulkea viisi lieutä vierimättä hevosinenne päivinenne maantienojaan. Katsokaas tänne".

Pyörä oli todellakin pahasti vahingoittunut. Postivaunujen töyntyäys oli katkaissut kaksi puolapuuta ja vioittanut rumpuakin niin, ett'ei mutteri enää pysynyt kiinni.

"Ystäväiseni", sanoi hän tallipojalle, "kaihan täällä löytyy vaunuseppä?"

"Tietävästi, herra".

"Tehkääpä hyvin ja käykää hakemassa häntä".

"Hän asuukin ihan tässä parin askeleen päässä. Hoi! mestari Bourgaillard!"

Vaunuseppä, mestari Bourgaillard seiso majansa kynnyksellä. Hän tuli tarkastelemaan pyörää ja irvisti kuin katkennutta jalkaa tutkiva haavalääkäri.

"Voitteko heti paikalla korjata tämän pyörän?"

"Kyllä, herra".

"Milloin saan taas lähteä matkalle?"

"Huomenna".

"Huomenna!"

"Tässä on työtä hyvin päiväksi. Onko herralla kiire?"

"Hyvin kiire. Minun täytyy päästä matkaan viimeistään tunnin kuluttua".

"Mahdotonta, herra".

"Minä maksan, mitä vaan vaaditte".

"Mahdotonta".

"No olkoon menneeksi! Kahden tunnin kuluttua".

"Mahdotonta tänään. Täytyy laittaa uudestaan kaksi puolapuuta ja rumpu. Herra ei voi mitenkään lähteä ennen kuin huomenna".

"Asiani ei siedä huomiseen viipymistä. Mutta jos ei tätä pyörää korjattaisikaan, vaan pantaisiin sijaan uusi?"

"Miten niin?"

"Tehän olette vaunuseppä?"

"Tietävästi, herra".

"Ettekö voi myydä minulle toista pyörää? Silloinhan voisin lähteä heti paikalla".

"Ettäkö vaihtopyörä?"

"Niin".

"Minulla ei satu nyt olemaan valmista pyörää Teidän rattaisiin. Pyörät kuuluvat tavallisesti pariin. Ne eivät sovi toisiinsa sattumalta".

"Siinä tapauksessa myykää minulle pari pyöriä".

"Herra, kaikki pyörät eivät sovi kaikkiin akseleihin".

"Mutta voisihan ainakin koettaa".

"Se on turhaa, herra. Minulla on myytävänä vain vankkurin pyöriä. Tämä on talonpoikaista seutua tämä".

"Ettekö voi sitten vuokrata minulle rattaita?"

Vaunuseppä oli ensi silmäyksellä huomannut, että matkustajan rattaat olivat vuokratavaraa. Hän kohautti olkapäitään.

"Pitelettepä Te niitä kauniisti, niitä vuokrarattaita! Jos minulla olisikin, niin en minä niitä Teille vuokraisi".

"No myykää sitten!"

"Ei minulla ole rattaita".

"Eikö! Ei minkäänlaisia ratasvehkeitä? Tyydyn vähään, kuten huomaatte".

"Tämä on talonpoikaista seutua tämä. Vaikka kyllähän minulla sentään on tuolla vajassa", lisäsi seppä, "vanhat vaunut, jotka muuan kaupunkilainen jätti tänne minun säilyyni ja joita hän ei itse milloinkaan käytä. Kyllähän minä ne vuokraisin, mitäs se minulle tekisi, mutta jos se kaupunkilainen sattuisi ne näkemään! Ja sitten ne ovat vaunut; pitäisi olla kaksi hevosta".

"Minä otan kaksi kyytihevosta".

"Minne herra matkustaa?"

"Arrasiin".

"Ja herra aikoo saapua sinne jo tänään?"

"Aivan niin".

"Herra aikoo ottaa kaksi kyytihevosta?"

"Miks'eikäs?"

"Onko herrasta yhdentekevää saapua perille vasta kello neljä huomen-aamulla".

"Ei suinkaan".

"Katsokaas, niiden kyytihevostenkin laita on niin ja näin... — Onko herralla passia?"

"On kyllä".

"No niin, jos herra ottaa kyytihevokset, ei herra saavu Arrasiin ennen kuin huomenna. Tämä on vähän niinkuin syrjätietäkin. Kestikievarit ovat huonossa kunnossa ja hevokset ovat pelloilla. Nyt on tärkeä kyntö-aika alkamassa, täytyy olla paljon aurankiskojia, eikä siinä kyytihevosiakaan säästetä. Herran täytyisi odottaa ainakin kolme neljä tuntia jokaisessa vaihtopaikassa. Ja sitten melkein käyden sitä ajetaan. On paljon vastamäkiäkin noustavina".

"No sitten menen minä ratsain. Riisukaa hevonen rattaiden edestä. Kaihan täältä saa jostain satulan ostaa?"

"Tietävästi. Mutta sietääkö tuo Teidän hevosenne satulaa?"

"Se on totta, nythän muistankin. Ei se siedä satulaa".

"Siis..."

"Mutta kaihan täältä kylästä saa vuokrata hevosen?"

"Hevosenko, jolla sopisi laskettaa Arrasiin yhtä painoa?"

"Niin".

"Sellaista hevosta ei löydy näillä main. Ja ostaa se pitäisi, sillä eihän Teitä täällä kukaan tunne. Mutta sellaista ette Te saa ette ostamalla ettekä vuokraamalla, ette viidellä sadalla frangilla ettekä tuhannellakaan!"

"Mikäs tässä neuvoksi tulee?"

"Parasta on suoraan sanoen, että minä korjaan tuon pyörän ja että Te lykkäätte matkanne huomiseen".

"Huomenna on liian myöhään".

"No sille ei sitten hittokaan mitään mahda!"

"Eikö tästä mene postivaunuja Arrasiin? Milloin ne tästä ohi ajavat?"

"Ensi yönä. Molemmat postivaunut kulkevat öisin, niin tulevat kuin menevätkin".

"Oikeinko tosiaan Teiltä menee kokonainen päivä tämän pyörän korjaamiseen?"

"Kokonainen päivä ja tarkkaan sittenkin!"

"Mutta jos panisi pari apumiestä?"

"Vaikka panisi kymmenen!"

"Mitähän olisi sitoa nuo puolapuut nuorilla?"

"Puolapuut kylläkin; mutta ei rumpua. Ja sitten on kehäkin vikaantunut".

"Eikö täällä löydy yhtään ajoneuvojen vuokraajaa?"

"Ei".

Hän tunki suunnatonta iloa.

Nyt oli ilmeisesti kaitselmus itse asioita ohjaamassa. Se oli rikkonut rattaiden pyörän ja pakottanut hänet pysähtymään matkalla. Hän ei ollut suinkaan masentunut ensi rasiituksista; hän oli ponnistanut kaikkensa matkan jatkamiseksi; hän oli tarkasti ja omantunnon mukaisesti koettanut kaikkia keinoja; hän ei ollut väistänyt vuodenaikaa, väsymystä eikä kulunkeja; hän ei saattanut moittia itseään mistään. Ell'ei hän etemmäksi päässyt, niin ei se ollut hänen vikansa. Asia ei enää koskenut häntä eikä hänen omaatuntoansa, sitä johti kaitselmus.

Hän hengitti syvään. Hän hengitti vapaasti, täysin rinnoin, ensi kerran Javertin käynnin jälkeen. Hänestä tuntui kuin olisi rautakäsi, joka oli puristanut hänen sydäntään jo kaksikymmentä tuntia, hellittänyt otteensa.

Hänestä näytti kuin olisi Jumalakin ilmaissut olevansa hänen puolellaan.

Hän selvitti itselleen, että hän oli tehnyt voitavansa ja että hän voi nyt kääntyä vallan rauhallisesti takaisin.

Jos hänen keskustelunsa vaunusepän kanssa olisi tapahtunut jossakin majatalon huoneessa, ei olisi ollut ketään sitä kuulemassa eikä todistamassa, asia olisi jäänyt sikseen, ja otaksuttavaa on, ett'emme mekään voisi kertoa ainuttakaan niistä tapauksista, joista myöhemmin tulemme puhumaan. Mutta tämä keskustelu oli tapahtunut tiellä. Missä kaksi kadulla haastelee, siihen kohta piiri muodostuu. Niitä on ihmisiä, jotka eivät parempaa pyydä kuin töllistellä ja nähdä. Hänen haastellessaan sepän kanssa oli muutamia ohikulkijoita pysähtynyt heidän ympärilleen. Kuunneltuaan hetkisen oli muuan nuori poika, jota ei kukaan ollut huomannut, eronnut joukosta ja lähtenyt juosta vilistämään.

Samassa kun matkustaja sen sisäisen neuvottelun jälkeen, jonka juuri esitimme, oli päättänyt kääntyä takaisin, palasi tämä lapsi paikalle. Hänen seurassaan oli muuan vanha vaimo.

"Herra", alkoi eukko, "poikani sanoo, että Te haluaisitte vuokrata rattaat".

Nämä yksinkertaiset, lapsen taluttaman eukon lausumat sanat saivat hien virtaamaan hänen selkäänsä alas. Hän luuli näkevänsä käden, joka oli hänet päästänyt, kohoavan uudestaan esiin pimeästä, valmiina tarttumaan häneen jälleen.

Hän vastasi:

"Niinpä niin, eukkoseni, minä haluan todellakin vuokrata rattaat".

Ja hän kiiruhti lisäämään:

"Mutta täällähän ei niitä ole saatavissa".

"On kyllä", sanoi vanhus.

"Missä sitten?" virkahti seppä.

"Minulla", vastasi eukko.

Hän säpsähti. Kauhistava käsi oli tarttunut häneen uudelleen.

Eukon vajassa oli todellakin jonkunlaiset pajukoriset rattaat. Seppä ja tallipoika, jotka harmikseen huomasivat matkustajan luistavan heidän käsistään, astuivat väliin.

"Ne olivat perin kurjat ratasvehkeet, — kori oli pelkältään akseliin kiinnitetty, — tosin riippuivat istuimet sisäpuolelta nahkahihnojen varassa, — ei mitään sateensuojaa, — pyörät olivat ruosteiset ja kosteuden mädättämät, — ei niillä paljoakaan pitemmälle pääsisi kuin noilla pikku-rattaillakaan, — oikeat retelit koko rattaat! — herra tekisi aika tyhmästi, jos niillä lähtisi, — j.n.e. j.n.e."

Kaikki tuo oli totta, mutta nämä retelit, nämä kurjat ratasvehkeet — olivat sitten muuten millaiset tahansa — kulkivat kaksin pyörin ja niillä voi ehkä päästä Arrasiin.

Hän maksoi mitä pyydettiin, jätti pikku rattaansa sepän korjattaviksi ottaakseen ne sitten palatessaan, valjastutti valkean hevosen uusien rattaiden eteen, astui niihin ja jatkoi näin aamulla alkamaansa matkaa.

Kun ränsistyneet rattaat hänen niihin astuessaan arveluttavasti horjahtivat, tunnusti hän itselleen, että hän oli hetkistä ennen tuntenut salaista iloa siitä, ett'ei hän sentään sinne saavu, minne on matkalla. Hän tutki tätä iloa ikäänkuin suuttuneena ja huomasi sen mielettömäksi. Miksi iloita siitä, että jää tielle? Hänhän tekee tämän matkan omasta vapaasta tahdostaan. Ei häntä siihen kukaan pakottanut.

Eihän totta tosiaan mitään sellaista tapahtuisi, mikä ei riippuisi hänen tahdostaan.

Juuri kun hän oli poistumassa Hesdinistä kuuli hän äänen huutavan perässään: Pysähtykää! Pysähtykää! Hän pysähytti hevosensa äkkinäisellä liikkeellä, jossa näkyi vielä jonkunlaista kuumeenomaista, tuskallista toivoa.

Huutaja oli äskeinen poika.

"Herra", sanoi hän, "minähän Teille rattaat hankin".

"Entä sitten?"

"Ette antanut minulle mitään".

Hänestä, joka muulloin antoi kaikille ja niin mielellään, tuntui tämä vaatimus kohtuuttomalta, melkeinpä hävyttömältä.

"Ahaa! Sinäkö se oletkin, vintiö!" sanoi hän. "Et sinä mitään saa!"

Hän sivalsi hevosta ruuskalla ja läksi kiitämään täyttä laukkaa.

Hän oli hukannut paljon aikaa Hesdinissä, hän tahtoi voittaa sitä takaisin. Pikku hevonen oli reipas ja yritti kahden edestä; mutta oli helmikuu, oli satanut hiljan ja tiet olivat huonoja. Ja rattaatkaan eivät olleet enää hänen mainiot, keveät pikku rattaansa. Nämä olivat kovat ja hyvin raskaat. Ja sitten vielä paljon ylämäkiä.

Häneltä meni lähes neljä tuntia päästäkseen Hesdinistä Saint-Poliin. Neljä tuntia ja viisi lieutä matkaa.

Saint-Polissa riisui hän hevosensa ensimmäisessä majatalossa, mihin osui, ja toimitti sen talliin. Scaufflaille antamansa lupauksen mukaisesti pysyttelihe hän soimen lähettyvillä hevosen syödessä. Hänen ajatuksensa olivat murheelliset ja sekavat.

Majatalon emäntä tuli talliin.

"Eikö herra tahdo suurustaa?"

"Sepä oikein sattui", sanoi hän, "minulla on nälkä ja hyvä nälkä onkin".

Hän seurasi emäntää, jonka kasvot olivat terveen ja iloisen näköiset. Emäntä vei hänet erääseen matalaan saliin, missä oli useita pöytiä ja niillä vahakankaiset pöytäliinat.

"Pitäkääpä kiirettä", toimitti matkustaja, "minun täytyy taas pian lähteä matkalle. Minun on kiire".

Lihava flanderilainen palvelustyttö kattoi nopeasti hänelle pöytää. Hän katseli tytön puuhia rauhoittavalla mieltymyksellä.

"Siinäpä se vika olikin", ajatteli hän. "Minä en ollut syönyt aamiaista".

Ruoka tuotiin pöytään. Hän hyökkäsi leivän kimppuun, puraisi siitä palasen, laski sen sitten hitaasti pöydälle eikä koskenut siihen enää.

Muuan kuorma-ajuri söi viereisessä pöydässä. Matkustaja sanoi tälle miehelle:

"Minkätähden on heidän leipänsä niin karvasta?"

Kuorma-ajuri oli saksalainen eikä ymmärtänyt mitään.

Hän palasi talliin hevosensa luo.

Tuntia myöhemmin hän lähti Saint-Polista ja ohjasi kulkunsa Tingnesia kohti, josta on vain viisi lieutä Arrasiin.

Mitä teki hän tämän matkan kestäessä? Mitä ajatteli hän? Samoin kuin aamullakin, näki hän nytkin puiden, olkikattojen ja viljapeltojen liukuvan ohitseen, ja jokaisessa tien käännteessä tarjosi maisema jotakin uutta nähtävää. Usein tuollainen katseleminen kiinnittää sielun kokonaan ja poistaa sitä painamasta ajatusten taakan. Nähdä tuhannet esineet viimeisen kerran, mikä olisikaan kaihomielisempää ja vaikuttavampaa! Matkustaminen on kuin syntyisi ja kuolisi joka silmänräpäys. Ehkäpä vertaili hän henkensä salaisimmassa sopukassa näitä taivaanrannan vaihtelevia muotoja ja ihmiselämää keskenään. Kaikki elämässä esiintyvä pakenee alituisesti edestämme. Varjo ja valo vaihtelevat. Häikäisevän loiston jälkeen synkkä pimeys; tähystellään, riennetään, ojennetaan käsiä tarttuakseen siihen, joka väistyy; jokainen tapaus on tien käänne; ja äkkiä yllättää vanhuus. Tuntee kuin sysäyksen, kaikki pimenee, tuskin erottaa mustan oven, pysähtyy elämän hepo, joka ihmistä veti, ja on kuin näkisi jonkun oudon, tuntemattoman miehen riisuvan sitä pimeässä yössä.

Alkoi jo hämärtää, kun koulusta palaavat lapset näkivät tämän matkustajan saapuvan Tingnesiin. Nythän olivatkin vielä vuoden lyhyimmät päivät. Hän ei pysähtynyt Tingnesissä. Hänen poistuessaan kylästä kohotti muuan tietä kiveävä työmies päätään ja virkkoi:

"Ompa tuo hevonen vahvasti väsyksissä".

Eläinraukka kulki tosiaankin enää vain käymäjalkaa.

"Menettekö Arrasiin?" lisäsi tientekijä.

"Menen".

"Jos tuota menoa pitkitätte, niin ettepä saavu sinne kovinkaan ajoissa".

Hän pysähytti hevosen ja kysyi tientekijältä:

"Pitkältäkö tästä on vielä Arrasiin?"

"Lähes seitsemän lieutä".

"Kuinka niin? Postikirjassahan puhutaan vain viidestä ja yhdestä neljänneksestä".

"Ahaa!" lausui tientekijä. "Ette siis tiedäkään, että tietä parillaan korjataan? Neljännestunnin päässä täältä huomaatte tien katkaistuksi. Mahdotonta mennä etemmäksi".

"Oikeinko totta?"

"Poikkeette ensin vasemmalle, Carencyn tielle, kuljette joen poikki ja kun saavutte Cambliniin, käännytte oikealle; siinä on Mont-Saint-Éloyn tie ja se vie Arrasiin".

"Mutta yö tulee tuossa paikassa, ja minä eksyn aivan varmaan".

"Ettekö ole näiltä main?"

"En".

"Ja sitten on koko matka pelkkiä syrjäiteitä. — Kuulkaahan, herra", jatkoi tietekijä, "jos suvaitsette, annan Teille hyvän neuvon. Hevosenne on väsynyt, palatkaa Tingnesiin. Siellä on hyvä majatalo. Nukkukaa siellä yönne. Menette huomenna Arrasiin".

"Minun täytyy olla siellä tänä iltana".

"Se on eri asia. Mutta menkää sittenkin siihen majataloon ja ottakaa sieltä lisähevonen. Kyytipoika opastaa Teitä matkalla".

Hän seurasi tietekijän neuvoa, kääntyi ympäri ja puolisen tuntia myöhemmin ajoi hän taas saman paikan ohi, mutta nyt täyttä laukkaa, edessään oivallinen lisähevonen. Tallipoika, jota mainittiin kyytimieheksi, istui rattaiden etunokalla.

Mutta sittenkin tunki matkustaja menettävänsä aikaa. Oli jo täysi yö.

He poikkisivat syrjäitielle. Se muuttui yhä kauheammaksi. Rattaat hyppivät kuopasta toiseen. Hän sanoi kyytimiehelle:

"Täyttä laukkaa vaan, ja kaksinkertaiset juomarahat".

Eräässä töytöksessä katkesi vetovipu.

"Herra", sanoi kyytimies, "nyt katkesi vetovipu, on mahdotonta enää minun hevoseni vetää, tämä tiekin on niin pahaa näin yöllä; etteköhän tahtoisi palata yöksi Tingnesiin, niin menisimme huomenna varhain Arrasiin?"

Hän vastasi: "Onko sinulla vähän köyttä ja veitsi?"

"On, herra".

Hän taittoi puunoksan ja teki siitä vetovivun.

Siihenkin hukkui parikymmentä minuuttia; mutta he laskivat taas täyttä laukkaa.

Tasangolla oli kolkkoa. Matalat, synkät sumupilvet laahasivat pitkin kukkulain harjoja, tai kohosivat ilmaan kuin savu. Pilvistä hohti vaalea valo. Vihainen, mereltä puhaltava tuuli kohisi ja pauhasi kaikilla ilmansuunnilla kuin olisi huonekaluja siirrelty. Kaikissa esineissä, joita saattoi hämärästi erottaa, oli kauhun leima. Kuinka monet värisevätkään näiden yön mahtavain henkäysten tuivertaessa!

Hänelle tuli kylmä. Hän ei ollut eilisestä asti syönyt mitään. Hän muisti hämärästi toisen yöllisen retkeilynsä suurella nummella Dignen lähistöllä. Siitä oli kahdeksan vuotta, mutta hänestä tuntui kuin olisi se ollut eilen.

Kello löi jossain etäisessä kirkontornissa. Hän kysyi pojalta:

"Mitä tuntia se nyt löi?"

"Seitsentä, herra. Pääsemme Arrasiin kello kahdeksaksi. On enää vain kolme lieutä jällellä".

Siinä hetkessä joutui hän ensi kerran ajattelemaan — hän kummasteli, ett'ei hän ollut ennemmin sitä ajatellut — että koko puuha oli ehkä sittenkin hyödytöntä; hänhän ei edes tiennyt aikaa, jolloin juttu oli esillä; olisihan hänen toki pitänyt ottaa siitä selkoa; oli järjetöntä lähteä tällä lailla kulkemaan päätä pahkaa, tietämättä edes oliko siitä mitään hyötyä. — Sitten teki hän mielessään muutamia laskelmia: tavallisesti alkoivat rikosoikeudet istunnot kello yhdeksältä aamulla; — tämä juttu ei varmaankaan kestä kauvan; — omenain varkaus selvitetään hyvin lyhyeen; — jällellä on siis vain kysymys syyllisen henkilöstä; — neljä viisi todistusta, vähän sanan sijaa asianajajille; — hän tulee varmasti perille vasta sitten kun kaikki jo on loppunut!

Kyytimies huitoi hevosia ruoskalla. He olivat jo kulkeneet joen yli ja jättäneet taakseen Mont-Saint-Éloyn.

Yö yhä pimeni.

Sisar Simpliceä koetellaan.

Mutta samaan aikaan oli Fantine iloa täynnä.

Hän oli viettänyt yönsä hyvin huonosti. Kamala yskä, kuume kovasti yltynyt; hän oli nähnyt outoja unia. Aamulla lääkärin käydessä hän houraili. Lääkäri oli näyttänyt huolestuneelta ja käskenyt heti ilmottamaan, kun herra Madeleine saapuisi.

Koko aamupäivän oli Fantine synkkä ja alakuloinen, puhui vähän ja hypisteli lakanaansa, mutisten hiljaa laskelmia, jotka tuntuivat tarkottavan välimatkoja. Hänen silmänsä olivat kuopallaan ja tuijottavat. Ne näyttivät melkein sammuneilta, mutta aika ajoin sytähtivät ne jälleen ja hohtivat kuin tähdet. Tuntuu kuin täyttäisi erään synkeän hetken lähetessä taivaallinen valo ne, joista maallinen valo pakenee.

Joka kerta kun sisar Simplice kysyi hänen vointiansa, vastasi hän muuttamattomasti: "Hyvin. Haluaisin nähdä herra Madeleinein".

Muutamia kuukausia aikaisemmin, hetkellä, jolloin Fantine oli kadottanut viimeisen kainoutensa, viimeisen häpynsä ja viimeisen ilonsa, oli hän itsensä varjo; nyt oli hän vain itsensä haamu. Ruumiillinen huonous oli täydentänyt siveellisen huonouden työn. Tämän kahdenkymmenenviiden vanhan tytön otsa oli kurttuinen, posket sisäänpainuneet, nenä rumentunut, hampaat näkyvissä, iho lyijynharmaa, kaula luiseva, olkaluut ulkonevat, jäsenet hennot ja kullankeltaisista hivuksista puolet harmaita. Ah, miten äkkiä sairaus tekeekään vanhan!

Puolenpäivän aikoihin palasi lääkäri, antoi muutamia määräyksiä, kyseli, oliko herra pormestaria jo näkynyt sairashuoneessa ja pudisti päätään.

Herra Madeleinein oli tapana tulla katsomaan Fantinea kello kolmelta. Koska täsmällisyyskin kuuluu hyvyyden avuihin, oli hän täsmällinen.

Puoli kolmen aikaan alkoi Fantine tulla rauhattomaksi. Kahdenkymmenen minuutin kuluessa kysyi hän ainakin kymmenen kertaa nunnalta: "Sisareni, mitä kello on?"

Kello löi kolme. Kolmannella lyönnillä kohousi Fantine istualleen, hän, joka tavallisesti kykeni tuskin liikahtamaan vuoteessaan; hän liitti laihtuneet, keltaiset kätensä jonkunlaiseen suonenedon tapaiseen puristukseen ja nunna kuuli hänen rinnastaan lähtevän tuollaisen syvän huokauksen, joka tuntuu huojentavan ylenmäärin rasitettua sydäntä. Sitten Fantine kääntyi tuijottamaan oveen.

Ei ketään tullut sisään; ovi ei avautunut.

Hän jäi tähän asentoon neljänneksiksi, katse oveen kahlittuna, liikkumatta ja ikäänkuin hengitystään pidättäen. Sisar ei uskaltanut puhutella häntä. Kirkon tornikello löi neljänneksen yli kolme. Fantine vaipui tyynyilleen.

Hän ei lausunut sanaakaan, vaan ryhtyi jälleen hypistelemään lakanaansa.

Kului puoli tuntia, kului tunti. Ei ketään tullut. Joka kerta kun kello löi, kohousi Fantine istualleen ja tuijotti oveen; sitten vaipui hän makuulle taas.

Voi aivan selvästi huomata hänen ajatuksensa, mutta hän ei lausunut mitään nimeä, ei valittanut, ei moittinut. Hän vain yski kamalasti. Tuntui kuin olisi pimeys hiljaa laskeutunut hänen päälleen. Hän oli aivan lyijynharmaa, ja hänen huulensa olivat siniset. Hän hymyili silloin tällöin.

Kello löi viisi. Silloin kuuli sisar hänen sanovan hyvin hiljaa ja lempeästi: "Mutta koska minä menen pois huomenna, pitäisi hänen tuleman tänään!"

Sisar Simplice oli itsekin kovin hämmästynyt herra Madeleinein viipymisestä.

Fantine tähysteli vuoteensa kattoverhoja. Hän näytti muistuttelevan jotakin. Äkkiä rupesi hän laulamaan äänellä heikolla kuin henkäys. Nunna kuunteli.

Laulu oli vanha tuutulaulu, jolla hän oli usein Cosetten uneen uuvuttanut; se ei ollut viiteen vuoteen muistunut hänen mieleensä, koska ei hänellä enää ollut lasta. Hän lauloi sitä niin surullisella äänellä ja niin vienolla sävelellä, että se hellytti yksinpä nunnankin kyyneliehin. Sisar, joka kylläkin oli tottunut sydäntäsärkeihin näkyihin, tunsu vesikarpalon vierähtävän poskelleen.

Kello löi kuusi. Fantine ei näyttänyt sitä kuulevankaan. Hän ei näyttänyt enää kiinnostavan huomiota mihinkään ympärillään tapahtuvaan.

Sisar Simplice lähetti palvelustyön tiedustelemaan tehtaan portinvartijattarelta, oliko herra pormestari jo palannut kotiin ja eikö hän pian saapuisi sairaalaan. Tyttö palasi hetkisen kuluttua.

Fantine ei vielä liikahtanutkaan, vaan näytti tykkänään vaipuneen omiin ajatuksiinsa.

Palvelustyttö kertoi hyvin hiljaa sisar Simplicelle, että herra pormestari oli jo ennen kuutta aamulla lähtenyt matkalle valkean hevosen vetämillä pikkurattailla, tällaiseen kylmään ilmaan, yksinään, ilman kyytimiestä; ei tiedetty edes tietä, mitä hän oli mennyt; muutamat sanoivat nähneensä hänen kääntyneen Arrasin tielle, toiset väittivät taas tavanneensa hänet Pariisin tiellä. Hän oli lähtiessään ollut niinkuin tavallisestikin hyvin lempeä, ja oli vain sanonut portinvartijattarelle, ett'ei häntä tarvitsisi odottaa tänä yönä.

Sillävälän kun molemmat naiset kuiskuttelivat selkä päin Fantinen vuodetta, sisar kysellen, palvelustyttö vastailen, oli Fantine tuolla muutamien elimiä tuhoavain tautien kuumeenomaisella ketteryydellä, jossa terveen ihmisen voimakkaat liikkeet yhtyvät kuolemaan tuomitun kauhistuttavaan heikkouteen, noussut polvilleen vuoteelleen, nojaten nyrkkiin pusertuneilla käsillään peitteeseen, kurottaen päätään uudinten raosta. Hän kuunteli. Yht'äkkiä hän huudahti:

"Te puhutte herra Madeleinesta? Miksi kuiskaillette? Mitä hän on tehnyt? Miks'ei hän tule?"

Hänen äänensä oli niin tuima ja kolea, että naiset luulivat kuulleensa miehen äänen; he kääntyivät säikähtyneinä.

"Vastatkaa!" huusi Fantine.

Palvelustyttö sopersi:

"Portinvartijatar sanoi vaan minulle, ett'ei hän voi tulla tänään".

"Lapsukaiseni", sanoi sisar, "rauhottukaa, asettukaa lepäämään".

Fantine jatkoi asentoaan muuttamatta lujalla, käskevällä äänellä:

"Eikö hän voi tulla? Miksi ei? Te tiedätte syyn. Te siitä äsken keskenänne kuiskuttelitte. Tahdon tietää sen".

Palvelustyttö ehätti kuiskaamaan nunnan korvaan:

"Vastatkaa, että hänellä on kiireellisiä virkatoimia".

Sisar Simplice punastui heikosti; palvelustyttö esitti hänelle valhetta. Toiselta puolen näytti hänestä varmalta, että jos sairaalle nyt sanottaisiin totuus, voisi se olla hänelle hirveä isku, jota hän ei ehkä nykyisessä tilassaan voisi kestää. Mutta punastus häveni pian. Sisar kiinnitti tyynen, surullisen katseensa Fantineen ja sanoi:

"Herra pormestari on lähtenyt matkalle".

Fantine laskeutui istumaan kantapäilleen. Hänen silmänsä säkenöivät. Sanomaton ilo kuvastui hänen kasvoilleen.

"Matkalle!" huudahti hän. "Hän on mennyt hakemaan Cosettea!"

Sitten kohotti hän kätensä taivasta kohti ja hänen katseensa oli autuutta täynnä. Hänen huulensa liikkuvat; hän rukoili hiljaa.

Lopetettuaan rukouksensa sanoi hän: "Sisareni, kyllä minä käyn lepäämään, minä teen kaikki mitä vaan vaaditte; olin ilkeä, pyydän anteeksi äskeistä huutamistani, on paha huutaa sillä lailla, tiedän sen kyllä, hyvä sisareni, mutta katsokaas, minä olen nyt niin tyytyväinen. Jumala on hyvä, herra Madeleine on hyvä: ajatelkaas, että hän on mennyt hakemaan minun pikku Cosetteni Montfermeilistä".

Hän laskeutui makuulle, auttoi nunnaa korjaamaan päänalusta ja suuteli pientä hopearistiä, joka sisar Simplicen lahjana riippui hänen kaulassaan.

"Lapsukaiseni", sanoi sisar, "yrittäkää levähtää nyt, älkää puhelko enää".

Fantine otti kosteisiin käsiinsä sisaren käden; sisaren sydäntä särki tämä kosteus.

"Hän lähti tänä aamuna Pariisiin. Oikeastaan ei hänen tarvitsekaan mennä Pariisin kautta. Montfermeil on tullessa hiukan vasemmalla. Muistatteko, mitä hän eilen sanoi minulle, kun puhuin Cosettesta: *pian, pian*? Hän aikoo valmistaa minulle iloisen yllätyksen. Tiedättekö, että hän antoi minun

kirjottaa nimeni kirjeeseen, jolla hän vaatii lastani Thénadiereilta pois? He eivät voi siihen mitään, eikä niin? Heidän täytyy luovuttaa Cosette. Kun kaikki on maksettukin. Laki ei suvaitse, että joku pidättää lapsen, vaikka on saanut maksunsa. Sisareni, älkää viitatko minulle, että minun tulisi olla puhumatta. Minä olen niin, niin onnellinen, minä voin oikein hyvin, minä en ole enää ensinkään kipeä, minä saan nähdä Cosetten, minun on nälkäkin. On jo lähes viisi vuotta siitä, kun hänet viimeksi näin. Te ette voi käsittää, miten sitä voi olla niin kiintynyt lapseensa! Ja sitten on hän niin soma ja kiltti, sen saatte nähdä! Jospa tietäisitte, kuinka hänellä on sievät ruusunhoitoiset pikku sormet! Hänen kätensä tulevat aina olemaan hyvin kauniit. Vuoden vanhana olivat hänen kätensä vallan naurettavat. Niin, niin! Hän on varmaankin jo hyvin iso. Vaikka johan sitä on ikäkin seitsemän vuotta. Hän on jo oikea neitonen. Minä kutsun häntä Cosetteksi, mutta hänen nimensä on Euphrasie. Tietäkääpäs, kun minä tänä aamuna katselin tuota pölyä tuolla uunin reunalla, niin tuli niin kummasti mieleeni, että minä saan kohta nähdä Cosetten. Jumalani! Kuinka voikaan olla vuosikausiin näkemättä lastaan! Pitäisihän toki ajatella, ett'ei elämä ole ijankaikkinen! Ah, miten hyvä olittekaan, herra pormestari, kun lähditte! Onko totta, että nyt on hyvin kylmä ilma? Oliko hänellä edes päällysvaippaa? Hän palaa huomenna, eikä niin? Huomenna on juhla. Muistuttakaa minua huomennaamulla, sisareni, että laitan sen pitsireunaisen myssyn päähäni. Montfermeil on hyvin kaunista seutua. Minä olen sieltä aikoinani kävellyt jalkaisin tänne. Oli siinä astumista minunlaiselleni. Mutta kyytivaunut kulkevatkin nopeaan! Hän palaa huomenna Cosetten kanssa. Kuinka pitkä matka täältä on Montfermeiliin?"

Sisar, jolla ei näistä välimatkoista ollut aavistustakaan, vastasi:

"Kyllä minä luulen hänen ehtivän huomiseksi tänne".

"Huomenna! Huomenna!" sanoi Fantine; "huomenna saan minä nähdä Cosetten! Katsokaas, hyvän Jumalan hyvä lapeudensisar, minä en ole enää ensinkään sairas. Minä olen ihan suunniltani. Minä tanssisin, jos niin haluttaisiin".

Ken olisi nähnyt hänet neljännestuntia aikaisemmin, olisi vallan hämmästynyt. Hänen poskillaan hehkui nyt ruusuinen puna, hän puhui reippaalla ja luonnollisella äänellä, koko hänen olentonsa oli pelkkää hymyä. Joskus hän nauroikin puhellessaan itseksensä hiljaa. Äidin ilo on melkein lapsen iloa.

"Kas niin", muistutti nunna, "nyt te olette onnellinen, totelkaa nyt älkääkään puhuko enää".

Fantine laski päänsä tyynylle ja rupatteli hiljaa: "Niin, nuku, nuku, ole järkevää, koska pian saat lapsesi takaisin. Sisar Simplice on oikeassa. Kaikki täällä ovat oikeassa".

Ja sitten alkoi hän liikahtamatta, päättään kääntämättä katsella kaikkialle, silmät selki seljällään ja kasvoilla iloinen ilme, eikä puhunut enää mitään.

Sisar sulki vuoteen uutimet, toivoen hänen vaipuvan uneen.

Puoli kahdeksan tienoissa tuli lääkäri. Kun ei kuullut hiiskaustakaan, luuli hän Fantinen nukkuvan, astui varovasti huoneeseen ja lähestyi vuodetta varpaisillaan. Hän raotti uutimia ja yölampun valossa näki Fantinen suuret, rauhalliset silmät vastassaan.

Fantine sanoi hänelle: "Herra, eikä totta, hänet pannaan nukkumaan tuohon noin minun viereeni pikku sänkyyn?"

Lääkäri luuli hänen hourailevan. Hän jatkoi:

"Katsokaahan, siinä on juuri tarpeeksi tilaakin".

Lääkäri vei sisar Simplicen syrjään ja sai selvityksen asiaan: herra Madeleine oli poistunut päiväksi tai pariaksi eikä voitu haihduttaa sitä sairaan luuloa, että herra pormestari oli mennyt Montfermeiliin, etenkin kun oli hyvin mahdollista, että hän on arvannut oikein. Lääkäri hyväksyi menettelyn.

Hän lähestyi uudelleen Fantinen vuodetta. Fantine jatkoi:

"Niin, nähkääs, kun hän aamulla heräisi, sanoisin minä hyvää huomenta sille pikku kissanpojalle; ja yöllä, kun ei tule uni, kuuntelisin hänen nukkumistansa. Hänen vieno hengityksensä ilahuttaisi minua niin!"

"Antakaahan kätenne", sanoi lääkäri.

Fantine ojensi kätensä ja huudahti naurusuin:

"Ahaa! Nyt huomaankin! Tehän ette vielä tiedäkään, että minä olen parantunut. Cosette tulee huomenna".

Lääkäri hämmästyí. Hänen tilansa oli parempi. Hengenahdistus ei ollut enää niin ankara. Valtasuoni

oli tullut voimakkaammaksi. Jonkunlainen odottamaton elämän tulvahdus täytti tämän riutuneen olennon.

"Herra tohtori", jatkoi hän, "onko sisar sanonut teille, että herra pormestari lähti hakemaan minun sydänpöytäni?"

Lääkäri varotti pitämään sairasta rauhallisena ja välttämään kaikkea tuskallista mielenliikutusta. Hän määräsi kiinaa ja tyyntä juomaa siltä varalta, että kuume rupeaisi yöllä pahemmin ahdistamaan. Poistuessaan sanoi hän sisarelle: "Vointi on parempi. Jos onni todellakin niin asettaa, että herra pormestari palaa huomenna lapsi mukanaan, niin kuka tietää! Niitä tapaa niin kummallisia käänteitä, suuri ilo on ennenkin murtanut taudin vallan. Tiedän kyllä, että tässä on nyt kysymyksessä elimiä jäytävä tauti, joka on vielä päässyt hyvin pahaksikin, mutta usein sattuu niin käsittämättömiä asioita! Ehkä me saisimme hänet sittenkin pelastetuksi!"

7.

Perille saapunut matkustaja valmistelea paluuretkensä.

Kello oli kahdeksan maissa illalla, kun rattaat, jotka jätimme tielle, ajoivat Arrasin posti-majatalon portista sisään. Mies, jota olemme tähän asti seuranneet, astui rattailta, vastaili hajamielisenä majatalon hoitajain innokkaisuun palvelun-tarjouksiin, lähetti lisähevosen pois ja vei itse valkean pikku tammansa talliin; sitten avasi hän alakerrassa sijaitsevan biljardihuoneen oven ja istuutui nojalleen pöydän ääreen. Häneltä oli mennyt neljätoista tuntia matkaan, jonka hän oli luullut kulkevansa kuudessa. Hän lohdutteli itseään sillä, ett'ei se ollut hänen vikansa; eikä hän tosiasiaa myöhästymisestään niin kovin harmistunut ollutkaan.

Majatalon emäntä astui sisään.

"Pitääkö herralle yösjaa? Haluaako herra illallista?"

Hän teki päällään kieltävän merkin.

"Tallipoika sanoo, että herran hevonen on kovin väsyksissä!"

Nyt hän katkaisi äänettömyytensä.

"Eikö hevonen voi lähteä paluumatkalle huomenaamulla?"

"Ei millään lailla, herra! Sen täytyy levätä ainakin kaksi päivää".

Hän kysyi:

"Eikö tämä ole postiasema?"

"Kyllä, herra".

Emäntä vei hänet konttorihuoneeseen. Hän näytti passinsa ja tiedusteli, oliko mahdollista palata samana yönä postivaunuissa Montreuil-sur-Meriin; paikka ajajan vieressä osui juuri olemaan vapaana; hän tilasi sen ja maksoi heti. — "Herra", sanoi konttoristi, "muistakaa olla täällä täsmälleen kello yksi aamulla".

Suoritettuaan nämä asiat poistui hän majatalosta ja alkoi kävellä kaupungilla.

Hän ei tuntenut Arrasia, kadut olivat pimeät, ja hän kulki sattuman kauppaa. Mutta hän näytti itsepintaisesti karttavan kysymästä ohikulkijoilta tietä. Hän kulki pienen Crinchonin joen yli ja eksyi sitten ahtaiden katujen sokkeloihin. Muuan kaupunkilainen käyskenteli lyhty-tuikku kädessään. Hetkisen epäröityään päätti hän kuitenkin kääntyä tämän kaupunkilaisen puoleen, pälyiltyään ensin joka haaralle, ikäänkuin peläten, että joku sattuisi kuulemaan kysymyksen, jonka hän aikoi tehdä.

"Herra", sanoi hän, "missähän täällä on oikeustalo?"

"Ette ole kai kaupungista kotoisin, herra", vastasi puhuteltu, vanhanpuoleinen mies; "no tulkaahan jäljissäni. Minun tieni vie juuri oikeustalon sivu, eli maaherran palatsin sivu. Sillä varsinainen oikeustalo on nykyään korjauksen alaisena, joten oikeus istuu tilapäisesti maaherran palatsissa".

"Sielläkö se rikosoikeuskin istuu?" uteli hän.

"Tietävästi, herra. Katsokaas, nykyinen maaherran palatsi oli ennen vallankumousta piispan asuntona. Herra de Conzié, joka oli piispana kahdeksankymmentäkaksi, rakennutti sinne suuren salin. Tässä suuressa salissa se oikeus nyt istuu".

Siinä kulkiessa virkkoi mies vielä:

"Jos herra haluaa kuunnella jotain riitajuttua, niin tulette hiukan myöhään. Istunnot loppuvat tavallisesti kello kuudelta".

Heidän saavuttuaan torille näytti mies neljää korkeata, valaistua akkunaa erään suuren synkän rakennuksen päätypuolella.

"Katsohan tuota, te saavuttekin ajoissa, herra, oikeinpa teitä onni suosii. Näettekö nuo neljä akkunaa? Siinä on se rikosoikeus. Siellä on vielä valoa. Toimitus ei ole siis vielä päättynyt. Juttu on venynyt pitkäksi ja nyt otetaan jatkoksi ilta-istunto. Juttu taitaa koskea teitäkin? Onko se joku rikosjuttu? Ehkä olette todistajakin?"

Hän vastasi:

"Minä en tule minkään jutun takia, minulla on vaan hiukan toimia erään asianajajan kanssa".

"Se on eri asia", myönnytteli mies. "Kas tässä on ovi, herra. Siellä tapaatte kyllä järjestysmiehen. Nouskaa vain isoja rappuja".

Hän noudatti miehen ohjauksia ja hetkistä myöhemmin seiso i hän salissa, missä oli paljon väkeä ja missä virkapukuisten lakimiesten ympärille kokoontuneissa ryhmissä supistiin ja kuiskailtiin.

Ahdistaa oikein sydäntä, kun näkee noiden mustapukuisten ryhmäin kuiskivan hiljaa oikeussalin kynnyksellä. Harvoin tapahtuu, että lähimäisenrakkautta tai sääliä esiintyy heidän sanoissaan. Useimmiten esiintyy niissä jo edeltäpäin lausuttuja tuomioita. Kaikki nämä ryhmät näyttävät tarkastelevasta, ajattelevasta katsojasta pelottavilta mehiläiskeoilta, joissa surisevat henget laativat yksissä tuumin kaikenlaisia hirveitä rakennuksia.

Tämä avara sali, jota valaisi vain yksi ainoa lamppu, oli entinen piispan sali, ja sitä käytettiin nyt odotushuoneena. Kaksipuolinen, tällä hetkellä suljettu ovi erotti sen toisesta suuremmasta huoneesta, missä oikeus istui.

Pimeys oli niin vahva, ett'ei hän pelännyt kääntyä ensimmäisen lakimiehen puoleen, jonka tapasi.

"Herra", sanoi hän, "pitkälläkö ollaan?"

"Lopussa", vastasi asianajaja.

"Lopussa!" lausuttiin sellaisella äänensävyllä, että asianajaja käännähti paremmin katsomaan.

"Anteeksi, herra, olette ehkä sukulaisia?"

"En. En tunne ketään täällä. Onko syytetty saanut tuomionsa?"

"Tietysti. Eihän toisin voinut käydäkään".

"Pakkotöihin?..."

"Elin-ajaksi".

Hän jatkoi niin heikolla äänellä, että sitä tuskin kuului:

"Hänen henkilöstään on siis päästy täysin selville?"

"Selville?" vastasi asianajaja. "Ei siinä ollut mitään selville pääsemistä. Asia oli aivan yksinkertainen. Nainen oli tappanut lapsensa, se on todistettu; oikeus harkitsi, ett'ei teko ollut ennalta mietitty, seurauksena siis vain elinkautinen vankeus".

"Nainenko se siis olikin!" ihmetteli hän.

"Tietysti. Limosinin tyttö. Mitä te sitten tarkoittitte?"

"En mitään. Mutta jos kerran juttu on lopussa, niin mistä johtuu, että sali on yhä valaistu?"

"Siellä on esillä toinen juttu, joka aloitettiin jo pari tuntia sitten".

"Mikä juttu?"

"Selvä se on sekin juttu! Muuan heittiö, muuan uudistetusta rikoksesta tavattu kaleerivanki oli varastellut. En muista enää nimeäkään. Sillä miehellä sitä on sitten rosvon naama. Vaikka ei minulla olisi muuta todistusta kuin hänen naamansa, lähettäisin minä hänet kaleereille".

"Herra", kysyi hän, "voisikohan mitenkään päästä tuonne saliin?"

"En tosiaankaan luule. Siellä on paljon väkeä. Nyt on istunto keskeytetty. Muutamia on ehkä poistunut, niin että istunnon uudelleen alkaessa voitte koettaa".

"Mistä sinne päästään?"

"Tästä suuresta ovesta".

Asianajaja poistui. Muutamissa silmänräpäyksissä oli hän melkein yht'aikaa, toisiinsa sekaantuneina kokenut kaikki mahdolliset mielenliikutukset. Nämä välinpitämättömät sanat olivat vuoron perään kulkeneet hänen sydämensä läpi kuin jääpuikot tai tuliset tutkaimet. Kun hän sai tietää, ett'ei päätöstä vielä oltu tehty, hengähti hän vapaammin, mutta hän ei olisi osannut sanoa, oliko se mitä hän tunsu tyytyväisyyttä vai tuskaa.

Hän läheni useita ryhmiä ja kuunteli niiden puheita. Kun istuntojen esityslistalla oli paljon asioita, oli oikeuden puheenjohtaja määrännyt samaksi päiväksi kaksi selvää ja lyhyttä juttua. Oli alettu lapsenmurhasta, ja nyt oltiin paraillaan entisessä rangaistusvangissa, uudistettuun rikokseen syyllisessä "kiertohevosesessa". Tämä mies oli varastanut omenoita, mikä ei näyttänyt niinkään todistetulta; mutta täysin todistettua oli, että hän oli jo ollut Toulonin kaleerivankilassa. Ja se teki asian hänelle epä-edulliseksi. Muuten oli miehen kuulustelu jo päättynyt, samoin todistajain lausunnot; jäljellä olivat vielä asianajajan puolustuspuhe ja yleisen syyttäjän loppuvaatimus; niistä ei päästäisi ennen puolta yötä. Mies kai tuomitaan syylliseksi; yleinen syyttäjä oli mainio — hän ei milloinkaan *hellittänyt* syytettyjään; — hän oli nerokas mies ja sepitteli hiukan runojakin.

Muuan oikeudenpalvelija seiso i istuntosaliin johtavan oven ääressä. Hän kysyi tältä oikeudenpalvelijalta:

"Herra, joko ovi kohta avataan?"

"Ei sitä avata lainkaan", vastasi oikeudenpalvelija.

"Kuinka! Eikö ovea avata istunnon uudelleen alkaessa? Eikö istuntoa ole keskeytetty?"

"Istunto aloitettiin juuri äsken", vastasi oikeudenpalvelija, "mutta ovea ei silti avata".

"Miksi ei?"

"Koska sali on aivan täynnä".

"Mitä? Eikö ole enää ainuttakaan paikkaa?"

"Ei ainuttakaan. Ovi on suljettu. Ei kukaan pääse enää sisään".

Hetkisen kuluttua lisäsi oikeudenpalvelija kuitenkin: "Kyllähän siellä vielä olisi pari kolme paikkaa herra puheenjohtajan takana, mutta herra puheenjohtaja ei päästä sinne muita kuin julkisia virkamiehiä".

Tämän sanottuaan käänsi oikeudenpalvelija hänelle selkänsä.

Hän vetäytyi syrjään pää kumarruksissa, kulki odotushuoneen läpi ja lähti astumaan rappuja alas hitaasti, kuin epäröiden joka askeleella. Hän varmaankin neuvotteli itsensä kanssa. Ankara taistelu, joka oli eilisestä saakka raivonnut hänen sisimmässään, ei ollut suinkaan päättynyt; joka silmänräpäys sai hän vielä nytkin kestää jonkun uuden hyökkäyksen. Saavuttuaan rappujen tasakohdalle nojautui hän kaidepuuhun ja laski kätensä ristiin rinnoilleen. Äkkiä hän avasi päällystakkinsa napit, veti esiin kirjelaukkunsa, repäisi siitä lehden ja kirjotti nopeasti lyijykynällä lyhdyn valossa tälle lehdelle seuraavat sanat: — *Madeleine, Montreuil-sur-Mer*in pormestari. Sitten hän nousi pitkin harppauksin rappuja ylös, kulki läpi väkijoukon, kävi suoraan oikeudenpalvelijaa päin, antoi hänelle paperin ja käski: "Viekää tämä herra puheenjohtajalle".

Oikeudenpalvelija otti paperin, vilkaisi siihen ja totteli.

Helppo pääsy istuntosaliin.

Montreuil-sur-Merin pormestari oli aavistamattaan hyvin kuuluisa mies. Niiden seitsemän vuoden aikana, jolloin hänen hyvytensä maine täytti koko alisen Boulognen, oli se ehtinyt kulkea yli tämän seudun rajojen ja levitä pariin kolmeen naapurikuntaankin. Paitsi sitä suurta palvelusta, minkä hän oli tehnyt pääpaikalle perustamalla sinne mustan lasiteollisuuden, ei löytynyt Montreuil-sur-Merin piirikunnan sadanneljänkymmenenyhden pitäjän joukossa ainuttakaan, jonka ei olisi ollut kiittäminen häntä jostakin hyvästä työstä. Hän oli osannut tarpeen vaatiessa auttaa ja elvyttää muidenkin piirikuntien teollisuutta. Niinpä oli hän omalla luotollaan ja omilla varoillaan tukenut Boulognen silkkitehdasta, Fréventin pellavakehruutehdasta ja Boubers-sur-Cauchen vesivoimalla käypää verkatehdasta. Kaikkialla mainittiin herra Madeleinen nimi kunnioittaen. Arras ja Douai kadehtivat onnellista Montreuil-sur-Merin pikkukaupunkia sen verrattoman pormestarin takia.

Douain kuninkaallinen oikeusneuvos, joka toimi puheenjohtajana näissä Arrasin rikosoikeuden istunnoissa, tunsu yhtähyvin kuin muutkin tämän niin syvästi ja yleisesti kunnioitetun nimen. Kun oikeudenpalvelija oli varovaisesti avannut neuvotteluhuoneesta istuntosaliin johtavan oven, kumartunut puheenjohtajan nojatuolin takaa ojentamaan paperiansa, jolle oli kirjoitettu yllämainitut sanat, ja lisännyt: *Tämä herra haluaa olla läsnä istunnossa*, osotti puheenjohtaja vilkkaasti suostumustaan, tarttui kynään, kirjotti muutamia sanoja paperin alareunaan ja antoi sen jälleen oikeudenpalvelijalle, sanoen: "Pyytäkää sisään".

Onneton mies, jonka vaiheita tässä kerromme, oli jäänyt salin oven suuhun seisomaan samaan paikkaan ja samaan asentoon, johon oikeudenpalvelija oli hänet jättänyt. Hän kuuli kuin unessa jonkun sanovan itselleen: Tahtooko herra osottaa minulle kunniaa ja seurata minua? Sama oikeudenpalvelija, joka silmänräpäys sitten oli kääntänyt hänelle selkensä, kumarsi nyt maahan asti hänen edessään. Oikeudenpalvelija ojensi samassa hänelle paperilapun. Hän kiehitti sen auki ja sattuen juuri olemaan lampun kohdalla saattoi lukea seuraavat sanat:

"Oikeuden puheenjohtaja pyytää lausua kunnioitettavimmat tervehdyksensä herra Madeleinellemme".

Hän hieraisi paperia käsissään, aivan kuin olisi näissä muutamissa sanoissa tuntunut jonkunlaista outoa, karvasta jälkimakua.

Hän seurasi oikeudenpalvelijaa. Hetkistä myöhemmin oli hän yksinään eräässä seinälaudotuksella varustetussa, juhlallisen näköisessä virkahuoneessa, jota valaisi kaksi viheriäverkaiselle pöydälle asetettua kynttilää. Hänen korvissaan kaikui vielä poistuneen oikeudenpalvelijan sanat: "Herra, tämä on neuvotteluhuone; teidän tarvitsee vain kääntää tämän oven kuparista kädensijaa päästäksenne heti istuntosaliin herra puheenjohtajan nojatuolin taakse". — Näihin sanoihin yhdistivät hänen ajatuksensa hämärän muiston ahtaista käytävistä ja pimeistä rappusista, joita hän oli kulkenut.

Oikeudenpalvelija oli jättänyt hänet yksin. Viimeinen, ratkaiseva hetki oli tullut. Hän koki koota ajatuksiansa, mutta ei onnistunut. Juuri sillä hetkellä, jolloin eniten tarvitsisi kiinnittää ajatuksiansa elämän tuskalliseen todellisuuteen, katkeavat kaikki yhdistävät säikeet aivoissa. Hän seisoi juuri samassa paikassa, missä tuomarit neuvottelevat ja tuomitsevat. Hän katseli tylsän tynesti tätä hiljaista, pelottavaa huonetta, missä niin monta elämää oli muserrettu, missä hänen nimeään vähää ennen oli mainittu ja jonka kautta hän nyt kulki lopulliseen kohtaloonsa. Hän tarkasteli seiiniä, hän tarkasteli itseään ja ihmetteli, että hän seisoi tässä huoneessa.

Hän ei ollut kahteenkymmeneeneljän tuntiin syönyt lainkaan, rattaiden tärinä oli hänet aivan ruhjonut, mutta hän ei sitä tuntenut; hän oli kuin tylsistynyt.

Hän läheni muuatta seinään kiinnitettyä mustaa kehystä, jossa oli lasin alla vanha Jean Nicolas Pachon, Pariisin pormestarin ja ministerin, ehkä erehdyksestä 9 p. kesäkuuta vuonna 11 päivätty omakätinen kirje; siinä kirjeessä lähetti Pache seurakunnalle luettelon kaikista vangituista ministereistä ja kansanedustajista. Jos joku olisi nähnyt hänet tällä hetkellä, olisi hän varmaankin luullut, että kirje herätti hänessä mitä suurinta mielenkiintoa, sillä hän ei irrottanut siitä silmiänsä, vaan luki sen pariin kolmeen kertaan. Hän luki kirjettä kiinnittämättä siihen mitään huomiota, aivan kuin tietämättään. Hän ajatteli Fantinea ja Cosettea.

Syviin ajatuksiin vaipuneena käännähti hän ympäri, ja hänen silmänsä osuivat istuntosaliin johtavan oven kupariseen kädensijaan. Hän oli miltei unohtanut tämän oven. Hänen ensimmältä levollinen katseensa pysähtyi, kiintyi tähän kupariseen kädensijaan, muuttui sitten säikähtyneeksi ja tuijottavaksi, kunnes siihen vähitellen kuvastui hirveä kauhu. Hikipisaroita kihosi hänen päästään ja vierä ohimoille.

Eräänä hetkenä teki hän jonkunlaisella uhmiluun vivahtavalla mahtipontisuudella tuon sanoin kuvaamattoman eleen, joka tahtoo ilmaista ja joka ilmaiseekin niin hyvin: *Tuhat tulimaista! Kuka minua siihen pakottaa?* Sitten kääntyi hän äkkiä, näki edessään oven, josta oli tullut sisään, avasi sen ja astui

ulos. Hän ei ollut enää tuossa kauheassa huoneessa, hän oli ulkona, käytävässä, pitkässä, kapeassa käytävässä, johon avautui ovia ja rappuja, joka muodosti kaikenlaisia kulmauksia ja jota valaisivat sairaalan yölamppujen lailla tuikkavat lyhdyt; hän oli tullut tämän käytävän kautta. Hän hengitti, hän kuulosti, ei risaustakaan takana, ei risaustakaan edessä; hän pakeni kuin olisi häntä ahdistettu.

Kuljettuaan jonkun aikaa tämän käytävän sokkeloissa, kuulosti hän jälleen. Yhä sama hiljaisuus, yhä sama hämärä hänen ympärillään. Hän oli hengästynyt, hän horjui, hän nojasi seinään. Kivi oli kylmä, hiki jäähtyi hänen otsallaan, hän ojentautui suoraksi väristen.

Siinä yksinään seisoessaan hämärässä, vilusta ja kenties muustakin väristen, hän koki ajatella.

Hän oli ajatellut koko yön, hän oli ajatellut koko päivän; hän kuuli enää sisässään vain yhden äänen huutavan: Voi surkeutta!

Näin kului neljännestunti. Vihdoin kumarsi hän päänsä, huokasi tuskallisesti, laski käsivartensa alas ja palasi samaa tietä takaisin. Hän kulki hitaasti ja kuin murtuneena. Näytti kuin olisi joku hänet paosta tavottanut ja nyt vienyt takaisin.

Hän astui uudelleen neuvotteluhuoneeseen. Ensimmäinen, minkä hän huomasi, oli oven kädensija. Tämä pyöreä, silitetystä kuparista tehty kädensija hohti hänen mielestään kuin kauhistava tähti. Hän katseli sitä kuin katselisi vuona tiikerin silmää.

Hän ei voinut irrottaa siitä silmiänsä.

Tuon tuostakin astui hän askeleen lähemmäksi ovea.

Jos hän olisi voinut kuunnella, olisi hän kuullut jonkunlaisena sekavana humuna melun viereisestä salista; mutta hän ei kuunnellut eikä hän kuullut.

Äkkiä, itsekään tietämättä miten, huomasi hän olevansa aivan oven edessä. Hän tarttui suonenedon tapaisesti kädensijaan; ovi avautui.

Hän oli istuntosalissa.

9.

Paikka, missä varmat mielipiteet muodostuvat.

Hän astui askeleen, sulki koneenomaisesti oven ja pysähtyi sitten katselemaan eteensä aukenevaa näkyä.

Hän näki melkoisen tilavan salin, joka oli heikosti valaistu, jonka täytti väliin melu, väliin kuolonhiljaisuus ja jossa rikosjuttua selviteltiin suuren kuuntelijajoukon keskellä asiaan kuuluvalla pikkumaisella, julmalla vakavuudella.

Salin toisessa päässä, siellä, missä hänkin seiso, istuivat tuomarit hajamielisen näköisinä, pureskellen kynsiään tai sulkien silmäkansiin; toisessa päässä joukko ryysystä väkeä; asianajajia kaikissa mahdollisissa asennoissa; rehellisen, ankaran näköisiä sotilaita; vanhoja, likaantuneita seinälaudotuksia, mustunut katto, enemmän keltaiseen kuin viheriään vivahtavalla kankaalla verhottuja pöytiä, käsien tahraamia ovia; seinään lyödyissä nauloissa pahaisia lamppukituja, joista lähti enemmän savua kuin valoa; pöydillä kynttilöitä kuparisissa jaloissa; pimeyttä, rumuutta, painostavaa tunnetta; ja kaikki tämä teki kuitenkin ylevän, ankaran vaikutuksen, sillä kaiken yläpuolella tuntui leijailevan se suuri inhimillinen mahti, jota kutsutaan laiksi, ja se suuri jumalallinen mahti, jota kutsutaan oikeudeksi.

Ei kukaan tästä suuresta väkijoukosta huomannut häntä. Kaikkien katseet olivat suunnattuina samaan kohtaan, pienen oven ääressä näkyvään, pitkin seinää kulkevaan puupenkkiin, puheenjohtajasta vasemmalle. Tässä penkissä istui useiden kynttiläin valaisemana muuan mies kahden santarmin välissä.

Tämä mies oli nyt se hänen miehensä.

Hänen ei tarvinnut häntä hakea, hän huomasi hänet heti. Hänen silmänsä kääntyivät häneen päin aivan kuin luonnon pakosta, aivan kuin olisivat ne ennakolta tienneet, missä tämä olento istui.

Hän luuli näkevänsä oman itsensä, masentuneena, ehk'ei kasvoiltaan aivan saman näköisenä, mutta muuten vallan yhtäläisenä asennoiltaan ja muodoltaan, töröttävine hivuksineen, harmaine, levottomine silmineen, mekkoineen, aivan sellaisena kuin hän oli ollut sinä päivänä, jolloin hän astui Digneen täynnä vihaa, sielu tulvillaan salaisia hirmu-ajatuksia, jotka hän yhdeksäntoista vuoden kuluessa oli koonnut

rangaistusvankilan synkistä komeroista.

Hän sanoi itselleen väristen: "Jumalani! Tällaiseksiko minä taas tulisin?"

Tämä mies näytti olevan ainakin kuudenkymmenen vanha. Hänessä oli jotain raakaa, typerää ja säikähtynyttä.

Oven narahtaessa oli hiukan siirrelty istuimia tehdäkseen hänelle tilaa, ja puheenjohtaja oli päätään käännettyään ymmärtänyt, että tulija oli herra Montreuil-sur-Mer'in pormestari, ja tervehtinyt häntä kunnioittavasti. Yleinen syyttäjä, joka oli nähnyt herra Madeleinen Montreuil-sur-Mer'issä, minne virkatoimet olivat hänet usein johtaneet, tunsi hänet ja tervehti niinikään. Hän tätä tuskin huomasi. Hän kulki kuin unessa; hän vain katseli. Tuomarit, kirjurit, santarmit, säälimättömän uteliaat kasvot, kaiken tämän oli hän jo kerran ennenkin nähnyt, kaksikymmentä vuotta sitten. Kaiken tuon kamalan tapasi hän jälleen; se oli siinä taas, se liikkui, se eli. Se ei ollut enää vain muistokuva, eikä hänen sielunsa harhanäky, ne olivat oikeita santarmeja ja oikeita tuomareita, oikeata kuulijakuntaa ja oikeita ihmisiä, lihaa ja luuta. Hän näki entisyytensä hirvittävin näkyjen nousevan, ilmestyvän ympärilleen kaikella todellisuuden kauhu-voimalla.

Kadotuksen kuilu ammotti taas hänen edessään. Hän kauhistui, hän sulki silmänsä ja huudahti sielunsa sisimmässä: "Ei koskaan!"

Ja nyt julisti julma salliman oikku, joka myllersi kaikki hänen ajatuksensa ja teki hänet miltei hulluksi, että tuossa oli nyt toinen hän! Tätä syytettyä kutsuivat kaikki Jean Valjeaniksi!

Hän näki silmiensä edessä kamalan ilmestyksen: hänen elämänsä hirvittäväntä hetkeä näytteli hänen aaveensa!

Kaikki näkyi siinä tarkalleen: samat menot, sama myöhäinen hetki, melkein samat tuomarit, sotilaat ja katselijat. Vain puheenjohtajan pään yläpuolella oli ristiinnaulitun kuva, joka puuttui oikeuden istuntosalista silloin kun hänelle oli lakia luettu. Kun hänet tuomittiin, ei Jumala ollut läsnä.

Hänen takanaan oli tuoli; hän vaipui siihen; suunnaton kauhu valtasi hänet, ajatellessansa että hänet voitiin nähdä. Kun hän oli päässyt istumaan, käytti hän hyväkseen tuomarein pöydälle ladottua salkkupinoa, peittääkseen kasvonsa kaikilta katselijoilta. Hän saattoi nyt katsella kenenkään näkemättä. Vähitellen hän rauhoittui. Hän palasi taas täydellisesti todellisuuteen; hän pääsi tyyntymään niin paljon, että voi kuunnella.

Herra Bamatabois oli valamiesten joukossa.

Hän etsi Javertia, mutta ei nähnyt tätä. Kirjurin pöytä peitti häneltä todistajain penkin. Jo vast'ikään sanoimme, että sali oli hyvin heikosti valaistu.

Hänen astuessaan sisään lopetti syytetyn asianajaja parhaillaan puolustuspuhettansa. Kaikkien huomio oli äärimmilleen jännitetty; juttu kesti jo neljättä tuntia. Jo neljättä tuntia näki tämä väkijoukko vähitellen musertuvan kauhean todennäköisyyden painosta tuntemattoman miehen, kurjan olennon, joka oli suunnattoman typerä tai suunnattoman ovela. Niinkuin jo tiedämme, oli tämä maankiertäjä tavattu tiellä kantamassa omenapuun oksaa, joka oli täynnä kypsiä hedelmiä ja joka oli katkaistu erästä läheisestä puutarhasta, niin kutsutusta Pierronin tarhasta. Kuka oli tämä mies! Oli pantu toimeen tutkimus, todistajia oli kuulusteltu, he olivat kaikki sanoneet samaa, asiaan oli tullut paljon valaistusta. Syytöksessä mainittiin: "Meillä ei ole hallussamme vain hedelmävaras näpistelijä, vaan on meidän käsissämme rosvo, suuresti epäiltävä entinen rikoksellinen, entinen rangaistusvanki, mitä vaarallisin konna, Jean Valjean-niminen pahantekijä, jota poliisi on jo kauvan etsinyt ja joka kahdeksan vuotta sitten Toulonin vankilasta päästyään ryösti ase kädessä erään savoijalaispojan nimeltä Pikku-Gervais, rikos, josta puhutaan rikoskaaren 383 pykälässä ja jonka suhteen me pidätämme itsellemme täyden kannevallan ajettavaksi sitten kun syytetyn henkilöstä on oikeudellisen tutkimuksen kautta tultu selville. Nyt hän on tehnyt uuden varkauden. Kysymyksessä on siis uudistettu rikos. Tuomitkaa hänet nyt tästä rikoksesta; myöhemmin tullaan hänet tuomitsemaan aikaisemmista teoista". — Tämän syytöksen kuullessaan, kuullessaan todistajain yksimieliset lausunnot, näytti syytetty ylen hämmästyneeltä. Hän teki eleitä ja merkkejä, jotka tarkottivat kieltämistä, tai tuijotteli hän kattoon. Vaivaloisesti hän puhui, sekavasti hän vastasi, mutta koko mies kiireestä kantapähän kielsi. Hän oli kuin mikäkin pöllöpää kaikkien näiden häntä vastaan taisteluun ryhmittyneiden älyniekkojen keskellä, hän oli kuin muukalainen tässä yhteiskunnassa, joka oli käynyt häneen käsiksi. Mutta yhä kävi hänen tulevaisuutensa uhkaavammaksi, todennäköisyys vahvistui joka hetki, ja koko tämä väkijoukko katseli tuskallisemmin kuin hän sitä raskasta tuomion pilveä, joka yhä taajemmaksi kokoontui hänen poloisen päänsä päälle. Saattoi melkein aavistaa, paitsi rangaistusvankilaa, myöskin kuolemantuomiota mahdolliseksi, jos hänet havaittaisiin Jean Valjeaniksi ja jos Pikku-Gervaisin juttu myöhemmin päättyisi myös syylliseksi-julistamiseen. Mikä oli tämä mies? Mitä laatua oli hänen välinpitämätön tylsyytensä?

Oliko se typeryyttä vai viekkautta? Älysiikö hän liikaa, vai eikö hän älynnyt yhtään mitään? Ne olivat kysymyksiä, jotka jakoiivat väkijoukon kahteen leiriin ja jotka näyttivät vievän tuomaritkin eri suunnille. Tässä jutussa oli jotakin, mikä pelotti ja hämmensi; näytelmä ei ollut vain synkkä, se oli hämäräkin.

Puolustaja oli puhunut jokseenkin hyvin tuolla erikoiskielellään, joka on pitkät ajat kuulunut lakimiesten kaunopuheliaisuuteen, jota muinoin kaikki asianajajat niin Pariisissa kuin Romorantinissa ja Montbrisonissakin käyttivät ja jota nykyään, kun se on tullut klassilliseksi, suosivat vain viralliset puhujat sen arvokkaan sointuvaisuuden ja sen ylhäisen sävyn takia. Se oli kieltä, missä miestä ja vaimoa kutsutaan *aviopuolisoiksi*, Pariisia *taiteiden ja sivistyksen keskuksiksi*, kuningasta *yksinvaltiaaksi*, hänen ylhäisyyttään piispaa *pyhäksi kirkonmieheksi*, yleistä syyttäjää *lain ankaruuden kaunopuheiseksi tulkiksi*, puolustuspuhetta *kohdiksi, jotka olemme äsken kuulleet*, Ludvig XIV:n vuosisataa *suureksi vuosisadaksi*, teateria *Melpomenen temppeliksi*, hallitsevaa sukua *kuninkaittemme jaloksi vereksi*, konserttia *soitannolliseksi juhlatilaisuudeksi*, maakunnan komentavaa kenraalia *kuuluisaksi sotijaksi, joka j.n.e.*, pappiseminaarin oppilaita *nuoriksi leviitoiksi*, sanomalehtien hairahduksia *parjaukseksi, joka vuodattaa myrkkyänsä erinäisten äänenkannattajain palstoille, j.n.e., j.n.e.* — Asianajaja oli siis alottanut selvittämällä omenavarkauden — mikä ei ollut niinkään helppoa sovittaa ylevään tyyliin. Mutta täytyipä itsensä Bénigne Bossuetinkin keskellä hautapuhettansa viitata kanaan ja suoriutui hän siitä pulmasta loistavasti. Asianajaja oli näyttänyt, ett'ei omenain varkaus ollut oleellisesti lainkaan todistettu. Hänen suojattiansa, jota hän puolustajana itsepuolustavasti kutsui Champmathieuksi, ei ollut kukaan nähnyt hyppäämässä muurin yli eikä oksaa taittamassa. — Hänet oli tosin tavattu tämä oksa (jota asianajaja mieluummin kutsui *puunhaaraksi*) kädessään, mutta hän sanoi löytäneensä sen maasta ja siitä ottaneensa. Missä oli todistus, ett'ei niin ollut käynyt? — Tietysti oli joku näpistelijä taittanut tämän oksan, kokenut salata sitä muurin yli hypättänsä ja lopulta jostain säikähtyneenä heittänyt sen maahan; tietysti oli siis varas olemassa. — Mutta mikä todisti, että Champmathieu oli tämä varas? Yksi ainoa seikka: hän oli muka entinen rangaistusvanki. Asianajaja ei kieltänyt, että tämä seikka näytti onnettoman hyvin todistetulta; syytetty oli asustanut Faverollesissa; syytetty oli ollut siellä puiden karsijana; Champmathieun nimi voi kylläkin johtua Jean Mathieustä; kaikki tuo oli totta; ja sitten tunsin neljä todistajaa epäroimättä ja täysin varmasti Champmathieun entiseksi kaleerivanki Jean Valjeaniksi; näitä todistuksia, näitä ilmoituksia vastaan saattoi asianajaja asettaa vain suojattinsa kieltämisen, omaa etua koskevan kieltämisen; mutta vaikka otaksuisimmekin, että hän on entinen rangaistusvanki Jean Valjean, niin todistaisiko se myöskin, että hän varasti omenat? Se oli korkeintaan otaksuma, ei todistus. Syytetty oli tosin, sen puoltajakin "rehellisessä mielessään" myönsi, omaksunut "huonon puolustautumisjärjestelmän". Hän kielsi uppiniskaisesti kaikki, sekä varkauden että väitteen entisestä rangaistusvangista. Tämän viimeisen seikan myöntäminen olisi varmasti ollut parempi ja se olisi tuottanut hänelle tuomariensa säälin; asianajaja oli hänelle sitä neuvonutkin, mutta kaikesta huolimatta oli syytetty siitä jyrkästi kieltäytynyt, luullen ehkä pelastavansa kaikki olemalla tunnustamatta mitään. Se oli erehdys; mutta eikö ollut myös otettava huomioon hänen älynsä vähäiset lahjat? Tämä mies oli ilmeisesti tylsämielinen. Pitkä-aikainen kärsimys rangaistusvankilassa, suuri kurjuus sieltä päästyä olivat hänet sellaiseksi tehneet, j.n.e., j.n.e. Vaikka hän puolustikin itseään huonosti, niin oliko siinä syy tuomita hänet? Mitä Pikku-Gervaisin juttuun tulee, ei asianajaja ottanut sitä käsitelläkseen, koska se ei sisälly kanteeseen. Asianajaja lopetti pyytämällä valamiehiä ja oikeutta siinä tapauksessa, että tämä mies ja Jean Valjean heistä näyttivät olevan yksi ja sama henkilö, sovittamaan häneen vain niitä järjestyssääntöjen määräyksiä, jotka koskevat kielletyille alueille siirtynyttä, eikä sitä kauhistuttavaa rangaistusta, joka kohtaa uudistettuun rikokseen syylliseksi havaittua pakkotyövängiä.

Yleinen syyttäjä vastasi puolustajalle. Hän yltyi kiivaaksi ja hilpeän kaunopuheiseksi, kuten yleiset syyttäjät tavallisesti tekevät.

Hän onnitteli puoltajaa hänen "vilpittömydestään" ja käytti taitavasti hyväkseen tätä vilpittömyyttä. Hän hyökkäsi syytetyn kimppuun kaikkien niiden myönnytysten nojalla, joita asianajaja oli tehnyt: Asianajaja näytti myöntävän, että syytetty oli Jean Valjean. Hän tarttui tähän kohtaan. Tämä mies oli siis Jean Valjean. Se oli todistettu jo syytöskirjelmässäänkin, eikä sitä vastaan voi näin ollen ensinkään väittää. Tästä johtui yleinen syyttäjä rikollisuuden alkuperusteita etsiessään taitavalla käänteellä pitämään jyrisevän puheen romanttisen koulun siveettömyyttä vastaan, koulun, jota silloisen kukoistuksen päivinä kutsuttiin *saatanalliseksi kouluksi* ja jonka hän tunsin *Quotidiennen* ja *Oriflammen*[63] arvosteluista; hän pani tämän paatuneen kirjallisuuden syyksi Champmathieun tai paremmin sanoen Jean Valjeanin rikoksen, eikä hänen vakuutteluistaan suinkaan puuttunut todennäköisyyttä. Päätettyään nämä mietteet palasi hän Jean Valjeaniin itseensä taas. Mikä oli tämä Jean Valjean? Jean Valjeanin kuvaus. Kauhistuttavin konna, j.n.e. Tämänlaisten kuvausten mallina on kertomus Therameneesta,[64] josta tosin murhenäytelmä ei paljoa hyödy, mutta joka tekee yhäti mainioita palveluksia lainopilliselle kaunopuheliaisuudelle. Kuulijat ja valamiehet "värisivät". Saatuaan kuvauksensa valmiiksi, jatkoi yleinen syyttäjä niin mahtavin kääntein ja vertauksin, että ne varmasti seuraavana aamuna nostaisivat Virallisen Lehden ihastuksen ylimmilleen: — "Semmoinen on tämä mies, j.n.e., j.n.e., j.n.e., maankiertäjä, kerjäläinen, vailla kaikkia toimeentulon mahdollisuuksia, j.n.e., j.n.e. — tottunut kun oli jo entisiltä ajoiltaan rikollisiin tekoihin, oleskelu vankilassa ei ollut sekään

kyennyt häneen suuria vaikuttamaan, minkä hyvin osottaa Pikku-Gervaisinkin ryöstö, j.n.e., j.n.e., semmoinen se on mies, joka rohkenee vielä kieltää, vaikka hänet on julkisella tiellä verekseltä varkaudesta tavattu, parin askeleen päässä muurista, jonka yli hän oli hypännyt, kädessä varastamansa esine, joka rohkenee vielä kieltää ilmeisen rikoksensa, varkauden, muurin yli hyppäämisen, joka rohkenee kieltää kaikki, nimensä, jopa henkilönsäkin! Paitsi satoja muita todisteita, joihin tässä emme lähemmin kajoa, on neljä todistajaa hänet tuntenut, Javert, luotettava poliisikomissario Javert, ja kolme hänen entistä häpeätoveriaan, rangaistusvangit Brevet, Chenildieu ja Cochepaille. Miten puolustautuu hän tätä musertavaa yksimielisyyttä vastaan? Hän kieltää. Mikä härkämäisyys! Menettelette vain ansion mukaan, herrat valamiehet, jos — — — j.n.e., j.n.e." — Syytetty kuunteli yleisen syyttäjän puhetta suu ammoltaan, kasvoilla hämmästyksen ilme, johon sekaantui hiukan ihmettelyäkin. Hän oli ilmeisesti hyvin ällistyksissään siitä, että mies saattoi puhua tuolla tavoin. Tuon tuostakin, syytöspuheen "repäisevimmissä" kohdissa, hetkinä, jolloin hillitön kaunopuheliaisuus räiskyy ja tulvehtii musertavia voimasanoja ja ympäröi syytetyn kuin raju-ilma, käänteli hän hitaasti päätään oikealta vasemmalle ja vasemmalta oikealle, ikäänkuin tahtoen täten ilmaista alakuloisen, mykän vastalauseensa; tätä oli hän jatkanut jo istunnon alusta asti. Lähinnä istuvat kuulivat hänen pari kolme kertaa mutisevan itsekseen: "Siinä se nyt on, kun ei ole kysytty herra Baloupelta!" Yleinen syyttäjä kiinnitti tuomarein huomiota tähän typerään käyttäytymiseen, joka oli ilmeisesti laskettua, harkittua oveluutta, viekkautta, taitavuutta oikeuden pettämisessä, eikä suinkaan mitään typeryyttä, ja joka paljasti päivän selväksi tämän miehen "perinpohjaisen paatumuksen". Hän lopetti pidättämällä itselleen oikeuden ajaa Pikku-Gervaisin juttua ja vaatimalla ankaraa rangaistusta.

Muistettane, että kysymyksessä oli elinkautinen pakkotyö.

Puolustaja nousi, alkoi kehumalla "herra yleistä syyttäjää" hänen "verrattomasta puheestaan" ja vastaili sitten parhaan taitonsa mukaan; mutta hänen todistelunsa kävivät yhä heikommiksi; pohja luisui ilmeisesti hänen altaan.

10.

Kieltämisjärjestelmä.

Aika oli tullut lopettaa istunto. Puheenjohtaja käski syytetyn nousta seisomaan ja teki hänelle tämän tavanmukaisen kysymyksen: "Onko teillä jotakin lisättävää puolustukseksenne?"

Mies ei näyttänyt kuulleen, pyöritteli hän vain likaista lakkia käsissään.

Puheenjohtaja uudisti kysymyksensä.

Nyt kuuli mies. Hän näytti ymmärtäneen, hän säpsähti kuin unesta heränneenä, pälyili ympärilleen, tirkisteli yleisöä, santarmeja, puolustajaansa, valamiehiä, tuomareja, laski hirvittävän nyrkkinsä edessään olevan väliaidan reunalle, tirkisteli yhä ja alkoi sitten äkkiä puhua, katse tähdätyinä yleiseen syyttäjään. Sanoja tulvi kuin purkamalla. Näytti kuin olisivat ne syöksyneet hänen suustaan yhteydettöminä, rajua, iskemällä, sikin sokin ja ikäänkuin pyrkisivät ne kaikki yht'aikaa ilmoille. Hän puhui:

"Tämän vaan tahdon sanoa. Olen ollut vaunuseppänä Pariisissa, herra Baloupella vielä olinkin. Se on raskasta ammattia. Vaunuja kun tekee, niin täytyy työskennellä aina ulko-ilmassa, pihoilla, kunnan mestarein kattosuojuissa, ei milloinkaan oikeissa suljetuissa työpajoissa, sillä siihen tarvitaan tilaa, nähkääs. Talvella tuleekin niin vilu, että täytyy takoa käsiään lämpimikseen; mutta siitä eivät mestarit pidä, sanovat, että se hukkaa aikaa. Kun täytyy käsitellä rautaa, vaikka vesi katu-ojissa jäätyy, niin ottaa se vähän lujille. Siinä tulee miehestä pian loppu. Aivan nuorella ijällä muuttuu siinä ammatissa vanhaksi. Neljäkymmenen korvilla ei miehestä enää ole mihinkään. Minä olin viidenkymmenenkolmen vanha, minua se oikein hätyytteli. Ja sitten ne ovat niin ilkeitä ne nuoremmat työmiehet! Kun ikäloppu ei ole enää niin ketterä, niin heti haukutaan vanhaksi rahjukseksi, vanhaksi koniksi! Minä ansaitsin vain kolmekymmentä souta päivässä, maksoivat minulle niin vähän kuin suinkin voivat, mestarit käyttivät hyväkseen minun ikääni. Ja sitten oli minulla tytär pesijättärenä joen rannalla. Hänkin ansaitsi hiukan tahollaan. Ja yhdessä sitä sentään elää kitutettiin kutakuinkin. Mutta olipa hänelläkin raskas työ. Päivät pitkät pesu-ammeessa vyötäisiin asti, sateessa, lumessa, tuulen pieksäessä kasvoja; vaikka kuinka pakkaneen oli, niin pese pois vaan; on ihmisiä, joilla ei ole paljoa liinavaatteita ja joiden täytyy saada ne mahdollisimman pian; ell'ei tullut valmista, niin kaikkosivat liiketutut. Palkkien välissä on rakoja ja vettä sitä saa aina päälle. Hameet kastuvat läpimäriksi, päältä ja alta. Aina ihoon asti. Hän kävi työssä myöskin Punaisten Lasten pesulaitoksella, missä vesi tulee hanojen kautta. Siellä oli hiukan parempaa. Saa pestä siinä edessään saikossa ja huuhtoa takanaan altaassa. Eikä siellä tule niin vilukaan, kun se on oikea rakennus. Mutta siellä on sellainen kuuma vesihöyry, joka on ihan kauheaa ja

joka tärkeä silmät. Hän palasi seitsemän aikoihin illalla kotiin ja pani pian maata; hän oli niin väsyksissä. Miehensä pieksi häntä. Nyt hän on kuollut. Emme me kovin onnellisia olleet. Mutta hän oli kelpo tyttö, joka ei tansseissa juossut, vaan eli hyvin säädyllisesti. Muistan yhdenkin laskiaistiistain, jolloin hän pani nukkumaan jo kello kahdeksalta. Ja se on totta. Voitte vain kysyä. Ah niin! Kysyäkö? Kuinka tyhmä olenkaan! Pariisi on pimeä kuilu. Kuka tuntee ukko Champmathieun? Kuitenkin mainitsen teille herra Baloupen. Menkää hakemaan herra Baloupea. Muuten minä en lainkaan tiedä, mitä te minusta tahdotte".

Mies vaiken. Hän seiso yhä. Hän oli sanonut sanottavansa kovalla, nopealla, raa'alla, kärisevällä äänellä, jonkunlaisella suuttuneella, villillä suorudella. Kerran keskeytti hän puheensa tervehtiäkseen jotakuta tuttua väkijoukosta. Vakuuttelujaan lasketteli hän ilman vähintäkään johtoa ja aivan kuin nikotellen, säestäen niitä eleellä, joka muistutti puunhakkaajaa tukkia halkaisemassa. Kun hän oli lopettanut, purskahti koko väkijoukko nauruun. Hän tirkisteli yleisöä ja kun hän ei ymmärtänyt, miksi niin naurettiin, alkoi hän itsekin nauraa hohottaa.

Se oli kamalaa.

Puheenjohtaja, tarkka ja hyväntahtoinen mies, korotti äänensä.

Hän johti "herrojen valamiesten" mieleen, että "mestari Baloupe, entistä vaunuseppää, jonka palveluksessa syytetty sanoo olleensa, oli tuloksetta manattu oikeuteen. Hän oli tehnyt vararikon, eikä häntä ole voitu tavata". Sitten kääntyi hän syytetyn puoleen, kehotti häntä tarkasti kuulemaan, mitä hän nyt sanoi ja lisäsi: "Te olette nyt asemassa, missä harkinta tulee kysymykseen. Mitä raskauttavimmat epäluulot kohdistuvat teihin ja ne voivat johtaa sangen turmiollisiin seuraamuksiin. Syytetty, pyydän teitä oman etunne nimessä viimeisen kerran, vastatkaa selvästi näihin kahteen seikkaan: Ensiksi, oletteko vai ette hypännyt Pierronin puutarhan muurin yli, taittanut oksan ja varastanut omenat, s.t.s. tehnyt varkausrikoksen ynnä muurin yli hyppäämisen? Toiseksi, oletteko vai ette vapautettu rangaistusvanki Jean Valjean?"

Syytetty pudisti päätään tärkeän näköisenä, aivan kuin mies, joka ymmärtää asian ja tietää, mitä vastata. Hän avasi suunsa, kääntyi puheenjohtajaan päin ja sanoi:

"Ensinnäkin..."

Sitten vilkaisi hän lakkiinsa, vilkaisi kattoon ja vaiken.

"Syytetty", virkkoi yleinen syyttäjä ankaralla äänellä, "varokaa itseänne. Te ette vastaa lainkaan siihen, mitä teiltä kysytään. Teidän hämminkinne tuomitsee teidät. On ilmeistä, ett'ei teidän nimenne ole Champmathieu, vaan että te olette rangaistusvanki Jean Valjean, joka kätkeytyi äitinsä nimen varjoon ja kutsui itseään Jean Mathieuksi; ilmeistä on myös, että te olette ollut Auvergnessä, että olette syntynyt Faverollesissa, missä olette ollut puiden karsijana. Ilmeistä on sekin, että te olette muurin yli hypättyanne varastanut kypsiä omenoita Pierronin tarhasta. Herrat valamiehet harkitsevat kyllä asian".

Syytetty oli sillä välin istuutunut; kun yleinen syyttäjä oli päässyt puheensa loppuun, nousi hän äkkiä ylös ja karjaisi:

"Te olette perin ilkeä, Te! Sitä minä oikeastaan tahdoinkin sanoa, vaikk'en ensin saanut kiinni. En minä ole mitään varastanut. Minä olen niitä ihmisiä, jotka eivät päiväkausiin saa mitään syödäkseen. Tulin juuri Aillystä, astelin tietä pitkin sadekuuron jälkeen, joka oli tehnyt maan vallan keltaiseksi, lätäköitä oli ihan joka askeleella ja vain tien reunoilla törrötti hiekasta muutamia ruohonkorsia. Löysin maasta katkaistun oksan, jossa oli omenoita, otin oksan käteeni, aavistamatta, että siitä minulle näin paljon harmia koituisi. Jo kolme kuukautta olen istunut vankilassa, ja aina minua vaan kiusataan. Mutta minä en ymmärrä mitään; puhutaan minun vahingokseni, sanotaan: vastatkaa! Santarmikin, joka on niin hyvä mies, töykkää kylkeen ja sanoo minulle hiljaa: no vastaahan toki! En minä osaa asioita selittää, minä en ole oppia käynyt, minä olen köyhä mies. Mutta sitä ei nyt vaan huomata. En minä ole varastanut, minä vaan otin maasta, mitä siinä näin. Sanotte: Jean Valjean, Jean Mathieu! Minä en tunne näitä henkilöitä. Ne ovat varmaankin maalaisia. Minä olin töissä herra Baloupella, Sairashuoneen puistokadun varrella. Minun nimeni on Champmathieu. Oletteppa te hauskoja, kun sanotte minulle, missä minä olen syntynyt, enkä minä tiedä sitä itsekään. Ei ole kaikilla taloja, missä sopisi ilmestyä ihmisten ilmoille. Se olisi liian mukavaa. Luulen, että isäni ja äitini olivat sitä väkeä, joka vaeltaa paikasta toiseen. Muuta en tiedä. Lapsena kutsuttiin minua Pienokaiseksi, nyt minua kutsutaan Ukoksi. Siinä minun ristimänimeni. Ajatelkaa siitä mitä tahdotte. Olen ollut Auvergnessa, olen ollut Faverollesissa! No eikö sitten hitto soikoon voi olla käynyt Auvergnessa ja Faverollesissa, tarvitsematta olla käynyt kaleereilla? Sanon teille vielä kerran, ett'en ole varastanut ja että olen ukko Champmathieu. Olen ollut herra Baloupella töissä, oikein talon väkenä. Minua alkavat jo suututtaa nuo teidän hullutuksenne! Mitä erinomaista roikkuvat kaikki ihmiset minussa kuin takkiaiset?"

Yleinen syyttäjä oli seisonut koko ajan; hän kääntyi puheenjohtajan puoleen:

"Herra puheenjohtaja! Ottaen huomioon syytetyn sekavat, mutta sangen ovelat kieltämiset, hän kun näyttää tahtovan päästä vähäjärkisen kirjoihin, mikä ei tule onnistumaan, sen me takaamme, anomme, että te suvaitsisitte ja että Korkea Oikeus suvaitsisi kutsuttaa uudestaan tähän aitaukseen tuomitut Brevetin, Cochepaillen ja Chenildieun sekä poliisikomisario Javertin ja kuulustella heiltä viimeisen kerran, onko tämä syytetty entinen rangaistusvanki Jean Valjean vai ei".

"Pyydän huomauttaa herra yleiselle syyttäjälle", sanoi puheenjohtaja, "että poliisikomisario Javert on heti saatuaan todistaa poistunut istuntosalista ja koko kaupungistakin, koska virkatoimet vaativat hänen läsnäoloaan naapuri-piirikunnan pääpaikassa. Herra yleisen syyttäjän ja syytetyn puolustajan suostumuksella annoimme hänelle siihen luvan".

"Aivan oikein, herra puheenjohtaja", vastasi yleinen syyttäjä. "Koska herra Javert on siis poistunut, luulen olevani velvollinen muistuttamaan herroille valamiehille, mitä hän itse täällä vähän aikaa sitten lausui. Javert on arvossapidetty mies, joka täsmällisyydellään ja ehdottomalla luotettavuudellaan tuottaa kunniaa alempiarvoiselle, mutta tärkeälle virkakunnalleen. Hän on todistanut seuraavaa: 'Minun ei ole tarvis vedota siveellisiin arveluihin eikä päteviin todisteihin, jotka osottaisivat syytetyn kieltämiset vääriksi. Minä tunnen hänet ilmeikään varmasti. Tämän miehen nimi ei ole Champmathieu; hän on muuan hyvin vaarallinen ja hyvin peljätty rangaistusvanki Jean Valjean. Rangaistus-ajan kuluttua päästettiin hänet vapaaksi vain hyvin vastenmielisesti. Hän yritti karata viisi tai kuusi kertaa. Paitsi Pikku-Gervaisin ryöstöstä ja Pierronin varkaudesta, epäilen minä häntä vielä hänen korkeutensa Dignen piispa-vainajan talossa toimitetusta varkaudesta. Minä näin hänet useastikin ollessani vanginvartija-apulaisena Toulonin rangaistusvankilassa. Toistan, että tunnen hänet varmasti!".

Tämä näin vakuuttava selitys näytti tekevän suuren vaikutuksen yleisöön ja tuomioistuimeen. Yleinen syyttäjä lopetti puheensa pyytämällä, että Javertin poistuttua kuulusteltaisiin ja tutkittaisiin juhlallisesti muita kolmea todistajaa Brevetiä, Chenildieutä ja Cochepaillea.

Puheenjohtaja antoi käskyn oikeudenpalvelijalle ja hetkisen kuluttua aukenikin todistajain huoneen ovi. Oikeudenpalvelija saattoi tuomitun Brevetin sisään, seurassaan santarmi valmiina antamaan aseellista apuansa. Yleisö oli jännityksissään ja kaikkein sydämet löivät tahdissa.

Entisellä rangaistusvanki Brevetillä oli päällään keskusvankiloiden mustan ja harmaan kirjava puku. Brevet oli noin kuudenkymmenen vuoden vanha mies, jolla oli liikemiehen naama ja konnaan kasvojen ilme. Joskus käyvätkin ne yhteen. Vankilassa, jonne uudet rikkomukset olivat hänet vieneet, oli hänestä tullut jonkunlainen alivartija. Päälysmiehensä sanoivat hänestä: "Hän koettaa osottautua hyödylliseksi". Vankilan saarnaajat antoivat hyviä todistuksia hänen uskonnollisista harrastuksistaan. Tulee muistaa, että tämä tapahtui entisen kuningassuvun valtaan-astumisen aikoihin.

"Brevet", sanoi puheenjohtaja, "Te olette saanut häpeällisen rangaistuksen, ettekä te voi siis tehdä valaa".

Brevet loi silmänsä maahan.

"Mutta lain tuomitsemassakin ihmisessä", jatkoi puheenjohtaja, "voi löytyä, jos taivaallinen armo sallii, kunnian ja rehellisyyden tuntoa. Tähän tuntuun vetoan tällä ratkaisevalla hetkellä. Jos sitä vielä tässä löytyy, niinkuin toivon, niin miettikää, ennenkuin vastaatte, katsokaa yhdeltä puolen tätä miestä, jonka yksikin sananne voi syöstä perikatoon, katsokaa toiselta puolen oikeutta, jonka yksikin sananne voi valaista. Hetki on juhlallinen ja teillä on yhä tilaisuus peruuttaa sananne, jos luulette erehtyneenne. — Syytetty, nouskaa seisomaan. — Brevet, katsokaa tarkoin syytettyä, kootkaa muistonne ja sanokaa meille sielunne ja omantuntonne kautta, väitättekö yhä tuntevanne tämän miehen entiseksi vankitoveriksenne Jean Valjeaniksi".

Brevet katseli syytettyä ja kääntyi sitten oikeusistuimeen päin.

"Kyllä, herra puheenjohtaja. Minähän hänet ensiksi tunsinkin, ja minä pysyn väitteessäni. Tämä mies on Jean Valjean, joka tuli Touloniin vuonna 1796 ja pääsi sieltä pois vuonna 1815. Minä pääsin vuotta myöhemmin. Hän näyttää hyvin typerältä nykyään, varmaankin on ikä hänet tylsistyttänyt; vankilassa oli hän hyvin ovela. Minä tunnen hänet ehdottomasti".

"Käykää istumaan", sanoi puheenjohtaja. "Syytetty, pysykää seisomassa".

Tuotiin saliin Chenildieu, elinkautinen rangaistusvanki, minkä osottivatkin hänen punainen mekkonsa ja viheriä lakkinsa. Hän kärsi rangaistustaan Toulonin vankilassa, mistä hänet oli tuotettu tämän jutun takia. Hän oli pieni noin viidenkymmenen ikäinen mies, vilkas, ryppyinen, hento, kelta-ihoinen, julkea, levoton, jonka jäsenissä ja koko olennessa näkyi sairaloinen heikkous, mutta katseessa suunnaton voima. Vankitoverit olivat antaneet hänelle liikanimen Jumalankieltäjä.[65]

Puheenjohtaja lausui hänelle melkein samat sanat kuin Brevetillekin. Kun puheenjohtaja muistutti, ett'ei hänellä häpeällisen rangaistuksensa takia ollut oikeutta tehdä valaa, kohotti Chenildieu päätään ja katsoi suoraan väkijoukkoon. Puheenjohtaja kehotti häntä muistuttelemaan ja kysyi häneltä niinkuin Brevetiltäkin, väittikö hän yhä tuntevansa syytetyin.

Chenildieu räjähti nauruun.

"Lempo viekään! Enkö häntä tuntisi! Olemmehan olleet viisi vuotta samaan kahleeseen kiinnitettyinä. Miksi noin murjottelet, ukkoseni?"

"Käykää istumaan", sanoi puheenjohtaja.

Oikeudenpalvelija toi Cochepaillen. Hänkin oli elinkautisvanki, tuli suoraan vankilasta ja oli puettu punaisiin niinkuin Chenildieukin; hän oli talonpoika Lourdesista ja oikea Pyreneitten karhu. Hän oli kaitseenut karjoja vuoristossa ja paimenesta luisunut rosvoksi. Cochepaille oli aivan yhtä villi ja vielä typerämmän näköinen kuin syytetty. Hän oli niitä onnettomia miehiä, joista luonto on aikonut nautan ja joista yhteiskunta tekee kaleeriorjan.

Puheenjohtaja koki liikuttaa häntä muutamilla mahtipontisilla, vakavilla sanoilla ja kysyi sitten häneltä niinkuin toisiltakin, väittikö hän yhä varmasti ja epäröimättä tuntevansa miehen, joka seisoi hänen edessään.

"Hän on Jean Valjean", sanoi Cochepaille. "Häntä kutsuttiin vielä Jean Väkipuvuksikin, kun hän oli niin väkevä".

Näiden kolmen miehen ilmeisesti rehelliset ja hyvässä uskossa lausutut vakuutukset olivat nostaneet kuulijain joukossa suuttumuksen murinan, joka ennusti syytetyille pahaa, murinan, joka yltyi ja koveni aina enemmän kuin uusi todistus vahvasti edellistä. Syytetty puolestaan oli kuunnellut niitä, kasvoilla tuo ällistyksen ilme, joka kannekirjan mukaan oli hänen paras puolustautumistempunsa. Ensimmäisen todistuksen aikana kuulivat lähellä istuvat santarmit hänen mutisevan hampaittensa välistä: "No on tuokin mokoma!" Toisen todistuksen kuultuaan sanoi hän kovempaa ja melkein tyytyväisen näköisenä: "Hyvä!" Kolmannelle todistajalle huusi hän: "Mainiota!"

Puheenjohtaja kysyi:

"Syytetty, olette kuullut. Mitä teillä on sanomista?"

Hän vastasi:

"Minä sanon — Mainiota!"

Yleisön joukossa syntyi hälinää, joka oli vähällä vallata valamiehetkin. Oli ilmeistä, että mies oli hukassa.

"Oikeudenpalvelijat", sanoi puheenjohtaja, "toimittakaa hiljaisuutta. Minä lopetan kohta istunnon".

Samassa silmänräpäyksessä kuului liikettä aivan puheenjohtajan lähetyviltä. Kuultiin hänen huutavan:

"Brevet, Chenildieu, Cochepaille! Katsokaahan tänne!"

Kaikki, jotka kuulivat tämän äänen, tunsivat kylmien väreiden viiltävän ruumistaan, niin surkea ja kamala oli se ääni. Silmät kääntyivät sinne päin, mistä se oli tullut. Muuan mies, joka oli istunut etuoikeutettujen kuuntelijain joukossa tuomarin ja valamiesten takana, oli noussut pystyyn, avannut tuomarein korokkeelta yleisön puolelle johtavan rintaan asti ulottuvan oven ja seisoi nyt keskellä salia. Puheenjohtaja, yleinen syyttäjä, herra Bamatabois, parikymmentä henkilöä, tunsivat hänet oitis ja huudahtivat kaikki yht'aikaa:

"Herra Madeleine!"

11.

Champmathieu hämmästyy yhä enemmän.

Hän se oli todellakin. Kirjuriin lamppu valaisi hänen kasvonsa. Hän piteli hattua kädessään, hänen puvussaan ei voinut huomata minkäänlaista epäjärjestyä, päällystakkinsa oli napitettu huolellisesti.

Hän oli hyvin kalpea ja hän vapisi heikosti. Hänen tukkansa, joka vielä hänen Arrasiin saapuessaan oli ollut harmaa, oli nyt aivan valkea. Se oli muuttunut valkeaksi yhden ainoan tunnin kuluessa, minkä hän oli viettänyt siellä.

Kaikki päät kohosivat. Kiihtymys yltyi sanoin kuvaamattomaksi. Yleisön oli hetkeksi vallannut epäröiminen. Ääni oli ollut niin tuskallinen, mies, joka nyt seiso siinä, näytti niin tynneltä, ett'ei ensi alussa päästy asiasta selville. Kyseltiin, että kuka se oikein huusi. Ei voitu luullakaan, että tämä tyyni mies olisi päästänyt niin kamalan huudon.

Tämä epävarmuus kesti vain muutaman sekunnin ajan. Ennenkuin puheenjohtaja ja yleinen syyttäjä ehtivät sanoa sanaakaan, ennenkuin santarmit ja oikeudenpalvelijat kerkisivät liikahtamaankaan, oli tuo mies, jota kaikki vielä sillä hetkellä kutsuivat herra Madeleineksi, astunut todistajia Cochepaille, Brevetiä ja Chenildieutä kohti.

"Ettekö tunne minua?" kysyi hän.

Kaikki kolme eivät saaneet sanaakaan suustaan, ilmaisivathan vain päätään pudistamalla, ett'eivät he häntä tunteneet. Pelästynyt Cochepaille tervehti sotilaan tavoin. Herra Madeleine kääntyi valamiehiin ja tuomareihin päin ja sanoi lempeällä äänellä:

"Herrat valamiehet, päästäkää syytetty vapaaksi. Herra puheenjohtaja, toimittakaa minut kiinni. Mies, jota te etsitte, ei ole hän, vaan minä. Minä olen Jean Valjean".

Ei henkäystäkään kuulunut. Ensimmäistä hämmästyksen tohausta oli seurannut haudan hiljaisuus. Salissa tuntui tuo syvä kauhu, joka aina valtaa väkijoukot, kun jotakin suurta tapahtuu.

Sillävälin oli puheenjohtajan kasvoille levinnyt säälivän murheellinen ilme; hän vaihtoi nopean katseen yleisen syyttäjän ja muutamia kuiskattuja sanoja oikeuden jäsenten kanssa. Hän kääntyi yleisön puoleen ja kysyi äänenpainolla, jonka kaikki ymmärsivät:

"Onkohan täällä lääkäriä?"

Yleinen syyttäjä puuttui puhumaan:

"Herrat valamiehet, tämä niin odottamaton ja outo tapaus, joka on keskeyttänyt istunnon, herättää meissä, samoin kuin teissäkin vain yhden tunteen, jota ei meidän tarvinne lähemmin määritellä. Tehän tunnette kaikki ainakin maineeltaan kunnianarvoisan herra Madeleine, Montreuil-sur-Mer'in pormestarin. Jos yleisön joukossa löytyy lääkäri, yhdymme mekin herra puheenjohtajaan ja pyydämme häntä hyväntahtoisesti auttamaan herra Madeleinea ja saattamaan häntä asuntoonsa".

Herra Madeleine ei sallinut yleisen syyttäjän puhua pitemmältä. Hän keskeytti hänet hyväntahtoisella, arvokkaalla tavallaan. Esitämme seuraavassa hänen puheensa sanasta sanaan, sellaisena kuin sen kirjoitti muistiin muuan läsnäolijoista heti tapahtuman jälkeen, sellaisena kuin se kaikuu vielä niiden korvissa, jotka kuulivat sen lähes neljäkymmentä vuotta sitten.

"Kiitän Teitä, herra yleinen syyttäjä, mutta minä en ole hullu. Sen tulette kohta näkemään. Te olitte tekemäisillänne suuren erehdyksen, päästäkää tämä mies vapaaksi, minä täytän vain velvollisuuteni, minä olen tuo onneton tuomittu. Minä yksinäni näen täällä selvästi ja minä sanon Teille totuuden. Jumala tuolla ylhäällä näkee tekoni, ja se riittää. Te voitte vangita minut, koska minä seison tässä. Ja kuitenkin olen minä pannut parhaani pysyäkseni piilossa. Minä kätkeydyin uuden nimen varjoon; minä tulini rikkaaksi, minä pääsin pormestariksi; minä halusin päästä kunniallisten ihmisten joukkoon. Se näyttää kuitenkin olevan mahdotonta. Mutta on paljon asioita, joita en voi Teille sanoa, en rupea tässä kertomaan Teille elämäni vaiheita, joskus ne kuitenkin tulevat tiedoksi. Minä olen varastanut hänen ylhäisyytensä piispan tavaroita, se on totta; minä olen varastanut Pikku-Gervaisin rahan, sekin on totta. On oltu oikeassa selitettäessä Teille, että Jean Valjean oli hyvin vaarallinen konna. Mutta kaikki syy ei ehkä ole hänessä. Kuulkaahan, herrat tuomarit, niin syvään painuneen miehen kuin minun ei suinkaan sovi moittia kaitselmusta eikä neuvoa yhteiskuntaa; mutta nähkääs, häpeä, josta olen yrittänyt vapautua, tuottaa pelkkää turmiota. Kaleerit tekevät kaleeriorjan. Painakaa se mieleenne, jos tahdotte. Ennen vankilaan joutumistani olin minä yksinkertainen köyhä talonpoika vain, jonkunlainen pölkypää; vankila minut muutti. Minä olin tyhmä, minusta tuli paha; minä olin pölkky, minusta tuli kekäle. Sittemmin pelastivat minut lempeys ja hyvyys, niinkuin säälimätön ankaruus oli minut kadottanut. Mutta suokaa anteeksi, ettehän Te voi käsittää puhettani. Menkää minun huoneeseeni ja Te löydätte tulisijan tuhasta sen kahden frangin rahan, jonka minä seitsemän vuotta sitten varastin Pikku-Gervaisilta. Minulla ei ole enää mitään lisättävää. Vangitkaa minut. Jumalani! Herra yleinen syyttäjä pudistaa päätään, Te sanotte: herra Madeleine on tullut hulluksi, Te ette usko minua! Se on surkeata. Älkää ainakaan tuomitko tätä miestä! Mitä! Eivätkö nämä miehet muka tunne minua! Tahtoisinpa, että Javert olisi täällä. Hän minut tuntisi, hän!"

Kukaan ei osaisi kuvata sitä lempeätä surumielisyyttä, sitä synkeätä kaikua, mikä esiintyi näissä sanoissa. Hän kääntyi noiden kolmen rangaistusvangin puoleen:

"Kyllä minä Teidät tunnen, Brevet! Muistatteko..."

Hän vaikeni, epäröi hetkisen ja jatkoi sitten:

"Muistatko niitä kudottuja ruudullisia housunkannattimia, joita sinä pidit vankilassa?"

Brevet vavahti kuin iskun saaneena ja mitteli häntä katseellaan kiireestä kantapäähän, osottaen suunnatonta hämmästyttä, jopa säikähdystäkin, Hän jatkoi:

"Chenildieu, sinä, joka pidit paljon liikanimestäsi Jumalankieltäjä, sinun on koko oikea olkapääsi pahasti palanut, koska sinä kerran kärvensit sitä tulikuuman hiilospännun päällä, saadaksesi häviämään nuo kolme kirjainta E.P.T.,[66] jotka näkyvät siinä yhä kaikesta huolimatta. Vastaa, onko se totta?"

"Se on totta", sanoi Chenildieu.

Hän kääntyi Cochepailleen:

"Cochepaille, sinun oikeassa käsivarressasi on lähellä kyynärpäätä muuan päivämäärä, joka on syövytetty siihen poltetulla ruudilla sinisin kirjaimin. Tämä päivämäärä osottaa keisarin maallensua Cannesissa, 1 p. maaliskuuta 1815. Kääri hihasi ylös".

Cochepaille kääri hihansa ylös, kaikki katseet tähdättiin hänen paljaaseen käsivarteensa. Santarmi lähensi lampua: mainittu päivämäärä näkyi selvästi.

Onneton mies kääntyi yleisön puoleen, kääntyi tuomarein puoleen, huulilla hymy, joka vielä nytkin vihloo läsnäolijain sydäntä, kun he sitä ajattelevat. Se oli voiton hymy, mutta se oli myös syvimmän epätoivon hymy.

"Te näette nyt selvästi", sanoi hän, "että minä olen Jean Valjean".

Nyt ei ollut enää tässä aitauksessa tuomareita, syyttäjiä eikä santarmeja; oli vain tuijottavia silmiä ja liikutettuja sydämiä. Ei kukaan enää muistanut osaa, jota hänen tuli näytellä; yleinen syyttäjä unohti, että hänen toimensa oli rangaistusten vaatiminen, puheenjohtaja unohti, että hänen piti johtaa oikeuden istuntoa, puolustaja unohti, että hänen tuli puolustaa. Ja mikä vielä hämmästyttävämpää: ei ainuttakaan virallista mahtisanaa lausuttu. Yleisille näyille on ominaista, että ne valtaavat kaikki sielut ja että ne tekevät kaikista todistajista katselijoita. Kukaan ei ehkä selvittänyt itselleen, mitä hän tuns; kukaan ei ehkä vakuuttanut itselleen, että hän näki edessään loistavan valon säteilevän; kaikki tunsivat sisimmässään olevansa huikaistuja.

Oli ilmeistä, että tuo mies tuossa oli Jean Valjean. Se oli päivän selvä. Tämän miehen esiintyminen riitti luomaan kokonaan uuden valaistuksen tähän hiukkaista ennen niin hämärään seikkaan. Tarvitsematta pitempiä selityksiä ymmärsi koko tämä väkijoukko ikäänkuin äkillisen ilmestyksen avulla heti, ensi silmäyksellä tämän rehellisen, jalon miehen, joka antautui oikeuden käsiin, jott'ei toista miestä tuomittaisi hänen sijastaan. Yksityiskohdat, epäröimiset, heikot vastustelemis-yritykset häipyivät tämän selvän, valtavan tosiasian tieltä.

Vaikutelma oli ohimenevää laatua, mutta siinä silmänräpäyksessä oli se vastustamaton.

"En tahdo enempää häiritä oikeuden istuntoa", jatkoi Jean Valjean. "Minulla on vielä paljon asioita selvitettävänä. Herra yleinen syyttäjä tietää kuka minä olen sekä minne minä menen, hän voi vangituttaa minut milloin tahtoo".

Hän astui ulos käytävää kohti. Ei yksikään ääni kohonnut, ei yksikään käsi ojentunut häntä estämään. Kaikki väistyivät tieltä. Tällaisissa tapauksissa on jotakin jumalallista, joka saattaa väkijoukot väistämään yhtä miestä ja antamaan hänelle tietä. Hän kulki väkijoukon läpi hitain askelin. Ei ole päästy selville, kuka avasi oven; niin paljon vaan on varmaa, että kun hän ovelle saapui, oli se selki seljällään. Siinä hän kääntyi ja sanoi:

"Herra yleinen syyttäjä, olen milloin tahansa käytettävissänne".

Sitten kääntyi hän kuuntelijain puoleen:

"Kaikki Te, jotka olette täällä, katsotte minun ansaitsevan sääliä, eikö niin? Jumalani! Kun ajattelen, mitä olin tekemäisilläni, katson ansaitsevani vihaa. Ja kuitenkin olisin mieluummin suonut, ett'ei kaikkea tätä olisi milloinkaan tapahtunut".

Hän poistui, ja ovi sulkeutui samoin kuin se oli auennutkin, sillä ne, jotka toimittavat yleviä, suuria

tekoja, ovat aina varmat siitä, että joku joukosta palvelee heitä.

Noin tuntia myöhemmin vapautti oikeus päätöksellään Champmathieun kaikesta syyrialaisuudesta; ja Champmathieu, joka päästettiin heti paikalla vapaaksi, meni tiehensä yhä hölmistyneempänä, luullen kaikkia ihmisiä hulluiksi ja ymmärtämättä tästä oudosta näytelmästä rahtuakaan.

KAHDEKSAS KIRJA

JÄLKIMAININGIT

1.

Missä kuvastimessa herra Madeleine katselee tukkaansa.

Päivä alkoi koittaa. Fantinea oli yöllä vaivannut kuume ja unettomuus, vaikka iloiset kuvat mielessä väikkyivätkin; aamulla vaipui hän uneen. Sisar Simplice, joka oli häntä hoitanut, käytti tätä tilaisuutta hyväkseen ja meni valmistamaan uutta kiina-annosta. Kunnon sisar oli jo ollut hetkisen sairaalan lääkehuoneessa, kumartuneena tarkastelemaan rohtojaan ja pullojaan hyvin läheltä, sillä hämärä kääri kaikki esineet ikäänkuin jonkunlaiseen sumuverhoon. Äkkiä käänsi hän päätään ja kirkaisi heikosti. Herra Madeleine seisoi hänen edessään. Hän oli astunut hiljaa sisään.

"Tekö se olettekin, herra pormestari!" huudahti hän.

Hän vastasi matalalla äänellä:

"Mitenkä voi Fantine-parka?"

"Jotenkin hyvin nykyään. Mutta kyllä olemmekin saaneet olla levottomia".

Hän selitti kaikki, mitä oli tapahtunut, miten Fantinen tila oli hyvin huono eilis-iltana, mutta miten hän nyt voi paremmin, koska hän luuli herra pormestarin menneen hakemaan hänen lastaan Montfermeilistä. Sisar ei uskaltanut udella herra pormestariilta asian todellista laitaa, mutta hänen ulkomuodostaan osasi hän kyllä päättää, ett'ei hän ainakaan sieltä tullut.

"Hyvä on", sanoi hän, "teitte oikein, kun ette haihduttanut hänen luuloansa".

"Niinpä kyllä", jatkoi sisar, "mutta kun hän nyt saa nähdä teidät, herra pormestari, eikä lasta olekaan mukana, mitä osaamme hänelle silloin sanoa?"

Hän vaipui hetkiseksi mietteiinsä.

"Kyllä Jumala sovittaa sanamme", vastasi hän.

"Ei ainakaan valehteleminen tule kysymykseen", mutisi sisar itsekseen.

Huoneeseen oli vähitellen levinnyt täysi päivänvalo. Se osui herra Madeleineen kasvoihinkin. Sisar kohotti sattumalta silmänsä.

"Hyvä Jumala, herra!" huudahti hän, "mitä teille on tapahtunut? Tukkannehan on aivan valkea!"

"Valkea!" toisti hän.

Sisar Simplicellä ei ollut lainkaan kuvastinta; pitkän etsimisen jälkeen löysi hän eräästä kotelosta palasen kuvastinlasia, jota sairaalan lääkäri käytti nähdäkseen oliko potilas todellakin kuollut eikä hengittänyt enää. Herra Madeleine otti lasin palasen, tarkasteli tukkaansa ja sanoi: "Kas vaan!"

Hän lausui nämä sanat välinpitämättömästi ja ikäänkuin ajatellen muita asioita.

Sisar tunki kauhuun jähmettyvänsä kaikesta siitä salaperäisestä, jonka hän aavisti kätkeytyvän tämän välinpitämättömyyden alle.

Herra Madeleine kysyi:

"Voinko mennä hänen luokseen?"

"Eikö herra Madeleine toimitakaan hänelle lasta takaisin?" sanoi sisar, tuskin uskaltuen tehdä kysymystään.

"Tietysti, mutta siihen menee ainakin pari kolme päivää".

"Ei hän saisi lainkaan nähdä herra pormestaria", jatkoi sisar arastellen, "ei hän tietäisi herra pormestarin palanneenkaan; olisi helppoa pitää häntä kärsivällisenä, ja kun lapsi sitten tulisi, ajattelisi hän aivan luonnollisesti, että herra pormestari on tuonut lapsen. Silloin ei tarvitsisi keksiä valeita".

Herra Madeleine näytti miettivän jonkun aikaa, sitten sanoi hän tyynellä vakavuudellaan:

"Ei käy päinsä, sisareni. Minun täytyy nähdä hänet. Minun on ehkä kiire".

Nunna ei näyttänyt huomaavan tuota sanaa "ehkä", joka antoi herra pormestarin sanoille hämärän, kummallisen mielen. Hän vastasi kunnioittavasti alentaen katseensa ja äänensä:

"Siinä tapauksessa, hän nukkuu, mutta herra pormestari astuu sisään vaan".

Herra Madeleine puhui jostakin ovesta, joka sulkeutuessaan sai aikaan melua, niin että sairaskin voisi siitä herätä; sitten astui hän Fantinen huoneeseen, läheni vuodetta ja raotti uutimia. Hän nukkui. Hengitys lähti hänen rinnastaan koristen näille taudeille ominaisella hirvittäväällä tavalla, joka vihloo äitien sydäntä, kun he valvovat öisin kuolemaan tuomitun nukkuvan lapsensa vuoteen ääressä. Mutta tämä hengitys häiritsi tuskin sitä sanomattoman rauhan ilmettä, joka oli levinnyt hänen kasvoilleen ja joka unessa muutti hänen muotonsa kokonaan. Kalpeus oli muuttunut valkeudeksi; hänen poskensa olivat ruusunpunaiset. Hänen pitkät vaaleat silmäripsensä, ainoa sulo, mikä hänelle oli jäänyt neitseellisen kauneutensa ja nuoruutensa päiviltä, värisivät hiljaa, vaikka silmäkannet olivatkin kiinni painettuina. Koko hänen olentonsa vavahteli aivan kuin olisivat salaperäiset siivet pyrkineet aukenemaan ja kohottamaan hänet ylä-ilmoihin; tuntui kuin olisi kuullut niiden havinan, vaikka ne pysyivätkin näkymättöminä. Kun hän siinä sellaisena lepäsi, ei olisi mitenkään voinut luulla häntä melkein toivottomasti sairaaksi. Hän näytti pikemmin lentoon kohoavalta kuin kuolevalta.

Kun käsi ojentautuu irrottamaan kukkaa, värisee oksa ja näyttää ikäänkuin vetäytyvän pakoon, mutta samalla tarjoavan aarrettaan. Ihmisruumiissakin tuntuu tuollainen värähdys, kun saapuu hetki, jolloin kuoleman näkymättömät sormet kurkottautuvat poimimaan sielun.

Herra Madeleine pysähtyi liikkumattomaksi vuoteen ääreen, katsellen vuoroin sairasta, vuoroin ristiinnaulitun kuvaa, niinkuin hän oli tehnyt kaksi kuukautta aikaisemmin, päivänä, jolloin hän oli tullut ensi kerran katsomaan Fantinea tähän turvapaikkaan. He olivat molemmat samoissa asennoissakin: Fantine nukkui, hän rukoili; nämä kaksi kulunutta kuukautta olivat tuoneet vain sen muutoksen, että Fantinen tukka oli nyt harmaa ja hänen valkea.

Sisar ei ollut tullut huoneeseen hänen kanssaan. Hän seisoi vuoteen ääressä sormi huulilla, aivan kuin olisi tarvinnut kehottaa jotakuta tässä huoneessa olemaan hiljaa.

Fantine avasi vihdoin silmänsä, huomasi hänet ja kysyi rauhallisesti hymyten:

"Entä Cosette?"

2.

Fantine on onnellinen.

Fantine ei tehnyt yhtään hämmästyksen eikä ilon elettä; hän oli itse pelkkää iloa. Hän teki tuon yksinkertaisen kysymyksensä: "entä Cosette?" niin syvällä luottamuksella, niin suurella varmuudella, niin täydelleen vailla pienintäkin epäilystä tai rauhattomuutta, ettei herra Madeleine löytänyt sanaakaan vastaukseksi. Hän jatkoi:

"Minä tiesin, että te seisotte siinä. Minä nukuin, mutta minä näin kuitenkin teidät. Minä seurasin Teitä silmilläni koko yön. Teitä valaisi loistava sädekehä ja teidän ympärillänne oli paljon taivaallisia olentoja".

Madeleine kohotti katseensa ristiinnaulitun kuvaan.

"Mutta", jatkoi hän, "sanokaahan jo minulle, missä Cosette on? Miksi ette ole pannut häntä tähän vuoteelleni, jotta olisin nähnyt hänet heti herätessäni?"

Hän vastasi konemaisesti jotakin, jota hän ei ole koskaan voinut myöhemmin muistaa.

Onneksi oli lääkäri saanut vihiä ja kiiruhtanut paikalle. Hän tuli herra Madeleinein avuksi.

"Lapsukaiseni", sanoi lääkäri, "tyytykää. Tyttöne on jo täällä".

Fantinen silmät sädehtivät ja valaisivat loisteellaan koko hänen olentonsa. Hän liitti kätensä yhteen, kasvoilla ilme, johon sisältyi kaikki, mitä rukouksessa voi olla rajuinta ja lempeintä:

"Oi!" huudahti hän, "tuokaa hänet minulle!"

Mikä liikuttava äidin harhaluulo! Cosette oli hänen mielestään yhä tuollainen pikku-lapsi, jota tuodaan.

"Ei vielä", virkkoi lääkäri, "ei vielä juuri. Teissä on vielä hiukan kuumetta. Lapsenne näkeminen kiihdyttäisi teitä ja tuottaisi turmiollisia seurauksia. Teidän täytyy ensin tulla terveeksi".

Fantine keskeytti hänen puheensa tuimasti.

"Mutta minähän olen terve! Minä sanon teille, että minä olen aivan terve! On tuokin aika tyhmyri, tuo lääkäri! Minä tahdon nähdä lapseni!"

"Nähkääs nyt", sanoi lääkäri, "miten te kiivastutte. Niinkauvan kun te käyttäydytte tuolla lailla, vastustan minä sitä, että lapsenne tuotaisiin teille. Ei riitä yksistään nähdä häntä kerran, tulee elää hänen takiaan. Kun te tulette järkiinne, tuon minä itse hänet tänne".

Äiti-raukka painoi päänsä alas.

"Herra lääkäri, pyydän anteeksi. Ennen en minä olisi suinkaan puhunut siten kuin minä tässä puhuin, mutta minulle on sattunut niin paljon onnettomuutta, ett'en joskus enää tiedä mitä puhunkaan. Ymmärrän kyllä, että te pelkäätte mielenliikutusta; minä odotan niin kauvan kun te vaan tahdotte, mutta minä vannon teille, ett'ei lapseni näkeminen olisi tehnyt minuun lainkaan pahaa vaikutusta. Minä näen hänet, minä en ole jättänyt häntä silmistäni eilis-illasta asti. Tiedättekö, jos hänet nyt tuotaisiin tänne, niin minä vaan hänelle hellästi, hiljaa puhelin. Siinä kaikki. Eikö ole aivan luonnollista, että minä haluan nähdä lastani, kun on käyty hänet varta vasten noutamassa Montfermeilista? En ole vihoissani. Tiedän kyllä tulevani onnelliseksi. Koko yön näin vain valoa ja ihanuutta ja ihmisiä, jotka hymyilivät minulle. Herra lääkäri saa tuoda Cosetten minulle, milloin hän vaan tahtoo. Minussa ei ole enää kuumetta, koska olen parantunut; tunnen selvästi, ett'ei minua vaivaa enää mikään; mutta olen aivan kuin olisin todellakin sairas, enkä liikahtakaan, tehdäkseen näiden hoitaja-naisten mieliksi. Kun sitten nähdään, että minä olen niin hiljaa ja niin rauhallinen, silloin sanotaan: nyt täytyy antaa hänelle lapsensa".

Herra Madeleine oli istunut tuolille vuoteen viereen. Fantine kääntyi häneen päin; hän ponnisteli huomattavasti, näyttääkseen tyneltä ja "hyvin kiltiltä", kuten hän tapasi sanoa tuossa sairauden synnyttämässä avuttomuudessaan ja heikkoudessaan, jotta ei enää voitaisi olla tuomatta hänelle Cosettea, kun havaittaisiin hänet niin rauhalliseksi. Mutta vaikka hän näin kokikin hillitä itseään, ei hän voinut olla tekemättä herra Madeleinelle tuhansia kysymyksiä.

"Oliko teillä hauska matka, herra pormestari? Ah, miten olittekaan hyvä, kun läksitte noutamaan häntä minulle! Sanokaa vain, miten hän nyt jaksaa. Onko hän hyvin kestänyt matkan vaivat? Voi! hän ei varmaankaan tunne minua enää! Näin pitkässä ajassa on hän ehtinyt unohtaa minut, tuo sydänpömpöni! Lapsilla niillä ei ole sitten muistoa lainkaan. Ne ovat aivan kuin lintuset. Tänään ne näkevät yhden esineen, huomenna toisen, ja sitten ne eivät enää ajattele kumpaistakaan. Oliko hänellä edes puhtaita liinavaatteita? Pitivätkö nämä Thénardierit hyvää huolta hänen siisteydestään? Miten oli hänen ruokansa laita? Ah, jos tietäisitte miten kärsinkään toistaessani kurjuuteni aikana kaikkia näitä kysymyksiä! Mutta nythän se on sekin ohi. Minä olen iloinen. Oi kuinka haluaisinkaan häntä nähdä! Herra pormestari, oliko hän teistä kaunis, tuo minun pikku tyttöseni? Teidän oli kai hyvin kylmä niissä kyytivaunuissa! Eiköhän häntä voisi tuoda tänne lyhyeksi, lyhyeksi hetkeksi vaan ja viedä sitten heti pois taas? Sanokaahan! Tehän olette isäntä täällä, teidänhän vain tarvitsee käskä!"

Herra Madeleine tarttui hänen käteensä ja sanoi:

"Cosette on kaunis, Cosette voi hyvin, Te saatte nähdä hänet heti, tyytykää nyt vaan. Te puhutte liian kiihkeästi ja sitten te ojentelette käsiänne peitteen alta ja siitä yskänne pahenee".

Yskänpuuskaukset keskeyttivät todellakin Fantinen puhetta melkein joka sanassa.

Fantine ei nurissut, hän pelkäsi liian kiihkeillä valituksillaan vähentäneensä luottamusta, jota hän halusi herättää, ja hän ryhtyi puhelemaan joutavista asioista:

"Se on jokseenkin kaunista seutua se Montfermeil, eikö niin? Kesäisin on sinne hyvä tehdä huvimatkoja. Miten niiden Thénardierein asiat luistavat? Ei niillä main paljon isoista väkeä kulje. Se onkin se heidän majatalonsa jonkunlainen nurkkakapakka vain".

Herra Madeleine piteli yhä hänen kättään omassaan ja tarkasteli häntä huolestuneena; hän oli ilmeisesti tullut sanomaan Fantinelle asioita, joiden edessä hän nyt joutui epäröimisen valtaan. Suoritettuaan tehtävänsä oli lääkäri vetäytynyt pois. Vain sisar Simplice oli heidän kanssaan. Mutta yht'äkkiä huudahti Fantine kesken tätä hiljaisuutta:

"Minä kuulen hänen äänensä! Hyvä Jumala! Minä kuulen hänen äänensä!"

Hän viittasi kädellään olemaan hiljaa, pidätti hengitystään ja kuunteli ihastuneena.

Joku lapsi leikki pihalla, portinvartijattaren tai jonkun työläisvaimon lapsi. Se on niitä sattumia, joita tapaa aina ja jotka näyttävät kuuluvan surullisten tapahtumain salaperäiseen koneistoon. Lapsi, pieni tyttönen, hyöri ja hääri ja juoksi lämpimikseen, nauroi ja lauloi täyttä kurkkua. Ah! Mihin kaikkeen sekaantuvatkaan lasten leikit! Juuri tämän pienen tytön kuuli Fantine laulavan.

"Oi!" jatkoi hän, "se on minun Cosetteni! Minä tunnen hänen äänensä!"

Lapsi kaikkosi pois niinkuin oli tullutkin, ääni vaiken, Fantine kuulosti vielä jonkun aikaa, sitten saivat hänen kasvonsa synkän ilmeen ja herra Madeleine kuuli hänen puhelevan hiljaa: "Kuinka tuo lääkäri on ilkeä, kun ei anna minun nähdä lastani! Sillä miehellä onkin niin pahannäköiset kasvat!"

Mutta vähitellen palasi hänen ilomielensä taas. Hän puheli yhä itsekseen, pää korvallisella:

"Miten onnellisiksi tulemmekaan! Me saamme ensiksikin pienen puutarhan, sen on jo herra Madeleine luvannut minulle. Tyttöseni saa leikkiä puutarhassa. Hän kai tuntee jo kirjaimet, minä opettaisin häntä sitten tavaamaan. Hän ajaisi ruohikossa takaa perhosia. Minä katselisin häntä. Ja sitten hän pääsisi ripille. Ah niin! Milloinkahan hän pääsisikään ripille?"

Hän rupesi laskemaan sormillaan.

"... Yksi, kaksi, kolme, neljä ... hän on nyt seitsemän vanha. Viiden vuoden päästä. Hän saisi valkean hunnun, hienot harsosukat, hän näyttäisi oikein pikku-neidiltä. Oi hyvä sisareni, ette tiedäkään, kuinka tyhmä minä olen, minä ajattelen tässä tyttäreni ripillepääsyä!"

Ja hän rupesi nauramaan.

Herra Madeleine oli päästänyt hänen kätensä. Hän kuunteli Fantinen juttelua kuin kuunnellaan humisevaa tuulta, silmät maahan luotuina, ajatus vaipuneena pohjattomiin mietiskelyihin. Äkkiä lakkasi Fantine puhumasta, hän kohotti vaistomaisesti päätään. Fantine oli muuttunut hirvittävän näköiseksi.

Hän ei puhunut enää, hän ei enää hengittänyt; hän oli noussut puoliksi istualleen, laihat olkapäät tulivat esiin paidan alta, hänen kasvonsa, jotka vielä hetki sitten säteilivät iloa, olivat muuttuneet kalman kalpeiksi ja hän näytti suuntaavan kauhun suurentamat silmänsä johonkin hirmunäkyyn huoneen toisessa päässä.

"Jumalani! Mikä teidän on, Fantine?" huudahti herra Madeleine.

Fantine ei vastannut, hän ei irrottanut katsettansa esineestä, jonka hän tuntui näkevän, hän kosketti toisella kädellään herra Madeleinen käsivarteen ja toisella viittasi häntä katsomaan taakseen.

Herra Madeleine käännähti ympäri ja näki Javertin.

3.

Javert on tyytyväinen.

Mitä oli tapahtunut?

Kello löi puoli yksi, kun herra Madeleine poistui Arrasin oikeussalista. Hän tuli majataloonsa juuri

parhaaseen aikaan päästäkseen heti paluumatkalle postivaunuissa, joihin muistamme hänen tilanneen itselleen paikan. Vähää ennen kello kuutta aamulla oli hän saapunut Montreuil-sur-Meriin; hänen ensimmäisenä huolenansa oli ollut panna postiin kirjeensä Laffittelle, sekä kiirehtiä sairaalaan Fantinea katsomaan.

Mutta tuskin oli hän poistunut oikeuden istuntosalista, kun ensimmäisestä hämmästyksestään toipunut yleinen syyttäjä oli ruvennut puhumaan, välittääkseen Montreuil-sur-Merin kunnianarvoisan pormestarin mielenvikaisuus-kohtausta, julistaakseen, ett'ei tämä outo tapaus, joka kyllä selviäisi myöhemmin, ollut missään suhteessa muuttanut hänen vakaumustaan ja vaatiakseen sillä välin tämän Champmathieun tuomitsemista, koska hän oli ilmeisesti oikea Jean Valjean. Yleisen syyttäjän itsepäinen vakaumus oli silminnähävästi ristiriidassa kaikkien, niin hyvin yleisön kuin tuomarien ja valamiesten vakaumuksen kanssa. Puolustajan oli ollut sangen helppoa kumota tämä mahtipontinen puhe ja osottaa, että herra Madeleinen, s.t.s. oikean Jean Valjeanin paljastusten kautta oli juttu saanut tykkänään, täydellisesti toisen luonteen sekä että tuomarein edessä seisojaksi nyt syytön mies. Asianajaja oli saanut siitä aiheen ankarasti kosketella oikeudellisia erehdyksiä, jotka kovaksi onneksi eivät ole niinkään harvinaisia, j.n.e., j.n.e., puheenjohtaja oli loppulausunnossaan yhtynyt puolustajaan, ja muutamain minuuttien kuluttua oli valamiehistö vapauttanut Champmathieun kaikesta kanteesta.

Mutta yleiselle syyttäjälle piti olla joku Jean Valjean, ja kun hän oli menettänyt Champmathieun, kävi hän käsiksi Madeleineen.

Heti Champmathieun vapauttamisen jälkeen sulkeutuivat yleinen syyttäjä ja puheenjohtaja kahdenkeskiseen neuvotteluun. He keskustelivat "välttämättömyydestä toimittaa Montreuil-sur-Merin herra pormestari varmaan talteen". Tämä lause on sanasta sanaan otettu herra yleisen syyttäjän alkuluonnoksesta ilmotuskirjelmäksi prokuraattorille. Päästyään ensimmäisestä liikutuksestaan, ei puheenjohtajalla enää ollut suuria vastaanvitetävänä. Oikeuden täytyi joka tapauksessa tehdä tehtävänsä. Ja sitten, sanoaksemme kaikki, vaikka puheenjohtaja olikin hyvä ja sangen älykäs mies, oli hän kuitenkin kiihkeä kuningasmielinen, ja häntä oli loukannut se seikka, että Montreuil-sur-Merin pormestari oli Cannesin maihinnoususta puhuessaan sanonut *keisari* eikä *Buonaparte*.

Annettiin siis vangitsemis-käsky. Yleinen syyttäjä toimitti sen Montreuil-sur-Meriin erityisellä pikälähetillä ja jätti asian poliisikomisarior Javertin huostaan.

Tiedämme Javertin palanneen Montreuil-sur-Meriin heti todistettuaan.

Javert nousi juuri makuulta, kun lähetti jätti hänelle vangitsemismääräyksen sekä käskyn tuoda vangittu oikeuden eteen.

Lähetti oli itsekin kokeneimpia poliisimiehiä, ja hän selitti parilla sanalla Javertille, mitä Arrassisssa oli tapahtunut. Yleisen syyttäjän allekirjottama vangitsemismääräys kuului seuraavasti: "Komisarior Javert vangitkoon herra Madeleinen, Montreuil-sur-Merin pormestarin, jonka on tämän päivän istunnossa havaittu olevan vapautettu rangaistusvanki Jean Valjean".

Ken ei olisi tuntenut Javertia ja olisi nähnyt hänet sillä hetkellä, kun hän tunkeusi sairaalan etuhuoneeseen, ei olisi osannut aavistaakaan mitään erinomaisempaa olevan tekeillä, vaan olisi Javert hänen mielestään ollut aivan tavallisen näköinen. Hän oli kylmä, tyyni, vakava, hänen harmaat hivuksensa valuivat sileinä ohimoille, ja hän nousi rappuja totutulla hitaudellaan. Mutta ken olisi tuntenut hänet perin pohjin ja tarkastellut häntä huolellisesti, olisi kauhistunut. Hänen nahka-kauluksensa solki oli tavalliselta paikaltaan niskassa siirtynyt vasemman korvan kohdalle. Se osotti suunnatonta kiihtymystä.

Javert oli kaikessa täydellinen; hän ei kärsinyt ryppyä velvollisuudessaan eikä virkapuvussaan; kaikki kävi sääntöjen mukaisessa tarkassa järjestyksessä rikoksellisista takin nappeihin asti.

Jotta hän oli pannut kauluksensa soljen väärään paikkaan, siihen oli tarvittu jotain suurta mielenliikutusta, sellaista, jota voimme kutsua sisäiseksi maanjäristykseksi. Hän oli tullut huomiota herättämättä, ottanut läheiseltä vahti-asemalta mukaansa korpraalin ja neljä sotilasta, jättänyt sotilaat pihalle ja kysellyt Fantinen huonetta vanhalta portinvartijattarelta, joka ei osannut lainkaan aavistaa pahaa, koska hän oli usein ennenkin nähnyt aseistettuja miehiä tulevan herra pormestarin puheille.

Tultuaan Fantinen huoneen edustalle käänsi Javert avainta, työnsi ovea auki hiljaa kuin sairaanhoitaja tai sala-urkkija ja astui sisään.

Tai paremmin sanoen, hän ei astunut sisään. Hän jäi seisomaan kynnykselle oven rakoon, hattu päässä, vasen käsi pistettynä leukaan asti napitetun päällystakin alle. Kyynärtaipeessa saattoi erottaa hänen suunnattoman keppinsä lyijynupin, vaikka hän koettikin peittää selkensä taakse tuota hirveätä asettaan.

Hän jäi tähän asentoon lähes minuutin ajaksi, kenenkään huomaamatta hänen läsnäoloaan. Äkkiä kohotti Fantine silmänsä, näki hänet ja sai herra Madeleinenkin kääntymään.

Kun Madeleinen katse kohtasi Javertin katseen, muuttui tuo hievahtamaton, liikkumaton, puhumaton Javert kauhistuttavan näköiseksi. Ei mikään inhimillinen tunne voi muuttua niin hirvittäväksi kuin ilo.

Hänen kasvonsa olivat kuin pahanhengen, joka löytää uhrinsa.

Varma tietoisuus siitä, että nyt hänellä oli vihdoinkin vallassaan Jean Valjean, loihti hänen kasvoilleen kaiken, mikä liikkui hänen sielussaankin. Raivoisassa myllerryksessä oli pohjamuta kohoutunut pinnalle. Nöyryytyksen tunne siitä, että oli vähän jäljiltä eksynyt ja että oli edes muutamiksi silmänräpäyksiksi erehtynyt tuon Champmathieun suhteen, oli haihtunut sen ylpeän puolustuksen tieltä, että hänhän oli ensiksi arvannut oikein ja että hänellähän oli jo niin kauvan ollut oikea vainu. Javertin tyytyväisyys ilmeni hänen mahtavassa asennossaan. Voitonriemun koko rumuus kuvastui tälle kalpealle otsalle. Siinä näkyi kaikki se kamaluus, mikä tyytyväisillä kasvoilla saattaa näkyä.

Javert oli tällä hetkellä kuin taivaassa. Pääsemättä siitä tietoisuudessaan täysin selville, tunsii hän kuitenkin hämärästi sisimmässään oman tärkeytensä ja saavuttamansa menestyksen, hän tunsii, miten hän, Javert, oli oikeuden, valon ja totuuden ruumiillistunut ilmestys, jonka ylevänä tehtävänä oli pahan musertaminen. Hän näki takanansa ja ympärillään, suunnattomissa syvyyksissä, esivallan, oikeuden, tutkittavat asiat, lain kirkkauden, pelottavan rangaistuksen, kaikki tähdet; hän valvoi järjestystä, hän singahutti lain salamia, hän kosti yhteiskuntaa vastaan tehdyt rikokset, hän avusti asevoimin rajatonta hallitusvaltaa; hän kohosi kirkkauteen ja loistoon; hänen voitossaan oli vielä jäännös taistelun uhmaa ja ottelun tulisuuata; siinä ylpeänä, mahtavana seisossaan kuvasti hän täydessä loistossaan jonkun säälimättömän julman pääenkelin yli-inhimillistä petomaisuutta; sen teon synkästä pimennosta, jota hän parhaillaan täytti, välkähti tuolloin tällöin hänen lujaan kouraansa puserretun yhteiskunnan miekan hohtava terä; onnellisena ja jalon närkästyksen täyttämänä museri hän kantapäällään rikoksen, paheen, kapinahengen, hävityksen, helvetin voimat; hän sädehti, hän ruhjoi, hän hymyili, ja tästä hirvittävästä Pyhästä Mikaelista loisti eittämätön suuruus.

Vaikka Javert olikin kauhistuttava, ei hänessä kuitenkaan näkynyt mitään halpamaista.

Rehellisyys, vilpittömyys, suoruus, vakaumus, velvollisuuden tunto ovat asioita, jotka väärille poluille johtuessaan voivat tulla kauhistuttaviksi, mutta jotka kauhistuttavinakin ovat suuremmoisia; niiden mahtava vaikutus johtuu ihmisluonnon mukaisesti juuri tuosta kauhun tunteesta. Ne ovat hyveitä, joissa on vain yksi pahe, erehdys. Hirveimmissä muodoissaan esiintyvän kiihkoilijan rehellisen säälimättömästä voitonriemusta säteilee kuitenkin jonkunlainen kaameata kunnioitusta herättävä yleveys. Kauhistuttavassa onnellisuudessaan oli Javert itse tietämättään kuitenkin yhtä suuresti surkuteltava kuin jokainen koston-iloa paistava raaka ja sivistymätön ihminen. Ei voi ajatella järjestyttävämpää, kamalampaa näkyä kuin nämä kasvot, joille kuvastui kaikki se, mitä voisimme kutsua hyvän pahaksi.

4.

Järjestysvalta tarttuu jälleen saaliiseensa.

Fantine ei ollut nähnyt Javertia lainkaan sen jälkeen kun herra pormestari oli vapauttanut hänet tämän miehen käsistä. Hänen sairaut aivonsa eivät osanneet asioita arvostella, mutta siitä oli hän varma, että Javert oli nyt tullut häntä uudestaan hakemaan. Hän ei voinut sietää tämän miehen kamalaa ulkomuotoa, hän tunsii menehtyvänsä, hän peitti käsin kasvonsa ja huusi tuskissaan:

"Herra Madeleine, pelastakaa minut!"

Jean Valjean — täst'edes emme käytä enää hänestä muuta nimeä — oli noussut seisolleen. Hän sanoi Fantinelle lempeimmällä, levollisimmalla äänellään:

"Olkaa rauhassa. Ei hän ole tullut teitä hakemaan".

Sitten kääntyi hän Javertin puoleen ja sanoi:

"Tiedän kyllä, mitä varten olette tullut".

Javert vastasi:

"No, joutua siis!"

Äänensävyssä, millä hän lausui nämä kolme sanaa, oli jotakin raivokasta, vimmittua. Javert ei sanonut: "No, joutua siis!" vaan hän sanoi: "Na, joutoa sääs!" Ei mikään kirjoitustapa voi ilmaista äänenväriä, millä nuo sanat lausuttiin; se ei ollut enää inhimillistä puhetta, se oli pedon murinaa.

Hän ei menetellyt lainkaan tavallisuuden mukaan; hän ei ryhtynyt selittämään asiaa; hän ei esittänyt kirjettä, missä käskettiin tuoda vangittu oikeuden eteen. Hänen mielestään oli Jean Valjean jonkunlainen salakähmäinen, saavuttamaton vihollinen, ovela painija, jota hän oli pidellyt käsissään jo viisi vuotta voimatta paiskata häntä tantereeseen. Tämä vangitseminen ei merkinnyt taistelun alkua, se merkitsi loppua. Hän sanoikin siis vain: "No joutua siis!"

Mutta hän ei edennyt askeltakaan; hän naulitsi Jean Valjeaniin jäätävän katseensa, jonka hän iski uhriinsa kuin rautakynnen ja jolla hän oli tottunut vetämään onnettomat vastustamattomasti luoksensa.

Tämän samaisen katseen oli Fantine kaksi kuukautta aikaisemmin tuntenut tunkevan luihin ja ytimiinsä asti.

Kuullessaan Javertin äreät sanat avasi Fantine silmänsä. Olihan herra pormestari tuossa lähellä. Mitä tarvitsi hänen pelätä?

Javert astui nyt keskelle huonetta ja karjasi:

"No, eikö sinusta tule lähtöä?"

Onneton Fantine katsahti ympärilleen. Ei ketään muita kuin nunna ja herra pormestari ollut saapuvilla. Ketä voikaan siis tarkoittaa tämä raaka sinutteleminen? Vain häntä. Hän vapisi.

Silloin näki hän kamalan näyn, niin kamalan, ett'ei ollut moista aavistanut edes kauheimmissa kuumehourailuissaan.

Hän näki sala-urkkija Javertin tarttuvan herra pormestaria kauluksesta; hän näki herra pormestarin taivuttavan päänsä. Hän luuli maailmanlopun tulevan.

Javert oli todellakin tarttunut Jean Valjeania kauluksesta.

"Herra pormestari!" kirkaisi Fantine.

Javert purskahti nauruun, tuohon inhottavaan nauruun, joka paljasti ikeniä myöten kaikki hänen hampaansa.

"Ei täällä ole enää herra pormestaria!"

Jean Valjean ei kokenutkaan irrottaa kättä, joka piteli hänen takinkauluksestaan. Hän sanoi:

"Javert..."

Javert keskeytti:

"Sinun tulee kutsua minua herra komisarioksi".

"Herra", jatkoi Jean Valjean, "haluaisin puhua teille pari sanaa kahden kesken".

"Kovaa! Puhu kovaa!" vastasi Javert; "minulle puhutaan aina kovaa!"

Jean Valjean jatkoi ääntään hiljentäen:

"Minulla olisi vain muuan harras pyyntö teille..."

"Johan minä käskin sinua puhumaan kovaa".

"Mutta sitä ei saa kuulla muut kuin te..."

"Mitä se minua koskee? Minä en kuuntele!"

Jean Valjean kääntyi hänen puoleensa ja kuiskasi hänelle nopeasti ja hyvin hiljaa:

"Myöntäkää minulle kolme päivää! Kolme päivää, mennäkseni hakemaan tämän onnettoman naisen lasta! Minä maksan, mitä vaan vaaditte. Te voitte tulla mukaani, jos haluatte".

"Jopa nyt pilojasi puhut!" huusi Javert. "Etpä totta tosiaan ole tyhmimpiä! Sinä pyydät minulta kolmea päivää päästäksesi pakoon! Sanot muka lähteväsi hakemaan tämän naikkosen lasta! Ompa se viisaasti keksitty!"

Fantine säpsähti.

"Lastani!" huudahti hän, "hakemaan! Hän ei siis olekaan täällä!
Sisareni, vastatkaa, missä on Cosette? Tahdon lapseni! Herra Madeleine!
Herra pormestari!"

Javert polki jalkaa.

"Siinä toinen! Pidätkö kitasi, senkin lunttu! On tämäkin kaunista paikkakuntaa tämä, missä kaleerivangit ovat hallitusmiehiä ja missä yleisiä naisia hoidellaan kuin kreivittäriä ikään. Mutta kyllä tästä nyt tulee sukkela loppu! Jo oli aikakin!"

Hän katsahti tuikeasti Fantineen ja lisäsi, tarttuen kourallaan Jean Valjeanin kaulaliinaan, kaulukseen ja paitaan yhtäikaa:

"Minä sanon sinulle, ett'ei ole olemassa herra Madeleinea eikä herra pormestaria. On olemassa vain varas, rosvo, rangaistusvanki Jean Valjean! Häntä minä tässä juuri pitelen! Ja muuta hän ei ole!"

Fantine kavahti äkkiä kohoksi, nojaten jäykkiin käsivarsiinsa ja käsiinsä, katseli Jean Valjeania, katseli Javertia, katseli nunnaa, avasi suunsa kuin puhuakseen, korinaa kuului hänen kurkustaan, hänen hampaansa kalisivat, hän ojenteli tuskissaan käsivarsiansa, availi suonenvedontapaisesti nyrkkejensä, etsi apua ympäriltään kuin hukkuva, ja vaipui sitten kuin musertuneena tyynylleen. Pää kolahti vuoteen laittaa vastaan ja retkahti rinnalle, suu levisi ammolleen, silmät olivat auki, niiden tuike sammunut.

Hän oli kuollut.

Jean Valjean laski kätensä Javertin kädelle, joka häntä piteli, avasi sen kuin lapsen käden ja sanoi:

"Te olette tappanut tämän naisen!"

"Lopettakaamme!" huusi Javert raivoissaan. "En minä ole tullut tänne puheita kuuntelemaan. Heittäkäämme kaikki joutavat. Vahti odottaa alhaalla. Matkaan heti, tai tahdotteko käsiraudat!"

Huoneen nurkassa oli muuan vanha, ränsistynyt rautasänky, jota sisaret käyttivät leposijanaan valvoessaan sairaiden luona. Jean Valjean astui tämän sängyn luo, irrotti siitä silmänräpäyksessä jo kovin hontelon pääpuolen, mikä oli hyvin helppo tehtävä hänen voimilleen, tarttui kourin vahvimpaan rautatankoon ja mitteli katseillaan Javertia. Javert peräytyi ovelle.

Rautatanko kädessään astui Jean Valjean hitaasti Fantinen vuodetta kohti. Saavuttuaan sen ääreen kääntyi hän ympäri ja sanoi Javertille tuskin kuuluvalla äänellä:

"Annan teille sen neuvon, ett'ette häiritse minua tällä hetkellä".

Varmaa on, että Javert vapisi.

Hän ajatteli ensin lähteä hakemaan vahtia, mutta Jean Valjean voi sillä välin luikkia tiehensä. Hän jäi siis huoneeseen, tarttui keppiinsä alapäästä kiinni ja nojasi ovenpieleen, hellittämättä Jean Valjeania silmistään.

Jean Valjean laski kyynänpäänsä sängyn pielustalle, nojasi otsaansa käteensä ja katseli liikkumatonna lepäävää Fantinea. Hän jäi tähän asentoon puhumattomaksi, hievahtamattomaksi, ajattelematta varmaankaan enää mitään tämän maailman asioita. Hänen kasvoillaan ja hänen asennossaan näkyi enää vain sanomattoman säälin ilme. Hetkisen näin tuijoteltuaan kumartui hän Fantinen puoleen ja alkoi puhella hänelle hiljaa.

Mitä sanoi hän Fantinelle? Mitä saattoi sanoa tämä mies, joka oli kadotukseen ja kiroukseen tuomittu, tälle naiselle, joka oli kuollut? Mitä hän puhui? Ei kukaan ihminen maan päällä sitä kuullut. Kuuliko sitten kuollut hänen sanansa? Niitä on liikuttavia harhaluuloja, jotka ovat ehkä ylevintä todellisuutta. Varmaa kuitenkin on että sisar Simplice, ainoa tapahtuman todistaja, on usein kertonut selvään nähneensä sillä hetkellä, jolloin Jean Valjean puhui Fantinen korvaan, kohoovan näille kalpeille huulille ja näihin hämariin, haudan hämmästyttä kuvastaviin silmiin sanoin selittämättömän, kirkkaan hymyn.

Jean Valjean tarttui molemmin käsin Fantinen päähän ja laski sen tyynylle hellävaroen kuin äiti lapsensa pään, veti kiinni hänen paitansa rihman ja työnsi huolellisesti hänen hivuksensa päähineen alle. Sitten sulki hän kuolleen silmät.

Fantinen kasvot näyttivät tällä hetkellä kummallisen kirkastuneilta.

Kuolema merkitsee astumista suuren valon piiriin.

Fantinen käsi riippui vuoteen ulkopuolella. Jean Valjean polvistui tämän käden eteen, kohotti sitä hellästi ja painoi siihen suudelman.

Sitten nousi hän jälleen seisoaalleen ja sanoi Javertiin päin kääntyen:

"Nyt olen teidän käytettävissänne".

5.

Sopiva hauta.

Javert vei Jean Valjeanin kaupungin vankilaan.

Herra Madeleinen vangitseminen synnytti Montreuil-sur-Merissä tavattoman melun tai paremmin sanoen: tavattoman mieltenkuohon. Sydäntämme särkee, mutta me emme voi salata sitä seikkaa, että kuullessaan vain nuo sanat: *Hän on entinen kaleeriorja*, heittivät melkein kaikki hänet oman onnensa nojaan. Vähemmässä kuin kahdessa tunnissa oli ehditty unohtaa kaikki hyvä, mitä hän oli tehnyt, ja hänestä tuli "vain kaleerivanki". Tähän tulee kuitenkin lisätä, ett'ei tunnettu vielä kaikkea, mitä oli tapahtunut Arrasissa. Koko päivän kuuli kaikkialla kaupungissa tämäntapaisia keskusteluja:

"Tiedättehän! Hän on vapautettu rangaistusvanki! — Kuka sitten? — Pormestari. — Loruja! Herra Madeleineko? — Niin. — Oikeinko totta? — Ei hänen nimensä ollutkaan Madeleine, vaan joku inhottava Béjean, Bojean, Boujean. — Ah! Jumalani! — Hänet on vangittu. — Vangittu! — Viety kaupungin vankilaan siksi, kunnes hänet muutetaan toiseen paikkaan. — Kunnes hänet muutetaan toiseen paikkaan! Muutetaanko hänet! Minne hänet muutetaan? — Hänet viedään rikos-oikeuden eteen eräästä varkaudesta julkisella tiellä, jonka hän kuuluu tehneen aikoinaan. — No johan minä sitä ajattelin! Tämä mies oli niin liian hyvä, liian täydellinen, liian lempeä. Hän kieltäytyi kunniarivistä, hän jakeli rahoja kaikille paitaressuille, joita tapasi. Jo minä sitä aina aavistelin, että siinä takana on varmaan joku roskainen juttu!"

"Salongeissa" varsinkin piestiin kieltä tähän suuntaan.

Muuan vanha vallasnainen, *Drapeau blanc'in*[67] tilaaja, päästi ilmoille seuraavan mietelmän, jonka syvyyksiin on melkein mahdotonta tunkeutua:

"En ole lainkaan pahastunut. Se niitä buonapartelaisia opettaa!"

Näin hävisi Montreuil-sur-Meristä haamu, joka oli kulkenut herra Madeleinen nimellä. Kolme, neljä henkilöä koko kaupungissa pysyi uskollisena hänen muistolleen. Vanha portinvartijatar, joka oli häntä palvellut, kuului näiden joukkoon.

Saman päivän iltana istui tämä kunnan vanhus kopissaan vielä vallan säikäyksissään ja surullisten ajatusten rasittamana. Tehdas oli ollut suljettuna koko päivän, pääportti vahvasti lukossa, katu autiona. Koko talossa oli vain nuo kaksi nunnaa, sisar Perpetua ja sisar Simplicie, jotka valvoivat Fantinen ruumiin ääressä.

Lähetessä sen hetken, jolloin herra Madeleinen oli tapa tulla kotiin, nousi kelpo portinvartijatar vaistomaisesti, otti eräästä laatikosta herra Madeleinen huoneen avaimen sekä kynttilän, jota hän käytti iltaisin rappuja noustessaan, pisti sitten avaimen naulaan, josta hän oli tottunut sen ottamaan, ja laski kynttilän siihen viereen, aivan kuin odottaisi hän herra Madeleinea nytkin tulevaksi. Sitten hän istuutui jälleen tuolilleen ja vaipui ajatuksiinsa. Kelpo eukko oli tehnyt kaiken tuon tietämättään, tajuamattaan.

Vasta parin tunnin kuluttua heräsi hän mietiskelyistään ja huudahti:
"Voi hyvä Jumala Jeesus! Kun olen pannut hänen avaimensa naulaan!"

Siinä hetkessä avautui kopin lasiluukku, käsi pistihe aukosta sisään, otti avaimen ja kynttilän sekä sytytti sen toisesta kynttilästä, joka paloi kopin pöydällä.

Portinvartijatar nosti silmänsä ja hämmästyti sanattomaksi, kirkkaisun tukahtuessa kurkkuun.

Hän tunsi nämä sormet, tämän käsivarren, tämän päällystakin hihan.

Se oli herra Madeleine.

Hän seisoj muutaman sekunnin ajan voimatta saada sanaakaan suustaan, *ällistyneenä*, kuten hän itse sanoi perästä päin, tapauksesta kertoessaan.

"Hyvä Jumala! Herra pormestari!" huudahti hän vihdoin, "minä kun luulin Teidän olevan..."

Hän pysähtyi, hänen lauseensa loppu olisi loukannut alkua. Jean Valjean oli yhä hänen mielestään herra pormestari.

Jean Valjean täydensi hänen ajatuksensa.

"Vankilassa", sanoi hän. "Siellä minä olinkin. Mutta minä mursin akkunan rautaristikon, pudottauduin katonrajasta maahan ja olen nyt tässä. Minä menen nyt huoneeseeni, käskekää puheilleni sisar Simplice. Hän on kaikesti tuon vaimoraukan luona."

Vanhus totteli kiireesti.

Jean Valjean ei häntä millään tavalla varottanut; hän oli varma siitä, että hän pitäisi hänen turvallisuudestaan parempaa huolta kuin hän itse.

Ei ole saatu selville, miten hänen oli onnistunut päästä pihaan avaamatta pääporttia. Hänellä oli tosin aina mukanaan erikoinen avain, joka avasi erään pienen sivuportin; mutta kaihan oli tutkittu hänen taskunsa ja otettu tuo avain pois. Tätä seikkaa ei ole voitu selvittää.

Hän nousi rappuja, jotka johtivat hänen huoneeseensa. Saavuttuaan ylös laski hän kynttilänsä rappujen viimeiselle astuimelle, avasi hiljaa ovensa, sulki haparoiden akkunan ja ulkoluukut, palasi sitten noutamaan kynttilänsä ja astui jälleen huoneeseensa.

Tämä varovaisuus olikin tarpeen; sillä muistammehan, että hänen akkunansa näkyi kadulle.

Hän heitti silmäyksen ympärilleen, tuolilleen, vuoteelleen, johon ei oltu koskettu kolmeen päivään. Ei näkynyt pienintäkään jälkeä tois-öisestä epäjärjestyksestä. Portinvartijatar oli "korjannut huoneen". Hän oli sitäpaitsi poiminut tuhasta ja asettanut siististi pöydälle raudotetun kepin pätkät ja mustuneen kahden frangin rahan.

Jean Valjean kirjotti eräälle paperilehdelle: *Tässä ovat raudotetun keppini pätkät sekä Pikku-Gervaisilta varastettu kahden frangin raha, josta puhuin silloin rikosoikeuden istunnossa.* Hän laski tälle paperilehdelle hopearahan ja raudotetun kepin pätkät niin, että ne ensinnä näkyivät huoneeseen astuttaessa. Hän otti kaapista vanhan paitansa ja repi sen kappaleiksi. Niin sai hän kangasliuskoja, joihin hän kääri nuo kaksi hopeaista kynttilänjalkaa. Muuten ei hän ollut lainkaan kiireissään eikä kiihdyksissään, sillä kääriessään piispan kynttilänjalkoja paitaansa pureskeli hän ahkerasti mustaa leivänpalasta. On luultavaa, että hän oli paetessaan vankilasta tuonut leivänpalan mukanaan.

Tämän todistivat ne leivänmuruset, jotka myöhemmin oikeuden käskystä toimitetussa tutkimuksessa löydettiin huoneen lattialta.

Koputettiin ovelle hiljaa kaksi kertaa.

"Sisään!" sanoi hän.

Tulija oli sisar Simplice.

Hän oli kalpea, hänen silmänsä olivat punaiset, kynttilä huojui hänen kädessään. Kohtalon ankarat iskut ovat siitä omituisia, että vaikka olisimme kuinka täydellisiä tai paatuneita tahansa, ne kiskovat salatuimmistakin syvyyksistä ihmis-luonnon esiin ja pakottavat sen näyttäytämään pinnalla. Tämänpäiväisissä mielenliikutuksissa oli nunnasta tullut jälleen nainen. Hän oli itkenyt ja hän vapisi.

Jean Valjean sai juuri kirjottaneeksi muutamia rivejä paperille, jonka hän ojensi nunnalle sanoen: "Sisareni, toimittakaa tämä herra rovastille".

Paperia ei oltu taivutettu kokoon. Hän vilkaisi siihen.

"Kyllä Te saatte lukea sen", sanoi Jean Valjean.

Hän luki:

"Pyydän herra rovastia ottamaan huostaansa kaiken, mitä tänne jää minulta. Hän suvainnee hyväntahtoisesti maksaa siitä minun oikeus-kuluni sekä tänään kuolleen naisen hautaamiskustannukset. Loppu jääköön köyhille."

Sisar tahtoi puhua, mutta hän voi tuskin sopertaa muutamia käsittämättömiä äännähdyksiä. Lopulta onnistui hänen kuitenkin saada sanotuksi:

"Eikö herra pormestari haluaisi viimeistä kertaa tulla katsomaan sitä onnetonta nais-raukkaa?"

"En", sanoi hän, "minua ajetaan takaa, minut voitaisiin helposti vangita hänen huoneessaan ja se häiritsisi häntä."

Tuskin oli hän päättänyt lauseensa, kun kovaa melua kuului rappukäytävästä. He erottivat nousevain askelten kolinaa ja he kuuluivat vanhan portinvartijattaren huutavan korkeimmalla, kimeimmällä äänellä:

"Hyvä herra, minä vannon Teille Pyhän Jumalan kautta, ett'ei kukaan ole käynyt tästä sisään koko päivänä eikä koko iltanakaan, minäkään en ole liikahtanut kopistani!"

Mies vastasi:

"Mutta tuolla huoneessahan on valoa."

He tunsivat Javertin äänen.

Huone oli laitettu sillä tavoin, että ovi peitti oikealle kädelle avautuessaan yhden nurkan kokonaan. Jean Valjean puhalsi kynttilänsä sammuksiin ja asettui tähän nurkkaan.

Sisar Simplicie vaipui polvilleen pöydän viereen.

Ovi avautui.

Javert astui sisään.

Käytävästä kuului useampain miesten kuisketta ja portinvartijattaren innokkaita vastaväitteitä.

Nunna ei nostanut silmiään. Hän rukoili.

Hänen pieni kynttilänsä oli takanotsalla ja loi ympärilleen vain heikkoa valoa.

Javert huomasi sisaren ja pysähtyi neuvottomana.

Muistamme, että Javertin olemuksen peruste, hänen alku-aineensa, hänen ilmakehänsä oli kaiken esivallan kunnioitus. Hän oli valettu yhdestä kappaleesta, eikä hän sietänyt vastaväitteitä eikä rajoituksia. Hänen mielestään oli tietysti kirkollinen esivalta ensimmäinen kaikista, hän oli uskollinen, pintapuolinen ja sääntöjä noudattava tässä kohdassa niinkuin muissakin. Hänen silmissään oli pappi korkeampi henki, joka ei voi erehtyä, ja nunna pyhä olento, joka ei voi tehdä syntiä. Molemmat olivat hänen nähdäkseen maailman pahuudelta visusti suljettuja sieluja, ja niissä oli yksi ainoa ovi, joka avautui vain totuutta julistaakseen.

Huomattuaan nunnan aikoi hän ensin poistua.

Mutta oli olemassa toinenkin velvollisuus, joka häntä piteli ja työnsi voimakkaasti vastakkaiseen suuntaan. Hän jäi siis paikalleen ja — yritti vain yhden kysymyksen.

Nunna oli juuri sisar Simplicie, joka ei ollut eläissään valehdellut. Javert tiesi sen ja kunnioitti häntä erikoisesti sen takia.

"Sisareni," sanoi hän, "oletteko yksin tässä huoneessa?"

Seurasi hirvittävä hetki, jonka kuluessa portinvartijatar-parka tunsi voimainsa raukeavan.

Sisar kohotti päänsä ja vastasi:

"Olen."

"Te ette siis ole nähnyt", jatkoi Javert, "— suokaa anteeksi, jos yhä vaivaan, velvollisuuteni käskee — tänä iltana erästä henkilöä, erästä miestä. Hän on karannut, me etsimme häntä — Jean Valjeania, ettekö ole nähnyt häntä?"

Sisar vastasi:

"En."

Hän valehteli. Hän oli valehdellut kaksi kertaa peräkkäin, epäröimättä, nopeasti, ikäänkuin uhraten oman itsensä.

"Suokaa anteeksi", sanoi Javert ja poistui syvään kumartaen.

Oi hurskas nainen! Te ette ole enää moneen, moneen vuoteen ollut elävien joukossa; Te olette tavannut valkeudessa sisarenne puhtaat neitsyet ja veljenne enkelit; luettakoon tämä valhe hyväksenne paratiisissa!

Sisaren vakuutus oli Javertista niin ratkaiseva ja luotettava, ett'ei hän lainkaan huomannut sitä omituista seikkaa, että juuri sammutettu kynttilä savusi pöydällä.

Tuntia myöhemmin kulki muuan mies läpi metsikköjen ja sumuisten laaksojen, edeten nopeasti Montreuil-sur-Meristä Pariisia kohti. Tämä mies oli Jean Valjean. Pari kolme kuorma-ajuria, jotka kohtasivat hänet, ovat myöhemmin kertoneet hänen kantaneen kädessään jotain myttyä sekä olleen puettuna työmekkoon. Mistä oli hän saanut tämän mekon. Siitä ei päästy milloinkaan selville. Muuan vanha työmies oli muutamia päiviä aikaisemmin kuollut tehtaan sairaalassa, jättäen ainoaksi perinnökseen mekkonsa. Ehkä Jean Valjeanilla oli juuri tämä mekko.

Lopuksi sananen Fantinesta.

Meillä on kaikilla sama äiti, maa. Fantine jätettiin tämän äidin huomaan.

Rovasti luuli tekevänsä oikeimmin — ja ehkäpä tekikin — säästäessään Jean Valjeanin jälkeenjättämästä omaisuudesta mahdollisimman paljon köyhille. Sillä mistä olikaan lopulta kysymys? Kaleeri-vangista ja yleisestä naisesta. Sentähden teki hän Fantinen hautaamisen mahdollisimman mutkattomaksi ja supisti sen tuohon kaikkein välttämättömimpään: yhteiseen hautaan.

Fantine haudattiin siis kirkkotarhan vapaaseen kulmaan, joka kuuluu kaikille eikä kenellekään ja jonne köyhät kuopataan. Onneksi osaa kuitenkin Jumala löytää sielun. Hämärän vaipussa maille mantereille laskettiin Fantine viimeiseen lepoonsa tuntemattomien luiden joukkoon; kohta oli hänkin tomuksi muuttuva, tuntemattomaksi, hajoavaksi tomuksi.

Hänet heitettiin yleiseen hautaan.

Hänen hautansa oli aivan hänen vuoteensa kaltainen.

(*Fantine II osan loppu.*)

VIITTESELITYKSET:

[1] *Brumaire*, toinen kuukausi Ranskan vallankumouksen ajanlaskussa, 23 päivästä lokakuuta — 21 päivään marraskuuta; 18 p:nä sumukuuta (9 p. marrask. 1799) teki Bonaparte itsensä ensimmäiseksi konsuliksi. Suomentaja.

[2] *Bienvenu* suom. "onnentulokas", "tervetuloa". Suomentaja.

[3] Tournefort (1656-1708) laati kasviluokittelunsa kukinnan rakenteen mukaan, vähän ottaen huomioon luontaista sukulaisuutta.

[4] Aikanaan kuuluisa kasvitieteilijä, k. 1777.

[5] "Ell'ei Herra huonetta varjele, niin turhaan valvovat ne, jotka sitä vartioivat".

[6] *Guillaume Pigault-Lebrun*, ranskalainen romaanikirjailija, eli 1753-1835. Suomentaja.

[7] *Jean Baptiste de Boyer*, Argensin markiisi, sukkela epäilijäfilosofi, Fredrik Suuren ystävä, eli 1704-71.

[8] *Pyrrho*: kreikkalainen viisaustieteilijä, epäily-viisaustieteen perustaja, 4:llä vuosisadalla e.Kr.

[9] *Thomas Hobbes*: englantilainen viisaustieteilijä, eli 1588-1679.

[10] *John Tuberville Needham*, englantilainen luonnontutkija, eli 1713-81.

[11] *Fiat lux* = tulkoon valkeus!

[12] Senaikuinen virallinen sanomalehti.

[13] Viinilasien ääressä.

- [14] Katolilainen pyhimys, kuoli 1660.
- [15] ilman pitkiä puheita. Suom.
- [16] *Cartouche*, kuuluisa varas ja rosvo Ranskassa 17-sataluvun alkupuolella. Suom.
- [17] Sallikaat lasten... Suom.
- [18] Olen maan matonen. Suom.
- [19] Kuuluisa piispa ja saarnamies Ludvig XIV:n ajalla, eli 1627-1704.
- [20] Sinua Jumala (ylistämme).
- [21] Tarkoittaa protestantti-vainoja Ludvig XIV:n aikoina. Suom.
- [22] Ranskal. rahamäärä: 5 penniä. Suom.
- [23] Vallankumouksellisten päähine.
- [24] Punainen hattu: kardinaalin päähine. Suom.
- [25] Viittaa erääseen tunnettuun tarinaan Perrettestä, joka maitoastiaa kaupunkiin kantaessaan uneksi ostavansa lehmät ja siat, vaunut ja talot, kunnes hänen innoissaan hypähtäessään maitoastia ja samalla toiveet särkyivät. Suom.
- [26] Uskon Isään Jumalaan.
- [27] Koska hän paljon rakasti. Suom.
- [28] Intialaisen taruston maailman-isä. Suom.
- [29] Kansan murretta ranskalaisilla Alpeilla: ryöväri-konna.
- [30] Kas Jussia! Suom.
- [31] *Floreal* (= kukka-), vuoden kahdeksas kuukausi Ranskan vallankumouksen ajanlaskussa (20 huhtik. — 20 toukok.). Suom.
- [32] Jälleen henkiin herätetty. Suom.
- [33] *Peruna*. Parmentier toi perunanviljelyksen Ranskaan.
- [34] *Passer à l'État de*. Suom.
- [35] Laittakaa vaatteenne kuntoon ennenkuin poistutte. Suom.
- [36] Muotokuva-, maisemakuva-albumi, piirros-kokoelma. Suom.
- [37] Ranskalainen kuvanveistäjä, k. 1733. Suom.
- [38] Hedelmöittävä peltojen haltija kreikkalaisilla ja roomalaisilla.
- [39] Erään Lesagen huvinäytelmän päähenkilö, ahnaan rahamiehen perikuva.
- [40] Ranskalainen maalari (1726-1805) Suom.
- [41] Linna Pariisin lähellä. Suom.
- [42] Roomalaisten suuri tappio v. 321 e.Kr. Suom.
- [43] Tasavaltalaislaulu vallankumousajalta. Suom.
- [44] Sanaleikki Bombardasta: mässäily ja rento elämä. Suom.
- [45] Sanaleikki, jota on mahdoton suomeksi sovittaa: *contemple mon calme* — markiisi de Montcalm. Suom.
- [46] Argon tietäjä-kuningas. Suom.
- [47] Nyt sulle, Bacchus, ma laulan.
- [48] Hyvät naiset. Suom.

- [49] Félix nimi merkitsee: onnellinen, autuas.
- [50] Pau: Kaupunki Ala-Pyreneillä, mistä saadaan korkkeja. Suom.
- [51] Sodan syy. Suom.
- [52] Ranskalainen laulurunoilija, 1772-1827. Suom.
- [53] Berquin: ranskalainen lastenkirjailija, k. 1791.
- [54] Ei mitään uutta auringon alla.
- [55] Lempi kaikilla sama. Suom.
- [56] Kuuluisa pankkimies, kansanedustaja ja ministeri 19 vuosisadan alkupuolella Ranskassa. Suom.
- [57] Ranskan sen aikuinen virallinen lehti. Suom.
- [58] *Vidocq*, kuuluisa veijari, myöhemmin Pariisin poliisipäällikkö, 1775-1857. Suom.
- [59] Kiihkokatolinen ranskal. kirjailija, 1753-1821. Suom.
- [60] Kristus meidät vapahti. Suom.
- [61] Vincentius Paulus perusti näet v. 1625 Pariisissa lazaristien liiton. Suom.
- [62] Tämä välihuomautus on Jean Valjeanin.
- [63] Silloisia vanhoillisia sanomalehtiä Ranskassa. Suom.
- [64] Theramenes, atenalainen kansanylyttävä, k. 403 e.Kr. Suom.
- [65] Je-nie-Dieu, sanaleikki Chenildieustä. Suom.
- [66] Elinkautiset Pakko-Työt. Suom.
- [67] *Drapeau blanc* = valkoinen lippu, senaikuinen kuningasmielinen sanomalehti. Suom. huom.

*** END OF THE PROJECT GUTENBERG EBOOK KURJAT I: FANTINE ***

Updated editions will replace the previous one—the old editions will be renamed.

Creating the works from print editions not protected by U.S. copyright law means that no one owns a United States copyright in these works, so the Foundation (and you!) can copy and distribute it in the United States without permission and without paying copyright royalties. Special rules, set forth in the General Terms of Use part of this license, apply to copying and distributing Project Gutenberg™ electronic works to protect the PROJECT GUTENBERG™ concept and trademark. Project Gutenberg is a registered trademark, and may not be used if you charge for an eBook, except by following the terms of the trademark license, including paying royalties for use of the Project Gutenberg trademark. If you do not charge anything for copies of this eBook, complying with the trademark license is very easy. You may use this eBook for nearly any purpose such as creation of derivative works, reports, performances and research. Project Gutenberg eBooks may be modified and printed and given away—you may do practically ANYTHING in the United States with eBooks not protected by U.S. copyright law. Redistribution is subject to the trademark license, especially commercial redistribution.

START: FULL LICENSE
THE FULL PROJECT GUTENBERG LICENSE
PLEASE READ THIS BEFORE YOU DISTRIBUTE OR USE THIS WORK

To protect the Project Gutenberg™ mission of promoting the free distribution of electronic works, by using or distributing this work (or any other work associated in any way with the phrase “Project Gutenberg”), you agree to comply with all the terms of the Full Project Gutenberg™ License available with this file or online at www.gutenberg.org/license.

Section 1. General Terms of Use and Redistributing Project Gutenberg™ electronic works

1.A. By reading or using any part of this Project Gutenberg™ electronic work, you indicate that you have read, understand, agree to and accept all the terms of this license and intellectual property (trademark/copyright) agreement. If you do not agree to abide by all the terms of this agreement, you must cease using and return or destroy all copies of Project Gutenberg™ electronic works in

your possession. If you paid a fee for obtaining a copy of or access to a Project Gutenberg™ electronic work and you do not agree to be bound by the terms of this agreement, you may obtain a refund from the person or entity to whom you paid the fee as set forth in paragraph 1.E.8.

1.B. “Project Gutenberg” is a registered trademark. It may only be used on or associated in any way with an electronic work by people who agree to be bound by the terms of this agreement. There are a few things that you can do with most Project Gutenberg™ electronic works even without complying with the full terms of this agreement. See paragraph 1.C below. There are a lot of things you can do with Project Gutenberg™ electronic works if you follow the terms of this agreement and help preserve free future access to Project Gutenberg™ electronic works. See paragraph 1.E below.

1.C. The Project Gutenberg Literary Archive Foundation (“the Foundation” or PGLAF), owns a compilation copyright in the collection of Project Gutenberg™ electronic works. Nearly all the individual works in the collection are in the public domain in the United States. If an individual work is unprotected by copyright law in the United States and you are located in the United States, we do not claim a right to prevent you from copying, distributing, performing, displaying or creating derivative works based on the work as long as all references to Project Gutenberg are removed. Of course, we hope that you will support the Project Gutenberg™ mission of promoting free access to electronic works by freely sharing Project Gutenberg™ works in compliance with the terms of this agreement for keeping the Project Gutenberg™ name associated with the work. You can easily comply with the terms of this agreement by keeping this work in the same format with its attached full Project Gutenberg™ License when you share it without charge with others.

1.D. The copyright laws of the place where you are located also govern what you can do with this work. Copyright laws in most countries are in a constant state of change. If you are outside the United States, check the laws of your country in addition to the terms of this agreement before downloading, copying, displaying, performing, distributing or creating derivative works based on this work or any other Project Gutenberg™ work. The Foundation makes no representations concerning the copyright status of any work in any country other than the United States.

1.E. Unless you have removed all references to Project Gutenberg:

1.E.1. The following sentence, with active links to, or other immediate access to, the full Project Gutenberg™ License must appear prominently whenever any copy of a Project Gutenberg™ work (any work on which the phrase “Project Gutenberg” appears, or with which the phrase “Project Gutenberg” is associated) is accessed, displayed, performed, viewed, copied or distributed:

This eBook is for the use of anyone anywhere in the United States and most other parts of the world at no cost and with almost no restrictions whatsoever. You may copy it, give it away or re-use it under the terms of the Project Gutenberg License included with this eBook or online at www.gutenberg.org. If you are not located in the United States, you will have to check the laws of the country where you are located before using this eBook.

1.E.2. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is derived from texts not protected by U.S. copyright law (does not contain a notice indicating that it is posted with permission of the copyright holder), the work can be copied and distributed to anyone in the United States without paying any fees or charges. If you are redistributing or providing access to a work with the phrase “Project Gutenberg” associated with or appearing on the work, you must comply either with the requirements of paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 or obtain permission for the use of the work and the Project Gutenberg™ trademark as set forth in paragraphs 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.3. If an individual Project Gutenberg™ electronic work is posted with the permission of the copyright holder, your use and distribution must comply with both paragraphs 1.E.1 through 1.E.7 and any additional terms imposed by the copyright holder. Additional terms will be linked to the Project Gutenberg™ License for all works posted with the permission of the copyright holder found at the beginning of this work.

1.E.4. Do not unlink or detach or remove the full Project Gutenberg™ License terms from this work, or any files containing a part of this work or any other work associated with Project Gutenberg™.

1.E.5. Do not copy, display, perform, distribute or redistribute this electronic work, or any part of this electronic work, without prominently displaying the sentence set forth in paragraph 1.E.1 with active links or immediate access to the full terms of the Project Gutenberg™ License.

1.E.6. You may convert to and distribute this work in any binary, compressed, marked up, nonproprietary or proprietary form, including any word processing or hypertext form. However, if you provide access to or distribute copies of a Project Gutenberg™ work in a format other than “Plain Vanilla ASCII” or other format used in the official version posted on the official Project Gutenberg™ website (www.gutenberg.org), you must, at no additional cost, fee or expense to the user, provide a copy, a means of exporting a copy, or a means of obtaining a copy upon request, of the work in its original “Plain Vanilla ASCII” or other form. Any alternate format must include the full Project Gutenberg™ License as specified in paragraph 1.E.1.

1.E.7. Do not charge a fee for access to, viewing, displaying, performing, copying or distributing any Project Gutenberg™ works unless you comply with paragraph 1.E.8 or 1.E.9.

1.E.8. You may charge a reasonable fee for copies of or providing access to or distributing Project

Gutenberg™ electronic works provided that:

- You pay a royalty fee of 20% of the gross profits you derive from the use of Project Gutenberg™ works calculated using the method you already use to calculate your applicable taxes. The fee is owed to the owner of the Project Gutenberg™ trademark, but he has agreed to donate royalties under this paragraph to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation. Royalty payments must be paid within 60 days following each date on which you prepare (or are legally required to prepare) your periodic tax returns. Royalty payments should be clearly marked as such and sent to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation at the address specified in Section 4, "Information about donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation."
- You provide a full refund of any money paid by a user who notifies you in writing (or by e-mail) within 30 days of receipt that s/he does not agree to the terms of the full Project Gutenberg™ License. You must require such a user to return or destroy all copies of the works possessed in a physical medium and discontinue all use of and all access to other copies of Project Gutenberg™ works.
- You provide, in accordance with paragraph 1.F.3, a full refund of any money paid for a work or a replacement copy, if a defect in the electronic work is discovered and reported to you within 90 days of receipt of the work.
- You comply with all other terms of this agreement for free distribution of Project Gutenberg™ works.

1.E.9. If you wish to charge a fee or distribute a Project Gutenberg™ electronic work or group of works on different terms than are set forth in this agreement, you must obtain permission in writing from the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the manager of the Project Gutenberg™ trademark. Contact the Foundation as set forth in Section 3 below.

1.F.

1.F.1. Project Gutenberg volunteers and employees expend considerable effort to identify, do copyright research on, transcribe and proofread works not protected by U.S. copyright law in creating the Project Gutenberg™ collection. Despite these efforts, Project Gutenberg™ electronic works, and the medium on which they may be stored, may contain "Defects," such as, but not limited to, incomplete, inaccurate or corrupt data, transcription errors, a copyright or other intellectual property infringement, a defective or damaged disk or other medium, a computer virus, or computer codes that damage or cannot be read by your equipment.

1.F.2. LIMITED WARRANTY, DISCLAIMER OF DAMAGES - Except for the "Right of Replacement or Refund" described in paragraph 1.F.3, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, the owner of the Project Gutenberg™ trademark, and any other party distributing a Project Gutenberg™ electronic work under this agreement, disclaim all liability to you for damages, costs and expenses, including legal fees. YOU AGREE THAT YOU HAVE NO REMEDIES FOR NEGLIGENCE, STRICT LIABILITY, BREACH OF WARRANTY OR BREACH OF CONTRACT EXCEPT THOSE PROVIDED IN PARAGRAPH 1.F.3. YOU AGREE THAT THE FOUNDATION, THE TRADEMARK OWNER, AND ANY DISTRIBUTOR UNDER THIS AGREEMENT WILL NOT BE LIABLE TO YOU FOR ACTUAL, DIRECT, INDIRECT, CONSEQUENTIAL, PUNITIVE OR INCIDENTAL DAMAGES EVEN IF YOU GIVE NOTICE OF THE POSSIBILITY OF SUCH DAMAGE.

1.F.3. LIMITED RIGHT OF REPLACEMENT OR REFUND - If you discover a defect in this electronic work within 90 days of receiving it, you can receive a refund of the money (if any) you paid for it by sending a written explanation to the person you received the work from. If you received the work on a physical medium, you must return the medium with your written explanation. The person or entity that provided you with the defective work may elect to provide a replacement copy in lieu of a refund. If you received the work electronically, the person or entity providing it to you may choose to give you a second opportunity to receive the work electronically in lieu of a refund. If the second copy is also defective, you may demand a refund in writing without further opportunities to fix the problem.

1.F.4. Except for the limited right of replacement or refund set forth in paragraph 1.F.3, this work is provided to you 'AS-IS', WITH NO OTHER WARRANTIES OF ANY KIND, EXPRESS OR IMPLIED, INCLUDING BUT NOT LIMITED TO WARRANTIES OF MERCHANTABILITY OR FITNESS FOR ANY PURPOSE.

1.F.5. Some states do not allow disclaimers of certain implied warranties or the exclusion or limitation of certain types of damages. If any disclaimer or limitation set forth in this agreement violates the law of the state applicable to this agreement, the agreement shall be interpreted to make the maximum disclaimer or limitation permitted by the applicable state law. The invalidity or unenforceability of any provision of this agreement shall not void the remaining provisions.

1.F.6. INDEMNITY - You agree to indemnify and hold the Foundation, the trademark owner, any agent or employee of the Foundation, anyone providing copies of Project Gutenberg™ electronic works in accordance with this agreement, and any volunteers associated with the production, promotion and distribution of Project Gutenberg™ electronic works, harmless from all liability, costs and expenses, including legal fees, that arise directly or indirectly from any of the following

which you do or cause to occur: (a) distribution of this or any Project Gutenberg™ work, (b) alteration, modification, or additions or deletions to any Project Gutenberg™ work, and (c) any Defect you cause.

Section 2. Information about the Mission of Project Gutenberg™

Project Gutenberg™ is synonymous with the free distribution of electronic works in formats readable by the widest variety of computers including obsolete, old, middle-aged and new computers. It exists because of the efforts of hundreds of volunteers and donations from people in all walks of life.

Volunteers and financial support to provide volunteers with the assistance they need are critical to reaching Project Gutenberg™'s goals and ensuring that the Project Gutenberg™ collection will remain freely available for generations to come. In 2001, the Project Gutenberg Literary Archive Foundation was created to provide a secure and permanent future for Project Gutenberg™ and future generations. To learn more about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation and how your efforts and donations can help, see Sections 3 and 4 and the Foundation information page at www.gutenberg.org.

Section 3. Information about the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

The Project Gutenberg Literary Archive Foundation is a non-profit 501(c)(3) educational corporation organized under the laws of the state of Mississippi and granted tax exempt status by the Internal Revenue Service. The Foundation's EIN or federal tax identification number is 64-6221541. Contributions to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation are tax deductible to the full extent permitted by U.S. federal laws and your state's laws.

The Foundation's business office is located at 809 North 1500 West, Salt Lake City, UT 84116, (801) 596-1887. Email contact links and up to date contact information can be found at the Foundation's website and official page at www.gutenberg.org/contact

Section 4. Information about Donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation

Project Gutenberg™ depends upon and cannot survive without widespread public support and donations to carry out its mission of increasing the number of public domain and licensed works that can be freely distributed in machine-readable form accessible by the widest array of equipment including outdated equipment. Many small donations (\$1 to \$5,000) are particularly important to maintaining tax exempt status with the IRS.

The Foundation is committed to complying with the laws regulating charities and charitable donations in all 50 states of the United States. Compliance requirements are not uniform and it takes a considerable effort, much paperwork and many fees to meet and keep up with these requirements. We do not solicit donations in locations where we have not received written confirmation of compliance. To SEND DONATIONS or determine the status of compliance for any particular state visit www.gutenberg.org/donate.

While we cannot and do not solicit contributions from states where we have not met the solicitation requirements, we know of no prohibition against accepting unsolicited donations from donors in such states who approach us with offers to donate.

International donations are gratefully accepted, but we cannot make any statements concerning tax treatment of donations received from outside the United States. U.S. laws alone swamp our small staff.

Please check the Project Gutenberg web pages for current donation methods and addresses. Donations are accepted in a number of other ways including checks, online payments and credit card donations. To donate, please visit: www.gutenberg.org/donate

Section 5. General Information About Project Gutenberg™ electronic works

Professor Michael S. Hart was the originator of the Project Gutenberg™ concept of a library of electronic works that could be freely shared with anyone. For forty years, he produced and distributed Project Gutenberg™ eBooks with only a loose network of volunteer support.

Project Gutenberg™ eBooks are often created from several printed editions, all of which are confirmed as not protected by copyright in the U.S. unless a copyright notice is included. Thus, we do not necessarily keep eBooks in compliance with any particular paper edition.

Most people start at our website which has the main PG search facility: www.gutenberg.org.

This website includes information about Project Gutenberg™, including how to make donations to the Project Gutenberg Literary Archive Foundation, how to help produce our new eBooks, and how to subscribe to our email newsletter to hear about new eBooks.